

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 34(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 3. 208 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 27.12.2019 р. КВ № 24290-14130ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 28 червня 2023 р. № 14).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – НАЗАР Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0002-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – СПОДИНСЬКИЙ Олександр, доктор філософії в галузі знань «Право», ORCID 0000-0001-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редколегії:

ЗАБЗАЛЮК Дмитро – доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0001-5565-4675 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БАЛОБАНОВА Дар'я – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7247-0560 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ХИТРА Олександра – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

АНДРУСІВ Уляна – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2300-5114 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БОНДАРЕНКО Вікторія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2326-4394 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ВЕРБА Ольга – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-9254-9575 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

СТЕЦЮК Наталія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-8895-3153 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

КЛОНОВСЬКА Івона – габілітований доктор, професор, ORCID 0000-0002-3320-5649 (Академія поліції в м. Щитно, Щитно, Республіка Польща).

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

КРИМІНОЛОГІЯ.

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-1>

СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНА «СПЕЦІАЛЬНИХ» НОРМ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Мармура Олег Зіновійович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6981-5377>

Пасєка Олексій Федорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5797-3597>

***Анотація.** У статті з'ясовано кримінально-правові наслідки скасування «спеціальних» норм, а також внесення змін до «спеціальних» норм, в результаті яких із-під їх чинності виводиться певне коло діянь, а також обґрунтовано пропозиції щодо вирішення проблем, що виникають внаслідок таких законодавчих змін.*

На прикладі виключення із Кримінального кодексу України статей 365-1, 423, 424 КК України, що встановлювали відповідальність за перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права, зловживання та перевищення влади або службового становища військовою службовою особою відповідно, а також зміни ст. 365 КК України про перевищення влади або службових повноважень, в результаті якої було обмежено коло суб'єктів цього кримінального правопорушення, встановлено, що скасування «спеціальної» норми, а також зміна такої норми, що призвела до звуження кола діянь, які вона охоплює, призводить до звільнення від кримінальної відповідальності усіх осіб, які вчинили такі діяння до моменту набрання чинності такими змінами, незважаючи на те, що ці діяння містять ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого «загальною» нормою. Доведено, що такий підхід відповідає правовим позиціям Європейського суду з прав людини.

Обґрунтовано, що проблема уникнення кримінальної відповідальності в таких випадках може бути вирішена шляхом доповнення Кримінального кодексу України положенням, яке б прямо вказувало, що закон, яким скасовуються чи змінюються «спеціальні» норми, не вважається законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння в розумінні ст. 5 КК України, а також регламентації у Кримінальному процесуальному кодексі України механізму зміни кваліфікації відповідних діянь, порядку переоцінки доказів, а також забезпечення права на захист у таких випадках.

Аргументовано, що створення так званих «спеціальних» норм потрібно максимально уникати, а такий спосіб диференціації кримінальної відповідальності може бути обґрунтований лише потребою значно пом'якшити чи значно посилити відповідальність за певну групу діянь, що охоплюються «загальною» нормою.

***Ключові слова:** диференціація кримінальної відповідальності, спеціальна норма, декриміналізація діянь, скасування кримінально-правових норм.*

Marmura Oleh, Pasyeka Oleksiy. CANCELLATION OR MODIFICATION OF "SPECIAL" NORMS ON CRIMINAL LIABILITY AS A PROBLEM OF CRIMINAL LAW REGULATION

Abstract. *The article clarifies the criminal legal consequences of the cancellation of "special" norms, as well as the modification of "special" norms, as a result of which a certain range of actions is deduced from their validity. Proposals for solving problems arising as a result of such legislative changes are also substantiated.*

On the example of the cancellation from the Criminal Code of Ukraine of articles 365-1, 423, 424 of the Criminal Code of Ukraine, which established liability for excess of official authority by the official of a legal entity of private law, abuse of authority or official position by a military official as well as modification in Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine on the excess of official authority, as a result of which the circle of subjects of this criminal offense was limited, it is established that the cancellation of a "special" norm, as well as the modification of such norm, which led to a narrowing of the range of actions covered by it, leads to the exemption from criminal liability of all persons who committed such acts before the entry into force of such changes, despite the fact that these acts contain signs of a criminal offense provided for by the "general" norm. It has been proven that this approach corresponds to the legal positions of the European Court of Human Rights.

It is substantiated that the problem of avoiding criminal liability in such cases can be solved by supplementing the Criminal Code of Ukraine with a provision that would indicate that a law that cancels or modifies "special" norms is not considered a law that cancels the criminal illegality of an act within the meaning of Article 5 of the Criminal Code of Ukraine, as well as regulations in the Criminal Procedural Code of Ukraine on the mechanism for changing the qualification of relevant acts, the procedure for re-evaluation of evidence, as well as ensuring the right to defense in such cases.

It is argued that the creation of so-called "special" norms should be avoided as much as possible, and such a way of differentiating criminal responsibility can only be justified by the need to significantly reduce or significantly strengthen responsibility for a certain group of acts covered by the "general" norm.

Key words: *differentiation of criminal liability, special norm, decriminalization of acts, cancellation of criminal law norms.*

Вступ. Кримінальний кодекс України характеризується достатньо широкою диференціацією кримінальної відповідальності. При цьому, одним зі способів такої диференціації виступає конструювання так званих «спеціальних» норм (або ж норм про «спеціальні» склади кримінальних правопорушень. Водночас із такими нормами пов'язано чимало відвертих законодавчих помилок та правозастосовних проблем). Більше того, аналіз законопроектної діяльності за останній час, показує величезне бажання суб'єктів законодавчої ініціативи створювати все нові і нові «спеціальні» норми. Цілий ряд таких ініціатив вже реалізовані у КК і тепер науковці та практики розмірковують над проблемами співвідношення відповідних норм, кваліфікації діянь, що ними криміналізовано, вирішення нововиниклих правових колізій. Ці питання достатньо широко висвітлюються в наукових джерелах. Стосується це і проблематики кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, пособництва державі агресору, несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, пере-

міщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги [1–7]. За результатами досліджень, зокрема, пропонується й виключення відповідних норм. Водночас із використанням таких «спеціальних» норм породжується не менш гостра та актуальна проблема кримінально-правового регулювання – пов'язана зі скасуванням таких «спеціальних норм». Поспіх і відсутність наукової обґрунтованості, непроведення належної наукової експертизи законопроектів призводить до законодавчих помилок, вирішення яких можливе виключно через нові законодавчі зміни, а відтак – зміну чи скасування нормативних положень. Якщо в разі скасування «загальних» норм (фактичної декриміналізації) правові наслідки очевидні, то при скасування «спеціальної» норми, чи внесення до неї змін, що виводять з-під її чинності певне коло діянь, виникає низка питань, оскільки чинною залишається загальна норма, що охоплює усі ці діяння.

Мета цього дослідження – з'ясувати кримінально-правові наслідки скасування чи зміни «спеціальної» норми в разі, коли «загальна» норма залишається чинною, виявлення проблем, що виникають при цьому, та пошук шляхів їх вирішення.

Матеріали та методи. На жаль, в науковій літературі вказаній проблематиці не приділено уваги. В основу дослідження покладено роботи, присвячені характеристиці окремих кримінально-правових норм, матеріали судової практики, а також правові позиції Європейського суду з прав людини.

Результати. Чи не найвідомішим прикладом скасування «спеціальної» норми, а також її зміни, що призвела до вилучення з-під її чинності низки діянь, які нею раніше охоплювались, є прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції», яким було виключено із КК України ст. 365-1 «Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ст. 423 «Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», ст. 424 «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень», а також внесено зміни у ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень» згідно яких суб'єктом цього кримінального правопорушення міг виступати лише працівник правоохоронного органу, а не будь-яка службова особа, як було раніше [8]. При цьому, у самому законі було вказано, що всі особи, засуджені за діяння, караність яких усувається, мають бути звільнені від покарання в порядку, передбаченому ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України [8], що й сталося з моменту набрання чинності такими змінами.

Таким чином було скасовано норми про кримінальну відповідальність за перевищення влади або службових повноважень усіма категоріями службових осіб, окрім працівників правоохоронних органів, а також

норму про зловживання владою або службовим становищем військовою службовою особою. При цьому чинною залишилася норма про кримінальну відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, передбачена статтею 364 КК України.

З приводу співвідношення норм про зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень триває наукова дискусія, а позиція тих або інших науковців залежить від того, що вони розуміють під терміном «зловживання службовим становищем». Тут традиційно відзначають «вузький» та «широкий» підходи. Якщо прихильники першого розуміють під використанням службового становища тільки вчинення діянь, на які особа уповноважена, то ті, хто дотримуються другого – відносять сюди й використання впливу, зв'язків, авторитету, що випливають зі статусу службової особи. Відтак другі схильні вважати використанням службового становища й діяння, що виходять за межі їхніх повноважень. Зокрема, Г.М. Анісімов пише, що використання влади чи службових повноважень може вчинятися як у зв'язку з діяльністю в межах своїх повноважень, так і поза їх межами, в тому числі з явним виходом за ці межі службовою особою, вважаючи це очевидним [9]. Заслужують уваги міркування О. О. Дудорова, який вважає, що у випадку сприйняття «вузького» розуміння поняття використання службового становища, одержання неправомірної вигоди не охоплюватиметься ст. 368 КК України, адже жодна службова особа не має повноважень на її одержання [10]. В. П. Коваленко зазначає, що виділення складу перевищення влади і службових повноважень зі складу зловживання владою або службових повноважень має штучний характер, і виступає за скасування такої норми [11, с. 134. 138]. За висновками вчених, які досліджували вирішення цього питання в законодавстві зарубіжних держав, поняття зловживання найчастіше охоплює й перевищення [12].

В сучасних публікаціях, звісно, є й протилежні позиції. Наприклад, М. С. Яциніна розглядає використання службового становища

як зловживання правом, і за такого підходу робить цілком логічний в цій ситуації висновок, що зловживання правом службовими особами не охоплює перевищення влади або повноважень [13, с. 10]. У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» вказано, що судам слід відмежовувати перевищення влади або службових повноважень від зловживання владою або службовим становищем: при зловживанні має місце використання наданих прав і повноважень, а під перевищенням треба розуміти вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [14].

Водночас у судовій практиці діяння, які описані вище як випадки перевищення влади або службових повноважень, кваліфікуються за ст. 364 КК України, і таких рішень чимало. Згідно вироку Іванківського районного суду Київської області, винесеного за ст. 364 КК України, обвинувачений – головний інженер ДСП «Північна Пуща», використовуючи своє службове становище, запевняючи, що автомобільна техніка, яка розташована на території Луб'янського лісництва ДСП «Північна Пуща» належить їх підприємству, надав вказівку механіку на організацію робіт персоналу по її розукомплектуванню, хоч і достовірно знав про те, що ця техніка не належить ДСП «Північна Пуща» [15] (вчинення дій, які ніхто не має права виконувати); вироком Липовецького районного суду Вінницької області за ст. 364 КК України засуджено виконувача обов'язків директора ліцею, що видав накази про призначення стипендій учням, які мали середній бал нижче за мінімальний встановлений Порядком призначення і виплати стипендії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 №

882 [16] (вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках); Гайворонським районним судом Кіровоградської області особу було засуджено за те, що достовірно знаючи, що відповідно до контракту, преміювання керівника, встановлення йому надбавок та доплат до посадового окладу, надання матеріальної допомоги здійснюється за спільним розпорядженням голови районної державної адміністрації та районної ради, підписала накази про нарахування собі, як особі, яка перебувала на посаді головного лікаря комунального некомерційного підприємства щомісячних премій на загальну суму 120 000, 00 грн [17] (вчинення дій, які є компетенцією службової особи іншого відомства); з матеріалів вироку Ємільчинського районного суду Житомирської області випливає, що засуджена, будучи головою сільської ради, не виносячи на голосування відповідної ради, самотійно виготовила та підписала рішення сесії сільської ради про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, а також рішення про затвердження проекту землеустрою [18] (вчинення одноособово дій, які можуть бути вчинені лише колегіально).

Виходить так, що за діяння, вчинені до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції», осіб було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з декриміналізацією, а за такі ж діяння вчинені після цього, осіб й надалі притягують до кримінальної відповідальності, тільки за ст. 364 КК України. Звідси немає сумніву, що норма про перевищення в судовій практиці, де-факто, трактується як спеціальна щодо норми про зловживання.

Отже скасування (зміна) «спеціальної» норми призвела до звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили фактично кримінально протиправні діяння.

Тепер виникає питання про правомірність такого звільнення. КК України передбачає

норму, згідно якої має зворотну дію в часі закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння. Водночас скасування кримінальної відповідальності за діяння, і виключення статті, яка охоплює це діяння, у випадку наявності загальної та спеціальної норми, не одне і те ж. Інших положень, які б врегульовували це питання, ні в КК України, ні в КПК України немає.

Розглянемо вирішення вказаного питання у практиці Європейського суду з прав людини. Цікавим у цьому плані є справа *Gelenidze v. Georgia*. За обставинами справи, щодо заявниці було відкрито кримінальне провадження за статтею про кримінальну відповідальність за винесення завідомо неправосудного рішення, після чого заявниця втекла до іншої держави, а її було засуджено заочно. Через деякий час статтю, за якою особу було засуджено, скасували. Проте, при поверненні у свою країну, заявницю затримали. Остання подала апеляцію з вимогою скасувати вирок щодо неї з огляду на те, що кримінальне правопорушення, за яке її засуджено – декриміналізоване. Відхиливши апеляцію, суд змінив її вирок, визнавши винною у зловживанні службовим становищем, тобто перекваліфікував діяння. Суд мотивував своє рішення тим, що стаття, за якою було засуджено заявницю, хоч і скасована, діяння не втратило кримінально-протиправний характер, і на цей момент охоплюється складом зловживання службовою особою своїм службовим становищем [19].

Водночас Європейський суд з прав людини вказав, що такі аргументи не можуть бути прийнятними. На думку Суду, це суперечить обґрунтуванню підготовленого та ухваленого законодавцем законопроекту про декриміналізацію. Окрім того, суд наголосив, що обвинувачення у винесенні завідомо неправосудного рішення було єдиним; жодних посилань на інші кримінальні правопорушення, не було; питання про ймовірне засудження заявника за зловживання службовим становищем в якості альтернативи взагалі не висвітлювалося [19].

Зважаючи на таку позицію Європейської інстанції, іншого виходу як звільнити від кри-

мінальної відповідальності в разі скасування спеціальних норм чи їх зміни, внаслідок якої з-під їх чинності виводиться вчинені особою діяння, немає.

Тепер же повернемося до того, що на протязі року КК України було доповнено рядом статей, які регламентують якраз такі «спеціальні норми», й до якості яких є ряд питань. Зокрема стаття про колабораційну діяльність охоплює ті діяння, які раніше охоплювалися статтею про державну зраду. Такою є і ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» в частині діянь, вчинених громадянами України. Ст. 201-2 КК України фактично охоплюються діяння (принаймні їх частина), що раніше підпадали під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України.

Тепер уявімо, що зазначені норми, усвідомивши їх непотрібність чи недосконалість, в якийсь момент приймуть рішення скасувати чи змінити. Наслідком буде непритягнення до кримінальної відповідальності чи звільнення від кримінальної відповідальності усіх осіб, які вчинили діяння, передбачені цими статтями (частинами статей), до моменту набрання чинності відповідними змінами КК України (в разі зміни статті мова йде лише про діяння, які виходять з-під її чинності). Тисячі людей, які вчинили колабораційну діяльність у тій чи іншій формі (або пособництво державі-агресору), а фактично державну зраду, зможуть уникнути кримінальної відповідальності.

Отже приймаючи «спеціальні» норми, законодавець стає заручником ситуації. Прийнявши таку норму, фактично не може її скасувати у майбутньому без спричинення шкоди принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Звідси напрошується єдиний висновок. Прийняття «спеціальних» норм має бути надзвичайно обмеженим. Лише за потреби значно посилити чи значно пом'якшити покарання за певну групу діянь, таке рішення може бути обґрунтованим.

Інший шлях виходу із описаної вище ситуації може полягати в її унормуванні

безпосередньо в законі. Одним із варіантів такого рішення вбачається доповнення ст. 5 КК України «Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі» частиною 5 наступного змісту «Законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння не є закон, із набранням чинності якого вчинені діяння охоплюються іншою статтею (статтями) цього Кодексу. Питання кримінальної відповідальності в такому разі вирішується із врахуванням положень частини першої-четвертої цієї статті».

Норма такого типу дозволить перекваліфікувати вчинене (а також кваліфікувати нововиявлене) кримінальне правопорушення на стадії досудового розслідування. Водночас, якщо вести мову про стадію судового розгляду, а особливо, в разі винесення вироку, одним таким положенням не обійтись. Зокрема зі ст. ст. 337, 338 КПК України впливає, що під час судового розгляду за межі висунутого особі обвинувачення можна вийти у двох випадках: якщо встановлено нові фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення (здійснюється за ініціативою прокурора) і судом з метою ухвалення справедливого рішення, захисту прав і основоположних свобод людини, якщо це покращує становище обвинуваченого [20]. Звідси впливає, що, за умови регламентації в КК України запропонованого вище положення, зміна кваліфікації під час судового розгляду буде можлива лише в тому разі, якщо «загальна» норма передбачатиме м'якше покарання.

Звертаємо також увагу, що у згаданому вище рішенні Європейського суду з прав людини, суд апелював до того, що скасована стаття була єдиною статтею обвинувачення, йшлося в ньому і про необхідність забезпечення права на захист в разі зміни кваліфікації [19]. Такі висновки не безпідставні, адже й справді доказування здійснювалося виходячи із ознак складу кримінального правопорушення, визначених скасованою статтею. Перекваліфікація ж потребує переоцінки доказів, із врахуванням тих обов'язкових ознак складу кримінального правопору-

шення, що визначені статтею, на яку перекваліфікують. Обвинуваченому потрібний додатковий час для підготовки до захисту від нового обвинувачення. Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає такої спеціальної процедури.

Сказане приводить до висновку, що вирішення проблеми кримінальної відповідальності при скасуванні чи зміні «спеціальних» норм виходить за межі законодавства про кримінальну відповідальність. Дана ситуація вимагає регламентації спеціальної процедури у кримінально-процесуальному законодавстві, яка б врегульовувала питання зміни кваліфікації у випадках зміни кримінального закону, порядок переоцінки доказів відповідно до нової інкримінованої статті, правила зміни видів та розмірів покарання особам, щодо яких винесено вироки, забезпечення права на захист у таких випадках. Такі концептуальні законодавчі зміни, безумовно потребують проведення окремих ґрунтовних наукових досліджень.

Своєю чергу навіть за умови успішної реалізації описаних вище законодавчих змін, слід бути вкрай обережним із використанням такого засобу диференціації кримінальної відповідальності як регламентація «спеціальних» норм. Адже їх скасування чи зміна в подальшому вимагатиме застосування процесуальних механізмів, що потребують значних витрат ресурсів.

Висновки. Скасування а також зміна «спеціальних» норм, в результаті якої діяння виводиться з-під її чинності, враховуючи положення законодавства, правозастосовні підходи та правові позиції Європейського суду з прав людини, має своїм правовим наслідком звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання чинності такими змінами, а відтак – уникнення покарання особами, які вчинили діяння, що й надалі є кримінально-караними згідно інших статей КК України.

Вирішення цієї проблеми можливе шляхом внесення змін до КК України та КПК України. Щодо першого – пропонується доповнити ст. 5 КК України окремою частиною із фор-

мулюванням «Законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння не є закон, із набранням чинності якого вчинені діяння охоплюються іншою статтею (статтями) цього Кодексу. Питання кримінальної відповідальності в такому разі вирішується із врахуванням положень частини першої-четвертої цієї статті». При цьому у КПК України слід регламентувати механізм перекваліфікації таких діянь,

який, зокрема, врегулював би питання переоцінки доказів та забезпечення права на захист від зміненого обвинувачення.

В будь-якому разі слід максимально уникати конструювання так званих «спеціальних» норм. Слід наголосити, що створення таких норм може бути обґрунтоване лише потребою значно пом'якшити чи значно посилити відповідальність за певну групу діянь, що охоплюються «загальною» нормою.

Список використаних джерел:

1. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. С. 381–388.
2. Луцький Т. М. Проблемні питання кваліфікації колабораційної діяльності в Україні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року)*. С. 215–219. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81/Downloads/21_10_2022.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
3. Марін О. К. Проблеми кримінально-правової оцінки незаконного використання гуманітарної допомоги за КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 334–338.
4. Мисливий Ю. А., Грочова О. Ю. Колабораційна діяльність та шпигунство: критерії розмежування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 370–374. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/87.pdf (дата звернення: 21.02.2023).
5. Плотнікова А. В. Нові засоби кримінально-правової політики протидії військовій агресії. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)*. Том 2. С. 285–288. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19741> (дата звернення: 21.02.2023).
6. Юріков О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/21667/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf> (дата звернення: 21.02.2023).
7. Яковюк І., Рубашенко М., Шульженко Н. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки. *Деокупація. Юридичний фронт : матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.)*. С. 130–134. URL: <https://nulau.academia.edu/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%A0%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE?swp=tc-au-87272154> (дата звернення: 22.02.2023).
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21.02.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-18#Text> (дата звернення: 28.02.2023).
9. Анісімов Г.М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 250–268.
10. Дудоров О.О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2006. № 1. С. 80–97.
11. Коваленко В.П. Зловживання владою працівниками правоохоронних органів: монографія. Київ, 2012. 204 с.
12. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Розмежування складів злочинів «зловживання владою або посадовим становищем» та «перевищення влади або посадових повноважень». *Право України*. 1997. № 2. С. 31–33.

13. Яциніна М.-М.С. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст. ст. 364, 364-1, 365-2 КК України). автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2021. 23 с.

14. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26 грудня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#top> (дата звернення: 28.02.2023).

15. Вирок Іванківського районного суду Київської області у справі № 366/1113/20 від 4 листопада 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100806688> (дата звернення: 21.02.2023).

16. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області у справі № 136/1986/19 від 10 квітня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88710877> (дата звернення: 21.02.2023).

17. Вирок Гайворонського районного суду Кіровоградської області у справі № 385/866/21 від 10 серпня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881809> (дата звернення: 21.02.2023).

18. Вирок Ємільчинського районного суду Житомирської області у справі № 277/555/18 від 8 лютого 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79696648> (дата звернення: 22.02.2023).

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Gelenidze v. Georgia (заява № 72916/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-197267%22%7D> (дата звернення: 21.02.2023).

20. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-VI#n2896> (дата звернення: 25.02.2023).

References:

1. Kuznetsov V. V., Syiploki M. V. (2022) Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia [Criminal liability for collaborative activity as a new challenge today]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. № 70. P. 381–388. [in Ukrainian]

2. Lutsykyi T. M. (2022) Problemni pytannia kvalifikatsii kolaboratsiinoi diialnosti v Ukraini [Problematic issues of qualification of collaborative activity in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnykh umovakh: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (21 zhovtnia 2022 roku)*. P. 215–219. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81/Downloads/21_10_2022.pdf [in Ukrainian]

3. Marin O. K. (2022) Problemy kryminalno-pravovoi otsinky nezakonnogo vykorystannia humanitarnoi dopomohy za KK Ukrainy [Problems of criminal-legal assessment of illegal use of humanitarian aid under the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. P. 334–338. [in Ukrainian]

4. Myslyvyi Yu. A., Hrochova O. Yu. (2022) Kolaboratsiina diialnist ta shpyhunstvo: kryterii rozmezhuвання [Collaborative activities and espionage: criteria for distinction]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 12. P. 370–374. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/87.pdf [in Ukrainian]

5. Plotnikova A. V. (2022) Novi zasoby kryminalno-pravovoi polityky protydii viiskovii ahresii [New means of the criminal law policy of combating military aggression]. *Ievropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XX stolittia (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava) : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.)*. Tom 2. P. 285–288. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19741> [in Ukrainian]

6. Iurikov O. O. (2022) Problemni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist v Ukraini [Problematic issues of criminal liability for collaborative activity in Ukraine]. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/21667/1/%D0%A9%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%B-%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf> [in Ukrainian]

7. Iakoviyuk I., Rubashchenko M., Shulzhenko N. (2022) Kolaboratsiina diialnist (st. 111-1 KK): zahalnyi ohliad ta deiaki zakonodavchi nedoliky [Collaborative activity (Article 111-1 of the Criminal Code): general overview and some legislative shortcomings]. *Deokupatsiia. Yurydychnyi front : materialy Mizhnarodnoho ekspertnoho kruhloho stolu (Kyiv, 18 bereznia 2022 r.)* P. 130–134. URL: <https://nulau.academia.edu/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%A0%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE?swp=tc-au-87272154> [in Ukrainian]

8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo implementatsii do natsionalnoho zakonodavstva polozhen statii 19 Konventsii OON proty koruptsii : Zakon Ukrainy vid 21.02.2014 roku [On amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the implementation of the provisions of Article 19 of the UN Convention against Corruption

into national legislation: Law of Ukraine dated February 21, 2014]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-18#Text> [in Ukrainian]

9. Anisimov H. M. (2014) Osoblyvosti kvalifikatsii zlochyniv, shcho vchyniautsia shliakhom zlovzhyvannya sluzhbovym stanovyschem [Features of the qualification of crimes committed by abuse of official position]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. № 2 (3). P. 250–268. [in Ukrainian]

10. Dudorov O. O. (2006) Problemy kvalifikatsii zlochyну, peredbachenoho statteiu 368 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Problems of qualifying the crime provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. 2006. № 1. S. 80–97. [in Ukrainian]

11. Kovalenko V. P. (2012) Zlovzhyvannya vladoiu pratsivnykamy pravookhoronnykh orhaniv: monohrafiia [Abuse of power by law enforcement officials: monograph]. Kyiv. 204 p. [in Ukrainian]

12. Melnyk M. I., Khavroniuk M. I. (1997) Rozmezhuvannya skladiv zlochyniv «zlovzhyvannya vladoiu abo posadovym stanovyschem» ta «perevyschennia vlady abo posadovykh povnovazhen [Delineation of the crimes of "abuse of power or official position" and "exceeding power or official authority"]. *Pravo Ukrainy*. № 2. P. 31–33. [in Ukrainian]

13. Iatsynina M.-M. S. (2021) Zlovzhyvannya vladoiu, sluzhbovym stanovyschem abo povnovazheniamy za Kryminalnym kodeksom Ukrainy (st. st. 364, 364-1, 365-2 KK Ukrainy) [Abuse of power, position or authority under the Criminal Code of Ukraine (Articles 364, 364-1, 365-2 of the Criminal Code of Ukraine)]. avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Lviv. 23 p. [in Ukrainian]

14. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyschennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 15 vid 26 hrudnia 2003 roku [On judicial practice in cases of abuse of power or official powers: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 15 of December 26, 2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#top> [in Ukrainian]

15. Vyrok Ivankivskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti u spravi № 366/1113/20 vid 4 lystopada 2021 roku [Verdict of the Ivankiv District Court of the Kyiv Region in case No. 366/1113/20 dated November 4, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100806688> [in Ukrainian]

16. Vyrok Lypovetskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti u spravi № 136/1986/19 vid 10 kvitnia 2020 roku [Verdict of the Lypovetsky District Court of the Vinnytsia Region in Case No. 136/1986/19 dated April 10, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88710877> [in Ukrainian]

17. Vyrok Haivoronskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti u spravi № 385/866/21 vid 10 serpnia 2021 roku [Verdict of the Hayvoron District Court of the Kirovohrad Region in case No. 385/866/21 dated August 10, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881809> [in Ukrainian]

18. Вирок Ємільчинського районного суду Житомирської області у справі № 277/555/18 від 8 лютого 2019 року [Verdict of Yemilchyna District Court of Zhytomyr Region in case No. 277/555/18 of February 8, 2019]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79696648> [in Ukrainian]

19. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Gelenidze v. Georgia (zaiava № 72916/10) [The decision of the European Court of Human Rights in the case of Gelenidze v. Georgia (application no. 72916/10)]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-197267%22%5D%7D> [in Ukrainian]

20. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku [Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine dated April 13, 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-VI#n2896> [in Ukrainian]

УДК 347.952:[343.85:328.185]

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-2>

«НЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА» МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ

Ясінь Ілона Миколаївна,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8074-8953>

Анотація. Актуальність теми дослідження зумовлена поширеністю корупції практично у всіх сферах суспільного життя та численними проблемними аспектами запобігання і протидії цьому ганебному явищу. За оцінками експертів, Україна щороку від корупції втрачає понад 900 млрд. гривень. Незважаючи на очевидність незаконного збагачення осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, розслідування фактів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368⁵ КК України, виявляється проблемним. Запобігаючи діям корумпованих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, користуватися неправомірно набутими активами, законодавцем запроваджено інститут визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання цих активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті за рахунок законних доходів. З'ясовано правову природу інституту цивільно-правової конфіскації та практику застосування цього механізму у правовій системі України. Проаналізовано окремі положення законодавства зарубіжних держав, які регламентують процедуру визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави. Приділено увагу аналізу наукових позицій зарубіжних дослідників з проблематики запобігання і протидії корупції в контексті повернення необґрунтованих активів поза межами кримінального процесу з метою виявлення актуального і позитивного для України досвіду боротьби з таким негативним явищем. В результаті проведеного дослідження констатовано, що інститут цивільно-правової конфіскації, який є новелою українського законодавства, може бути ефективним правовим засобом запобігання і протидії незаконному збагаченню.

Ключові слова: необґрунтовані активи, незаконне збагачення, цивільно-правова конфіскація, корупція.

Yasin Ilona. “NON-CRIMINAL LAW” MODEL OF COMBATING ILLICIT ENRICHMENT

Abstract. The relevance of the research topic is condition to the spread of corruption in all areas of public life and the numerous problems of preventing and countering this shameful phenomenon. According to experts, Ukraine loses more than 900 billions UAH from corruption every year. Despite of the obvious illegal enrichment of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, the investigation of the facts of the commission of a criminal offense provided for by local article 368⁵ of the Criminal Code of Ukraine, turns out to be problematic. Preventing the actions of corrupt persons authorized to perform the functions of the state or local self-government from using illegally acquired assets, the legislator introduced the institution of recognition of unfounded assets and their collection into state income, if the court, on the basis of the submitted evidence, has not established that the assets or funds necessary for the acquisition these assets, in respect of which a lawsuit has been filed to declare them unfounded, were acquired at the expense of legal income. It has been clarified the legal nature of the institution of civil-law confiscation and the practice of applying this mechanism in the legal system of Ukraine. It has been analyzed separate provisions of the legislation of foreign states, which regulate the procedure for recognizing unsubstantiated assets and punishment them income to state. It has been analyzed of the scientific positions of foreign researchers on the issue of preventing and countering corruption in the context of the return of unfounded assets outside the criminal process for the purpose of detection relevant and positive experience for Ukraine in combating such a negative phenomenon. As a result of the conducted research, it was established that the institute of civil-law confiscation, which is a novel of Ukrainian legislation, can be an effective legal means of preventing and countering illegal enrichment.

Key words: unfounded assets, illegal enrichment, civil confiscation, corruption.

Вступ. Однією зі злободенних проблем сучасного українського буття є проблема боротьби з корупцією. З ефективною протидією цьому ганебному явищу суспільство пов'язує вирішення низки важливих внутрішньодержавних економічних, соціальних та політичних завдань, а також сподівання щодо подальшої інтеграції нашої держави до європейської та світової спільноти. Загальновідомо, що корупція стримує економічний розвиток держави та знижує якість життя громадян. У всесвітньому рейтингу СРІ (Індекс сприйняття корупції) за 2022 рік Україна посіла 116 місце у рейтингу 180 країн та отримала 33 бали зі 100 можливих [1]. Це дає підстави вважати, що здійснювані заходи щодо запобігання і протидії корупції не дали відчутних позитивних результатів та не можуть у достатній мірі впоратися із подоланням такого виду злочинності. Недосконалість законодавства України, недостатньо ефективна реалізація антикорупційної реформи, неоднозначність судової практики свідчить про те, що проблема існування корупційної злочинності ще довго залишиться актуальною.

Серед проблемних аспектів кримінально-правового запобігання і протидії корупційним правопорушенням є вітчизняна модель норми про відповідальності за незаконне збагачення (ст. 368⁵ КК України), яка на сьогодні не виправдовує соціального запиту, а саме повернення незаконно нажитих активів. Незважаючи на очевидність корупційного збагачення, фактів притягнення до кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які незаконно збагачуються, дуже мало [2, с. 33]. Прикметно, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень з моменту викладення статті про незаконне збагачення у редакції Закону України № 263-ІХ від 31.10.2019 р., не міститься жодного вироку, попри те, що у засобах масової інформації мало не щодня оприлюднюється інформація про затримання осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, під час отримання ними неправомірної вигоди, в яких у резуль-

таті обшуків виявлено активи, вартість яких значно перевищують як розмір отриманої ними неправомірної вигоди, так і суми їхніх законних доходів за десятки років державної служби. Попри потужний антикорупційний потенціал норма, яка регламентує кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, не дає позитивного результату. Тому запровадження інституту визнання необґрунтованими активів та стягнення їх у дохід держави у національну правову систему повинно стати важливим альтернативним інструментом запобігання і протидії незаконному збагаченню та повернення неправомірно набутих активів. Так, запобігаючи діям корумпованих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування користуватися незаконно набутими активами, держава прагне усунути мотивацію, яка лежить в основі корупції.

Матеріали та методи. Складність та неординарність цієї проблеми привернула увагу багатьох науковців, про що свідчить чимала кількість публікацій. Зокрема, питання правової регламентації цивільно-правової конфіскації у законодавстві України досліджували А.А. Вознюк, І.В. Гловюк, О.О. Колотило, Д.Г. Михайленко, М.І. Хавронюк, Т.М. Хутор, С.С. Чернявський та інші науковці. Незважаючи на вагомий внесок їхніх праць у розвиток правової науки в контексті розглядуваної проблематики, питання правової природи цивільно-правової конфіскації потребує подальших наукових розробок.

У процесі дослідження було використано такі методи наукового пізнання: загальнонауковий діалектичний метод, який становить світоглядну основу публікації. Особливо очевидним застосування цього методу було у дослідженні правової природи інституту цивільно-правової конфіскації; історичний метод – застосовано для з'ясування та дослідження розвитку українського законодавства, який регламентує процедуру визнання необґрунтованими активів та стягнення їх у дохід держави; порівняльно-правовий – для з'ясування змісту та механізму визнання необґрунтованих активів та їх стягнення за

законодавством зарубіжних держав; метод узагальнення – для формування, на основі вже існуючих у спеціальній літературі позицій, поглядів і думок, нових позицій щодо правової природи інституту цивільно-правової конфіскації; статистичний – для аналізу даних практики застосування досліджуваного інституту.

Мета дослідження – з'ясувати правову природу інституту цивільно-правової конфіскації за законодавством України та проаналізувати практику застосування вказаного механізму і визначити на цій основі доцільність його існування.

Результати. Для України протидія корупційним та іншим злочинам є одним з ключових напрямів державної політики і забезпечення національної безпеки та економічного зростання [3, с. 2]. Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання активно боротися проти корупції, відмивання коштів та організованої злочинності [3, с. 2]. Важливою складовою системи протидії корупції є повернення незаконно набутих активів. Однак відомо, що суттєвою перешкодою на шляху до повернення неправомірно набутих активів є труднощі, пов'язані з розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень. З огляду на це у національному законодавстві для збільшення можливостей протидії корупції запроваджено інститут визнання необґрунтованими активів та звернення їх у дохід держави, без притягнення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування до кримінальної відповідальності.

Визначення специфіки та проблем правового регулювання цивільно-правової конфіскації передбачає з'ясування юридичної природи досліджуваного явища. У процесі дослідження необхідно висвітлити такі питання: 1) історія виникнення, становлення та розвитку; 2) визначення поняття; 3) характерні риси, ознаки, зміст; 4) соціальну умовленість; 5) мету; 6) правові наслідки; 7) механізм регулювання; 8) сутність та загальну характеристику; 9) місце в системі, співвідношення з іншими видами, відмінність від інших інститутів; 10) значення, функції, підстави [4, с. 433].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 року № 263-ІХ запроваджено інститут цивільно-правової конфіскації, тобто визнання активів необґрунтованими та подальше їхнє вилучення у дохід держави у випадку не доведення законності набуття таких активів. За словами авторів законопроектів (згідно з пояснювальними записками до них), вказані доповнення відповідатимуть кращим світовим практикам боротьби з корупцією [5]. Про доцільність запровадження такого інституту зазначено у Конвенції ООН проти корупції, Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію. У Рекомендаціях Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), вказано, що країни повинні створювати механізми, які б дозволяли без винесення обвинувального вироку конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом, або інструментів злочину (Рекомендація 4) [6, с. 11]. У Директиві ЄС 2014/42/EU «Про замороження і конфіскацію засобів здійснення злочинів і доходів, набутих у злочинний спосіб» передбачено можливість здійснення розширеної конфіскації, конфіскації без судового рішення, проведення конфіскації майна третіх сторін, а також замороження активів без постанови суду [7] з гарантіями дотриманням і захисту прав людини відповідно до європейських стандартів.

Інститут визнання необґрунтованими активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та стягнення таких активів у дохід держави, існує в багатьох державах світу, зокрема у правових системах Північної Америки та більшості держав Західної Європи [8, с. 23]. Законодавством цих держав не передбачено можливості притягнення державних посадових осіб до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, натомість запроваджено альтернативні засоби боротьби з незаконним збагаченням, такі як конфіскація

незаконних активів. Правові позиції зазвичай спираються на положення законодавства з питань боротьби з організованою злочинністю, яке зменшує тягар доведення для сторони обвинувачення або переносить його на сторону захисту [8, с. 23]. Зокрема, як вдало підмітила Т.М. Хутор конфіскація необґрунтованих активів може мати різне змістове наповнення залежно від держави застосування і причин її впровадження [9, с. 9].

Так, у США з ціллю повернення необґрунтованих активів існує декілька взаємопов'язаних презумпцій, які застосовуються у цивільному провадженні. Це презумпції про склади кримінальних правопорушень, що мають на меті витребування активів без встановлення вини обвинуваченого (наприклад, презумпція шахрайства, зловживання впливом) [8, с. 49]. Законодавством Італії передбачено, що «на будь-які кошти, товари або прибуток, джерело походження яких не може бути обґрунтоване, що належить особі, визнаній винною у злочині ..., може бути накладено арешт за умови доведення того, що вони прямо або через третю особу належать фізичній або юридичній особі, яка має можливість вільного користування ними, а розмір такого майна є непропорційним по відношенню до розміру доходів такої особи» [8, с. 49].

Концепція «незвичайних статків», передбачена розділом 75 Закону «Про Національну комісію проти корупції» у Таїланді, яка передбачає можливість здійснення провадження щодо державного службовця, який став неспіврозмірно багатим. Питання про надмірне багатство розглядається у цивільному провадженні, у якому особа зобов'язана довести, що майно не є результатом незаконного збагачення [8, с. 51].

У Швейцарії у Законі «Про повернення незаконно нажитих активів», передбачено можливість застосування конфіскації в адміністративному порядку. Мета вказаного закону – спростити повернення доходів від корупційних діянь у ситуаціях, коли держава походження активів неспроможна провести кримінальне провадження, що відповідає

вимогам законодавства Швейцарії з питань міжнародної правової допомоги [8, с. 51]. Також слід зазначити, що конфіскація, яка здійснюється в рамках цивільного провадження, передбачена в Австралії, Великобританії, Канаді, Албанії, Грузії, Ізраїлі, Ліхтенштейні, Словенії, Філіппінах.

Підсумовуючи короткий огляд міжнародного законодавства та наукових позицій зарубіжних дослідників в контексті досліджуваної проблематики, можна констатувати, що інструмент визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави є досить поширений у законодавстві європейських держав та окремих держав Північної Америки. Враховуючи процесуальні труднощі розслідування корупційних кримінальних правопорушень і, як наслідок, повернення необґрунтованих доходів, правовий механізм стягнення активів поза межами кримінального процесу за законодавством України може бути ефективним засобом запобігання і протидії незаконному збагаченню.

Відповідно до чинного законодавства цивільна конфіскація є самостійною процедурою, яка відбувається за правилами цивільного провадження. Характерні ознаки, суть, правовий механізм регулювання та правові наслідки застосування досліджуваного інституту визначено у Главі 12 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Так, у ст. 291 ЦПК України визначено, що «суд визнає необґрунтованими активи, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті за рахунок законних доходів».

Відповідно до ст. 290 ЦПК України механізм застосування полягає у тому, що позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається: 1) прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП); 2) прокурорами Генеральної прокуратури України за дору-

ченням Генерального прокурора (у справах щодо активів працівника НАБУ, прокурора САП). Справи про цивільну конфіскацію розглядає Вищий Антикорупційний Суд України. Предметом спору можуть бути: активи, набуті після дня набрання чинності Законом України № 263-IX від 31.10.2019 р., якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у 500 і більше разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі – НМДГ), але не перевищує 6 500 НМДГ; активи, набуті після дня набрання чинності Законом України № 263-IX від 31.10.2019 р., якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у 500 і більше разів перевищує розмір НМДГ, а кримінальне провадження за ст. 368⁵ КК України, предметом злочину в якому були ці активи, закриті на підставі пп. 3, 4, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України; доходи, отримані від активів. Предметом позову є визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави.

Позов про визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави може бути пред'явлено до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка набула у власність активи, та/або до іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Правові наслідки застосування цивільно-правової конфіскації полягають у тому, що активи, визнані судом необґрунтованими, стягуються у дохід держави. Порядок їх стягнення здійснюється відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження», а в окремих випадках в порядку, встановленому Законом України «Про Націо-

нальне агенство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів».

Аналіз положень чинного законодавства дає підстави вважати, що інституту цивільно-правової конфіскації, притаманні такі ознаки: 1) визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави здійснюється поза межами кримінального процесу; 2) тягар доказування лежить на власнику активів (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або/та третій особі, яка за дорученням останньої набула активи у власність); 3) для визнання активів необґрунтованими не потрібно встановлювати предикат (діяння, яке призвело до незаконного збагачення); 4) для застосування цього механізму не встановлюється винуватість особи [10, с. 63].

Слід зазначити, що у літературі існує багато суперечок з приводу того, що процедура визнання необґрунтованих активів і стягнення у дохід держави порушує конституційний принцип непорушності права власності. В контексті цього Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вказує, що враховуючи такі інструменти міжнародного права, як Конвенція ООН проти корупції, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Рекомендації FATF, існують загальноєвропейські та світові стандарти, які заохочують конфіскацію активів. Такі конфіскаційні заходи можуть бути застосовані і до третіх осіб, які мають право власності щодо активів, однак без необхідних підтверджуючих документів, які свідчать про добросовісність їхнього набуття. Так, ЄСПЛ у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» зазначив, що «національні органи отримали свободу застосовувати, в межах Конвенції, конфіскацію не лише до осіб, яких безпосередньо звинувачують у скоєнні правопорушень, але також членів їхніх сімей та інших близьких родичів, якщо вважалось, що вони володіли або розпоряджались майном, здобутим незаконним шляхом неформально від імені підозрюваних правопорушників або іншим чином не мали

документів, які підтверджують їхній добросовісний статус» [11].

У справі «Сілікієне проти Литви» оспорювана конфіскація була передбачена законом і переслідувала законну ціль, оскільки мала на меті перешкодити заявниці отримати майнову вигоду від користування конфіскованим майном на шкоду суспільству [12]. Аналіз окремих рішень ЄСПЛ дає підстави виснувати, що позбавлення власності шляхом визнання необґрунтованих активів та стягнення їх у дохід держави відповідає статті 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13]. Безумовно, що питання захисту прав людини є пріоритетним завданням держави. Однак, правомірність визнання необґрунтованих активів та їх стягнення у дохід держави означає, що реалізація вказаної процедури здійснюється виключно на умовах, визначених законом та в інтересах суспільства. Тому такі результативні заходи протидії корупції, які є частиною державної політики у сфері запобігання злочинності, і захист прав людини є пропорційними, оскільки переслідують законну мету.

Щодо проваджень у цивільних справах за позовами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за законодавством України, то на підставі аналізу судової практики ВАКС у 2021 р. на розгляд суду надійшло 2 позовні заяви вказаної категорії. За результатами розгляду вимог один позов задоволено, відповідно в дохід держави стягнуто грошові кошти в роз-

мірі 1 252 236 гривень, проте у задоволенні вимог іншого позову було відмовлено [14]. У 2022 р. на розгляд суду надійшло вже 3 позовні заяви зазначеної категорії. Станом на кінець 2022 р. усі заяви розглянуто ВАКС із задоволенням або частковим задоволенням позовних вимог. За результатами їх розгляду в дохід держави було стягнуто необґрунтовані активи – грошові кошти на загальну суму 9 590 314 гривень [15]. Загальна сума активів, яка була стягнена в дохід держави за період 2021–2022 років, становила 10 842 550 грн.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, слід вказати, що виконане дослідження засвідчило актуальність задекларованої теми для науки і практики правозастосування у сфері запобігання і протидії незаконному збагаченню. Окреслена мета досягнута шляхом з'ясування правової природи інституту цивільно-правової конфіскації та практики його застосування у правовій системі України. Аналіз положень національного та міжнародного законодавства, наукових позицій дослідників з проблематики запобігання і протидії корупції та судової практики визнання необґрунтованих активів та повернення їх у дохід держави засвідчило, що досліджуваний механізм, який є новелою вітчизняного законодавства, може бути ефективним правовим засобом протидії незаконному збагаченню осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування та корупційній злочинності в цілому.

Список використаних джерел:

1. Індекс сприйняття корупції – 2022 рік. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>.
2. Ясінь І.М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2018. 236 с.
3. Повернення активів в Україні. Практичне керівництво. URL: https://star.worldbank.org/sites/default/files/2020-12/asset_recovery_guide_ukrainian.pdf.
4. Вознюк А.А. До питання про зміст поняття «Кримінально-правова природа». Юридичні і політичні науки. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34058/71-Voznyuk.pdf>.
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66264.
6. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Рекомендації FATF. URL:

https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86_.pdf.

7. Директива ЄС 2014/42/ЄУ «Про замороження і конфіскацію засобів здійснення злочинів і доходів, набутих у злочинний спосіб». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-42-es.pdf>.

8. Лінді Музіла. Отримати повне уявлення про державних службовців : керівництво з ефективного фінансового декларування. *Серія книг «Повернення викрадених активів» (StAR)*. Вашингтон : округ Колумбія, 2017. Світовий банк, doi:10.1596/978-1-4648-0953-8. Ліцензія: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

9. Хутор Т.М. Цивільна конфіскація необґрунтованих активів крізь призму захисту права власності. Київ : ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 40 с.

10. Хутор Т.М. Стягнення активів у дохід держави в результаті визнання їх необґрунтованими: прихований вид покарання? *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2021. Том 7. С. 61–70.

11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» від 12.08.2015 р. URL: <https://courses.ed-era.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/asset-v1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf>.

12. Silickienė проти Литви – 20496/02 Рішення від 10.4.2012 [Секція II]. URL: [file:///C:/Users/Plona/Downloads/CASE%20OF%20SILICKIEN%20v.%20LITHUANIA%20-%20\[Ukrainian%20Translation\]%20legal%20summary%20by%20the%20CoE%20Project%20_Continued%20support%20to%20the%20criminal%20justice%20reform%20in%20Ukraine_.pdf](file:///C:/Users/Plona/Downloads/CASE%20OF%20SILICKIEN%20v.%20LITHUANIA%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20CoE%20Project%20_Continued%20support%20to%20the%20criminal%20justice%20reform%20in%20Ukraine_.pdf).

13. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. (Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu52012?ed=1952_03_20.

14. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2021 році (як судом першої інстанції). URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2021.pdf.

15. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2022 році (як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2022.pdf.

References:

1. Indeks spryynyattya koruptsiyi – 2022 rik. Retrieved from <https://cpi.ti-ukraine.org/> [in Ukrainian].
2. Yasin' I.M. (2018) Kryminal'no-pravova kvalifikatsiya nezakonnoho zbahachennya za zakonodavstvom Ukrayiny [Criminal-legal qualification of illegal enrichment according to the legislation of Ukraine] (Candidate's thesis). L'viv. [in Ukrainian].
3. Povernennya aktyviv v Ukrayini. Praktychne kerivnytstvo. Retrieved from https://star.worldbank.org/sites/default/files/2020-12/asset_recovery_guide_ukrainian.pdf. [in Ukrainian]
4. Voznyuk A.A. (2011) Do pytannya pro zmist ponyattya “Kryminal'no-pravova pryroda”. *Yurydychni i politychni nauky*. P. 429–434. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34058/71-Voznyuk.pdf> [in Ukrainian]
5. Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny “Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo konfiskatsiyi nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannya funktsiy derzhavy abo mistsevoho samovryaduvannya, i pokarannya za nabuttya takykh aktyviv”. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66264 [in Ukrainian]
6. Mizhnarodni standarty shchodo borot'by z vidmyvanniam koshtiv, finansuvanniam teroryzmu ta rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya. Rekomendatsiyi FATF. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86_.pdf
7. Dyrektyva YES 2014/42/ЄУ “Pro zamorozhennya i konfiskatsiyu zasobiv zdiysnennya zlochyniv i dokhodiv, nabutykh u zlochynnyy sposib”. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-42-es.pdf>
8. Lindi Muzila (2017) Otrymaty povne uyavlennya pro derzhavnykh sluzhbovtziv : kerivnytstvo z efektyvnoho finansovoho deklaruvannya [Getting the full picture of government employees : a guide to effective financial reporting] (*Seriya knyh “Povernennya vykradenykh aktyviv” (StAR)*). Vashynhton: okruh Kolumbiya.

9. Khutor T.M. (2020) Tsyvil'na konfiskatsiya neobgruntovanykh aktyviv kriz'pryzmu zakhystu prava vlasnosti. [Civil confiscation of unsubstantiated assets through from the perspective of property rights protection] Kyiv. 40. [in Ukrainian].

10. Khutor T.M. (2021) Styahnennya aktyviv u dokhid derzhavy v rezul'tati vyznannya yikh neobgruntovanykh: prykhovanyy vyd pokarannya? [Recovery of assets from the state income as a result of their recognition as unfounded: a hidden form of punishment?] (*Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*). 7, P. 61–70. [in Ukrainian].

11. Rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny u spravi «Hohitidze ta inshi proty Hruziyi» vid 12.08.2015 r. Retrieved from <https://courses.ed-era.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/asset-v1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf>

12. Silickienè proty Lytvy – 20496/02 Rishennya vid 10.4.2012 [Sektsiya II]. Retrieved from file:///C:/Users/Ilna/Downloads/CASE%20OF%20SILICKIEN%C4%96%20v.%20LITHUANIA%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20CoE%20Project%20_Continued%20support%20to%20the%20criminal%20justice%20reform%20in%20Ukraine_.pdf [in Ukrainian].

13. Protokol do Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20 bereznia 1952 r. (Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi vid 17 lypnia 1997 r. № 475/97-VR). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/mu52012?ed=1952_03_20 [in Ukrainian].

14. Analiz zdiysnennya sudochynstva Vyschym antykoruptsiynym sudom u 2021 rotsi (yak sudom pershoyi instantsiyi). Retrieved from https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2021.pdf [in Ukrainian].

15. Analiz zdiysnennya sudochynstva Vyschym antykoruptsiynym sudom u 2022 rotsi (yak sudom pershoyi instantsiyi). Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2022.pdf [in Ukrainian].

УДК 343.262 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-3>

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

Бурда Степан Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9904-311X>

***Анотація.** У статті здійснюється характеристика кримінально-правової природи звільнення від покарання за хворобою, проводиться аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, яке регламентує порядок звільнення від покарання у зв'язку із хворобою, приділяється увага стану дотримання та забезпечення прав і обов'язків громадян, які підлягають звільненню від покарання за хворобою.*

Важливим пріоритетом сучасної кримінально-правової політики є гуманізація відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки та нетяжкі злочини. Жорсткий підхід до звільнення від покарання тяжко, нерідко невиліковно та смертельно хворих засуджених багато в чому зумовлений впливом попереднього та недоліками чинного законодавства. На жаль, така ситуація зі звільненням від покарання за хворобою якоюсь мірою зберігається і нині. Складна структура даної кримінально-правової норми, зосередження в ній кількох принципово відмінних видів звільнення від покарання та його відбування ускладнюють її тлумачення та застосування.

Метою дослідження є вивчення й аналіз норми про звільнення від покарання за хворобою у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві із погляду юридичної техніки.

З огляду на те, що кримінальні правопорушення є різними за ступенем суспільної небезпеки, яку вони спричиняють, учиняються різними особами, суд застосовує кримінальні покарання з метою досягнення мети виправлення особи. Але в житті мають місце випадки, коли процес виправлення особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, можливий без застосування до особи кримінального покарання, або щодо засудженого ця мета досягається до повного відбуття встановленого вироком суду покарання. Тобто застосування або подальше застосування покарання недоцільне. Саме на вирішення таких ситуацій розроблено та законодавчо закріплено інститут звільнення від кримінального покарання та подальшого його відбування загалом і звільнення від покарання за хворобою зокрема.

***Ключові слова:** Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальна відповідальність, кримінально-виконавча установа, засуджений, хвороба, звільнення від покарання.*

Burda Stepan. EXEMPTION FROM PUNISHMENT DUE TO ILLNESS: CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS

***Abstract.** The article characterizes the criminal-legal nature of exemption from punishment due to illness, analyzes the criminal and criminal-executive legislation of Ukraine, which regulates the procedure for exemption from punishment due to illness, pays attention to the state of compliance and ensuring the rights and obligations of citizens who are subject to exemption from punishment due to illness.*

An important priority of modern criminal law policy is humanizing the responsibility of persons who have committed, as a rule, criminal misdemeanors and minor crimes. The harsh approach to the release from punishment of severely, often incurably and terminally ill convicts is largely due to the influence of the previous and shortcomings of the current legislation. Unfortunately, a similar situation with exemption from punishment due to illness persists to some extent even today. The complex structure of this criminal law norm, the concentration in it of several fundamentally different types of exemption from punishment and its serving complicate its interpretation and application.

The purpose of the study is to study and analyze the norm on exemption from punishment due to illness in criminal and criminal executive laws from the point of view of legal technique.

Given that criminal offenses are different in terms of the degree of public danger they cause, are committed by different persons, the court applies criminal penalties in order to achieve the goal of correcting the person. But in life, there are cases when the process of correction of a person guilty of a criminal offense is possible without applying a criminal penalty to the person, or in the case of a convicted person, this goal is achieved before the full serving of the punishment established by the court verdict. That is, the application or further application of punishment is inappropriate. It is to solve such situations that the institution of exemption from criminal punishment and its further serving in general and exemption from punishment for illness in particular was developed and legislated.

Key words: *Criminal Code, Criminal Executive Code, criminal liability, penal institution, condemned, disease, relief from penalties.*

Вступ. Реформа вітчизняного кримінального законодавства, яка відбулася на початку століття, суттєво змінила інститут звільнення від покарання. Так, у ньому з'явилася норма про звільнення від покарання за хворобою, яка міститься у ст. 84 Кримінального кодексу (далі – КК) України. До набрання чинності сучасним Кримінальним кодексом України подібні приписи містилися лише у кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві, що вносило незавершеність у процес правового регулювання звільнення від покарання. А тому поява норми про звільнення від покарання у зв'язку із хворобою саме у кримінальному законі, навіть з погляду юридичної техніки, є цілком обґрунтованою.

Матеріали та метод. Проблемі звільнення від покарання та його відбування за хворобою присвячена низка наукових досліджень, зокрема, це праці таких учених, як Ю.В. Баулін, В.К. Грищук, С.Ф. Денисов, Б.О. Кириць.

Завдяки послідовній реалізації заходів, спрямованих на дотримання рекомендацій Ради Європи, досягнуто окремих позитивних зрушень у реформуванні кримінально-виконавчої системи. Однак Україна й досі залишається однією з держав у світі, що мають найбільш високі показники щодо чисельності ув'язнених. Кількість громадян, які перебувають у пенітенціарних закладах України, дорівнює кількості ув'язнених, які відбувають покарання в тюрмах Бельгії, Австрії, Іспанії та Швейцарії, разом узятих [5].

В аналізованому інституті кримінального права найбільшою мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму й економії заходів кримінального впливу, покладені в

основу нової політики держави загалом та кримінального права зокрема. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання застосовується тільки до вже засуджених осіб [6, с. 342].

Як зазначає професор В.К. Грищук, звільнення від покарання – це гуманний акт компромісу з боку держави, що здійснюється за наявності передбачених законом підстав і умов компетентним органом держави (судом, Президентом України), який полягає у звільненні засудженого від осуду його особи та вчиненого ним діяння та перетерпіння тих, передбачених законом позбавлень і обмежень його прав і свобод, у яких проявляється зміст покарання, від судимості з метою забезпечення реалізації завдань запобігання вчиненню злочинів як засудженим, так і іншими особами [7, с. 499].

Результати. У ст. 84 КК України визначено, що звільняється від покарання особа, яка під час відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, а особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування [2].

Стосовно зарахування примусових заходів медичного характеру як фактично відбутого покарання варто висловити критичне зауваження. Ці заходи суттєво відрізняються один від одного суворістю обмежень, що покладаються на особу у зв'язку з їх застосуванням. У найменшому ступені обмежень своїх прав і свобод особа зазнає в разі застосування до неї такого примусового заходу медичного харак-

теру, як надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку. Юридична природа, підстави та порядок застосування примусових заходів медичного характеру та покарання цілком різні. Однак у першому й у другому випадках їх об'єднує наявність елементів державного примусу. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» амбулаторна психіатрична допомога – це психіатрична допомога, що поєднує обстеження стану психічного здоров'я, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, що надається лікарем-психіатром в амбулаторних умовах [8].

Амбулаторно медичну допомогу надають хворим, які відвідують лікувальний заклад, або ж безпосередньо за місцем їх проживання. Отже, тут не йдеться про ізоляцію особи від суспільства, особистої свободи вона не позбавляється, а лише може мінімально в ній обмежуватися. У зв'язку з тим, що позбавлення волі завжди пов'язане з ізоляцією особи від суспільства, визнавати його «еквівалентом» варто було б лише такі примусові заходи медичного характеру, які також пов'язані з ізоляцією особи від суспільства (мається на увазі госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом – п. п. 2–4 ч. 1 ст. 94 КК України).

Особа, звільнена від покарання або його відбування у зв'язку із захворюванням на іншу (не психічну) тяжку хворобу, після одужання також підлягає покаранню. Отже, передбачені ч. 2 ст. 84 КК України види звільнення від покарання та його відбування є неостаточними (тимчасовими).

Згідно із ч. 4 ст. 84 КК України особи, які були звільнені від покарання чи його відбування, після одужання можуть бути направлені для відбування покарання, «якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. ст. 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання» [2]. Як бачимо,

до інституту звільнення від покарання законодавець включив як юридично значущу обставину закінчення строків давності.

Строки давності, установлені у ст. 49 КК України, є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Тому намагання використати їх для впливу на здійснення звільнення від кримінального покарання – сумнівне. Як зауважує Ю.В. Баулін, який ґрунтовно досліджував сучасний стан інституту звільнення від кримінальної відповідальності, посилення в нормах про звільнення від покарання на ст. 49 КК України суперечить природі звільнення від кримінальної відповідальності [9, с. 170].

Строки давності, передбачені у ст. 49 та в ч. 2 ст. 106 КК України, мають значення в механізмі розвитку кримінально-правових відносин у разі захворювання суб'єкта після вчинення кримінального правопорушення. Це питання врегульовує нині не так матеріальне, як процесуальне законодавство. Коли суд установив, що особа вчинила кримінальне правопорушення, але після цього захворіла на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання, суд, якщо визнає за потрібне, постановляє ухвалу, а суддя – постанову про застосування щодо цієї особи примусових заходів медичного характеру із зазначенням яких саме [4].

У разі одужання особи, щодо якої застосували примусові заходи медичного характеру внаслідок її психічного захворювання після вчинення кримінального правопорушення, суд на підставі висновку медичної комісії постановляє ухвалу, а суддя – постанову про скасування застосованого заходу медичного характеру та направлення справи для провадження досудового слідства чи судового розгляду, якщо неосудність або обмежена осудність була встановлена під час судового слідства. Час перебування в медичній установі, якщо ця особа засуджена до позбавлення волі або виправних робіт, зараховується до строку відбування покарання. Ці процесуальні норми базуються на ч. 4 ст. 95 КК України, у якій зазначено: «У разі припинення застосування примусових заходів медичного

характеру через видужання особи, які вчинили кримінальні правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах, а особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання» [2]. Як бачимо, у тексті Кримінального кодексу законодавець оперує поняттями «не підлягає покаранню» та «підлягають покаранню». Оскільки немає засудження тоді, коли особа захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, то адекватною вказівкою на правовий наслідок одужання від хвороби було б: «підлягає кримінальній відповідальності». До того ж не виключено, що і після передання справи до суду кримінальна відповідальність наступить, але не в пов'язаній з покаранням формі (наприклад, суд звільнить особу від відбування покарання за ст. 75 КК України).

Необхідно звернути увагу на те, що зміст ст. 84 КК України є ширшим, ніж назва – «Звільнення від покарання за хворобою». Із змісту ч. 2 ст. 84 КК України випливає, що у зв'язку з тяжкою хворобою можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності до постановлення вироку. Але не зрозуміло, як процесуально це можливо. Адже ст. ст. 408, 411 Кримінального процесуального кодексу та ст. ст. 152–154 Кримінально-виконавчого кодексу передбачають порядок звільнення особи, яка відбуває покарання. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» також регулює порядок звільнення від відбування покарання засуджених [10, с. 81–84].

Перелік хвороб, наявність яких дозволяє порушити клопотання про звільнення від покарання, регламентується відомчими нормативними актами. Регламентація цього питання у відомчому акті є правильною, оскільки розвиток медицини постійно змінює погляди про тяжкість і виживаність захворювань, характер їхнього плину, що повинно приводити за необхідності до зміни Переліку.

Отже, питання звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із захворюванням особи на психічну хворобу у принципі врегульовано нормами кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства. Вирішення ж питання про звільнення від покарання за іншою тяжкою хворобою чинне законодавство, по суті, цілковито залишило на розгляд суду.

Існує ще одна проблема, пов'язана зі звільненням від покарання за хворобою. Звільнення від покарання засуджених, які тяжко захворіли, може поставити їх у безвихідне становище, якщо в них немає постійного місця проживання. Тому часто звільнені від покарання, які втратили родинні зв'язки, поповнюють лави осіб без певного місця проживання, далі вдаються до злочинної діяльності або є джерелами поширення небезпечних інфекційних захворювань, як-от туберкульоз і СНІД, через які вони були достроково звільнені від покарання. Не можна допустити, щоб під прикриттям справді гуманних норм кримінального законодавства установами, що виконують покарання, робилися спроби позбутися від витрат на утримання та догляд за тяжкохворими. Урешті-решт, вибір місця лікування, подальшого життя або смерті має залишатися за засудженим. Особливо коли такого вибору по суті немає, а тяжко хворому засудженому загрожує безвихідна ситуація. Зрозуміло й те, що не всяке інше тяжке захворювання може в усіх без винятку випадках нейтралізувати соціально негативні властивості особи, яка відбуває покарання, до рівня, абсолютно безпечного для суспільства. Навіть більше, іноді саме смертельна хвороба за відносно нормального фізичного стану звільненого може збурити його і підштовхнути до вчинення жорстоких злочинів. Так само і фізична неміцність, за досить високого інтелектуального рівня звільненого через хворобу може спровокувати його на організацію злочинних угруповань, керівництво ними, хоча б для забезпечення належних умов свого існування. Звідси зрозуміло, що в інтересах суспільства законодавець не може допустити й повного,

безоглядного звільнення від покарання всіх, хто захворів на іншу тяжку хворобу.

Висновки. У ст. 84 КК України не вирішено питання про те, які наслідки матиме скоєне звільненими через хворобу особами нових кримінальних правопорушень, як це передбачено в разі звільнення від покарання за інших підстав. Звільнення від покарання за хворобою має здійснюватися лише тоді, коли є підстави вважати, що звільнений не вчинить нових кримінальних правопорушень. Якщо ж особа, звільнена від покарання за хворобою, учинить нове кримінальне правопорушення, то нове покарання такій особі має призначатися на загальних підставах, передбачених КК України.

Видається за доцільне надати право судовим органам накладати на осіб, звільнених від покарання на підставах, передбачених у ст. 84 КК України, такі, наприклад, обов'язки: не ухилятися від курсу лікування, не міняти місця проживання без належного на це дозволу.

У разі звільнення від покарання за ч. 2 ст. 84 КК України варто було б використати метод диференціації кримінальної відповідальності залежно від категорії вчиненого

особою кримінального правопорушення. Необхідно на законодавчому рівні передбачити обов'язкове звільнення від покарання у зв'язку з важкою хворобою засуджених за скоєння кримінальних проступків і нетяжких злочинів. Навіть більше, обов'язковому звільненню від покарання за наявності захворювання, зазначеного в Переліку, мають підлягати й особи, які вчинили інші злочини, якщо призначене їм покарання не перевищує п'яти років позбавлення волі. За терміном покарання ці посягання є нетяжкими злочинами, а особи, які їх скоїли, не володіють тією підвищеною суспільною небезпекою, яка зазвичай властива особам, які вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини.

Залишаючи вирішення питання про звільнення від відбування покарання осіб, які захворіли після вчинення кримінального правопорушення на іншу тяжку хворобу, на розгляд суду, законодавець має сформулювати критерії, на основі яких суд міг би ухвалити такі рішення відповідно до інтересів суспільства, зокрема, згідно з гуманним ставленням до тяжко хворих засуджених і водночас забезпеченням охорони суспільства від кримінально протиправних посягань.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Карпачова Н.І. Дотримання прав людини в місцях позбавлення волі. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.kiev.ua>.
6. Денисов С.Ф. Рецидивна злочинність молоді: інтегративна перспектива аналізу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 274–279.
7. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів. Київ : ВД «Ін Юре», 2006. 568 с.
8. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489–ІІІ. *Офіційний вісник України*. 2000. № 12. С. 24–41.
9. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
10. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 р. № 8. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : навчально-практичний посібник / укл. Б.О. Кириць*. Львів : Ліга-прес, 2008. С. 81–84.

References:

1. Constitution of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-вр> [in Ukrainian].
2. Criminal Code of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. Criminal and Executive Code of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
4. Criminal Procedure Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
5. Karpachova, N.I. Observance of human rights in places of deprivation of liberty. The state of observance and protection of human rights and freedoms in Ukraine: the first annual report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights. URL: <http://www.ombudsman.kiev.ua> [in Ukrainian].
6. Denisov, S.F. Recidivism of youth crime: an integrative perspective of analysis. *Scientific notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadskyi*. Series "Legal Sciences". 2010. Vol. 23 (62). № 1. 2010. P. 274–279 [in Ukrainian].
7. Hryshuk, V.K. Criminal law of Ukraine: General part: Education. manual for law students. faculty higher education closing. K. : Publishing House "In Yure", 2006. 568 p. [in Ukrainian].
8. On psychiatric care : Law of Ukraine dated February 22, 2000 № 1489–III. *Official Gazette of Ukraine*. 2000. № 12. P. 24–41 [in Ukrainian].
9. Baulin Yu.V. Exemption from criminal liability. K. : Atika, 2004. 296 p. [in Ukrainian].
10. On the practice of courts applying the legislation on the release from serving the sentence of convicts who have fallen ill with a serious illness : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of September 28, 1973 № 8. *Collection of Resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in Criminal Cases: Educational and Practical Guide* / incl. B.O. Kyriv. Lviv : Liga-press, 2008. P. 81–84 [in Ukrainian].

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-4>

ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Марко Сергій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1,
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

***Анотація.** У науковій статті на основі вивчення нормативно-правових джерел, практики їх застосування та поглядів науковців з обраної тематики досліджено проблеми детермінації кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні. Здійснено класифікацію причин злочинності в зазначеній сфері залежно від рівня їхньої дії, за джерелами, за змістом і за природою виникнення. Виокремлено умови злочинності проти довкілля (часте реформування спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони природоохоронного законодавства; інфляція та безробіття, що зумовлює поширення незаконної вирубки лісових насаджень; неналежний рівень фінансування, технічної оснащеності, кадрового та ресурсного забезпечення природоохоронних державних органів тощо). Вказано на наявність прогалин і неузгодженості окремих положень екологічного законодавства, що, поряд з організаційно-технічними заходами в умовах воєнного стану в Україні, є основними детермінантами кримінальних правопорушень проти довкілля.*

Наголошено, що висока суспільна небезпека екологічної злочинності вимагає вжиття комплексних заходів для протидії злочинній поведінці осіб, чия діяльність становить загрозу не лише екології нашої країни, а і світовій екосистемі. Зроблено висновок, що значне хімічне забруднення ґрунтів і вод, вирубка лісів, знищення флори та фауни актуалізують вироблення єдиної державної політики у сфері боротьби з екологічною злочинністю, налагодження ефективної системи державного моніторингу стану довкілля, який дасть змогу зафіксувати реальний обсяг екологічної шкоди, якої завдано. Наведено аргументи на користь того, що національний план післявоєнного відновлення має передбачати заходи з відновлення та збереження екосистем, зокрема й на основі проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища.

***Ключові слова:** кримінальні правопорушення, детермінанти, екологія, довкілля, навколишнє середовище.*

Marko Sergii. DETERMINANTS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT IN UKRAINE

***Abstract.** In the scientific article, based on the study of normative and legal sources, the practice of their application and the points of view of scientists on the chosen topic, the problems of determining criminal offenses against the environment in Ukraine are investigated. The classification of the causes of crime in the specified area was carried out depending on the level of their action, by sources, by content and by the nature of occurrence. The conditions of crime against the environment are singled out (frequent reformation of specially authorized state bodies in the field of nature protection; inflation and unemployment, which cause the spread of illegal cutting of forest plantations; inadequate level of funding, technical equipment, personnel and resource provision of state nature protection bodies, etc.). The existence of gaps and inconsistencies in certain provisions of environmental legislation is indicated, which, along with organizational and technical measures in the conditions of martial law in Ukraine, are the main determinants of criminal offenses against the environment. It was emphasized that the high social danger of environmental crime requires the adoption of complex measures to combat the criminal behavior of persons whose activities pose a threat not only to the ecology of our country, but also to the global ecosystem. It was concluded that significant chemical pollution of soil and water, deforestation, destruction of flora and fauna, actualizes the development of a unified state policy in the field of combating environmental crime, the establishment of an effective system of state monitoring of the state of the environment, which will make it possible to record the real amount of environmental damage caused. Arguments are given that the national post-war recovery plan should*

include measures to restore and preserve ecosystems, in particular on the basis of a criminological examination of regulatory legal acts in the field of environmental protection.

Key words: *criminal offenses, determinants, ecology, environment, environment.*

Вступ. Наслідком будь-якого екологічного правопорушення є зміна корисності навколишнього середовища, тобто збитки, завдані екосистемі та її ресурсам, а в кінцевому результаті – людині, її життю та здоров'ю у взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Проблематика охорони довкілля особливої гостроти набуває в умовах збройної агресії проти України. Масові лісові пожежі внаслідок обстрілів, військова техніка, ракети, боєприпаси, нафтопродукти, що отруюють ґрунт і водні ресурси, викиди хімічних речовин через обстріли промислових підприємств, ризики радіаційних аварій – ось лише невеликий перелік загроз, які несе військова агресія для екології не лише України, а й усього світу [1]. Такі дії не лише впливають на природне середовище, спричиняють деградацію дикої природи та скорочення біорозмаїття, зростання рівня забруднення тощо, але й руйнують екологічну рівновагу, шкодять цілим екосистемам і ставлять під загрозу людське здоров'я [2].

Станом на березень 2023 р. прокурори екологічних прокуратур залучені до розслідування 104 військових злочинів, що завдали шкоди довкіллю, з них 11 розпочато за фактом екоциду [3], і це не остаточна цифра, оскільки за відсутності вільного доступу й обмежену можливість ліквідації негативних наслідків пошкоджень неминуче акумулюються масштаби негативних впливів на довкілля України.

Водночас варто зазначити, що відповідні державні заходи із запобігання, розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії є малоефективними через їхню високу латентність і неосяжні масштаби. Окрім того, у деяких регіонах спостерігається збільшення кількості випадків незаконного використання природних ресурсів, що може бути зумовлено, зокрема, зосередженням зусиль працівників правоохоронних органів не на запобіганні таким кримінальним правопорушенням, а насамперед на виконанні завдань із протидії збройній агресії, фіксації злочи-

нів проти життя, здоров'я, миру, людяності та правопорядку. Також існує низка проблем, пов'язаних із недосконалістю правового регулювання та відсутністю належної напрацьованої практики із протидії кримінальним правопорушенням у сфері охорони навколишнього природного середовища в умовах збройної агресії [4].

Перешкоджання впливу зазначених та інших детермінантів злочинності у сфері довкілля потребує комплексного підходу до життя державних і громадських, регулюючих і охоронних, економічних і організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення правомірної поведінки громадян. Викладене зумовлює актуальність наукового аналізу детермінантів кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні з метою вироблення адекватних заходів протидії.

Матеріали та метод. Методологічною основою наукової статті є діалектичний метод, який використано під час вивчення єдності, взаємозв'язку, а також відмінності таких понять, як «детермінанти», «причини», «умови» кримінальних правопорушень проти довкілля. З використанням методів аналізу та синтезу визначено місце та роль детермінантів екологічної злочинності. Структурно-функціональний метод, методи класифікації та групування допомогли в дослідженні комплексу причин і умов кримінальних правопорушень проти довкілля, виокремленні найбільш вагомих із них в умовах військової агресії на території України. Логіко-семантичний метод використано для з'ясування особливостей правового регулювання правовідносин у сфері охорони навколишнього природного середовища, визначення сутності організаційно-технічних заходів, спрямованих на запобігання відповідним протиправним діям. Герменевтичний метод застосовано для наукового аналізу кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища. Формально-логічний

метод використано для обґрунтування критеріїв поділу причин і умов злочинності проти довкілля в умовах воєнного стану в Україні.

Результати. Кримінальні правопорушення проти довкілля можна визначити як передбачені кримінальним законом діяння, що посягають на довкілля та його компоненти, на екологічну безпеку населення та територій, полягають у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів або у протиправному впливі на них, що призводить до негативних змін стану та якості довкілля. Такі кримінальні правопорушення мають своїм родовим об'єктом суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища, охорону безпечного екологічного стану біосфери [5].

Кримінальні правопорушення проти довкілля прийнято вважати правопорушеннями без «безпосередньої» жертви – шкода завдається насамперед навколишньому середовищу та її компонентам, які зі зрозумілих причин не можуть самостійно активно обстоювати свої інтереси в судових процесах. Однак такі протиправні дії завданням шкоди навколишньому середовищу знищують біологічну основу життєдіяльності й існування людини й інших живих істот.

Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також учинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, визначається поняттям «екоцид». Згідно з міжнародним правом під екоцид підпадають факти цілеспрямованого негативного впливу на природне середовище, зокрема й під час бойових дій. Особливо тяжкою формою екоциду є воєнний екоцид – порушення екосистем середовища проживання людини внаслідок бойових дій, спрямованих на досягнення воєнної та політичної мети [6, с. 732]. У контексті вчинення таких кримінальних правопорушень в умовах війни О. Стегній здійснив їх поділ за критеріями: 1) безпосередньої шкоди навколишньому природному середовищу та 2) техногенного спрямування, пов'язаного з порушенням екологічної безпеки для живої природи та людини [7, с. 79].

Як зазначає А. Закалюк, детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона зумовлена [8, с. 187]. Формами детермінації злочинності є причини й умови. Причини безпосередньо породжують злочинність, а умови сприяють причинам і створюють можливість їх злочинного втілення.

Взявши за основу загальні доктринальні уявлення про класифікацію причин злочинності, причини вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна класифікувати за рівнем їхньої дії: загальні причини; причини окремих видів злочинності (спеціально-кримінологічні); причини конкретних кримінальних правопорушень; за джерелами: внутрішні, зовнішні (мають міжнародний, транснаціональний характер); за змістом: соціально-психологічні (більшість причин злочинів криється у психології злочинця); соціально-економічні; політичні; ідеологічні; виховні; правові; організаційно-управлінські; за природою виникнення: об'єктивні, суб'єктивні, змішані (більшість таких причин мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу).

З огляду на збройну агресію на території України можемо виокремити причини вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля: 1) пов'язані із впливом на природне середовище; 2) пов'язані з незаконним природокористуванням. Така класифікація через свою багатоаспектність потребує детальної уваги в межах окремої наукової статті.

На нашу думку, так чи інакше більшість причин кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах особливих правових режимів зосереджуються в організаційно-технічній і правовій сферах. Не є винятком у цьому плані причинний комплекс злочинності проти довкілля в Україні.

Причинами забруднення чи засмічення можуть стати дії чи бездіяльність держав, органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання чи фізичних осіб, допущені внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану [9].

Подекуди це може бути продиктовано неналежним або неефективним правовим регулюванням правовідносин у сфері довкілля, природокористування, контролю за ними.

Зокрема, на підставі п. 1 постанови Кабінету Міністрів України № 263 від 12 березня 2022 р. «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» з метою відведення загрози національній безпеці обмежено доступ до деяких реєстрів і баз даних, які містять інформацію про обіг природних ресурсів, спеціальні дозволи на їх використання тощо [10]. Ужиті законодавчі заходи деяким чином обмежили можливості громадських організацій як важливого суб'єкта впливу на забезпечення дотримання законності у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Також постановою Кабінету Міністрів України № 303 від 13 березня 2022 р. «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» припинено проведення планових і позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану [11]. Водночас у п. 2 цієї постанови зазначається, що протягом періоду воєнного стану дозволено здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на захист навколишнього природного середовища та гарантування безпеки держави, проте виключно на підставі рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері [11]. Безсумнівно, відсутність повноцінного державного контролю істотно впливає на кількість порушень, які допускають громадяни та суб'єкти господарювання у сфері охорони навколишнього природного середовища.

В умовах військової агресії проблеми в галузі лісового господарства України набули таких масштабів, що спонукали до видання Указу Президента України № 675/2022 від 29 вересня 2022 р. про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України

«Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» [12].

Серед іншого, складна ситуація на ринку енергоресурсів у сотні разів підвищила попит населення на купівлю деревини для опалення домівок, у зв'язку із чим стрімко почали зростати незаконні порубки лісів, навіть спостерігались випадки шахрайства в цій сфері. Так, з огляду на попит серед населення, шахраї розміщують оголошення в інтернеті про продаж дров для опалення та вимикають телефони відразу після отримання передплати на карту [7, с. 83].

Від умов, що породжують учинення конкретної дії, залежить вибір способу реалізації злочинного наміру, об'єкта злочинного посягання. На нашу думку, основними умовами злочинності проти довкілля можуть бути такі:

- постійне реформування спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони природокористування, що не дозволяє повною мірою використовувати потенціал природних ресурсів;
- прогалини, декларативність, неузгодженість положень екологічного законодавства;
- низька екологічна культура населення, невисока ефективність екологічного виховання й освіти;
- невідповідність рівня фінансування, технічної оснащеності, кадрового та ресурсного забезпечення природоохоронних державних органів складності вирішуваних ними завдань;
- розрив господарських зв'язків, порушення проєктних технологій, зростання аварійності виробництва;
- інфляція та безробіття, що зумовлює поширення незаконної вирубки лісових насаджень, незаконне полювання та видобуток водних біологічних ресурсів;
- урбанізація населення та розвиток науково-технічного прогресу, що свідчить про різні можливості для задоволення потреб людини;
- деформація правової, моральної й екологічної свідомості, які проявляються в корисливій мотивації, нехтуванні екологічними інтересами з метою розвитку економіки,

нехтуванням кримінально-правовими заборонами.

Виходячи із представлених класифікацій, можна зробити висновок про те, що причини нерозривно пов'язані з умовами, оскільки в сукупності вони є, так би мовити, «катализаторами» виникнення злочинності проти довкілля.

Поширена думка про те, що злочинність спочатку властива кожному суспільству, а спільною причиною злочинності є соціальні суперечності, які з неминучістю викликають зіткнення інтересів – конфлікти. Серед суспільних суперечностей, властивих будь-якому соціуму, можна виділити основні взаємопов'язані групи: економічні, політичні, власне соціальні, моральні тощо. Підґрунтям для зазначених груп в умовах українського сьогодення є військова агресія, прояви якої також утворюють окремі протиправні діяння проти довкілля.

Важливу роль у боротьбі зі злочинністю проти довкілля відіграє об'єднання зусиль правоохоронних органів різних держав щодо припинення екологічної злочинної поведінки, нейтралізації всіх етапів учинення кримінальних правопорушень: планування, незаконного видобутку ресурсів, транспортування, збуту та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Удосконалення міжнародного законодавства дозволить створити лише на рівні окремих держав комплексну систему заходів протидії екологічній злочинності та забезпечити уніфікацію національних законодавчих систем з погляду термінології, складів, а також санкцій, які застосовуються за вчинення екологічних кримінальних правопорушень у глобальному вимірі.

Актуальною проблемою для світової цивілізації є створення механізму гарантування екологічної безпеки, притягнення винних до відповідальності за вчинення відповідних

кримінальних правопорушення. Згуртованість міжнародної спільноти для подолання глобальних екопроблем і масштабного екоциду в Україні має бути такою ж, як і щодо підтримки озброєнням і фінансами [13].

Висновки. Основні причини кримінальних правопорушень проти довкілля можна класифікувати за такими критеріями: за рівнем їхньої дії, за джерелами, за змістом та за природою виникнення. Основними умовами злочинності проти довкілля визначено: постійне реформування спеціально уповноважених державних органів у галузі природокористування; інфляцію та безробіття, що зумовлює поширення незаконної вирубки лісових насаджень; неналежний рівень фінансування, технічної оснащеності, кадрового та ресурсного забезпечення природоохоронних державних органів тощо.

Основними детермінантами кримінальних правопорушень проти довкілля є прогалини та неузгодженості окремих положень екологічного законодавства поряд з організаційними заходами в умовах воєнного стану в Україні. Це вимагає вжиття комплексних заходів із протидії злочинній поведінці, яка становить загрозу світовій екосистемі, актуалізує вироблення єдиної державної політики у сфері боротьби з екологічною злочинністю, налагодження ефективною системи державного моніторингу стану довкілля, що дасть змогу зафіксувати реальний обсяг завданої екологічної шкоди, ужити заходів до системного пред'явлення судових вимог у сплаті репарацій за шкоду, якої завдано довкіллю України. Національний план післявоєнного відновлення має включати заходи з відновлення та збереження екосистем, зокрема й на основі аналізу нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Зупинити екоцид в Україні зможемо лише за підтримки всієї світової спільноти – у цьому впевнені в Комітеті з питань бюджету. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>.
2. Метик Т. Хто притягне росію до відповідальності за злочини проти довкілля. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/468407-khto-prytiahne-rosiiu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillia>.

3. Генпрокуратура розслідує 11 скоєних від початку війни випадків екоциду. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-conference/895822.html>.
4. Як подолати найбільш проблемні питання протидії кримінальним правопорушенням у сфері охорони довкілля в умовах збройної агресії. URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-podolaty-naybilsh-problemni-pytannya-protydiyi-kryminalnym-pravoporushennyam-u-sferi>.
5. Мурихін С. Система екологічних злочинів за кримінальним кодексом України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 3. С. 50–56.
6. Machlis G.E., Hanson T. Warfare Ecology. *BioScience*. 2008. Vol. 58. 3. P. 729–736.
7. Стегній О. Соціально-екологічні ризики російсько-української війни. *Українське суспільство в умовах війни* : колективна монографія ; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 77–87.
8. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : ВД «Ін Юре», 2007. 424 с.
9. Васильєва Д., Дацив С. Як держава фіксуватиме шкоду, завдану землям та ґрунтам внаслідок війни. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-derzhava-fiksuvatime-shkodu--zavdanu-zemlyam-ta-runtam-vnaslidok-viyuni.html>.
10. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України № 263 від 12.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>.
11. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України № 303 від 13.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>.
12. Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» : Указ Президента України № 675/2022 від 29.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675/2022#Text>.
13. Попова О. Не допустити екологічного «відступу». URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichnoho-vidstupu.html>.

References:

1. We will be able to stop ecocide in Ukraine only with the support of the entire world community – the Budget Committee is confident of this. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>.
2. Metyk, T. Who will hold Russia accountable for crimes against the environment. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/468407-khto-prytiahne-rosiiu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillia>.
3. The Prosecutor General’s Office is investigating 11 cases of ecocide committed since the beginning of the war. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-conference/895822.html>.
4. How to overcome the most problematic issues of combating criminal offenses in the field of environmental protection in conditions of armed aggression. URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-podolaty-naybilsh-problemni-pytannya-protydiyi-kryminalnym-pravoporushennyam-u-sferi>.
5. Murikhin, S.V. The system of environmental crimes according to the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. 2018. Vol. 6, vol. 3. Pp. 50–56 [in Ukrainian].
6. Machlis, G.E., Hanson, T. Warfare Ecology. *BioScience*. 2008. Vol. 58, 3. P. 729–736.
7. Stegnii, O. Socio-ecological risks of the Russian-Ukrainian war. Ukrainian society in the conditions of war : Qty. monogr. / under the editorship E. Holovahy, S. Makeeva. Kyiv : Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. P. 77–87 [in Ukrainian].
8. Zakaliuk, A.P. Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice : in 3 books. Book 1 : Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science. Kyiv : Ed. House “In Yure”, 2007. 424 p. [in Ukrainian].
9. Vasylijeva D., Datsiv S. How the state will record the damage caused to lands and soils as a result of the war. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-derzhava-fiksuvatime-shkodu--zavdanu-zemlyam-ta-runtam-vnaslidok-viyuni.html>.
10. Some issues of ensuring the functioning of information and communication systems, public electronic registers in the conditions of martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 263 of March 12, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>.
11. On the termination of measures of state supervision (control) and state market supervision in conditions of martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 303 of March 13, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>.

12. On the implementation of the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On protection, protection, use and reproduction of forests of Ukraine in a special period” : Decree of the President of Ukraine № 675/2022 dated September 29, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675/2022#Text>.

13. Popova, O. Prevent ecological “retreat”. URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichno-ho-vidstupu.html>.

УДК 343.342.7.951.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-5>

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН В УСТАНОВАХ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Романцова Світлана Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0888-5934>

***Анотація.** У статті на підставі чинного законодавства в умовах європейської інтеграції розглянуто юридичні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. Дослідження проведено з урахуванням досягнень загальної теорії держави та права, міжнародного, кримінального, кримінально-виконавчого права, соціології. Діалектичний метод пізнання суспільних процесів та соціально-правових явищ став основою методології дослідження. Застосовувалися приватно-наукові методи: системний аналіз, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний. Предметом дослідження є: норми адміністративного, конституційного, міжнародного, кримінально-виконавчого, кримінального та кримінально-процесуального права, що регулюють суспільні відносини у сфері виконання покарань; правозастосовна діяльність установ та органів, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі кримінально-виконавчої системи Міністерства юстиції України. Правовий статус засуджених до позбавлення волі розглядають як певна та закріплена державою у кримінально-виконавчих нормах сукупність юридично значущих положень, що визначають місце засуджених у соціальній структурі суспільства та осіб, які перебувають у виправних установах доцільно розуміти як закріплену в нормативно-правових актах сукупність природних і набутих правових можливостей. Під законним інтересом засуджених пропонується розуміти встановлювані, і охоронювані державою право реалізації прагнень засуджених до володіння значимими благами, яке залежить від виконання встановлених законом умов. Для дотримання прав засуджених до позбавлення волі необхідні наявність нормативної бази та гуманної практики застосування, але й заходи щодо реалізації міжнародних актів з прав людини в пенітенціарних установах.*

***Ключові слова:** виправна установа, засуджений, обмеження, механізм реалізації, режим, правовий статус.*

Romantsova Svitlana. LEGAL GUARANTEES OF ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS IN THE INSTITUTIONS OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

***Abstarct.** In the article, based on current legislation in the conditions of European integration, the legal guarantees of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens in the institutions of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine considered. The research carried out taking into account the achievements of the general theory of the state and law, international, criminal, criminal law and sociology. The dialectical method of learning social processes and socio-legal phenomena became the basis of the research methodology. Private scientific methods were used: system analysis, formal-logical, comparative-legal, system-structural. The subject of the research is: norms of administrative, constitutional, international, criminal executive, criminal and criminal procedural law, which regulate social relations in the sphere of execution of punishments; law enforcement activities of institutions and bodies that carry out punishments in the form of deprivation of liberty of the criminal enforcement system of the Ministry of Justice of Ukraine. The legal status of those sentenced to deprivation of liberty considered as a set of legally significant provisions established by the state in the criminal-executive norms, which determine the place of the convicted in the social structure of society and persons who are in correctional institutions. It is expedient to understand it as a set of natural and acquired legal capabilities. The legal interest of the convicts proposed to be understood as the right established and protected by the state to realize the aspirations of the convicts to own significant goods, which depends on the fulfillment of the conditions established by law. In order to respect the rights of those sentenced to imprisonment, it is necessary to have a regulatory framework and humane practice of application, as well as measures to implement international human rights acts in penitentiary institutions.*

***Key words:** correctional institution, convict, restrictions, implementation mechanism, regime, legal status.*

Вступ. Права людини та громадянина є головним інститутом, за допомогою якого регулюється правовий статус особи, визначаються способи і межі правового впливу на неї, межі вторгнення держави в особисту сферу, можливість участі громадян у процесі політичного волевиявлення, встановлюються Правові гарантії захисту та реалізації прав і свобод. Логічним результатом реалізації заходів з удосконалення виправно-трудоного права стало прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), де на законодавчому рівні визначено зміст понять виправлення засудженого та ресоціалізація, закріплені права і обов'язки засуджених.

Значний вклад у дослідження юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в пенітенціарних установах внесли вчені: І. Богатирьов, С. Головатий, О. Дашковська, О. Джу́жа, Р. Калюжний, О. Колб Л. Луць, П. Рабінович, О. Пташинський А. Степанюк М. Хавронюк, І. Штанько О. Ярмиш та ін. Водночас реалізація Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року вимагає проведення теоретико-прикладних досліджень у сфері прав людини з метою дотримання міжнародних стандартів.

Метою статті є дослідження юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в установах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Матеріали та метод. Методологічну основу дослідження утворює поєднання загальнонаукових (аналіз, синтез, діалектичний метод) та спеціальних методів дослідження (метод порівняльного правознавства, історичний, системно-структурний та інші). Даний підхід дозволяє здійснити всебічний комплексний аналіз предмета дослідження.

Результати. У ст. 7 «Основи правового статусу засуджених» КВК України вказано, що держава поважає і охороняє права, свободи та законні інтереси засуджених, забезпечує соціальну та правову захищеність [1]. Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією, за

винятком обмежень, визначених КВК, законами України та встановлених вироком суду.

Дослідження проблеми реалізації гарантій охорони та захисту прав людини і гарантій виконання обов'язків у процесі реалізації покарання дозволяє відобразити все різноманіття правовідносин і роль юридичних гарантій у забезпеченні. Найвні праці українських і зарубіжних вчених, що в якійсь мірі стосуються даної проблеми можна розділити на три групи.

До першої групи відносяться дослідження загальнотеоретичних аспектів гарантій прав людини. У цих роботах концептуально висвітлюються питання поняття гарантій реалізації прав, їх сутність, зміст, диференціація. Автори досліджень акцентують увагу на різноманітті властивостей і елементів системи гарантій прав людини що обумовлює множинність інтерпретацій.

Другу групу складають дослідження, що розкривають різні сторони міжнародних і конституційних гарантій прав людини. Наукові праці цієї групи присвячені вивчення механізмів реалізації прав особи. Дослідження сприяли розумінню, що гарантії забезпечення правового статусу особи націлені на реалізацію прав, що належать конкретному суб'єкту суспільних відносин.

До третьої групи відносяться дослідження, в яких розглянуто проблеми правового статусу осіб, притягнутих до юридичної відповідальності. Висновки цих авторів сприяли розумінню того, що особи, котрі піддані покаранню, мають комплекс прав з обмеженнями, зумовленими особливим правовим статусом. Незважаючи на обмеження деяких прав, володіють гарантіями забезпечення та мають обов'язки.

Обмеження прав і свобод людини та громадянина це законодавче вилучення з правового статусу з метою захисту конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів людини та громадянина, оптимального поєднання публічних і індивідуальних інтересів держави і особи, підтримки правопорядку, забезпечення особистої безпеки, внутрішньої та зовнішньої безпеки суспіль-

ства та держави, створення сприятливих умов для економічної діяльності та охорони всіх форм власності, обліку мінімальних державних стандартів за основними показниками рівня життя.

Держава має обов'язок створювати, наскільки це можливо, умови здійснення прав і свобод громадянина. Реалізуючи цей обов'язок, прагне звести до мінімуму посягання на закріплені права та свободи, а якщо такі відбуваються, то прореагувати на них. Реалізація прав і свобод виражається в діях держави щодо попередження, припинення неправомірних посягань на права та свободи особи, покаранню правопорушників, відшкодуванню збитку.

Права та свободи особи реалізуються у правовідносинах, у яких правовласник характеризується активним поведженням у галузі визнання, реалізації, захисту, недопущення обмежень прав і свобод. Формою реалізації державою прав і свобод громадян виступає законодавча регламентація. Згідно зі статтями 3 і 8 Конституції України права і свободи є безпосередньо діючими і не потребують правового опосередкування, але законодавча регламентація покликана підвищити ефективність реалізації відповідних прав, свобод і не допустити обмежень [2].

Критерієм оцінки держави в здійсненні прав і свобод громадян, а також діяльності з недопущення обмежень прав і свобод громадян виконавчими органами публічної влади виступає створення умов реалізації правового статусу особи: правових, політичних, економічних, соціальних і інших. Реалізація кожного права окремо це показник реалізації всього комплексу прав і свобод, щодо взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Механізм обмеження прав і свобод громадян є складовою частиною загального механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина. Під механізмом реалізації розуміється спосіб здійснення прав і свобод, тобто особливим чином узгоджені правомірні позитивні дії особи, всіх зобов'язаних та інших суб'єктів права, умови та фактори, що впливають на цей процес.

Механізм реалізації обмежень прав і свобод людини та громадянина має структуру: можливість особи, яка має право, самотійно здійснювати юридично значимі дії; можливість вимагати відповідної поведінки інших осіб; використання в певних випадках, особою, яка має право, сприяння компетентних органів (державний примус зобов'язаною стороною).

Поєднуючи три напрями у дослідженні юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в сфері виконання покарання дозволило відобразити все різноманіття відносин, що виникають у даній сфері, та роль держави у забезпеченні названих відносин в умовах адаптації національного законодавства до правової бази Європейського Союзу.

Законодавець встановлює обмеження прав і свобод громадян, забезпечуючи визнання прав і свобод інших людей, сприяючи задоволенню справедливих вимог моралі, підтримці публічного порядку.

В основу визначення правового становища засуджених закладаються три фундаментальних положення: права людини та громадянина, закріплені в Конституції, законах України; права і обмеження містяться в конституційному, адміністративному та кримінально-виконавчому законодавстві, інших нормативно-правових актах, що стосуються виконання кримінальних покарань; права та правила поведіння з засудженими містяться в міжнародних стандартах.

Основним елементом правового становища засуджених, якому віддається перевага в законодавчих та інших нормативно-правових актах є різні обмеження прав і свобод. Такий підхід свідчить про усічену конструкцію правового становища осіб, що відбувають покарання, яка поки не сприйняла, закріплену в Конституції України доктрину визнання, дотримання та захисту основних прав і свобод людини та громадянина.

Характер і кількість обмежень прав і свобод засуджених мають різноплановий і численний склад. Крім адміністративно-правових обмежень основних прав і свобод, на засуджених

покладаються обмеження прав, що містяться в кримінально-виконавчому законодавстві, обмеження прав і свобод, встановлені у відомчих нормативно-правових актах [3, с. 313].

Установлений порядок виконання та відбування покарання (режим) визначає особливості правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з основами суспільства та держави за допомогою специфічного поєднання певних юридичних засобів і способів. Під встановленим порядком виконання та відбування покарання (режимом) слід розуміти тимчасовий спеціальний правовий режим функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань, життєдіяльності засуджених на всій території установи або в окремих її місцях. Це режим обмеження, у якому чільне місце займають норми кримінально-виправного законодавства, що складаються з правових обмежень, заборон, обов'язків [4].

Правові обмеження дозволяють збільшити шанси ефективного правового впливу на свідомість і поведінку суб'єктів, досягнення соціально-корисного результату за допомогою обмежень.

Сутність і соціальне призначення правового режиму виконання та відбування покарання виражені в тому, що режим є знаряддям у здійсненні державно-правової політики, спрямованої на стабілізацію суспільного ладу та зміцнення державності, а необхідність – зумовлена можливістю виникнення в процесі життєдіяльності установи екстремальних ситуацій, які створюють реальну загрозу безпеці особи, суспільству або державі.

Цілями та завданнями особливого правового режиму є забезпечення особистої безпеки громадян і захист прав і свобод, забезпечення основ конституційного ладу, публічної безпеки; відновлення законності та правопорядку.

В умовах європейської інтеграції посилюються тенденції наростаючої дії міжнародного права та права Європейського Союзу на систему національного права і його галузі, що вплинуло на правове регулювання дотримання прав і свобод громадян в установах Державної кримінально-виконавчої служби.

Примат безпеки особи перед безпекою суспільства та держави, коли інтереси особи визначають інтереси суспільства та держави, в умовах нерідко ставиться під сумнів, що наглядно видно у матеріалах моніторингу прав ув'язнених в Україні [5]. Звідси зростає актуальність встановлення розумного балансу інтересів особи та держави, в тому числі з проблеми обмеження прав і свобод громадян в умовах правових режимів реалізації кримінальних покарань. У цьому зв'язку існує нагальна необхідність зіставлення результатів дослідження зарубіжної практики обмеження прав і свобод громадян з досвідом правового регулювання правових режимів виконання та відбування покарання з урахуванням особливостей правової системи України.

Правове становище осіб, які відбувають покарання, – це сукупність основних прав, адміністративно-правових і кримінально-виконавчих правових обмежень у зв'язку з виконанням вироку. Конкретне становище засудженого визначається залежно від виду покарання, особистісних характеристик і поведінки під час відбування покарання.

Важливим елементом правового статусу засуджених виступають правові обмеження основних прав і свобод, які пропонується з неухильно виконувати. Йдеться про виконання обов'язків і заборон, передбачених законодавством.

Сутність правового обмеження виражається у вимозі від суб'єкта правовідносин певної поведінки або утримання від вчинення певних дій. На основі аналізу законодавства можна сформулювати поняття адміністративно-правових обмежень прав і свобод як певну систему закріплених у правових нормах стандартів поведінки, що встановлюють скорочений обсяг норм конституційних прав і свобод або призупинення їх дії та вказують суб'єктам права конкретну належну правомірну поведінку у встановлених межах.

Для правових обмежень основних прав і свобод засуджених характерні дві форми: обов'язки та заборони, або можуть бути представлені в інших формах. Кримінально-виконавче законодавство розвиває форми право-

вих обмежень. Обмеження прав засуджених, які є у законах і відомчих нормативно-правових актах (положеннях, інструкціях), лише побічно пов'язані з сутністю покарання у вигляді позбавлення волі. Це зумовлено необхідністю підтримки порядку в специфічних умовах відбування покарання у виправних установах. КВК України привносить зміни в правовий статус засуджених до позбавлення волі шляхом регламентації відповідальності засуджених за порушення режиму відбування позбавлення волі, в тому числі заходів стягнення, які невідомі в умовах свободи [6].

Послідовне нарощування обмежень-обов'язків і заборон для засуджених веде до суперечностей норм різної галузевої приналежності та порушень прав засуджених. Для ефективного впливу правових обмежень потрібно системна єдність. Комплексне використання обмежень тільки посилить вплив.

В законодавстві доцільно визначити та закріпити систему правових обмежень, що підсилюють стримуючу міць, що послужить на користь успішної реалізації виконання покарання, водночас вставити гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб.

Правові гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в сфері виконання покарання – це система закріплених у нормах права умов, засобів, прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється ефективна реалізація прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи, яка відчуває обмеження або позбавлення внаслідок притягнення до юридичної відповідальності, а у випадках їх порушення або необґрунтованого обмеження – діяльність уповноважених суб'єктів щодо їх охорони та захисту.

Правові гарантії виступають невід'ємним елементом правового становища, займаного людиною, є якісною характеристикою рівня розвитку правової системи суспільства.

Аналізуючи механізм реалізації юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів в сфері виконання покарання, доцільно визначити, як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених засобів, за допомогою яких формується і діє сис-

тема умов і факторів, що забезпечують втілення в життя юридично закріпленого статусу особи у сфері виконання покарань.

Основними елементами механізму реалізації юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів в сфері виконання покарання є регулятивний, інституційний і функціональний елементи.

Регулятивний елемент механізму реалізації юридичних гарантій забезпечення правового статусу в сфері виконання покарання включає нормативну та ненормативну частини. Нормативна – це акти національного та міжнародного права, інші соціальні норми, що регламентують дії осіб у сфері виконання покарання; ненормативна включає індивідуальні розпорядження, ситуативні цінності, символи та інші засоби.

Інституційний елемент механізму реалізації юридичних гарантій правового статусу осіб у сфері виконання покарання – це система спеціально створених державних і недержавних органів та установ, основною метою яких є забезпечення реалізації суб'єктивних прав і виконання нормативних обов'язків даної категорії громадян.

Функціональний елемент механізму реалізації юридичних гарантій у сфері виконання покарання – це оптимізована, систематизована, цілеспрямована діяльність державних і недержавних органів, посадових осіб і окремих громадян, спрямована на захист прав даної категорії громадян і виконання ними обов'язків, діяльність осіб, які зазнали покарання, щодо забезпечення правового статусу.

Водночас сутність юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів не повинна зводитися до заходів охорони та захисту закріплених у законодавстві суб'єктивних прав. До охорони та захисту слід відносити механізм виконання юридичних обов'язків, які поряд з суб'єктивними правами утворюють правовий статус особи і є гарантією реалізації прав інших людей.

Система юридичних гарантій прав, свобод і законних інтересів дуже багатогранна. Одним з основних її елементів виступають гарантії конституційно-правової властивості,

в систему яких входять: принцип державної гарантії захисту прав і свобод; принцип самозахисту; судовий захист прав і свобод; міждержавні органи з захисту прав людини; право на підсудність і підвідомчість при вирішенні судових справ; право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги; презумпція невинуватості; неприпустимість повторного засудження за одне правопорушення; принцип імунітету свідків; забезпечення державою компенсації збитку, заподіяного кримінальним правопорушенням; відсутність зворотної сили закону; особливий порядок обмеження прав і свобод.

Аналіз чинних нормативно-правових актів у сфері виконання кримінальних покарань свідчить про те, що Правові гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів є специфічною категорією в юриспруденції, яка володіє неоднозначністю форм прояву і багатоаспектністю впливу на правове становище суб'єктів правовідносин. Цей висновок підтверджують автори підручника «Кримінально-виконавче право України» [7].

Систему юридичних гарантій реалізації особистих конституційних прав і свобод громадян є можливим визначити Правові гарантії: права на життя; права на охорону честі, гідності та доброго імені людини; права на недоторканність особи, приватного життя; права на таємницю листування, телефонних переговорів, поштових та інших повідомлень; права на свободу совісті та віросповідання; права на свободу думки і слова.

Доцільно розглядати гарантії захисту прав і свобод в якості єдиної системи двох рівнях: засоби національної юрисдикції, що включають державні та громадські механізми захисту; засоби міжнародно-правового захисту прав і свобод людини.

До гарантій державного захисту прав і свобод доцільно відносити: парламентський контроль, нагляд Конституційного Суду, відомчий контроль, контроль державних органів та органів місцевого самоврядування, прокурорський нагляд, судовий захист.

Найбільш оптимальний варіант класифікації гарантій, з позиції засобів забезпечення

прав, свобод і законних інтересів – в залежності від елементів правового статусу.

Правові гарантії забезпечення поділяються на гарантії реалізації прав і Правові гарантії реалізації обов'язків осіб у сфері виконання покарання. Гарантії реалізації прав можна розділити на використання прав засудженими і виконання обов'язків державою в особі органів і посадових осіб щодо забезпечення правового статусу осіб у сфері виконання покарання. Реалізація обов'язків – це виконання особами, до яких застосовані заходи юридичної відповідальності, обов'язків, що впливають з спеціального правового статусу, виконання, застосування заходів державного примусу.

Міжнародні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів в сфері виконання покарання – це система позитивно діючих умов і факторів, що включає міжнародні стандарти прав людини, визнання пріоритету норм міжнародного права над внутрішньодержавним законодавством у питаннях забезпечення прав людини, акти застосування права, а також передбачена правовими нормами і реально забезпечується можливість звернення в спеціалізовані міжнародні органи по захисту прав і свобод людини.

Основою реалізації гарантій прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин у сфері виконання покарання є закріплення в міжнародному праві можливості обмеження прав громадян у певних надзвичайних обставинах. Принципи міжнародного права як елемент системи юридичних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів в сфері виконання покарання – це загальні норми, які володіють вищим ступенем нормативної узагальненості [8, с. 48].

З аналізу міжнародних нормативно-правових актів, що встановлюють Правові гарантії забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин у сфері виконання покарання, стає очевидним, що в них: визначено загальні підстави, за якими можуть бути обмежені права людини; підкреслюється, що обмеження повинні застосовуватися тільки для цілей, для яких передбачені; допуска-

ються обмеження права на свободу; зафіксований принцип поваги гідності осіб, позбавлених волі, одночасно допускається можливість ущемлення гідності та особистої недоторканості при реалізації законних санкцій.

Міжнародні принципи проголошують гарантії: повага до релігійних вірувань і культурних традицій; право брати участь у культурних і освітніх заходах, створення умов для осмисленої роботи людини, заробітку грошей; право на медичне обслуговування; сприятливі умови для адаптації та соціалізації осіб після виконання покарання.

Чинне законодавство, практика застосування не можуть суперечити міжнародним актам про захист від катувань і інших нелюдських або принижуючих гідність видів поведіння. Рекомендації міжнародних актів, що відносяться до виконання покарань і поведіння з людьми, щодо яких ці покарання застосовуються, реалізуються у законодавстві за наявності необхідних економічних і соціальних умов [9].

Внутрішньодержавні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів у сфері виконання покарання представляють комплекс умов, що включає наявність: законодавства, спрямованого на захист прав, свобод, забезпечення обов'язків; спеціальних органів, які здійснюють цю діяльність; правозастосовних актів, що видаються цими органами; юридично закріплених процедур звернення осіб, щодо яких здійснюється виконання покарання, за забезпеченням прав і обов'язків.

Важливими юридичними гарантіями прав і свобод осіб в умовах виконання покарання є норми Конституції: які презентують Україну як правову державу; визнають людину, її права та свободи найвищою цінністю; визнають права та свободи людини і громадянина безпосередньо діючими; наділяють Конституцію вищою юридичною силою; вимагають, щоб закони не суперечили Конституції; покладають на органи державної влади та місцевого самоврядування обов'язок дотримуватися Конституції і законів; ставлять умовою застосування нормативних актів, які зачіпають права, свободи та обов'язки людини і грома-

дянина, їх обов'язкову публікацію; визнають загальновизнані принципи та норми міжнародного права складовою частиною правової системи; допускають обмеження прав і свобод людини та громадянина тільки законом.

Чинне законодавство встановлює правовий механізм реалізації гарантій охорони прав і свобод особи в сфері виконання покарання, елементами якого є: регламентація режиму виконання покарання законами; чітке визначення прав, свобод і законних інтересів в процесі виконання покарання; включення забезпечення прав вказаних осіб до числа основних вимог режиму в місцях виконання покарання, регламентація порядку реалізації основних прав і свобод; встановлення порядку інформування про права і свободи; інформування про порядок захисту прав і свобод; встановлення меж правообмежень у сфері виконання покарання.

Водночас є проблема вдосконалення чинного законодавства, що регламентує механізм реалізації юридичних гарантій у процесі виконання покарання. Процес реформування супроводжується розробленням нових правових актів та доповненням діючого законодавства, реорганізацією структурних підрозділів у правоохоронних органах шляхом їх розширення або укрупнення. Не існує ідеальної моделі правоохоронної системи, однак кожна держава спрямовує зусилля на удосконалення системи виконання правоохоронної функції та на забезпечення ефективної її реалізації [10, с. 331].

Аналіз законодавства, що регламентує процес реалізації гарантій охорони прав, свобод і законних інтересів у сфері виконання покарання, дозволяє виявити рівні реалізації: конституційний; законодавчий; відомчий, місцевий (нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування).

Реалізацію юридичних гарантій прав особи у сфері виконання покарання ускладнюють чинники: воєнний стан і пов'язане з цим обмеження матеріально-фінансових ресурсів; зростання наркоманії та ВІЛ-інфікованих; погіршення відносин між засудженими та персоналом закладів.

Практична реалізація юридичних гарантій прав людини в умовах виконання покарання не може успішно здійснюватися без урахування зміни матеріально-побутових умов виконання покарання та реального соціально-економічного становища населення. Тому поряд з додатковими асигнуваннями на кримінально-виконавчу систему уваги заслуговують політико-правові та організаційні заходи.

В умовах дії Операційного плану реалізації у 2022–2024 роках Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є доцільним вирішення проблеми забезпечення реалізації юридичних гарантій прав особи у сфері виконання покарання за рахунок: проведення правової реформи з питань виконання кримінальних покарань, що включає розробку, прийняття і виконання законодавчих і правових актів, приведення у відповідність з нормами КВК України умов відбування покарань; розробка заходів щодо посилення традиційних форм впливу на особистість, які позитивно зарекомендували, надання психологічної допомоги [11].

Серед основних напрямів удосконалення виховної роботи з особами, щодо яких здійснюється виконання покарання, необхідно виділити ті, які дозволяють особам повною мірою реалізувати права та залучати до цього процесу громадськість: створення необхідних матеріальних і соціально-побутових умов для збереження та підтримки здоров'я; створення при установах, що здійснюють виконання покарання, громадських формувань родичів засуджених, забезпечення реальних умов для спілкування осіб, щодо яких здійснюється виконання покарання, з представниками засобів масової інформації;

створення умов для задоволення релігійних потреб, духовних і моральних запитів, надання платних послуг, передбачених законом; залучення до виховної роботи громадських організацій, засобів масової інформації; сприяння громадських організацій в побутовому та трудовому влаштуванні осіб, щодо яких здійснюється виконання покарання; забезпечення можливості отримання освіти та професійної підготовки.

Висновки. Правові гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян у сфері виконання покарання поділяються на гарантії реалізації прав і гарантії обов'язків осіб. Перші можна розділити на використання прав засудженими та виконання обов'язків державою в особі органів і посадових осіб щодо забезпечення правового статусу. Реалізація обов'язків є виконання особами, до яких застосовані заходи юридичної відповідальності, обов'язків, що впливають з спеціального правового статусу, а також виконання заходів державного примусу.

Чинне законодавство встановлює правовий механізм реалізації гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сфері виконання покарання елементами якого є: регламентація режиму виконання покарання законами; визначення прав, свобод і законних інтересів в процесі виконання покарання; включення забезпечення прав вказаних осіб до числа основних вимог режиму в місцях виконання покарання; докладна регламентація порядку реалізації основних прав і свобод; встановлення порядку інформування про права і свободи, порядок захисту прав і свобод; встановлення меж правообмежень у сфері виконання покарання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1129-15>.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D8#Text>
3. Остапенко О.І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина : навчальний посібник. Вид. 2-е, доповнене. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>.

5. Моніторинг дотримання прав і свобод людини в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах у період COVID-19. / К. Автухов, О. Гагіятулін, М. Сидоренко. Київ : ФОРМ Нестеренко А. А., 2021. 42 с.
6. Правовий порадник для засуджених до позбавлення волі. Рада Європи. Київ : 2016. 21 с.
7. Яковець І. С., Гель А. П., Автухов К. А. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 431 с.
8. Василик В. В. Правові засади регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4(117). С. 45–52.
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.
10. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
11. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

References:

1. Kryminal'nyy vykonavchyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 11.07.2003 r. № 1129-IV. [Criminal Executive Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 11, 2003 No. 1129-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1129-15> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2% D80#Text> [in Ukrainian].
3. Ostapenko O.I. Kovaliv M. V., Yesimov S. S. ta in. (2021) Administratyvne pravo Ukrayiny (zahal'na chastyna): navchal'nyy posibnyk. Vyd. 2-e, dopovnene. [Administrative law of Ukraine (general part): study guide]. Lviv SPOLOM [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennya Pravyl vnutrishn'oho rozporядku ustanov vykonannya pokaran': Nakaz Ministerstva yustytstiyi Ukrayiny vid 28.08.2018 r. № 2823/5. [On the approval of the Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated August 28, 2018 No. 2823/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> [in Ukrainian].
5. Monitorynh dotrymannya prav i svobod lyudyny v ustanovakh vykonannya pokaran' ta slidchykh izolyatorakh u period COVID-19. (2021) / K. Avtuhov, O. Hattyatullin, M. Sydorenko. [Monitoring the observance of human rights and freedoms in penal institutions and pretrial detention centers during the COVID-19 period]. Kyiv: FOP Nesterenko A. A. [in Ukrainian].
6. Pravovyy poradnyk dlya zasudzhennykh do pozbavlennya voli. Rada Yevropy (2016). [Legal adviser for those sentenced to imprisonment. Council of Europe]. Kyiv.
7. Yakovets' I. S., Hel' A. P., Avtuhov K. A. (2020) Kryminal'no-vykonavche pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs. [Criminal executive law of Ukraine. Academic course]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
8. Vasylyk V. V. (2020) Pravovi zasady rehulyuvannya ta zakhystu prav hromadyan, zasudzhennykh do pozbavlennya voli, v Ukrayini. [Legal principles of regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 4 (117). 45-52. [in Ukrainian].
9. Konventsyya proty katuvan' ta inshykh zhorstokyykh, nelyuds'kykh abo takykh, shcho prynyzhuyut' hidnist', vydiv povodzhennya i pokarannya. [Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text [in Ukrainian].
10. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Lozyns'kyu YU. (2018) Pravove rehulyuvannya pravookhoronnoyi diyal'nosti: navchal'nyy posibnyk. [Legal regulation of law enforcement activities: training manual]. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennya Stratehyy reformuvannya penitentsiarnoyi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu yiyi realizatsiyi u 2022–2024 rokakh: Rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16.12.2022 r. № 1153-r. [On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022-2024: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.16.2022 No. 1153-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-6>

ДЕМОКРАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДЗВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Боняк Валентина Олексіївна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
проспект Гагаріна, 26, Дніпро, 49005, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

***Анотація.** Стаття присвячена проблемам здійснення демократичного контролю як інструменту забезпечення підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування. У статті розкривається зміст такого контролю, висвітлюється законодавство, яке його визначає і здійснюється аналіз такого законодавства, досліджуються види контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Звертається увага на те, що підзвітність та відповідальність органів місцевого самоврядування перед громадою, реальний та ефективний контроль за їх діяльністю є запорукою високого рівня довіри населення до місцевої влади та її інститутів. У статті обґрунтовується, що реалізація принципів підзвітності та відповідальності місцевого самоврядування відбувається саме через здійснення державного і громадського контролю. Тому, контроль є важливим інструментом зв'язку між місцевою владою та мешканцями громади і засобом успішного функціонування органів місцевого самоврядування щодо виконання соціальних завдань і зобов'язань. Звертається увага на те, що саме через здійснення контролю відбувається розуміння місцевою владою суспільних потреб та проблем, які через контрольні заходи їй доносяться мешканцями територіальної громади. У статті робиться висновок, що контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування є засобом реалізації засад підзвітності та відповідальності місцевої влади, формою реалізації мешканцями територіальної громади здійснення спостереження та перевірки виконання місцевою владою своїх соціальних зобов'язань та функцій, закріплених у законодавчих актах, програмах державного, регіонального та місцевого розвитку. У статті сформульовано завдання контролю, якими є дотримання режиму законності та підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування; підвищення рівня підзвітності місцевої влади перед мешканцями територіальної громади; усунення порушень законодавства, прав та інтересів населення територіальної громади; покращення взаємодії та взаємозв'язків місцевої влади з населенням; покращення якості та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Вказується на необхідність прийняття спеціального законодавчого акту, який має врегульовувати питання здійснення демократичного контролю в Україні.*

***Ключові слова:** принцип підзвітності та відповідальності, територіальна громада, контроль та нагляд, органи місцевого самоврядування, децентралізація влади, громадянське суспільство, верховенство права та законність, демократія, управління.*

Boniak Valentyna. DEMOCRATIC CONTROL AS A TOOL FOR ENSURING ACCOUNTABILITY AND RESPONSIBILITY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

***Abstract.** The article is devoted to the problems of implementing democratic control as a tool for ensuring accountability and responsibility of local self-government bodies. The article reveals the content of such control, highlights the legislation that defines it and analyzes such legislation, examines the types of control over the activities of local self-government bodies. Attention is drawn to the fact that accountability and responsibility of local self-government bodies to the community, real and effective control over their activities are a guarantee of a high level of public trust in local government and its institutions. The article substantiates that the implementation of the principles of accountability and responsibility of local self-government occurs precisely through the implementation*

of state and public control. Therefore, control is an important communication tool between local authorities and community residents and a means of successful functioning of local self-government bodies in fulfilling social tasks and obligations. Attention is drawn to the fact that it is precisely through control that the local government understands public needs and problems, which are reported to it by residents of the territorial community through control measures. The article concludes that control over the activities of local self-government bodies is a means of implementing the principles of accountability and responsibility of local authorities, a form of implementation by residents of a territorial community of monitoring and checking the fulfillment by local authorities of their social obligations and functions, enshrined in legislative acts, programs of the state, regional and local development. The article formulates the tasks of control, which are compliance with the regime of legality and increasing the efficiency of the functioning of local self-government bodies; increasing the level of accountability of local authorities to residents of the territorial community; elimination of violations of legislation, rights and interests of the population of the territorial community; improving interaction and relationships between local authorities and the population; improving quality and making informed management decisions. It is pointed out the need to adopt a special legislative act, which should regulate the issue of democratic control in Ukraine.

Key words: principle of accountability and responsibility, territorial community, control and supervision, local self-government bodies, decentralization of power, civil society, rule of law and legality, democracy, management.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років в нашій державі відбуваються процеси децентралізації та автономії органів місцевого самоврядування. Важливими наслідками цих процесів є демократизація управління на місцевому рівні, розосередження фінансово-економічних, управлінських, правотворчих та інших функцій, які поступово передаються від центральних органів влади місцевим.

Органи місцевого самоврядування в процесі децентралізації влади набувають все більше повноважень здійснення місцевого управління, що в свою чергу робить актуальним питання їх підзвітності та відповідальності перед громадою, здійснення демократичного контролю за діяльністю місцевої влади. Підзвітність та відповідальність органів місцевого самоврядування перед громадою, реальний та ефективний контроль за їх діяльністю є запорукою високого рівня довіри населення до місцевої влади та її інститутів.

У зв'язку з чим стає актуальною проблема висвітлення на сторінках цього дослідження питання здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади та як засобу реалізації принципів підзвітності та відповідальності.

Аналіз останніх досліджень. Значний вклад в проблематику дослідження функціонування органів місцевого самоврядування внесли такі вчені, як Н.В. Бодак [1], Л.Р. Наливайко [2; 3], О.М. Чернеженко [4], І.О. Степанець [5], Л.О. Лялюк [6], А.С. Матвієнко [7],

В.Д. Черній [8], А.В. Цабека [9], Д.Є. Хріплевць [10], В.О. Остапчук [11], П.О. Нагорний [12] та інші. Поряд з цим, вказаними та іншими вченими здебільшого увага приділялася проблемам реформування та децентралізації місцевого самоврядування. Окремих досліджень контролю, як інструменту забезпечення підзвітності та відповідальності місцевої влади проводилося недостатньо.

Метою статті є висвітлення сутності та властивості здійснення демократичного контролю як інструменту забезпечення підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування.

Матеріали та методи. Методологічною основою для пізнання особливостей здійснення демократичного контролю як інструменту забезпечення підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування стали загальнофілософські підходи, загальнонаукові, конкретно-наукові та власні методи правознавства. Завдяки комунікативному підходу визначено умови для покращення взаємодії та взаємозв'язків місцевої влади з населенням в контексті здійснення демократичного контролю як інструменту забезпечення підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування. Системний підхід використано для встановлення умов дотримання режиму законності та підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування. Логічний метод застосовувався для уточнення та обґрунту-

вання різноманітних авторських положень. Формально-правовий метод використано під час аналізу нормативно-правових актів у сфері здійснення демократичного контролю як інструменту забезпечення підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування. Нормативну основу дослідження склали Закони України (зокрема, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» та ін.), підзаконні акти. Емпіричну основу дослідження становлять міжнародні аналітичні записки, інформаційно-довідкові видання.

Викладення основного матеріалу. Говорячи про контроль, як функцію державного управління, можна зазначити, що в умовах децентралізації влади мета такого контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування буде полягати у тому, що завдяки йому, по-перше, здійснюється перевірка за тим, як органи місцевого самоврядування виконують завдання, які випливають із законодавства про місцеве самоврядування, із програм регіонального та місцевого розвитку, з управління фінансово-економічними ресурсами, майном, яке знаходиться у комунальній власності, розподілі і витраті коштів місцевого бюджету та тих, що виділяються для реалізації програм місцевого та регіонального розвитку тощо. По-друге, мета такого контролю також полягає у перевірці практичного результату, який відчуває населення, мешканці громади від діяльності органів місцевого самоврядування з виконання тих завдань та функцій, які вони мають здійснювати відповідно до законодавства. В цьому разі контроль слугує інструментом з'ясування, як органи місцевого самоврядування виконують свої соціальні завдання і функції. По-третє, мета такого контролю також слугує інструментом дотримання режиму законності за діяльністю органів місцевого самоврядування, а саме це стосується способів та засобів, які використовуються місцевою владою для здійснення своїх завдань та функцій, адже вони, способи

та засоби діяльності мають відповідати законодавству. Органи місцевого самоврядування з виконання завдань та функцій мають діяти у спосіб, який відповідає чинному законодавству, не перевищувати обсяги і межі повноважень та дотримуватися законів України. По-четверте, мета такого контролю також полягає у виявленні порушень законодавства, відхилень від діяльності та тих цілей, що мають досягатися внаслідок реалізації законодавства, державних, регіональних та місцевих програм розвитку тощо. Контроль дозволяє не тільки виявити відповідні відхилення, але й висвітлити причини та умови, які цьому сприяли, встановити посадових та службових осіб місцевого самоврядування, хто винен у цьому.

Можна стверджувати, що реалізація принципів підзвітності та відповідальності місцевого самоврядування відбувається саме через здійснення державного і громадського контролю. Тому, контроль є важливим інструментом зв'язку між місцевою владою та мешканцями громади і засобом успішного функціонування органів місцевого самоврядування щодо виконання соціальних завдань і зобов'язань. Саме через здійснення контролю відбувається розуміння місцевою владою суспільних потреб та проблем, які через контрольні заходи їй доносяться мешканцями територіальної громади.

Залежно від суб'єктів, які мають повноваження на здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування можна виокремити такі його види, як державний і громадський.

Державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади постійно зменшується. У зв'язку з чим набувають свого значення принципи підзвітності та відповідальності місцевої влади перед територіальною громадою, які втілюються у формі громадського контролю.

Поряд з цим державний контроль в умовах децентралізації влади представляє собою комплекс заходів і засобів, які використовуються органами законодавчої, виконавчої та судової влади за управлінською і фінансовою діяльністю органів місцевого самоврядування. Крім того, у разі делегування повно-

важень органу державної влади, він може здійснювати контроль за місцевою владою за тим, як відбувається реалізація делегованого повноваження.

Громадський контроль здійснюється мешканцями територіальної громади особисто, через різноманітні громадські об'єднання, волонтерів, профспілкові організації, політичні партії тощо. Також мешканці територіальної громади можуть мати доступ до інформації, яка стосується діяльності органів публічної влади через інститути звернення громадян, запиту про публічну інформацію, шляхом подання електронних петицій, особистого відвідування посадових осіб органів місцевого самоврядування, шляхом взяття у часті у засіданнях місцевих рад, проведенні громадських слухань та обговорень.

Цілком слушно зазначає Л. Наливайко та А. Орешкова, що громадський контроль є різновидом видів соціального контролю який реалізується у формі публічної перевірки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням комплексу здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів із боку громадян та їх об'єднань в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави [13, с. 51].

Дійсно, державний та громадський контроль є інструментом комунікації мешканців територіальної громади з органами місцевого самоврядування в питаннях дотримання режиму законності, корегування та внесення змін у діяльність місцевої влади, спрямуванню такого корегування у здійсненні своїх обов'язків згідно з приписами законодавства тощо.

Як гарантія реалізації принципів підзвітності та відповідальності контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування регулюється як нормами міжнародного так вітчизняного законодавства. Основними міжнародними правовими актами, що визначають засади контролю за функціонуванням місцевого самоврядування є Європейська хартія місцевого самоврядування [14], Рекомендації № R(97)7 Комітету міністрів Ради Європи «Про місцеві громадські служби і права

користувачів їхніх послуг» [15], Рекомендація Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи № 61 (1999) [16] та Біла книга європейського врядування [17].

Наприклад, у Білій книзі європейського врядування наголошується про залучення громадськості до здійснення контролю за роботою місцевого самоврядування. Вказується на підзвітність та підконтрольність громади за їх діяльністю. Важливими уявляються нам Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи № 61 (1999) [16], які місять низку положень щодо форм контролю за органами місцевої влади, зокрема такі як регіональний омбудсмен, публічні обговорення адміністративних і соціальних послуг. У Рекомендаціях Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи № 61 (1999) [16] вказується на доцільність впровадження регіональних омбудсменів у діяльності місцевого самоврядування. Конгрес рекомендує урядам держав членів Ради Європи, де на національному рівні вже створено інститут уповноваженого з прав людини, керуючись принципами, ухваленими в Резолюції Ради Європи № 80 (1999), сприяти запровадженню відповідних інститутів на місцевому й регіональному рівнях і належним чином інформувати громадян про завдання й можливості таких інститутів [18]. На нашу думку, впровадження регіонального омбудсмена є доволі перспективним заходом для нашого законодавства і для покращення здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Щодо вітчизняного законодавства, то слід зазначити, то воно містить систему положень, які визначають здійснення контролю за органами місцевого самоврядування. Саме через ці законодавчі положення відбувається реалізація принципів підзвітності та відповідальності місцевої влади. До норм вітчизняного законодавства у цій сфері можна віднести Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [19], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [20], «Про статус депутатів місцевих рад» [21], «Про звернення громадян» [22], «Про доступ до публічної інформації» [23].

Вітчизняне законодавство також визначає правовий статус суб'єктів здійснення контрольної діяльності, зокрема це стосується інститутів громадянського суспільства. Важливими законодавчими актами є закони України: «Про громадські об'єднання», «», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Названі вище, та інші законодавчі акти містять положення, які визначають форми, засоби, суб'єктів контролю.

Наприклад, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає такі форми вирішення важливих питань місцевого значення, як референдум, загальні збори. Мешканці територіальної громади через громадські ініціативи можуть вирішувати питання щодо покращення соціальних питань, розвитку медичних, культурних, земельних відносин, розбудови транспортної інфраструктури, створення освітніх, спортивних культурних закладів та інші [19].

Важливою формою контролю можна назвати громадські слухання, під час яких члени територіальної громади можуть виносити важливі питання місцевого значення. На цих слуханнях мешканці мають право вносити пропозиції, отримувати роз'яснення від органів місцевої влади, порушувати інші питання. Громадські слухання є важливим заходом на якому здійснюється обмін думок між мешканцями територіальної громади і представниками місцевого самоврядування з приводу суперечливих або важливих питань розвитку місцевості. Вони надають змогу отримати взаємний зв'язок між населенням та місцевою владою. Важливим інструментом контролю є здійснення звітування органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Звітування, згідно із законодавства, органи та посадові особи місцевого самоврядування проводять систематично. Звіти можуть оприлюднюватися як в офіційних друкованих видання, через веб-сторінки органу місцевого самоврядування, або за зустрічах з мешканцями громади.

Позитивним є те, що вказані вище, та інші законодавчі і підзаконні правові акти містять норми, що визначають форми та суб'єктів

здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, втілюючи у життя Конституційні положення та засади підзвітності та відповідальності місцевого самоврядування.

Поряд з цим, окремий нормативно-правовий акт, який би врегульовував питання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування відсутній. В цілому сама система законодавства у цій сфері є розпорошеною і несистематизованою і потребує упорядкування та деталізації положень щодо форм, методів і суб'єктів контролю.

Як зазначають фахівці, що вивчали питання правозастосовної практики контрольних заходів, то зараз існує наявність у нормативно-правовій базі, яка регулює відносини у сфері місцевого самоврядування, прогалин і нечітко визначених, колізійних положень, що негативно впливає на забезпечення конституційного права територіальних громад і їх органів самостійно вирішувати питання місцевого значення [24, с. 243]. У зв'язку з цим в науковій літературі домінує думка, що для створення умов всебічного розвитку демократії в Україні, становлення ефективної, самостійної системи місцевого самоврядування, яка б функціонувала на засадах транспарентності, та для розширення правових можливостей громадянського суспільства потрібно закріплення інституту громадського контролю на законодавчому рівні – у Законі України «Про громадський контроль». У цьому законі доцільно врегулювати єдиний, цілісний механізм контролю громадян та їх об'єднань за всією системою органів публічної влади [25, с. 71].

Водночас, актуальними і такими, що потребують вирішення, є питання, пов'язані із реальною здатністю мешканців територіальної громади реалізовувати свої контрольні права. Особливо це ускладнюється в умовах воєнного стану. Під час воєнного стану органи місцевого самоврядування можуть не оприлюднювати проекти рішень. Діяльність депутатських комісій та місцевих рад не оголошується попередньо та може відбуватися у закритому форматі. Публічні електронні рес-

стри (особливо щодо земельних ділянок, містобудівної документації) можуть бути закриті для громадян. Крім того, у деяких громадах тимчасово припинилося проведення конкурсів громадського бюджету або відтермінувалися проекти бюджетів участі [26; 27, с. 42; 28; 29].

Чинне законодавство, яке регулює контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади, складаючись із чисельних законодавчих актів, обумовлює складність розуміння та застосування їх на практиці. Особливо це стосується розуміння громадянами, який акт слід застосувати, коли виникла необхідність отримати інформацію про діяльність органів місцевого самоврядування, організувати вирішення важливих питань для розвитку територіальної громади, проконтролювати витрати коштів місцевого бюджету, доцільності встановлення місцевих податків, ліквідації комунальних закладів, якість управлінських рішень тощо. В таких умовах представникам територіальної громади важко визначитися із реалізацією своїх можливостей в питаннях інформування та впливу на місцеву владу щодо розподілу та витрачання бюджетних коштів органів місцевого самоврядування на ті чи інші сфери розвитку територіальної громади, доцільності та обґрунтованості прийняття управлінських рішень. Вирішення цих складних питань потребує, насамперед, систематизації чинного законодавства у напрямку прийняття, як вже наголошувалося вище, окремого правового акту у сфері контролю.

В цілому реалізація принципів підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування не буде ефективною, якщо не буде створено систему дієвого контролю за виконанням органами місцевого самоврядування своїх соціальних зобов'язань та функцій. Механізми та процедури контролю мають бути систематизовані в окремому нормативно-правовому акті, заходи та форми контролю мають бути дієвими і результативними, і такими, що здатні організовано та

цілеспрямовано вирішувати ті проблеми, які виникають між мешканцями територіальної громади і місцевою владою у важливих питаннях розвитку села, селища чи міста. Контрольні заходи мають бути ефективними, тобто такими, що створюють взаємодію та канали зав'язків між населенням та місцевою владою.

Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування є не тільки невід'ємною складовою для розвитку України, як правової і соціальної держави, але й потрібен і владі, як інструмент підзвітності та відповідальності, так і самим мешканцям територіальної громади, як інструмент реального здійснення народовладдя та реального управління місцевими справами. Ми переконані у тому, що ефективність діяльності органів місцевого самоврядування напряму пов'язана із можливістю бути підзвітною та відповідальною, що можливо забезпечити шляхом існування дієвого механізму контролю, який також додатково слугує й засобом взаємозв'язку місцевої влади та населення, узгодження з населенням своєї діяльності, відповідно до суспільних потреб і інтересів.

Висновки. Отже, контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування є засобом реалізації засад підзвітності та відповідальності місцевої влади, формою реалізації мешканцями територіальної громади здійснення спостереження та перевірки виконання місцевою владою своїх соціальних зобов'язань та функцій, закріплених у законодавчих актах, програмах державного, регіонального та місцевого розвитку. Завданнями такого контролю є дотримання режиму законності та підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування; підвищення рівня підзвітності місцевої влади перед мешканцями територіальної громади; усунення порушень законодавства, прав та інтересів населення територіальної громади; покращення взаємодії та взаємозв'язків місцевої влади з населенням; покращення якості та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Список використаних джерел:

1. Бодак Н.В. Реалізація принципу децентралізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. № 36, Том 2. С. 20–23.
2. Наливайко Л.Р. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: поняття і види, об'єкт та предмет. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_2_3
3. Наливайко Л. Р. Принцип субсидіарності як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 28-31. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(1)_8).
4. Чернеженко О. М. Місцеве самоврядування: власна відповідальність та демократія. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 жовт. 2018 р.). Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2018. С. 27–30.
5. Степанець І.О. Теоретичні та нормативно-правові основи територіальної організації влади в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Географія»*. 2016. Вип. 28. № 3–4. С. 125–133.
6. Лялюк О.Ю. Територіальна організація публічної влади в Україні як конституційно-правова категорія. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_4
7. Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.
8. Черній В.Д. Адміністративно-правове регулювання функціонування системи органів місцевого самоврядування в Україні: стан дослідженості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 45. С. 68–72.
9. Цабєка А. В. Делегування повноважень у механізмі децентралізації органів виконавчої влади в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2. С. 106–111. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.18>.
10. Хріпливець Д. Є. Теоретичні засади моделей місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=188>.
11. Остапчук В. О. Фінансова децентралізація в Україні: поточний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 23. Ч. 2. С. 68–71.
12. Нагорний П. О. Специфіка повноважень місцевих державних адміністрацій як суб'єктів адміністративної нормотворчої діяльності в управлінні регіонами України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 134–139.
13. Наливайко Л., Орешкова А. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 47–55.
14. European Charter of Local Self-Government URL: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122>
15. Recommendation no. R (97) 7 of the committee of ministers to member states on local public services and the rights of their users. URL: [https://localgovernment.gov.mt/en/DLG/Legislation/Documents/Legislation/R\(97\)7.pdf](https://localgovernment.gov.mt/en/DLG/Legislation/Documents/Legislation/R(97)7.pdf)
16. Recommendation 61 (1999)1 on the role of local and regional mediators/ombudsmen in defending citizens' rights. URL: <https://rm.coe.int/1680719b20>.
17. European Governance A White Paper. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm.
18. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>
19. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
20. Про службу в органах місцевого самоврядування. Закон України від 17.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
21. Про статус депутатів місцевих рад. Закон України від 11.07.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>
22. Про звернення громадян. Закон України від 02.10.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
23. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

24. Смоляр О.А. Теоретико-правові засади контрольної діяльності у сфері місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. № 26. С. 239–249.
25. Мінакова Є.В. Правове регулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації влади та євроінтеграції. *Нове українське право*. Випуск 6. Том 2. 2022. С. 64–72.
26. Народовладдя на місцях під час воєнного стану. URL: <https://parlament.org.ua/2023/01/31/people-power-during-the-war/>
27. Кравчук М. Громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 1 (33). 2023. С. 42–46.
28. Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51–62.
29. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4. (48). P. 413–419. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65>

References:

1. Bodak, N.V. (2016) Realizatsiya pryntsyphu detsentralizatsiyi v Ukrayini (Implementation of the principle of decentralization in Ukraine. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University). *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya Pravo*, 36, 2. S. 20–23.
2. Nalyvayko, L.R. (2021) Kontrol' za diyal'nistyu orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: ponyattya i vydy, ob'yeht ta predmet (Control over the activities of local self-government bodies: concepts and types, object and subject). *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2. S. 8–13. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_2_3
3. Nalyvayko, L. R. (2015) Pryntsyph subsydiarnosti yak odyin iz holovnykh pryntsyphiv diyal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya (The principle of subsidiarity as one of the main principles of the activity of local self-government bodies). *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*, 6(1). S. 28–31. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhd_jur_2015_6\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhd_jur_2015_6(1)_8).
4. Chernenchenko, O. M. (2018) Mistseve samovryaduvannya: vlasna vidpovidal'nist' ta demokratiya (Local self-government: own responsibility and democracy. Problems of legal reform and development of civil society in Ukraine). *Problemy pravovoyi reformy ta rozbudovy hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 19–20 zhovt. 2018 r.)*. Kharkiv, S. 27–30.
5. Stepanets', I.O. (2016) Teoretychni ta normatyvno-pravovi osnovy terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini (Theoretical and legal foundations of the territorial organization of government in Ukraine). *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya «Heohrafiya»*, 28, 3–4. S. 125–133.
6. Lyalyuk, O.Yu. (2014) Terytorial'na orhanizatsiya publichnoyi vlady v Ukrayini yak konstytutsiyno-pravova katehoriya (Territorial organization of public power in Ukraine as a constitutional and legal category). *Teoriya i praktyka pravoznavstva*, 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_4
7. Matviyenko, A.S. (2015) Polityko-pravovi zasady terytorial'noyi orhanizatsiyi derzhavy: svitovyy dosvid i Ukrayina (Political and legal principles of the territorial organization of the state: world experience and Ukraine): *monohrafiya*. Kyiv, 376 s.
8. Cherniy, V.D. (2020) Administratyvno-pravove rehulyuvannya funktsionuvannya systemy orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini: stan doslidzhenosti (Administrative and legal regulation of the functioning of the system of local self-government bodies in Ukraine: the state of research). *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Yurytsprudentsiya»*, 45, S. 68–72.
9. Tsabeka, A. V. (2020) Delehuvannya povnovazhen' u mekhanizmi detsentralizatsiyi orhaniv vykonavchoyi vlady v Ukrayini (Delegation of powers in the mechanism of decentralization of executive authorities in Ukraine). *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*, 2, S. 106–111. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.18>.
10. Khriplyvets', D. Ye. (2010) Teoretychni zasady modeley mistsevoho samovryaduvannya (Theoretical foundations of models of local self-government). *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=188>.
11. Ostapchuk, V. O. (2017) Finansova detsentralizatsiya v Ukrayini: potochnyy stan ta perspektyvy rozvytku (Financial decentralization in Ukraine: current state and development prospects). *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. «Ekonomika i menedzhment»*, 23, 2, S. 68–71.

12. Nahorny, P. O. (2017) Spetsyfika povnovazhen' mistsevykh derzhavnykh administratsiy yak sub'yektiv administratyvnoyi normotvorchoyi diyal'nosti v upravlinni rehionamy Ukrainy (The specifics of the powers of local state administrations as subjects of administrative rule-making activity in the management of the regions of Ukraine). *Forum prava*, 3, S. 134–139.
13. Nalyvayko, L., Oryeshkova, A. (2015) Hromads'kyy kontrol' v umovakh suchasnykh yevrointehratsiynykh protsesiv (Public control in the conditions of modern European integration processes). *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, S. 47–55.
14. European Charter of Local Self-Government. URL: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122>
15. Recommendation no. R (97) 7 of the committee of ministers to member states on local public services and the rights of their users. URL: [https://localgovernment.gov.mt/en/DLG/Legislation/Documents/Legislation/R\(97\)7.pdf](https://localgovernment.gov.mt/en/DLG/Legislation/Documents/Legislation/R(97)7.pdf)
16. Recommendation 61 (1999)1 on the role of local and regional mediators/ombudsmen in defending citizens' rights. URL: <https://rm.coe.int/1680719b20>.
17. European Governance A White Paper. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm.
18. Kontrol' za diyal'nisty orhaniv mistsevoho samovryaduvannya (inozemnyy dosvid) (Control over the activities of local self-government bodies (foreign experience)). Informatsiyna dovidka, pidhotovlena Yevropeys'kym informatsiyno-doslidnyts'kym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoyi Rady Ukrainy. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>
19. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini (About local self-government in Ukraine). Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
20. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya (About service in local self-government bodies). Zakon Ukrainy vid 17.06.2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
21. Pro status deputativ mistsevykh rad (About the status of deputies of local councils). Zakon Ukrainy vid 11.07.2002 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>
22. Pro zvernennya hromadyan (On the appeal of citizens). Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
23. Pro dostup do publichnoyi informatsiyi (On access to public information). Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
24. Smolyar, O.A. (2013) Teoretyko-pravovi zasady kontrol'noyi diyal'nosti u sferi mistsevoho samovryaduvannya (Theoretical and legal principles of control activities in the field of local self-government). *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya*, 26, S. 239–249.
25. Minakova, Ye.V. (2022) Pravove rehulyuvannya kontrolyu za diyal'nisty orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini v umovakh detsentralizatsiyi vlady ta yevrointehratsiyi (Legal regulation of control over the activities of local self-government bodies in Ukraine in conditions of decentralization of power and European integration). *Nove ukrayins'ke pravo*, 6, 2, S. 64–72.
26. Narodovladdya na mistsyakh pid chas voyennoho stanu (Local government during martial law). URL: <https://parlament.org.ua/2023/01/31/people-power-during-the-war/>
27. Kravchuk, M. (2023) Hromads'kyy kontrol' za diyal'nisty orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v umovakh voyennoho stanu (Public control over the activities of local self-government bodies under martial law). *Aktual'ni problemy pravoznavstva*, 1 (33), S. 42–46.
28. Nalyvaiko, L. R. (2014) Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*, 1., 4, C. 51–62.
29. Nalyvaiko, L., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 4 (48), P. 413–419. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65>

УДК 349.6:504.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-7>

ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ

Наливайко Лариса Романівна,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

проректор,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,

проспект Гагаріна, 26, Дніпро, 49005, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

***Анотація.** Стаття присвячена питанням інституційної системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. У статті звертається увага на те, що важливі завдання щодо адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя відіграє інституційна система органів, які здійснюють захист прав дітей в нашій державі та забезпечують їх безпечні умови для життя. Автором підкреслюється, що до кола цих суб'єктів можна віднести органи державної влади різних рівнів, органи місцевого самоврядування, спеціально створенні інституції, які забезпечують реалізацію дитиною права на безпечні умови життя. Важливу роль в цій сфері відіграють міжнародні організації, інститути громадянського суспільства. Всі ці суб'єкти виконують різні функції і мають різні завдання у сфері захисту прав дітей, припиненню правопорушень відносно дітей, забезпечують реалізацію дитини прав на безпечні умови життя. Вказаних суб'єктів поділено на суб'єктів загальної, спеціальної та допоміжної компетенції. Звертається увага на те, що, значна кількість суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя обумовлює потреби у налагодженій взаємодії і координації діяльності, ефективному розподілу повноважень і сфер відповідальності. Вказується на необхідність здійснення єдності реалізації цими суб'єктами державної політики щодо прав дитини на безпечні умови життя. Вказується на доцільність встановлення відповідальності уповноважених суб'єктів, що займаються охороною дитинства та захистом прав дітей. Звертається увага на те, що організаційно-структурна побудова суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя потребує удосконалення у напрямку систематизації законодавства, що регулює діяльність цих суб'єктів та чіткого розподілу повноважень між відповідними суб'єктами.*

***Ключові слова:** суб'єкти, публічна влада, адміністративно-правове забезпечення, права дитини, безпека, безпечні умови життя.*

Nalyvaiko Larysa. INSTITUTIONAL SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE IMPLEMENTATION OF CHILDREN'S RIGHT TO SAFE LIVING CONDITIONS

***Abstract.** The article is devoted to the issues of the institutional system of subjects of administrative and legal provision of the child's right to safe living conditions. The article draws attention to the fact that the institutional system of bodies that protect the rights of children in our country and provide them with safe living conditions plays an important role in the administrative and legal provision of the child's right to safe living conditions. The author emphasizes that the circle of these subjects includes state authorities of various levels, local self-government bodies, specially created institutions that ensure the realization of the child's right to safe living conditions. International organizations and institutions of civil society play an important role in this area. All these subjects perform different functions and have different tasks in the field of protection of children's rights, termination of offenses against children, ensure children's rights to safe living conditions. The specified subjects are divided into subjects of general, special and auxiliary competence. Attention is drawn to the fact that a significant number of entities that provide administrative and legal support for the child's right to safe living conditions determines the need for well-established interaction and coordination of activities, effective distribution of powers and spheres of responsibility. It is pointed out the need for unity in the implementation of*

the state policy by these subjects regarding the rights of the child to safe living conditions. It is pointed out the expediency of establishing the responsibility of the authorized entities involved in the protection of childhood and the protection of children's rights. Attention is drawn to the fact that the organizational and structural construction of the subjects of administrative and legal support for the child's realization of the right to safe living conditions needs improvement in the direction of systematization of the legislation regulating the activities of these subjects and a clear distribution of powers between the relevant subjects.

Key words: *subjects, public authority, administrative and legal support, child rights, safety, safe living conditions.*

Вступ. Сфера створення для дітей безпечних умов життя визнається важливою умовою функціонування соціальної держави. Поряд з цим умови війни, соціально-економічні виклики, з якими зіткнулася наша держава обумовлюють значні труднощі у забезпечення реалізацію дітьми прав на безпечні умови життя.

За даними Національної соціальної сервісної служби України у період з 24 лютого 2022 року по 1 квітня 2023 року регіональні служби у справах дітей виявили 8512 дітей, які з тих чи інших причин залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного часу. З них 1476 дітей стали сиротами у зв'язку з обставинами військової агресії РФ проти України [1]. Згідно з офіційними даними ювенальних прокурорів, внаслідок повномасштабної агресії РФ загинуло 484 дитини, 992 – поранено. Понад 19500 дітей були примусово депортовані російськими окупантами. 371 з них вдалося повернути в Україну. Ці цифри не остаточні – вони не включають дані з тимчасово окупованих територій, також збір інформації та доказів ускладнений у місцях ведення активних бойових дій [2].

Подібний стан справ потребує консолідованих зусиль держави і органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій у напрямку вироблення ефективних заходів подолання негативної ситуації, яка пов'язана із порушенням прав дітей, відсутністю безпекового середовища як в державі, так і у кожній родині, загроз фізичного знищення дітей, що обумовлені військовим станом в нашій державі.

Першим кроком у цьому напрямку має стати глибокий аналіз існуючих проблем та формулювання шляхів їх вирішення. Постійні зміни в структурі органів публічної влади, що займаються проблемами адміністративно-

правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, недосконалість чинного законодавства, яке регулює їх діяльність, поява нових викликів у сфері захисту прав дітей, зумовлюють потребу наукового аналізу системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя.

Питанням правового захисту прав дітей в різні періоди займалося чимало вчених різних галузей правової науки. Серед яких можна виділити праці таких, як І.В. Волошина [3], А.М. Гришук [4], Н.В. Коломоєць [5], Л.О. Кожура [6], Е.В. Костіна [7], О.О. Навроцький [8], В.О. Закриницька [9], А.В. Пшенична [10], Р.М. Опацький [11], В.С. Тарасенко [12] та інші. Поряд з цим окремої уваги питанням суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя не приділялося.

Метою статті є висвітлення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя.

Матеріали та методи. Методологічним підґрунтям дослідження стали загальнофілософські підходи, загальнонаукові та власні методи правознавства. За допомогою діалектичного підходу визначено ефективність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, враховуючи різноманітні внутрішні та зовнішні чинники. Системний метод застосовано для встановлення умов налагодження взаємодії і координації діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. Завдяки комунікативному методу розкривається значимість взаємодії і координації діяльності суб'єктів адміністративно-право-

вого забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. Використання методу класифікації надало можливість встановити елементи системи адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. Логічний метод застосовувався під час обґрунтування та аргументації тих чи інших авторських позицій. Формально-догматичний метод став основою для аналізу нормативно-правових актів у сфері функціонування суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. Нормативну основу дослідження склали Закони України (зокрема, Закон України № 4572-VI «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р., «Про охорону дитинства» від 26.01.2001 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. та ін.), підзаконні акти (Наказ Офісу Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 р.). Емпіричну основу дослідження становлять інформаційно-довідкові видання та статистичні матеріали.

Результати. Важливі завдання щодо адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя відіграє інституційна система органів, які здійснюють захист прав дітей в нашій державі. До кола цих суб'єктів відносяться органи державної влади різних рівнів, органи місцевого самоврядування, спеціально створенні інституції, які забезпечують реалізацію дитиною права на безпечні умови життя. Важливу роль в цій сфері відіграють міжнародні організації, інститути громадянського суспільства, волонтери та громадяни. Всі ці суб'єкти виконують різні функції і мають різні завдання у сфері захисту прав дітей, припиненню правопорушень відносно дітей, забезпеченню реалізацію дітьми прав на безпечні умови життя. Відповідно обсяг повноважень, права та обов'язки цих суб'єктів, характер та зміст повноважень будуть різними.

Можна вести мову про те, що інституційна складова адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя буде мати внутрішню організаційну форму, горизонтальні та вертикальні взаємозв'язки. В цілому складатися із суб'єктів загальної компетенції, для яких здійснення адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя не є основною функцією. Наступну групу суб'єктів складають суб'єкти спеціальної компетенції, для яких здійснення адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя є основною функцією їхньої діяльності. І до останньої групи можна віднести суб'єктів додаткової компетенції, для яких здійснення адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя є однією із суміжних функцій.

До суб'єктів загальної компетенції, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя можна віднести: Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, а також центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України [13] вирішують питання здійснення нормативно-правового регулювання у сфері охорони дитинства, захисту прав дітей, адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, приймають стратегічні документи, пов'язані із формуванням державної політики у сфері захисту прав дитини. Так, проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує Кабінет Міністрів України. Щорічно Кабінет Міністрів України звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході

впроваджених соціально-економічних перетворень [14].

Наприклад, такі центральні органи виконавчої влади, як Міністерство охорони здоров'я, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій та деякі інші проводять у життя державну політику у сфері охорони та захисту дітей, адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, вирішують інші питання у цій сфері у взаємодії зі спеціальними суб'єктами.

Важливим суб'єктом загальної компетенції щодо адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя є органи місцевого самоврядування.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують: проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; вирішення питань щодо забезпечення прав дітей, встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей тощо [15; 16].

Отже ми бачимо, що вирішення загальних питань щодо адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя покладено на органи загальної компетенції.

До суб'єктів спеціальної компетенції належать ті, що виконують функції щодо охорони дитинства і захисту прав дітей, як основні. Завдання і повноваження цих суб'єктів безпосередньо пов'язані із адміністративно-правовим забезпеченням реалізації дитиною права на безпечні умови життя. До таких суб'єктів можна віднести переважно окремі інституції системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Поряд з цим, окремим суб'єктом спеціальної компетенції був Уповноважений Президента України з прав дитини. Запровадивши посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини, держава визнала, що забезпечення прав дитини, у тому числі на безпечні умови життя, є пріоритетом, потребує окремої уваги з боку держави. Поряд з цим, зараз ці функції виконує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [16].

Серед центральних органів виконавчої влади це – Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти та науки України, Національна соціальна сервісна служба України, а також їх територіальні підрозділи. Окреме місце у системі органів спеціальної компетенції займають органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, а саме: уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [17].

До спеціальних суб'єктів можна віднести ювенальних прокурорів, які здійснюють безпосереднє виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству [18].

Що стосується органів опіки та піклування, то вони здійснюють контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, житлових та майнових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла; виявляють дітей, що залишилися без піклування батьків, ведуть облік таких дітей і, виходячи з конкретних обставин втрати батьківського піклування; обирають форми їх пристрою, а також здійснюють подальший контроль за умовами їх проживання та захистом житлових та майнових прав [19, с. 106].

Пріоритетними напрямками діяльності вказаних суб'єктів щодо адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя є здійснення профілактичної діяльності, виявлення причин та умов які сприяють порушенню прав дитини на безпечні умови життя тощо. На нашу думку, в сучасних умовах об'єктами профілактики цих органів та служб мають бути не тільки діти, що залишилися без батьківського піклування, але й діти, які опинилися в умовах, які загрожують їх фізичному знищенню, зокрема мова йде про дітей, які опинилися на тимчасово окупованих територіях. Вказана діяльність потребує спрямування зусиль цих органів щодо вивезення дітей, недопущення їхнього перебування на територіях, де ведуться бойові дії, повернення їх на територію України.

Варто підтримати С. Ніколайчук, яка з цього приводу зазначає про необхідність забезпечення ведення достовірної статистики щодо всіх категорій дітей, а саме: дітей, які проживають у зонах збройних конфліктів, населених пунктів, розташованих у точках зіткнення, дітей-переселенців, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поранених і загиблих [20, с. 104].

Саме спеціальні суб'єкти, у межах повноважень, мають виконувати функції у питаннях забезпечення прав дітей на безпечні умови життя. Важливим у цьому напрямку є вжиття заходів щодо створення санітарних та безпечних зон для дітей, які вивезені із тимчасово окупованих територій і потребують подальшого влаштування [21]. Такі санітарні та безпечні зони мають виконувати завдання щодо надання дітям медичної, психологічної допомоги для подальшого вирішення питання про їх влаштування. Особливо це стосується тих дітей, які залишилися без батьківського піклування, відносно яких було вчинено злочини. Крім того, під час перебування у цих санітарних і безпечних зонах, дитині має бути гарантовано право і надана допомога у питаннях возз'єднання із сім'єю, продовження здобуття освіти тощо. Сьогодні існують чисельні проблеми здійснення місцевими евакуацій-

ними комісіями заходів з евакуації дітей з тимчасово окупованих територій, територій, де ведуться бойові дії. Тому, такі санітарні та безпекові зони можуть слугувати містом, де дитина отримає всю необхідну допомогу після евакуації.

Вирішення складних питань щодо забезпечення права дитини на безпечні умови життя в умовах війни потребує створення ефективної системи взаємодії та координації діяльності спеціальних суб'єктів як між собою, так і з військовими адміністраціями, іншими суб'єктами, що здійснюють захист прав дітей.

Останню групу суб'єктів представляють допоміжні, тобто ті, діяльність яких за окремими напрямками стосується здійснення адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя.

До допоміжних суб'єктів можна віднести судові органи (ювенальна юстиція), діяльність яких пов'язана із захистом прав дитини. Сьогодні в нашій державі актуальним залишається питання широкого впровадження ювенальної юстиції.

Єдиного підходу щодо визначення ювенальної юстиції та її складових елементів наразі немає. Відповідно до одного із підходів, ювенальна юстиція розглядається як складна система, яка об'єднує: 1) особливе коло осіб (діти та молодь); 2) спеціальні заходи впливу на них, а також заходи кримінально-правового реагування; 3) особливі процедурні норми, що регламентують процес провадження у справах щодо неповнолітніх; 4) спеціалізовані ювенальні суди; 5) установи виконання покарань та примусових заходів; 6) державні установи; 7) громадські організації, які сприяють захисту прав дітей та молоді [20, с. 105; 22; 23; 24]. Сьогодні розвиток ювенальної юстиції є важливим напрямком на шляху удосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя.

Хоча вже певні кроки у цьому напрямку відбулися. Наприклад, надважливим елементом реалізації такої політики стало створення центрів захисту для дітей, які постраждали чи

стали свідками злочинів. Заклади працюють за моделлю Барнахус (Barnahus) [2].

В цілому, ведучи мову про ювенальну юстицію варто зазначити, що цей інститут є ефективним щодо забезпечення права дитини на безпечне життя, адже в цьому разі саме держава виконує функції опікуна дитини, яка опинилася у складних життєвих умовах і потребує безпечних умов існування. І тому саме на державу покладаються завдання не здійснення покарання дитини, а її ресоціалізація, проведення виховної роботи, поміщення у середовище, в якому така дитина буде відчувати себе захищеною.

Важливого значення у питаннях адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя відіграють інститути громадянського суспільства. Як зазначає І.І. Волкова, інститут громадянського суспільства відіграє вагомий роль у механізмі захисту прав дітей завдяки здійсненню роз'яснювальної роботи серед населення, наданню методичної, організаційної та матеріальної допомоги, здійсненню громадського контролю за дотриманням прав дітей, наданню експертиз законопроектів, взяттю участі в розробленні програм і концепцій, взаємодії з державними органами у сфері захисту прав дітей тощо [19, с. 116]. Окремо можна виділити міжнародні організації.

Активна участь інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій щодо забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя сприяє повноті здійсненню прав та потреб дітей на безпечні умови життя, підвищенню якості прийняттю органами публічної влади управлінських рішень, сприяє налагодженню співробітництва між органами державної влади та місцевого самоврядування і громадськістю у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя.

Сьогодні інститути громадянського суспільства відіграють велику роль у здійсненні соціальної підтримки дітей, які опинилися без батьківського піклування під час війни, або в

інших складних життєвих ситуаціях. Велику допомогу у цьому надають міжнародні та волонтерські організації. Також, інститути громадянського суспільства проводять значну профілактичну та роз'яснювальну роботу у сфері захисту прав дітей, впливають на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у питаннях поліпшення законодавства у сфері захисту прав дітей та в цілому сприяють удосконаленню діяльності відповідних інституцій у цій сфері.

Можна підкреслити, що саме інститути громадянського суспільства, міжнародні організації здебільшого консолідує зусилля, які спрямовані на здійснення впливу на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, що виконують функції із забезпечення прав дитини на безпечні умови життя.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що зараз в нашій державі створена і функціонує система органів, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. Поряд з цим, значна кількість суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя обумовлює потреби у налагодженій взаємодії і координації діяльності, ефективного розподілу повноважень і сфер відповідальності. Потреби адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя потребують єдності реалізації цими органами державної політики щодо прав дитини на безпечні умови життя. В науковій літературі неодноразово вказується на встановлення відповідальності уповноважених суб'єктів, що займаються охороною дитинства та захистом прав дітей. Крім того, організаційно-структурна побудова суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя потребує удосконалення у напрямку систематизації законодавства, що регулює діяльність цих суб'єктів та чіткого розподілу повноважень між відповідними суб'єктами.

Список використаних джерел:

1. Війна і сирітство: скільки дітей в Україні залишилися без батьків та як змінився рівень їхнього усиновлення. URL: [https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisy-bez-batkiv-ta-yak-zminiv-sya-riven-yihnego-usinovlennya.html](https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisy-bez-batkiv-ta-yak-zminiv-sya-riven-yihnego-usinovlennya)
2. Права дитини = найвища цінність: основні цифри та факти про роботу Офісу Генпрокурора у сфері захисту прав і свобод дітей. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prava-ditini-naivishha-cinnist-osnovni-cifri-ta-fakti-pro-robotu-ofisu-genprokurora-u-sferi-zaxistu-prav-i-svobod-ditei>
3. Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2016. 20 с.
4. Гришук А. М. Адміністративно-правова охорона сім'ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2011. 20 с.
5. Коломоєць Н.В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с.
6. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... на здобуття наук.ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2013. 18 с.
7. Костіна Е. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Е. В. Костіна. Запоріжжя, 2014. 18 с.
8. Навроцький О. О. Права дитини як об'єкт адміністративно-правових відносин. Справедливість у юриспруденції: теорія та практика: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 23 лютого 2017 року. Тези наукових доповідей. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 49–51.
9. Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2014. 20 с.
10. Пшенична А. В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2016. 21 с.
11. Опацький Р. М. Нормативно-правова основа захисту дитини від насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 92–99.
12. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей–інвалідів в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Одеса, 2005. 18 с.
13. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
14. Про охорону дитинства. Закон України від 26.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
15. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
16. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
17. Про органи і служби у справах дітей та соціальні установи для дітей. Закон України від 24.01.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>.
19. Волкова І.І. Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей. Дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.07., Запоріжжя, 2021, с. 186.
20. Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 94–105.
21. Наливайко І. О. Гендерна парадигма: вітчизняна практика та міжнародний досвід. *Нове українське право*. 2022. Т. 2. С. 80–85.
22. Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>
23. Наливайко Л.Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60–65.

24. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. 11(2). P. 55–79.

References:

1. Vinya i syrit-stvo: skil'ky ditey v Ukraini zalyshylysia bez bat'kiv ta yak zminyvsya riven' yikhnoho usynovlennya (War and orphanhood: how many children in Ukraine are left without parents and how their adoption rate has changed). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/vinya-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisia-bez-batkiv-ta-yak-zminivysya-riven-yihnogo-usi.html>
2. Prava dytyny = nayvyshcha tsinnist': osnovni tsyfry ta fakty pro robotu Ofisu Henprokurora u sferi zakhystu prav i svobod ditey (Children's rights = the highest value: basic figures and facts about the work of the Prosecutor General's Office in the field of protection of children's rights and freedoms). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prava-ditini-naivishha-cinnist-osnovni-cifri-ta-fakti-pro-robotu-ofisu-genprokurora-u-sferi-zaxistu-prav-i-svobod-ditei>
3. Voloshyna, I. V. (2016) Konstytutsiyno-pravovyy status dytyny v Ukraini (Constitutional and legal status of the child in Ukraine): avtoref. dys. kand. yuryd. nauk. Kyiv, 20 s.
4. Hryshchuk, A. M. (2011) Administratyvno-pravova okhorona sim'yi, ditey ta molodi (Administrative and legal protection of the family, children and youth): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhya, 20 s.
5. Kolomoyets', N.V. (2019) Administratyvno-pravovyy zakhyst prav dytyny v Ukraini (Administrative and legal protection of children's rights in Ukraine): monohrafiya. Kharkiv, 352 s.
6. Kozhura, L. O. (2013) Administratyvno-pravovyy zakhyst bezdomnykh osib i bezprytul'nykh ditey (Administrative and legal protection of homeless persons and homeless children): avtoref. dys. ... na zdobuttya nauk.stup. kand. yuryd. Nauk. K., 18 s.
7. Kostina, E. V. (2014) Administratyvno-pravovyy zakhyst prav dytyny (Administrative-legal protection of children's rights): avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk. Zaporizhzhya, 18 s.
8. Navrots'kyy, O. O. (2017) Prava dytyny yak ob'yeht administratyvno-pravovykh vidnosyn (Child rights as an object of administrative-legal relations). Spravedlyvist' u yurysprudentsiyi: teoriya ta praktyka: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi yurydychnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Aktual'na yurysprudentsiya», m. Kyiv, 23 lyutoho 2017 roku. Tezy naukovykh dopovidey. K., S. 49–51.
9. Zakrynyts'ka, V. O. (2014) Administratyvno-pravovi zasady upravlinnya u sferi sotsial'noho zakhystu sim'yi, ditey ta molodi (Administrative and legal principles of management in the sphere of social protection of the family, children and youth): avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk. Kh., 20 s.
10. Pshenychna, A. V. (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennya prav ditey v umovakh provedennya antyterrorystychnoyi operatsiyi v Ukraini (Administrative and legal protection of children's rights in the context of an anti-terrorist operation in Ukraine): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 21 s.
11. Opats'kyy, R. M. (2014) Normatyvno-pravova osnova zakhystu dytyny vid nasy'l'stva (Normative-legal basis of child protection against violence). *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 4. S. 92–99.
12. Tarasenko, V. S. (2005) Pravove zabezpechennya sotsial'noho zakhystu ditey–invalidiv v Ukraini (Legal provision of social protection of children with disabilities in Ukraine): avtoref. dys. kand. yuryd. nauk. Odesa, 18 s.
13. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy (About the Cabinet of Ministers of Ukraine): Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 p. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
14. Pro okhoronu dytynstva (On the protection of childhood). Zakon Ukrainy vid 26.01.2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
15. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini (On local self-government in Ukraine): Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
16. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny (About the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights): Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 r. № 776/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
17. Pro orhany i sluzhby u spravakh ditey ta sotsial'ni ustanovy dlya ditey (About bodies and services for children and social institutions for children). Zakon Ukrainy vid 24.01.1995 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Pro osoblyvosti vykonannya funktsiy prokuratury z pytan' zakhystu interesiv ditey ta protydiy nasy'l'stvu (On the peculiarities of the performance of the functions of the prosecutor's office in matters of protecting the

interests of children and combating violence): nakaz Ofisu Heneral'noho prokurora vid 04.11.2020 r. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>.

19. Volkova, I. I. (2021) Administratyvno-pravovyy mekhanizm zakhystu prav ditey (Administrative and legal mechanism for the protection of children's rights). Dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhya, s. 186.

20. Nikolaychuk, S. (2022) Zakhyst prav ditey v umovakh voyennoho stanu: problemy teorii i praktyky (Protection of children's rights under martial law: problems of theory and practice). *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 4. S. 94–105.

21. Nalyvaiko, I. O. (2022) Henderna paradyhma: vitchyzniana praktyka ta mizhnarodnyi dosvid (Gender paradigm: domestic practice and international experience). *Nove ukrainske pravo*, T. 2. S. 80–85.

22. Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>

23. Nalyvaiko, L. R. (2003) Informatsiina bezpeka ta informatsiina polityka v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt (Information security and information policy in Ukraine: constitutional and legal aspect). *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, № 1. S. 60–65.

24. Leheza, Y., Nalyvaiko, L., Sachko, O., Shcherbyna, V., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, 11(2). P. 55–79.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-8>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ В ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректор,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4275-8576>

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9327-007>

***Анотація.** У статті на підставі чинного законодавства розглянуто теоретичні засади правового статусу громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку та залучаються до територіальної оборони. Наявний рівень взаємодії органів виконавчої влади із громадськими об'єднаннями у сфері охорони громадського порядку та державного кордону не дозволяє ефективно та повно реалізувати свій потенціал. Зазначено, що причиною цього є неналежне правове регулювання, суттєві прогалини в законодавстві, що перешкоджає створенню працюючої системи співробітництва та координації держави та суспільства у сфері забезпечення громадського порядку в умовах воєнного стану. Для активного та дієвого співробітництва держави в особі органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства є об'єктивні передумови. Суспільство та держава взаємно зацікавлені в забезпеченні законності та правопорядку. Для суспільства це є умовою нормального та безпечного існування. Зазначено, що сутність громадського порядку полягає в забезпеченні можливості безперешкодної реалізації людиною та громадянином прав, свобод і законних інтересів. Громадський порядок виступає інструментом, засобом досягнення цієї мети. Обґрунтована необхідність установа та розвитку єдиної організаційно-правової форми громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку та державного кордону – державно-громадські об'єднання. Громадські об'єднання з охорони громадського порядку й охорони державного кордону утворюють окрему, відокремлену від інших громадських об'єднань групу. У їхньому правовому статусі виявляються ознаки державно-владних повноважень, що проявляється в наявності законодавчо встановлених заходів відповідальності за невиконання законних вимог членів. Доцільне внесення доповнень у Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».*

***Ключові слова:** громадянське суспільство, правопорядок, органи виконавчої влади, правовий статус, суб'єкти, Національна поліція.*

Hurkovskiyi Marian, Yesimov Serhii. THEORETICAL PRINCIPLES OF THE LEGAL STATUS OF PUBLIC ASSOCIATIONS PARTICIPATING IN THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER AND TERRITORIAL DEFENSE

***Abstract.** Based on the current legislation, the article examines the theoretical foundations of the legal status of public associations that participate in the protection of public order and are involved in territorial defense. The existing level of interaction between executive authorities and public associations in the sphere of public order and state border protection does not allow them effectively and fully realize their potential. It is noted that the reason for this is improper legal regulation, significant gaps in the legislation, which hinders the creation of a working system of cooperation and coordination between the state and society in the field of public*

order maintenance under martial law. There are objective prerequisites for active and effective cooperation of the state in the form of executive authorities with institutions of civil society (civil associations). Society and the state are mutually interested in ensuring law and order. For society, this is a condition for a normal and safe existence. It noted that the essence of public order is to ensure the possibility of unimpeded realization of rights and freedoms by a person and a citizen in legitimate interests. Public order acts as a tool, a means of achieving this goal. There is a justified need to establish and develop a single organizational and legal form of public associations that participate in the protection of public order and the state border – state-public associations. Public associations for the protection of public order and the protection of the state border form a separate group separated from other public associations. In their legal status, there are signs of state power, which manifested in the presence of legally established measures of responsibility for non-fulfillment of legal requirements of members. Appropriate additions to the Law of Ukraine “On the participation of citizens in the protection of public order and the state border”.

Key words: *civil society, law and order, bodies of executive power, legal status, subjects, National Police.*

Вступ. Правовий статус органів державної влади, громадянина в адміністративно-правовій доктрині неодноразово розглядався різними авторами, проте місце громадських об'єднань, наприклад громадських об'єднань правоохоронної спрямованості, у системі суб'єктів адміністративного права залишає низку питань. У системі суб'єктів адміністративного права є громадські об'єднання правоохоронної спрямованості, статус яких не досить опрацьовано та вивчено, унаслідок чого є невідповідність теоретичних досліджень практичним реаліям.

Проблема віднесення громадських об'єднань, що беруть участь в охороні громадського порядку та державного кордону, до суб'єктів адміністративного права є однією із ключових, оскільки йдеться про інститути, що беруть участь в адміністративно-правових відносинах у реалізації завдань органів виконавчої влади та частково – функцій органів виконавчої влади.

Дослідженню особливостей участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави присвятили увагу значна кількість науковців, зокрема: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.В. Галуцько, А.П. Головін, М.В. Ковалів, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.А. Котельникова, О.В. Кузьменко, В.Г. Лукашевич, М.В. Макарейко, М.І. Мельник, О.І. Остапенко, П.М. Рабінович, П.П. Фатєєв, М.І. Хавронюк, В.Н. Хропанюк, О.І. Цибулевська, В.К. Шкарупа, В.О. Шамрай, І.М. Шопіна й інші. В умовах воєнного стану забезпечення громадського порядку та публічної безпеки має суттєве значення для безпеки тилу Сил

оборони України та взаємодії з добровольчими формуваннями територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони, створені органами місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву», які по суті є громадськими об'єднаннями.

Метою статті є дослідження теоретичних засад правового статусу громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку.

Матеріали та метод. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, структурно-функціональний, історико-правовий, порівняльно-правовий методи наукового пізнання соціально-правових явищ. Формально-юридичний метод використовувався для розкриття сутності та змісту юридичних понять, тлумачення нормативно-правових актів. Порівняльно-правовий метод був затребуваний під час проведення порівняльного аналізу нормативно-правових актів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Структурно-функціональний метод використовувався для дослідження організаційних основ взаємодії поліції із громадськими об'єднаннями правоохоронної спрямованості.

Результати. В адміністративному праві поняття суб'єкта адміністративно-правових відносин передбачає наявність у претендента на цей статус комплексу прав і обов'язків у галузі державного управління, установлених адміністративно-правовими нормами, наділеного можливістю здійснювати наявні права та виконувати покладені обов'язки. Щоб відпо-

відати такому визначенню, суб'єкт має бути відокремленим, самостійно представляти себе в суспільних відносинах, виражати та здійснювати державну волю у процесі регулювання адміністративно-правових відносин і бути готовим нести відповідальність у разі порушення законодавства.

Н.О. Давидова та М.В. Менджул зазначають, що під громадським об'єднанням варто розуміти неприємницьке товариство, яке створюється на засадах добровільності та рівності для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, членами якого можуть бути фізичні особи (громадська організація) та фізичні або юридичні особи (громадська спілка) і яке набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації [1, с. 55].

Добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони, та громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону (далі – громадські об'єднання правоохоронної спрямованості) відповідають цим критеріям, тому можуть бути суб'єктами адміністративно-правових відносин.

Адміністративно-правовий статус громадських об'єднань активно розробляв В.Б. Авер'янов. На його думку колективні суб'єкти являють собою самостійні, відокремлені від інших групи людей, що мають сформовану систему управління, мають можливість представляти у правовідносинах самостійний суб'єкт, діяти персоніфіковано, але водночас знеособлено, учиняти дії відповідно до положень законодавства, мати єдину колективу мету, загальну зацікавленість і розвинену систему управління [2].

Подібні ідеї висловлює О.В. Соїч, який пише, що колективний суб'єкт має виступати у правовідносинах як єдиний суб'єкт [3, с. 231].

Автори навчального посібника «Адміністративне право: загальна частина» виділяють у громадських об'єднань низку спільних рис, які характеризують їх як колективних суб'єктів адміністративного права: формування на добровільній основі фізичними чи

юридичними особами; відсутність у громадських об'єднань державно-владних повноважень; відсутність можливості брати участь у створенні нормативно-правових актів; можливість самостійно представляти у правових відносинах [4, с. 271].

Закон України «Про громадські об'єднання» визначає, що громадські об'єднання повинні бути неприбутковими організаціями, підприємницька діяльність і систематичне отримання прибутку не можуть бути метою громадського об'єднання [5]. Органи державної влади не повинні здійснювати керівництво громадськими об'єднаннями.

Доцільно звернути увагу на низку аспектів, пов'язаних із відсутністю диференціації громадських об'єднань на різні види, що спричиняє не цілком коректне застосування наведених вище визначень до громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку.

Стосовно громадських об'єднань, що беруть участь в охороні громадського порядку, не викликає сумнівів актуальність таких ознак, як зовнішня відособленість, персоніфікація, наявність спільної мети чи загального інтересу, наявність механізмів управління, відсутність мети отримання прибутку. Однак низка описаних у теорії адміністративного права ознак громадських об'єднань не застосовуються абсолютно до всіх видів громадських об'єднань.

До них можна віднести такі ознаки, як відсутність державно-владних повноважень, відсутність участі у створенні та керівництві діяльністю громадських об'єднань із боку держави, які є у громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку.

Громадські об'єднання формуються на добровільній основі фізичними та юридичними особами та здійснюють діяльність на підставі статуту. Проте правозастосовна практика знає інші приклади. Наприклад, Інструкція про роботу із громадськими формуваннями з охорони державного кордону встановлює, що начальник підрозділу охорони державного кордону: організовує та спрямовує діяльність громадських формувань, які зареєстровані та

діють на ділянці відповідальності підрозділу охорони державного кордону; визначає конкретні доручення членам громадських формувань [6]. У цьому разі йдеться навіть не про орган виконавчої влади, а про конкретну посадову особу, яка наділяється повноваженнями щодо формування діяльності такого громадського об'єднання.

Фактично громадським об'єднанням, які беруть участь в охороні громадського порядку, самоврядуванню притаманні лише деякі питання. Наприклад, під час формування громадських об'єднань правоохоронної спрямованості відповідно до ч. 1 ст. Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» вони можуть провадити діяльність після внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [7]. Для реєстрації громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону подаються рішення про його створення, підтримане відповідним органом Національної поліції чи підрозділом Державної прикордонної служби України, узгоджене із цими органами, статут, інформація про склад керівного органу, список членів формування.

Така регламентація діяльності громадських об'єднань правоохоронної спрямованості викликає сумнів у наявності в їхній системі управління розвиненого самоврядування. Фактично відбувається втручання органів МВС України в порядок створення громадських об'єднань правоохоронної спрямованості.

У процесі розгляду сформованих механізмів управління громадськими об'єднаннями, що беруть участь в охороні громадського порядку, на прикладі громадських об'єднань правоохоронної спрямованості варто зробити висновок, що самостійність таких громадських об'єднань може обмежуватися органами виконавчої влади, а в окремих випадках законодавцем, з метою здійснення контролю за діяльністю.

О.В. Тіхонова як одну з ознак виділяє неприпустимість керівництва діяльністю гро-

мадських об'єднань із боку держави [8, с. 103]. Однак на практиці стикаємося з наявністю управління громадськими об'єднаннями, які беруть участь в охороні громадського порядку, вираженого в наказах МВС України, що регулюють, наприклад, питання придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів громадськими формуваннями з охорони громадського порядку [9].

Натепер програма підготовки членів громадських формувань з охорони громадського порядку за основними напрямками діяльності до дій в умовах, пов'язаних із застосуванням фізичної сили, з надання першої допомоги відсутня. Щодо громадських формувань з охорони державного кордону чинна Інструкція про роботу з громадськими формуваннями з охорони державного кордону встановлює особливості навчання.

Досить складно говорити про наявність справжнього самоврядування та відсутність управління з боку держави щодо громадських об'єднань, які залучаються до охорони громадського порядку.

Специфіка таких об'єднань породжує запит на деяку міру контролю з боку держави, проте це не цілком відповідає теоретичним уявленням, які традиційно застосовуються в адміністративному праві щодо громадських об'єднань.

М.В. Ковалів пропонує тезу про можливість здійснення громадськими об'єднаннями державно-владних повноважень [10, с. 81]. Нині Україна демонструє тенденцію до делегування недержавним організаціям частини функцій органів державної влади. З початку повномасштабного російського наступу в Україні громадянське суспільство зіткнулося з надзвичайними викликами та завданнями, які необхідно вирішувати в умовах невизначеності. Завдяки багатьом небайдужим і активним людям у перші місяці війни стихійно сформовано потужний громадянський фронт, який усіма можливими способами допомагає мінімізувати негативні наслідки війни, закриває життєво важливі запити військових, допомагає людям, які постраждали. Одним із найефективніших і найпоширеніших органі-

заційно-правових способів об'єднання людського потенціалу під час війни є громадське об'єднання [11].

Водночас має місце здійснення функцій органу державної влади громадськими об'єднаннями. У Законі «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» зазначено, що громадські об'єднання правоохоронної спрямованості беруть участь в охороні громадського порядку та державного кордону. Закон закріплює, що це відбувається у формі взаємодії з Національною поліцією щодо охорони громадського порядку.

О.М. Волуйко пропонує розуміння поняття адміністративно-правового статусу громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону як системи законодавчо врегульованих, переважно нормами адміністративного права, елементів цільового, організаційного та компетенційного характеру, які визначають правове становище зазначених суб'єктів у процесі взаємодії із правоохоронними органами щодо охорони громадського порядку та державного кордону [12, с. 102].

У розгляді питання владних повноважень необхідно враховувати класифікацію, яка аналізує та класифікує суб'єктів адміністративного права за правовим становищем – які мають державно-владні повноваження або не мають державно-владних повноважень.

Перша категорія представлена громадськими суб'єктами, а друга – приватними, якими є громадські об'єднання. Незважаючи на те, що для громадських об'єднань наявність владних повноважень нехарактерна, такі приклади є. Найбільш яскраво це ілюструє наявність у Кодексі України про адміністративні правопорушення ст. 185 «Злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця», якою встановлюється адміністративний штраф за перешкоджання законній діяльності члена громадського об'єднання правоохоронної спрямованості або невиконання законної

вимоги про припинення протиправних дій. Закріплення санкції свідчить, що законодавець наділяє члена громадського об'єднання правоохоронної спрямованості владними повноваженнями [13].

Правотворча функція полягає в тому, що правотворча діяльність органів виконавчої влади продовжує в межах компетенції діяльність, яку розпочав законодавець. Тобто ця функція, притаманна органам виконавчої влади, може бути делегована третім особам. Національна правова система знає приклади спільної правотворчої діяльності, зокрема й за участю суб'єктів, які формально не мають правотворчих функцій,

Нині починається процес поступового делегування деяких функцій органів державної влади колективним суб'єктам із залишенням за органами державної влади контролю за їхньою діяльністю. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. передбачає практику передачі окремих повноважень [14].

Практика такого делегування може виявитися ефективнішою й оперативнішою за діяльність органу виконавчої влади, оскільки той, кому ці функції делеговані, діє на виконання своєї мети, що є однією з ознак громадського об'єднання як суб'єкта адміністративного права. Це мотивує здійснювати покладені завдання якісно та своєчасно, сприяти підвищенню ефективності діяльності органів державної влади України.

Перелічені чинники приводять до необхідності виділення серед громадських об'єднань окремої категорії суб'єктів – державно-громадських об'єднань. Їхня специфіка, на відміну від інших громадських об'єднань, полягає в такому: наявність тісного зв'язку об'єднання з державою, що має контрольно-управлінський характер; реалізація делегованих об'єднанню владних повноважень; наявність механізмів примусу.

Важливо, що таке об'єднання не є органом державної влади чи управління, а сформоване для захисту інтересів окремих членів чи верств суспільства із членів суспільства.

Державно-громадські об'єднання – це громадські об'єднання, які реалізують державно-владні повноваження під управлінням і контролем органів державної влади, мають можливість використовувати примусові заходи, визначені законом, але не є органом державної влади, сформовані для захисту прав і законних інтересів населення шляхом утворення спеціального об'єднання.

Незважаючи на наявність значної кількості робіт із проблематики громадських об'єднань, вони не мають належного ступеня диференціації стосовно особливостей діяльності громадських об'єднань різної спрямованості, що призводить до неточності у класифікаціях. Громадські об'єднання правоохоронної спрямованості мають розглядатися як окрема частина громадських об'єднань, які мають власну специфіку – здійснення деяких функцій органу державної влади в поєднанні з тісним взаємозв'язком з органами виконавчої влади.

Відсутність належного теоретичного опрацювання призводить до виникнення комплексу практичних проблем правового й організаційного характеру. Необхідне вироблення теоретичного положення про місце в системі суб'єктів адміністративного права таких суб'єктів, як громадські об'єднання правоохоронної спрямованості, наділені функціями органів державної влади, які тісно взаємодіють із ними, але є окремими утвореннями.

Виділена група суб'єктів свідчить про формування нової тенденції в системі виконавчої влади – тенденції часткового делегування повноважень від органів виконавчої влади громадським об'єднанням. Можна виділити кілька чинників. Громадські об'єднання можуть бути використані для вирішення вузькоспеціалізованих завдань, оскільки в недержавні об'єднання входять професіонали, які вже відбулися, готові вирішувати поставлені завдання в установленій сфері діяльності.

Використання громадських об'єднань дозволяє оптимізувати штати органів виконавчої влади, зокрема, скоротити чисельність співробітників, перерозподілити ресурси на інші завдання.

Громадські об'єднання залучаються у випадках, коли наявних ресурсів органів виконавчої не вистачає на вирішення поставлених завдань. В окремих випадках запит на реалізацію владних повноважень може походити від громадських об'єднань. Така тенденція свідчить про досягнення суспільством певного етапу зрілості та свідомості, розуміння цілей і завдань, що стоять перед виконавчою владою, та готовності розділити їх. Однак це можливе лише за наявності низки умов.

Необхідне правове регулювання, яке дозволить делегувати функції органів виконавчої влади громадським об'єднанням, і наявність умов, за яких громадське об'єднання матиме можливість реалізовувати поставлені завдання: фінансування, ресурси, люди, які повинні мати необхідну підготовку. Така взаємодія надалі розвиватиметься. Аутсорсинг є доречним, оскільки сприяє вирішенню завдань виконавчої влади, підвищує якість життя суспільства, додає причетності до діяльності держави.

Висновки. Громадський порядок – це стан суспільства, у якому здійснюється повна реалізація прав і законних інтересів членами суспільства, а державні інститути сприяють створенню умов безпосередньої реалізації всіма людьми своїх прав. З переліку громадських об'єднань, що розглядаються в теорії адміністративного права як суб'єкти, виділено особливу групу громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку та які залучаються до територіальної оборони. Ця група громадських об'єднань має ознаки наявності державно-владних повноважень, що виражається в законодавчо встановлених заходах відповідальності за невиконання законних вимог членів, а також можливості здійснювати правотворчу функцію. Такі громадські об'єднання перебувають у тісному взаємозв'язку з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, які є ініціаторами створення. Нині є доцільність внесення змін у Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».

Список використаних джерел:

1. Давидова Н.О., Менджул М.В. Громадське об'єднання та громадська організація: дихотомія понять. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 51–57.
2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1 : Загальна частина / ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ, 2004. 584 с. URL: <https://lawbook.online/administrativnoe-pravo-ukrainyi/ponyattya-vidi-subektiv-administrativnogo-52646.html>.
3. Соїч О.В. Колективні суб'єкти як особливий різновид суб'єктів права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 35. С. 228–239.
4. Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник / О.І. Остапенко та ін. Львів : Сполом, 2021. 616 с.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17>.
6. Про затвердження Інструкції про роботу із громадськими формуваннями з охорони державного кордону : наказ МВС України від 15.09.2014 р. № 948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-14#Text>.
7. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14/conv>.
8. Тіхонова О.В. Громадські організації у вимірі європейських стандартів: перспективи та дилеми акомодатії українського законодавства. *Політикiс*. 2020. Вип. 5. С. 101–105.
9. Про затвердження Порядку придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів громадськими формуваннями з охорони громадського порядку : наказ МВС України від 15.08.2022 р. № 496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0974-22#Text>.
10. Ковалів М.В. Взаємодія поліції та інститутів громадянського суспільства. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 79–85.
11. Алехіна О.А. Актуальні особливості створення громадських об'єднань. 2022. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016205.
12. Волуйко О.М. Участь громадських формувань в охороні громадського порядку і державного кордону: нормативні та теоретичні засади. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5 (34). С. 99–104.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073–X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
14. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

References:

1. Davydova, N.O., Mendzhul, M.V. (2020). Hromads'ke ob'yednannya ta hromads'ka orhanizatsiya: dykhotomiya ponyat' [Public association and public organization: dichotomy of concepts]. *Porivnyalno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*. 3. 51–57 [in Ukrainian].
2. Aver'yanov, V.B. (2004). Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs : pidruchnyk : u dvokh tomakh. T. 1. Zahal'na chastyna / red. kolehiya : V.B. Aver'yanov (holova) [Administrative law of Ukraine. Academic course : Textbook : In two volumes: Volume 1. General part / red. Collegium : V.B. Averyanov (chair)]. Kyiv. Retrieved from <https://lawbook.online/administrativnoe-pravo-ukrainyi/ponyattya-vidi-subektiv-administrativnogo-52646.html> [in Ukrainian].
3. Soich, O.V. (2018). Kolektyvni sub'yekty yak osoblyvyy riznovyd sub'yektiv prava [Collective entities as a special type of legal entity]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya – State construction and local self-government*. 35. 228–239 [in Ukrainian].
4. Administratyvne pravo Ukrayiny (zahal'na chastyna) : navchal'nyy posibnykm (2021) / O.I. Ostapenko ta in. *Administrative law of Ukraine (general part) : study guide*. L'viv : Spolom [in Ukrainian].
5. Pro hromads'ki ob'yednannya : Zakon Ukrayiny vid 22.03.2012 r. № 4572–VI [On public associations : Law of Ukraine dated March 22, 2012 № 4572–VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennya Instruktseyi pro robotu z hromads'kymy formuvannamy z okhorony derzhavnoho kordonu : nkaz MVS Ukrayiny vid 15.09.2014 r. № 948 [On the approval of the Instructions on working with public formations on the protection of the state border : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated September 15, 2014 № 948]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-14#Text> [in Ukrainian].

7. Pro uchast' hromadyan v okhoroni hromads'koho poryadku i derzhavnoho kordonu : Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. № 1835–III [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border : Law of Ukraine dated June 22, 2000 № 1835–III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14/conv> [in Ukrainian].
8. Tikhonova, O.V. (2020). Hromads'ki orhanizatsiyi u vymiri yevropeys'kykh standartiv: perspektyvy ta dylemy akomodatsiyi ukrayins'koho zakonodavstva [Public organizations in the dimension of European standards: perspectives and dilemmas of accommodation of Ukrainian legislation]. *Politykis – Politics*. 5. 101–105 [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennya Poryadku prydbannya, vydachi ta zberihannya spetsial'nykh zasobiv hromads'kymy formuvannyamy z okhorony hromads'koho poryadku : nakaz MVS Ukrainy vid 15.08.2022 r. № 496 [On the approval of the Procedure for the acquisition, issuance and storage of special means by public formations for the protection of public order : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 15, 2022. № 496]. Retrieved from .
10. Kovaliv, M.V. (2021). Vzayemodiya politsiyi ta instytutiv hromadyans'koho suspil'stva [Interaction between the police and institutions of civil society]. *Sotsial'no-pravovi studiyi – Social and legal studies*. 2 (12). 79–85 [in Ukrainian].
11. Alekhina, O. (2022). Aktual'ni osoblyvosti stvorennya hromads'kykh ob'yednan' [Current features of the creation of public associations]. Retrieved from https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016205 [in Ukrainian].
12. Voluyko, O.M. (2020). Uchast' hromads'kykh formuvan' v okhoroni hromads'koho poryadku i derzhavnoho kordonu: normatyvni ta teoretychni zasady [Participation of public formations in the protection of public order and the state border: normative and theoretical principles]. *Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk – Carpathian Legal Gazette*. № 5 (34). 99–104 [in Ukrainian].
13. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073–X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated December 7, 1984. № 8073–X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
14. Pro Natsional'nu stratehiyu spryyannya rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini na 2021–2026 rr. : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 r. № 487/2021 [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026 : Decree of the President of Ukraine dated September 27, 2021 № 487/2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.123.17

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-9>

ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Гришук Аліна Борисівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6289-6656>

Ярема Оксана Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3550-0454>

Анотація. У статті розглянуто принципи європейського адміністративного судочинства в контексті Європейської конвенції з прав людини, рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи та прецедентного права Європейського суду з прав людини, інших міжнародних нормативно-правових актів щодо захисту прав і свобод людини. Методологічну основу становить діалектичний метод пізнання. З огляду на складність предмета дослідження використано системний логічний, історичний, соціологічний, лінгвістичний, порівняльний та інші методи дослідження. Охарактеризовано принципи: ефективного правового захисту, незалежності суду та судів; справедливого розгляду; рівності процесуальних можливостей; розкриття матеріалів, змагальності слухання; публічного оголошення судового рішення, слухань у процесі (право бути почутим); публічного розгляду; обов'язкового виконання судового рішення. Зазначено, що принципи європейського адміністративного судочинства встановлюють закономірності процесу вирішення публічно-правових спорів у сфері діяльності публічної адміністрації. Європейські принципи у сфері адміністративного судочинства визначено як принципи, що містяться в різних за правовою природою актах у сфері правосуддя, захисту прав і свобод людини. Принцип ефективного правового захисту є основним у системі принципів адміністративного судочинства, оскільки призначений для забезпечення прав і свобод у процесі вирішення спорів у сфері публічного управління. Принципи європейського адміністративного судочинства є системним утворенням, взаємопов'язані один з одним. Система права є багатовимірним явищем із позиції структури, функціональної спрямованості, розвитку внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Через це вона потребує адекватного понятійного та категоріального визначення. У цьому плані ситуація, що склалася в теорії права, є незадовільною. Це структурована організація правових норм, об'єднаних на основі предмета, методу та принципів правового регулювання у сфері адміністративного судочинства для ефективного впорядкування суспільних відносин у публічному управлінні.

Ключові слова: адміністративний процес, публічне управління, спор, права та свободи, правовий захист.

Hryshuk Alina, Yarema Oksana. PRINCIPLES OF EUROPEAN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Abstract. The article examines the principles of European administrative justice in the context of the European Convention on Human Rights, the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe and the case law of the European Court of Human Rights and other international legal acts on the protection of human rights and freedoms. The methodological basis is the dialectical method of cognition. Given the complexity of the research subject, systematic logical, historical, sociological, linguistic, comparative and other research methods used. The principles of: effective legal protection, independence of the court and courts are characterized; fair trial; equality of procedural opportunities; disclosure of materials, competitive hearing; public announcement of a court decision, hearings in the process (right to be heard); public hearing; mandatory execution of a court decision. It noted that the principles of European administrative justice establish the regularities of the process of resolving public legal disputes in the field of public administration. European principles in the field of administrative proceedings

defined as principles contained in acts of different legal nature in the field of justice, protection of human rights and freedoms. The principle of effective legal protection is fundamental in the system of principles of administrative proceedings, as it intended to ensure rights and freedoms in the process of resolving disputes in the sphere of public administration. The principles of European administrative justice are a systemic entity, interconnected and complementary. The legal system is a multidimensional phenomenon from the standpoint of both structure and functional orientation, development of internal and external relations. Because of this, it needs an adequate conceptual and categorical definition. In this regard, the situation in the theory of law is unsatisfactory. This is a structured organization of legal norms, united based on the subject, method and principles of legal regulation in the field of administrative proceedings for the effective regulation of social relations in public administration.

Key words: *administrative process, public administration, dispute, rights and freedoms, legal protection.*

Вступ. Завдання визначення й ефективної реалізації принципів адміністративного судочинства набули особливої актуальності у зв'язку з реалізацією Угоди про асоціацію України і ЄС, визнанням складовою частиною правової системи рішень Європейського суду з прав людини, що ґрунтуються на загальних засадах судочинства. Зобов'язання визнавати, дотримуватися та захищати права та свободи людини та громадянина відповідно до загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, закріплене в Конституції України, доводить необхідність розроблення наукової концепції системи принципів інституту адміністративного судочинства. Формування інституту адміністративного судочинства залежить від чіткого визначення системи, змісту та його принципів. Побудова цілісної концепції принципів адміністративного судочинства дозволить визначити напрям розвитку процесуального законодавства, забезпечити єдність правового регулювання правовідносин, що складаються під час розгляду публічно-правових спорів.

Діяльність адміністративних судів в Україні були предметом розгляду вчених, серед яких: В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, І.Б. Коліушко, А.М. Колодій, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Константий, М.В. Косюта, В.В. Кривенко, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, О.Є. Міщенко, А.Ю. Осадчий, Ю.С. Педько, Ю.Є. Полянський, Д.М. Притика, Г.Й. Ткач та інші. Це питання залишається актуальним і потребує дослідження.

Метою статті є дослідження принципів європейського адміністративного судочинства.

Матеріали та метод. Методологічну основу дослідження становить поєднання

загальнонаукових (аналіз, синтез, діалектичний метод) і спеціальних методів дослідження (метод порівняльного правознавства, історичний, системно-структурний та інші). Даний підхід дозволяє здійснити всебічний комплексний аналіз предмета дослідження.

Результати. Принципи адміністративного судочинства сформульовані в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція) та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини [1]. Норми, з яких випливають принципи, викладено в п. 1 ст. 6, ст. 13 Конвенції. Згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції кожен у разі спору про цивільні права й обов'язки має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Норми Конвенції конкретизовано у практиці Європейського суду із прав людини, національному законодавстві, правовій доктрині. Аналіз дозволяє виділити засади адміністративного судочинства.

Одним з основних принципів адміністративного судочинства доцільно назвати обов'язковість дійсного й ефективного правового захисту, що впливає зі ст. 13 Конвенції. Принцип ефективного правового захисту є складником стандартів адміністративного судочинства, оскільки його призначено для забезпечення та підвищення прав і свобод під час вирішення спорів із суб'єктами публічного управління, як зазначає В.Ф. Пузирний [2, с. 129].

Принцип ефективного правового захисту сприймається як основний щодо судового перегляду адміністративних актів у Європі. Цей принцип має гарантувати повноваження

суду вжити необхідних заходів для виправлення ситуації, щоб вона відповідала законодавству. Принцип ефективного правового захисту не відкидає можливості заміни оскарженого адміністративного акта судовим рішенням.

Прецедентне право Європейського суду з прав людини не вимагає від суду, який вирішує адміністративну справу, замінити рішенням адміністративний акт, визнаний неправомірним. Суд повинен мати право покласти на адміністративний орган обов'язок, згідно з яким останньому слід винести нове рішення відповідно до припису суду після того, як початковий адміністративний акт було скасовано.

Цей аспект відображено в Рекомендації № R (89) 8 від 13 вересня 1989 р. Комітету міністрів Ради Європи про попередній судовий захист в адміністративних справах, що вимагає від компетентного судового органу вжиття відповідних заходів попереднього захисту в разі, якщо виконання адміністративного рішення може завдати шкоди приватним особам [3, с. 184].

У Німеччині оскарження адміністративного акта в досудовому порядку спричиняє призупинення виконання (відкладна дія). Відкладна дія не припиняється до ухвалення остаточного рішення у справі, зберігається в разі подальшого звернення зацікавленої особи до суду. Випадки, у яких органи влади не припиняють виконання оскарженого адміністративного акта, є рідкісними.

Оскарження адміністративного акта в досудовому порядку зумовлює призупинення виконання. Існує низка винятків: у разі вимоги сплати державних платежів і витрат; у разі вжиття поліцією нагальних заходів тощо. Правом призупинити виконання адміністративного акта за законодавством володіють адміністративні органи та суди.

Щоб судовий перегляд адміністративних актів був доступним фізичним і юридичним особам, витрати на розгляд не повинні бути стримувальним чинником для звернення до суду. Ідеться про витрати на доступ до судового процесу. Умова ефективного доступу до правосуддя передбачає право на отримання

юридичної допомоги, щоб гарантувати доступ до суду для позивачів, які не спроможні сплатити витрати на правосуддя.

Згідно з Рекомендацією № Rec (2004) 20 від 13 грудня 2004 р. Комітету міністрів Ради Європи «Про перегляд адміністративних актів судами», витрати на звернення до суду з метою перегляду адміністративних актів не повинні бути настільки високими, щоб впливати на кількість скарг [4]. Особам, у яких не вистачає коштів на оплату послуг захисника, має надаватися правова допомога, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

З метою підвищення доступності правосуддя в низці держав вимоги до професійних якостей представників в адміністративних справах пом'якшені проти вимог у цивільному чи господарському судових процесах.

Відповідно до Акта про адміністративну судову процедуру Фінляндії сторона може використати повіреного та радника. Адвокат або інша підходяща та дієздатна через вік особа, яка не є банкрутом і чия дієздатність не була обмежена, може бути повіреною або радником [5].

Суперечливість у тлумаченні законодавства різними судами судової системи може свідчити про відсутність ефективного правового захисту, тому держави – члени Ради Європи відповідають за впровадження ефективних систем судового оскарження щодо усунення суперечностей у судовій практиці.

Незалежність судів є дуже важливим принципом адміністративного судочинства. П. 1 ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Суд, який розглядає адміністративну справу, повинен відповідати таким вимогам: має бути встановлений законом; незалежний; неупереджений. Європейський суд з прав людини використовує такий підхід для визначення того, чи є суд, який розглядав справу, незалежним і неупередженим.

Порушення вимоги неупередженості може бути допущене в тому разі, коли суддя в позасудовому порядку робить у пресі або

ще будь-де заяви, які можуть призвести до виникнення правомірних сумнівів у неупередженості під час розгляду справи.

Рада Європи підготувала Рекомендації № R 94 (12) «Про незалежність, ефективність і роль суддів, які визначають передумови судової незалежності» та Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність і обов'язки, що стосуються незалежності судової влади та незмінності суддів [6; 7].

Однією з основних вимог, що впливають із принципу незалежності судів, є встановлення правил про звільнення судді з посади, позбавлення статусу судді, призначення кандидата на посаду судді.

З п. 1 ст. 6 Конвенції впливає вимога про те, щоб суд був заснований конституційно чи законом. Повноваження не можуть бути залишені на розсуд органів виконавчої влади. Європейський суд з прав людини недвозначно забороняє дії держави, спрямовані на штучне визначення процедури як спеціальної процедури з метою уникнення перевірки на відповідність ст. 6 Конвенції. Суди не тільки повинні бути уповноважені вирішувати кожну звичайну справу, але держава не може довільно передавати повноваження судів будь-яким адміністративним органам. Принципом, що лежить в основі вимоги про незалежність і неупередженість судів, є принцип поділу влади.

Правовий захист в адміністративних справах у Європі є репресивним. Це означає, що правовий захист є наступним за природою. Захист надається у вигляді перевірки законності ухвалених адміністративних актів. Особливий процесуальний порядок, що дозволяє поєднати приватні та публічні інтереси за дотримання основних правил і принципів здійснення правосуддя. Ефективність захисту приватної особи в цих спорах залежить не стільки від того, яким органом (судом) вона здійснюється, скільки від того, за якими правилами, у якому порядку здійснюється захист [8, с. 33].

Судовий контроль адміністративних дій, який здійснюється водночас з адміністра-

тивними провадженнями, здатний значною мірою шкодити адміністративній діяльності та може розглядатися як неприпустиме вторгнення до компетенції виконавчої влади, що прямо суперечить принципу поділу влади. Попередній судовий контроль у сфері адміністративного судочинства є винятковим і у вузьких межах допускається як попередній правовий захист.

Принцип справедливого розгляду. Принцип справедливості, визначений у п. 1 ст. 6 Конвенції, передбачає визначення в матеріальному та процесуальному аспектах. У матеріальному значенні принцип вимагає раціонального результату, а у формальному сенсі належить до правил проведення процедур.

Згідно із прецедентним правом Європейського суду з прав людини розумність строку розгляду справи, передбаченого ст. 6 Конвенції, повинна оцінюватися щодо таких обставин, як складність, поведінка заявника, метод, за допомогою якого справа розглядається адміністративним чи судовим органом.

Розумна тривалість терміну не стосується суто тривалості розгляду, що ведеться в суді. Термін може починатися в день вступу сторони до апеляційної процедури в адміністративному органі, якщо проходження даної процедури є передумовою для звернення до суду.

Принцип справедливих слухань вимагає, щоб зацікавлена сторона могла бути ефективно представлена під час судових розглядів. У зв'язку із цим виділяються кілька допоміжних принципів, які доповнюють принцип справедливого розгляду. Це принцип рівності процесуальних можливостей сторін у справі, який вимагає рівних можливостей кожної сторони для ведення справи відповідно до умов, які не ставили б у невігідне становище порівняно із протилежною стороною.

Принцип розкриття матеріалів, згідно з яким адміністративний орган зобов'язаний зробити доступними всі документи з матеріалів у справі, за якими виніс рішення. Доступ сторін до матеріалів є однією з передумов для справедливого судового розгляду. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, принцип передбачає, що громадянин

повинен мати доступ до адміністративного матеріалу, який направляється до суду адміністрацією. Він вимагає від адміністрації надати всі факти, на яких ґрунтується акт. Європейський суд з прав людини підтвердив дію цієї вимоги стосовно документів, що можуть допомогти заявнику у справі. Істотною для справедливості розгляду є вимога про те, щоб адміністративні матеріали були розкриті у строки, необхідні для ознайомлення.

Право на змагальні слухання. В адміністративних справах це право зумовлює необхідність доведення апеляції до протилежної сторони й інших зацікавлених осіб. Відповідно до висновків Європейського суду з прав людини фундаментальне право на змагальні слухання означає можливість для сторін знати та коментувати подані докази та докази, наведені іншою стороною. Це стосується документів та інформації, прийнятої судом.

Змагальна природа розгляду повинна забезпечуватися тоді, коли заперечується допустимість доказу у справі. Змагальність в адміністративному судочинстві держав Європейського Союзу має суттєві особливості. У Фінляндії апеляційний орган, яким може бути суд, повинен за власною ініціативою збирати докази доти, доки цього вимагає неупередженість і справедливість процедури та правова природа справи. Така активна роль суду становить докорінну відмінність адміністративно-судового процесу від цивільного, у якому діє принцип змагальності.

Суд повинен мати можливість дослідити всі правові та фактичні питання стосовно справи. У разі, коли оскаржуваний захід був ужитий у контексті реалізації адміністративного розсуду, суд, до компетенції якого віднесено справу, повинен мати повноваження встановити, чи залишався адміністративний орган у передбачених правом межах, і повинен мати право переглянути заперечуваний захід у світлі принципів адміністративного права.

Одним із можливих варіантів дій суду має виступати самостійне встановлення обставин, що мають значення для справи, у вигляді повторного слухання справи. Ст. 6 Конвенції

не перешкоджає існуванню системи, згідно з якою суд має право покладатися на факти, установлені адміністративним органом. Тут важливо, щоб процедура розгляду справи в адміністративному органі надавала гарантії процесу ухвалення рішення, щоб суд був здатний установити, що адміністративне дослідження фактів було засноване на доказах.

Публічне оголошення судового рішення, принцип, за яким судові рішення має бути оголошено публічно, підтверджено ст. 6 Конвенції, вимагає, щоб усі заінтересовані особи мали доступ до судового рішення.

Судові рішення повинні бути доступні широкому загалу з урахуванням міркувань мови та таких можливостей, як публікація в журналі або в електронних медіа. Європейський суд з прав людини встановив низку винятків із загальних вимог щодо оголошення судового рішення.

Принцип слухань у процесі (право бути почутим). Принцип надання пояснень у процесі є сутністю справедливих слухань, важливою частиною судового контролю адміністративних актів. Цей принцип закріплено в конституціях країн Європейського Союзу, він є частиною міжнародного права – п. 1 ст. 6 Конвенції, інших міжнародних правових документів, особливо у кримінальному праві. Можливість відповісти на процесуальні матеріали, подані до суду, має бути надана сторонам своєчасно. Суд має заслуховувати й оцінювати доводи учасників процесу, які безпосередньо впливають на підстави судових рішень.

Принцип публічного розгляду є додатковим до принципу справедливого розгляду, але через особливу значущість заслуговує на окрему увагу. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції кожен має право на публічний розгляд. Цей принцип закріплено у ст. 10 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [9; 10]. Принцип ґрунтується на загальному принципі публічного обговорення. Публічні слухання становлять інтерес для сторін і громадськості, оскільки служать засобом забезпечення довіри до адміністративних органів і судової системи.

Публічний характер розгляду захищає заявників від таємного, непідконтрольного суспільству відправлення правосуддя; це також один із способів зміцнення довіри до діяльності судів вищої та нижчої інстанцій. Прозорість процесу відправлення правосуддя, публічність сприяють досягненню мети, зазначеної в п. 1 ст. 6 Конвенції, тобто забезпеченню справедливого судового розгляду, гарантія якого є одним з основних принципів демократичного суспільства.

Сторони повинні мати можливість відмовитися від права на публічні слухання із власної вільної волі, вираженої прямо й опосередковано, однак ця відмова повинна бути визнана недійсною, якщо вона суперечить важливим публічним інтересам.

Щодо апеляційного провадження, ст. 6 Конвенції не завжди передбачає проведення відкритого судового засідання та право на особисту участь у ньому, навіть якщо суд апеляційної інстанції має повну юрисдикцію для розгляду справи з погляду питань факту та права, у таких випадках мають братися до уваги особливі характеристики розгляду, спосіб подання та забезпечення інтересів захисту в суді другої інстанції, з урахуванням вирішуваних питань та їхнього значення для особи, яка оскаржує рішення.

Останнім етапом правового захисту для позивача мають бути обов'язкове виконання судового рішення, забезпечення того, щоб адміністрація діяла згідно з рішенням суду з адміністративного спору. Виконання судових рішень є важливим аспектом судового контролю за адміністративними актами, тому важливо, щоб адміністративні органи виконували рішення судів.

Судова влада стосовно адміністративного судочинства – це форма державної влади, здійснювана судом на підставі наданих законом повноважень із вирішення віднесених до компетенції публічно-правових спорів, які виникають під час застосування норм права, реалізація повноважень за допомогою адміністративного судочинства з дотриманням адміністративно-процесуальної форми, що створює підвищені гарантії законності та

справедливості ухвалених судами судових актів [11, с. 153].

Можливість забезпечення дотримання адміністративним органом рішення суду має бути гарантованою. Засоби примусового виконання рішень мають бути сумісні з національною правовою традицією. Розглянутому принципу присвячена Рекомендація № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи щодо виконання адміністративних рішень і судових рішень у галузі адміністративного права, де зазначено, що держави-члени повинні забезпечити, щоб адміністративні органи виконували судові рішення в розумний термін [12].

Щоб виконувати судові рішення, адміністративні органи повинні вживати необхідних заходів відповідно до законодавства. Для випадків невиконання адміністративним органом судового рішення має бути передбачено відповідну процедуру забезпечення виконання рішення. Держави-члени повинні забезпечити, щоб адміністративні органи несли відповідальність у разі відмови виконати чи недбалого виконання судових рішень. Державні службовці, які відповідають за виконання судових рішень, можуть притягуватися до дисциплінарної, цивільної чи кримінальної відповідальності в разі невиконання.

Висновки. Європейські принципи адміністративного судочинства – це універсальне, фундаментальне, нормативно-правове розпорядження, яке визначає загальну спрямованість правового регулювання, високу якість і ефективність юридичної практики, є нормами права загального, абстрактного характеру, які знаходять своє вираження в більш конкретних нормах, забезпечують правовий характер законодавства та правового регулювання. Європейські принципи адміністративного судочинства утворюють струнку систему, де один принцип залежить від змісту іншого. Основним принципом права є принцип верховенства прав і свободи людини, який конкретизується в таких принципах, як обов'язковість дійсного й ефективного правового захисту тощо. Європейські принципи адміністративного судочинства – вироблені

на рівні Ради Європи й інших міжнародних співтовариств, включених у правову систему країн ЄС, загальні, універсальні, нормативно-керівні засади, що відображають специфічну

природу права, як самостійного феномену людської цивілізації, які мають глобальний вплив на якість і ефективність адміністративного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Пузирний В.Ф. Європейський стандарт (принцип) ефективного правового захисту у сфері адміністративного судочинства: досвід для України. *Нове українське право*. 2020. Вип. 6. Т. 2. С. 127–131.
3. Radyszewska Olesia. Концепція доброї (належної) адміністрації – від soft law Ради Європи до адміністративного права України. *Studia Prawnoustrojowe*. 2020. № 48. С. 179–194.
4. Recommendation Rec (2004) 20 of the Committee of Ministers to member states on judicial review of administrative acts. URL: <https://rm.coe.int/09000016805db3f4>.
5. Administrative Procedure Act (434/2003; amendments up to 893/2015 included). URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2003/en20030434.pdf>.
6. Про незалежність, ефективність і роль суддів, які визначають передумови судової незалежності : Рекомендації № R 94 (12) Комітету міністрів Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text.
7. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text.
8. Ковалів М.В., Єсімов С.С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія «Юридична». 2017. № 18. С. 31–35.
9. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
11. Ковалів М.В., Єсімов С.С. Правова природа суду першої інстанції, що здійснює правосуддя в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія «Право». 2020. № 27. С. 155–160.
12. Recommendation Rec (2003) 16 of the Committee of Ministers to member states on the execution of administrative and judicial decisions in the field of administrative law. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/182/2003r16.pdf.

References:

1. Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny [European Convention on Human Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
2. Puzyrnyy, V.F. (2020). Yevropeys'kyy standart (pryntsyf) efektyvnoho pravovoho zakhystu u sferi administratyvnoho sudochynstva: dosvid dlya Ukrayiny [European standard (principle) of effective legal protection in the sphere of administrative proceedings: experience for Ukraine]. *Nove ukrayins'ke pravo – New Ukrainian law*. 6. 2. 127–131 [in Ukrainian].
3. Radyszewska Olesia (2020). Kontseptsiya dobroyi (nalezhnoyi) administratsiyi – vid soft law Pady Yevropy do administratyvnoho prava Ukrayiny [The concept of good (proper) administration – from the soft law of Europe to the administrative law of Ukraine]. *Studia Prawnoustrojowe*. 48. 179–194 [in Ukrainian].
4. Recommendation Rec (2004) 20 of the Committee of Ministers to member states on judicial review of administrative acts. URL: <https://rm.coe.int/09000016805db3f4>.
5. Administrative Procedure Act (434/2003; amendments up to 893/2015 included). URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2003/en20030434.pdf>.
6. Rekomendatsiyi № R 94 (12) Komitetu ministriv Rady Yevropy “Pro nezalezhnist’, efektyvnist’ i rol’ suddiv, yaki vyznachayut’ peredumovy sudovoyi nezalezhnosti” [Recommendation № R 94 (12) of the Committee of Ministers of the Council of Europe “On the independence, effectiveness and role of judges, which determine the prerequisites for judicial independence”]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text [in Ukrainian].
7. Rekomendatsiya CM/Rec (2010) 12 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist’, efektyvnist’ ta obov'yazky [Recommendation CM/Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding judges: independence, effectiveness and duties]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text [in Ukrainian].

8. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S. (2017). Administratyvne sudochynstvo yak forma zdiysnennya sudovoyi vlady [Administrative proceedings as a form of exercise of judicial power]. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. Seriya "Yurydychna" – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Legal series 18.* 31–35 [in Ukrainian].
9. Zahal'noyu deklaratsiyi prav lyudyny [General declaration of human rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
11. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S. (2020). Pravova pryroda sudu pershoyi instantsiyi, shcho zdiysnyuye pravosuddya v administratyvnomu sudochynstvi [The legal nature of the court of first instance that administers justice in administrative proceedings]. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. Seriya "Pravo" – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Series "Law".* 27. 155–160 [in Ukrainian].
12. Recommendation Rec (2003) 16 of the Committee of Ministers to member states on the execution of administrative and judicial decisions in the field of administrative law. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/182/2003r16.pdf.

УДК 342.922:343.346.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-10>

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ЩОДО ВОДІЇВ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8401>

***Анотація.** У статті на підставі комплексного системного аналізу чинного законодавства розглянуто заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення Національною поліцією щодо водіїв, які керують транспортним засобом у стані сп'яніння, що вимагає вироблення дієвої стратегії державної правової політики, яка базується на вивченні причин та умов порушення заборон та обмежень, удосконаленні чинного адміністративно-правового механізму, реалізація якого забезпечить підвищення ефективності даних адміністративно-правових заборон. Стан водія, що створює загрозу безпеці дорожнього руху, передбачає: стан сп'яніння, викликане споживанням алкогольних напоїв та інших спиртвмісних рідин на основі етилового спирту у певних концентраціях; стан сп'яніння, викликане споживанням наркотичних та психотропних речовин, їх аналогів; стан сп'яніння, викликаний прийомом медичних препаратів, що знижують швидкість реакції та уваги. Охарактеризовано законодавчі засади застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами особами в стані алкогольного сп'яніння. До них належать: усунення від керування транспортним засобом, доставлення, огляд на стан алкогольного сп'яніння, медичний огляд на стан сп'яніння, затримання транспортного засобу. З'ясовано прогалини у чинному адміністративному процесуальному законодавстві щодо усунення від керування транспортним засобом, доставлення, огляду на стан алкогольного сп'яніння, медичного огляду на стан сп'яніння, затримання транспортного засобу у контексті притягнення до відповідальності за керування транспортними засобами особами в стані алкогольного сп'яніння. Проаналізовано відповідну судову практику. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін у відповідні нормативно-правові акти.*

***Ключові слова:** Національна поліція, водій, заходи забезпечення, стан сп'яніння, доставлення, медичний огляд на стан сп'яніння, суспільна небезпека, затримання транспортного засобу.*

Kovaliv Myroslav. MEASURES TO ENSURE THE PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENCES BY THE NATIONAL POLICE AGAINST DRIVERS OF VEHICLES UNDER INTOXICATION

***Abstract.** Based on a comprehensive systematic analysis of the current legislation, the article deals with the measures to ensure the proceedings in cases of administrative offences by the National Police against drivers who drive a vehicle under intoxication. This process requires developing an effective strategy of state legal policy, which is based on the study of the causes and conditions of the violation prohibitions and restrictions, and improvement of the existing administrative-legal mechanism, the implementation of which will ensure an increase in the effectiveness of these administrative-legal prohibitions. Furthermore, the state of the driver, which poses a threat to road safety, includes:*

The state of intoxication is caused by the consumption of alcoholic beverages and other alcohol-containing liquids based on ethyl alcohol in specific concentrations.

The state of intoxication is caused by the consumption of narcotic and psychotropic substances and their analogues.

The state of intoxication is caused by taking medical drugs that reduce the speed of reaction and attention.

The legislative principles of applying measures to ensure proceedings in administrative offences concerning administrative responsibility for driving vehicles by persons under the influence of alcohol are characterized. They

include disqualification from driving a car, delivery, examination for the state of alcohol intoxication, medical examination for the state of intoxication, and detention of the vehicle. Gaps in the current administrative and procedural legislation regarding disqualification from driving a car, delivery, examination for the state of alcohol intoxication, medical examination for the state of intoxication, and detention of a vehicle in the context of a prosecution for driving cars under the influence of alcohol are identified. The relevant judicial practice has been analyzed. Finally, suggestions for amendments to the current normative legal acts are formulated.

Key words: *National Police, driver, ensuring measures, intoxication, delivery, medical examination for intoxication, public danger, vehicle detention.*

Вступ. Управління транспортним засобом у стані, що створює загрозу безпеці дорожнього руху, становить підвищену суспільну небезпеку. Численні дослідження підтверджують, що у нетверезого водія погіршується сприйняття, порушується координація рухів та уповільнюється реакція. Внаслідок збільшується ризик вчинення дорожньо-транспортної пригоди та зростає ймовірність пошкодження майна, отримання травм та загибелі людей. З цієї причини припинення порушень, пов'язаних з керуванням транспортними засобами у зазначених станах, є важливим напрямом правоохоронної діяльності, пов'язаним з необхідністю обов'язкового застосування заходів забезпечення у справах про адміністративні правопорушення.

Значний вклад у дослідження проблеми внести представники науки адміністративного права: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. Л. Бойко, В. І. Варивода, В. В. Гаркуша, О. М. Григоришин, Т. О. Гуржій, Є. В. Додін, О. В. Домашенко, В. В. Доненко, В. В. Єгупенко, О. В. Запотоцька, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоєць, М. В. Лошицький, І. Д. Пастух, А. М. Подоляка, С. В. Прийма, А. О. Собакар, В. К. Червінчук, А. В. Шкарупа, Х. П. Ярмакі, та ін. Реалізація Стратегії підвищення безпеки дорожнього руху в Україні до 2024 року передбачає дослідження ефективності заходів, що вживаються.

Мета статті – дослідження заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення Національною поліцією щодо водіїв, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові наукові методи пізнання, які застосовувались комплексно та системно: порівняльного право-

знавства, формально-логічний, контент-аналіз документів та інші загальнонаукові методи. У науковій аргументації теоретичних висновків використано сучасні положення філософії, соціології, загальної теорії управління, теорія права.

Результати. За призначенням заходи забезпечення у справах про адміністративні правопорушення представляють інтегровану систему примусових заходів, що використовуються для збирання та закріплення доказів, виконання необхідних дій у справі про адміністративне правопорушення, виконання прийнятих рішень. До них відносяться усунення від керування транспортним засобом, доставлення, огляд на стан алкогольного сп'яніння, медичного огляду на стан сп'яніння, затримання транспортного засобу.

Застосування заходів забезпечення провадження у справі про адміністративні правопорушення ґрунтується на досягненні процесуальної мети, що обумовлює можливість поділу на групи. У літературі є класифікація заходів: які обмежують свободи громадянина; які посягають на фізичну недоторканність особи; майнового характеру, що застосовуються до фізичних осіб; інші, які обмежують права та свободи фізичних осіб [1, с. 514].

Можливий поділ за категоріями, в основі яких лежить цільове призначення застосовуваних заходів забезпечення: запобіжні; доказові. Застосування заходів, які мають характер припинення, позбавляє водія транспортного засобу у стані, що створює загрозу безпеці дорожнього руху, можливості продовжити протиправні дії. Реалізація передбачає використання юридичних заборон, що обмежують права особи на свободу пересування та розпорядження транспортним засобом.

Друга група спрямована на документування об'єктивної сторони правопорушення

шляхом визначення в організмі речовин, що викликають сп'яніння, та їх кількісного показника.

Мета застосування заходів забезпечення має змішаний характер. Захист може виконувати подвійну функцію. При усуненні водія, який перебуває у стані сп'яніння, припиняються протиправні дії та документується факт керування транспортним засобом.

Реалізація процесуальних заходів забезпечення у справах про адміністративні правопорушення передбачає обмеження права для фізичних осіб, у зв'язку з чим законодавча форма має бути детально регламентована та відповідати вимогам пропорційності та правової визначеності.

Усунення від керування транспортним засобом. Застосування заходу є обов'язковим етапом документування дій особи, керуючого транспортним засобом у стані сп'яніння. Частина 1 статті 266 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) зазначає, що особа, яка керує транспортним засобом з ознаками сп'яніння, підлягає усуненню від керування [2]. Вживання зазначених заходів не може бути обов'язковим, але вони можуть бути використані у випадках невиконання законних вимог поліцейського як примусові засоби припинення неправомірних дій водія.

Моментом, який вимагає конкретизації, є нормативна невизначеність періоду дії. КУпАП передбачає, що цей захід забезпечення застосовується до усунення причин. Для водія, який перебуває в сп'янінні і усунений від керування транспортним засобом, усуненням причини застосування заходу забезпечення буде виведення з організму речовин, що викликали зазначений стан.

КУпАП та прийняті підзаконні акти не конкретизують особу, яка дає дозвіл на допуск відстороненої особи до керування транспортним засобом, та не визначають порядок усного чи документального оформлення такого дозволу [3]. Усунення від керування транспортним засобом здійснюється шляхом складання відповідного протоколу.

Доставлення. Наступним запобіжним заходом забезпечення, що застосовується в прак-

тичній діяльності, є доставлення. Відповідно до статті 259 КУпАП під доставленням розуміється примусове проведення фізичної особи.

Законодавець встановив, що здійснюється з метою складання протоколу про адміністративне правопорушення за неможливості його складання на місці виявлення адміністративного правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим. Ця норма, крім підстав застосування, не містить положень, що конкретизують, що дозволяють детально розібрати порядок її реалізації.

Першою обставиною, яка потребує уваги, є відсутність нормативно закріпленого часового періоду, наданого поліцейському для доставлення [4, с. 87]. Законодавець, використовуючи розпливчасті формулювання, визначив необхідність реалізації заходу забезпечення у справі про адміністративне правопорушення у короткий термін.

Правовою нормою неможливо передбачити та врахувати у кожному окремому випадку всі можливі обставини, пов'язані з територіальною віддаленістю місця доставки, технічним станом транспортного засобу, що застосовується для досягнення зазначеної мети, станом здоров'я особи та іншими. Доставлення, що є мірою, що обмежує свободу пересування особи, вимагає встановлення чітких часових меж застосування.

Другим моментом, що вимагає конкретизації, є примусовість цього заходу забезпечення, що виражається у використанні поліцейським повноважень для супроводження особи за відсутності умови добровільної згоди до місця, де буде складено протокол. Стаття 259 КУпАП передбачає, що про доставлення складається протокол або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або протокол про адміністративне затримання.

Процесуальне оформлення доставки здійснюється після проведення порушника у службове приміщення поліції. Застосування цього заходу не передбачає участі понятих або застосування відеозапису, необхідності роз'яснення особі прав та обов'язків, що виникають при здійсненні доставлення.

Огляд на стан алкогольного сп'яніння та медичний огляд на стан сп'яніння. Правила та порядок огляду осіб на стан сп'яніння регламентуються КУпАП, Порядком направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду (далі – Порядок) та Інструкцією про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (далі – Інструкція) [5; 6].

Огляд на стан алкогольного сп'яніння (далі – огляд) та медичний огляд на стан сп'яніння (далі – медичний огляд) є важливими заходами забезпечення. Результати застосування формують доказову базу у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з керуванням транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, гарантують притягнення винних до відповідальності.

Огляд здійснюється з використанням спеціальних технічних засобів вимірювання, дозволені до застосування та повірені у встановленому порядку. Використання технічних засобів вимірювання має відповідати двом критеріям: прилади мають бути повірені у встановленому порядку; організація, яка здійснює перевірку приладів, повинна мати акредитацію на цей вид діяльності.

Підставою припинення справ про адміністративні правопорушення можуть бути процесуальні порушення, допущені під час огляду та використання технічних засобів, які мають неналежним чином оформлену документацію.

Зупинимося на порядку застосування заходів забезпечення, що розглядається. Відповідно до пункту 3 Інструкції у поліцейського, якому надано право проводити огляд, можуть виникнути достатні підстави вважати, що водій транспортного засобу перебуває у стані алкогольного сп'яніння, за наявності у нього однієї чи кількох вичерпних

ознак. До них відносяться: запах алкоголю, порушення координації рухів і мовлення, різка зміна забарвлення шкірних покривів обличчя, поведінка, яка не відповідає навколишньому оточенню.

Виявлення зазначених ознак посадовою особою, якій надано право державного нагляду та контролю за безпекою дорожнього руху, дає підставу для порушення справи про адміністративне правопорушення та проведення огляду водія транспортного засобу на стан алкогольного сп'яніння.

На поліцейського покладається обов'язок інформувати водія про порядок огляду із застосуванням алкотестера, цілісності державного тавра, наявності свідоцтва про повірку або запис про проведення в паспорті технічного засобу вимірювання.

На думку І. І. Рандюк, законодавець намагається поліпшити ситуацію у сфері безпеки дорожнього руху та зосереджує увагу на посиленні санкцій, тоді як врегулювання потребують саме процесуальні аспекти притягнення винних до адміністративної відповідальності [7, с. 148].

Процес огляду водія транспортного засобу описаний Інструкцією недостатньо інформативно та не відображає важливих з процесуальної точки зору моментів.

У разі відмови водія транспортного засобу від проходження огляду на стан алкогольного сп'яніння акт огляду на стан алкогольного сп'яніння не складається. Відмова водія від проходження огляду на стан алкогольного сп'яніння підтверджується у протоколі про направлення на медичний огляд або шляхом використання відеозапису дій, які проводяться поліцейським. У разі відмови водія від проходження медичного огляду на стан сп'яніння потрібно підтвердити правомірність застосування цього заходу та факт відмови водія від проходження огляду на стан алкогольного сп'яніння.

Правомірність дій поліцейських може знайти підтвердження під час розгляду справи суддею. Є випадки, коли на відеозаписі відсутня ясна та чітко виражена відмова особи від проходження зазначеної процедури.

У разі незгоди особи, яка притягується до відповідальності за ознаками статті 130 КУпАП, з порядком направлення на медичний огляд довести правильність направлення на медичний огляд може виявитися проблематичним. Подібним чином підходить судова практика, відносячи докази, отримані з порушенням закону, до категорії нікчемних, що не мають юридичної сили.

О. Г. Юшкевич зазначає, що слід запропонувати МВС України видати наказ про затвердження Переліку технічних засобів, що використовуються в Національній поліції України для виявлення та фіксування порушень правил дорожнього руху для усунення непорозумінь у законності застосування поліцією спеціальних технічних засобів, за допомогою яких у водіїв транспортних засобів виявляють ознаки алкогольного сп'яніння [8, с. 111].

Медичний огляд. Порядок медичного огляду на стан алкогольного сп'яніння визначає розділ III «Проведення огляду на стан сп'яніння в закладах охорони здоров'я і оформлення його результатів» Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Важливим моментом слід визнати недостатню правову визначеність порядку проведення медичного огляду:

1. На медичного працівника не поширюється обов'язок ознайомлення особи, яка оглядається, з цілісністю тавра спеціального технічного засобу вимірювання парів етанолу або відомостями про наявність чинної повірки. Важливим моментом є відсутність необхідності залучення при медичному огляді понятих або використання відеозапису як факторів, що гарантують правильність і прозорість процедур, що проводяться.

Залучення незацікавлених осіб під час провадження у справі про адміністративне порушення обумовлено необхідністю дотримання принципів відкритості та прозорості, захистом прав водія, який притягується до відповідальності, від незаконних дій посадової особи, а також захисту інтересів суспільства

від протиправних дій порушників, підтвердження обґрунтованості та правомірності дій органів державної влади при застосуванні примусових заходів. Аналогічну роль виконує відеозапис процесуальних дій як об'єктивної фіксації дій учасників провадження у справі.

2. Не знаходить правової регламентації та нормативного закріплення можливість присутності поліцейського, який направив на медичний огляд, при здійсненні дій щодо встановлення стану сп'яніння, а також водія до початку процедури переконатися у відсутності перешкод до використання спеціального технічного засобу вимірювання. Існуюча правова невизначеність у змісті та реалізації заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення порушує принцип юридичної рівності. Зазначені обставини дають можливість лікарю медичній установі проводити огляд водія транспортного засобу фактично безконтрольно.

Нормативно-правовий стан адміністративно-юрисдикційної діяльності можна вважати оптимальним тоді, коли забезпечує суб'єкта правозастосування набором необхідних засобів та умов для реалізації заходів державного примусу, гарантує особі, яка залучається до відповідальності, реальне дотримання прав, наданих учаснику провадження у справі про адміністративне правопорушення.

В Інструкцію необхідно внести зміни, доповнивши пункт 5 розділу III таким змістом: Перед медичним оглядом лікар-спеціаліст інформує водія транспортного засобу, що оглядається, про порядок огляду із застосуванням технічного засобу вимірювання, цілісності державного тавра, наявності свідоцтва про повірку або запису про повірку в паспорті технічного засобу вимірювання.

Незважаючи на це, до теперішнього часу до Інструкції не внесено необхідні зміни, що регламентують порядок визначення стану алкогольного сп'яніння на підставі хіміко-токсикологічного дослідження крові. У нормативних актах відсутнє співвідношення встановленого рівня вмісту алкоголю в крові до єдиного способу підтвердження стану алко-

гольного сп'яніння, пов'язаного з використанням технічних засобів вимірювання, що забезпечують запис результатів дослідження на паперовому носії.

У судовій практиці є приклади визнання допустимими доказами результатів хіміко-токсикологічного дослідження біологічних об'єктів крові, отриманих поза медичним оглядом водія-учасника ДТП як підтвердження факту керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння.

При інтерпретації результатів хіміко-токсикологічних досліджень фахівці керуються поняттям рівня порогового значення, тобто мінімальної концентрації речовини в біологічному об'єкті, яка визначається аналізу. Не визначено концентрацію хімічних речовин, що викликають порушення фізичних і психічних функцій, які можуть спричинити несприятливі наслідки при діяльності, пов'язаній із джерелом підвищеної небезпеки.

Важливою та єдиною процедурою встановлення факту знаходження особи, яка керує транспортним засобом у стані наркотичного сп'яніння, є медичний огляд, тобто застосування сукупності методів медичного огляду та медичних досліджень, спрямованих на підтвердження стану здоров'я людини, що тягне настання юридично значимих наслідків.

Права особи, яку оглядають, безпосередньо практично не регламентовані більшою мірою впливають з обов'язків медичних працівників, закріплених у чинних нормативно-правових актах у сфері охорони здоров'я.

Процесуальний розділ чинного КУпАП не забезпечує повного та надійного захисту учасників адміністративно-юрисдикційних відносин. У зв'язку з цим проведення медичного огляду має забезпечувати дотримання балансу прав особи, яка притягується до відповідальності, та обов'язків як засобу захисту суспільних відносин, що охороняються державою.

У даний час при наявності законодавчих прогалин питання дотримання прав особи, яка спрямовується на медичний огляд, потребує уважного вивчення та додаткового нормативного регулювання.

Прийняття рішення про залучення водія, керуючого транспортним засобом у стані наркотичного сп'яніння, до юридичної відповідальності можливе на підставі результатів хіміко-токсикологічного дослідження біологічних об'єктів, відібраних у особи, або у разі відмови від проходження процедури огляду.

Інструкція не містить визначення відмови від медичного огляду, але це може бути: відмова особи від проходження медичного огляду, виражена до початку проведення; відмова особи від огляду лікарем, інструментального або лабораторних досліджень при проведенні медичного огляду; фальсифікація виходу чи проби біологічного об'єкта.

Для поняття сутності відмови від медичного огляду необхідно розібратися в правах та обов'язках особи, яка оглядається, та лікаря-фахівця. Щодо обов'язків особи, їх можна сформулювати як нормативно регламентований порядок послідовних дій особи, виражається у виконанні вказівок медичного працівника з метою встановлення факту наявності в організмі речовин, що викликають сп'яніння та його клінічних ознак.

Інструкція досить лаконічно описує порядок відбору біологічних об'єктів для проведення медичного огляду щодо встановлення наркотичного сп'яніння.

Право особи, яка оглядається, вимагати від медичного працівника дотримання встановлених санітарних правил при відборі біологічних об'єктів крові в приміщенні, яке відповідає вимогам, що пред'являються до процедурного кабінету. Важливим аспектом у питанні дотримання прав особи, яка оглядається, при відборі біологічних об'єктів крові є її розгляд у розрізі відповідності даної процедури поняття «медичне втручання». Закон України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – закон) встановлює базові засади охорони здоров'я та надання медичної допомоги громадянам [9].

Аналіз поняття «медичне втручання» охоплює дії, пов'язані з відбором крові, оскільки відповідає наступним критеріям: торкається фізичного стану людини, має дослідницьку та діагностичну спрямованість медичних мані-

пуляцій для розпізнавання стану сп'яніння. Необхідною умовою медичного втручання є добровільна згода громадянина на проведення. Це передбачає надання медичним працівником інформації про мету, методи, пов'язані з ним ризик і наслідки. Згода оформляється у вигляді документа, що підписується громадянином.

Закон передбачає випадок медичного втручання без отримання згоди тільки щодо особи, яка вчинила злочин, на підставі рішення суду. Одержання згоди особи, яка досліджується, на медичне втручання є необхідною умовою для забору зразків крові, що направляються на хіміко-токсикологічне дослідження.

Відсутність згоди не є підставою для примусового медичного втручання, пов'язаного з отриманням зразків крові, оскільки ця дія не передбачена законом. Водночас отримання добровільної згоди особи, яка оглядається, на забір зразків крові не передбачено.

Доцільно доповнити частину 2 ст. 43 Закону України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» словами «під час проведення медичного огляду особи, яка керує транспортним засобом, на стан сп'яніння».

Аналіз правового статусу особи, яка оглядається, дає законну можливість у разі невиконання медичним працівником вимог щодо дезінфекції, виявлення явних ознак невідповідності приміщення, в якому планується відбір крові, або санітарного стану вимогам, встановленим для процедурного кабінету, відмовитися від дослідження.

Враховуючи зазначені правові прогалини у питанні дотримання прав особи, яка оглядається, навіть правомірної відмови від однієї або кількох інструментальних та лабораторних процедур, трактується законодавством і практикою як спроба уникнути покарання та є підставою для притягнення водія транспортного засобу до юридичної відповідальності.

Адміністративно-процесуальні норми КУпАП мають вирішувати два завдання: надати посадовим особам необхідні правові засоби для притягнення порушників до адміністративної відповідальності та виключити необґрунтоване обмеження прав і сво-

бод особи щодо якої ведеться провадження у справі.

На думку Н. В. Мамченко, специфіка правового регулювання даних правовідносин, відсутність під час судового розгляду сторони обвинувачення, неможливість оскарження судових рішень особою, уповноваженою на складання протоколів про адміністративні правопорушення, застарілі та неефективні процесуальні механізми КУпАП вимагають від суду розширювального тлумачення законодавства з метою встановлення об'єктивної істини по справі та справедливого регулювання суспільних відносин [10].

Вирішення зазначеної проблеми полягає у необхідності створення інституту оскарження заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Це дозволить врівноважити процесуальні можливості особи щодо якої ведеться провадження у справі про адміністративне правопорушення, стане системою стримувань та противаг, спрямованої на недопущення довільного обмеження прав і свобод людини.

Аналіз законодавства України та судової практики ставить питання щодо відмови від медичного огляду внаслідок порушення посадовою особою встановленого порядку проведення медичного огляду або недотримання умов, встановлених для проведення інструментального та лабораторних досліджень, відбору біологічних об'єктів у не призначеному місці.

Затримання транспортного засобу. Затримання транспортного засобу є інструментом, який покликаний захистити життя та здоров'я громадян, їх майно від протиправних дій осіб, які несуть реальну загрозу суспільним відносинам, що охороняються державою, у галузі безпеки дорожнього руху. Затримання транспортного засобу здійснюється відповідно до Порядку тимчасового затримання працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції транспортних засобів та їх зберігання [11].

Затримання транспортного засобу провадиться для припинення правопорушень, пов'язаних із перебуванням водія у стані

сп'яніння. У широкому значенні затримання транспортного засобу є обмеження на право користування даним майном у конкретному місці та у визначений час. Зазначена норма покликана унеможливити продовження особою протиправних дій є завершальним етапом оформлення первинного матеріалу у справі про адміністративне правопорушення.

За змістом, закладеним законодавцем, цей захід застосовується після складання протоколу у справі про адміністративне правопорушення, коли поліцейський має документальне підтвердження наявності у діянні особи ознак складу правопорушення, що передбачає застосування.

Порядок застосування забезпечувального заходу, пов'язаного із затриманням транспортного засобу, має нормативні прогалини, які перешкоджають ефективному використанню. Законодавець побічно передбачає, що однією з можливих умов усунення причини затримання транспортного засобу під керуванням особи, яка перебуває у стані сп'яніння, є наявність іншого водія, наділеного спеціальним правом та допущеного до керування автомобілем.

Наявність такого водія, який має документи, передбачені правилами дорожнього руху, який заявив про бажання перемістити транспортний засіб до початку процедури евакуації, обмежує можливість затримання. Цей аспект є дискусійним. Природа правоохоронної діяльності зобов'язує обмежувати права та свободи людини тією мірою, якою необхідно для захисту суспільних відносин, що охороняються.

З цієї причини наявність законних підстав для передачі транспортного засобу іншій особі є обставиною, яка унеможлиблює застосування забезпечувального заходу, пов'язаного з затриманням. Проте практика знає достатньо прикладів, коли не виключення транспортного засобу із системи дорожнього руху призводило до того, що раніше затриманий водій, продовжуючи перебувати у стані сп'яніння, допускав керування тим самим автомобілем, ставлячи під загрозу життя та здоров'я інших людей.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо:

1) узагальнюючи процесуальні особливості застосування окремих заходів забезпечення, доцільно відзначити, що нормативна основа вимагає подальшого коригування. Це зумовлено розрізненістю правових актів, які приймаються законодавчою та виконавчою гілками влади, не забезпечуючи послідовний та системний підхід у реалізації застосування права;

2) існуючий порядок застосування заходу забезпечення, пов'язаного з доставленням, не містить вичерпної процедури реалізації, а формулювання, що застосовуються, є розпливчастими. Відсутня нормативно закріплена необхідність роз'яснення прав особі, щодо якої застосовується доставлення. Необхідно скоригувати КУпАП у частині обов'язкового складання протоколу доставлення незалежно від добровільного або не добровільного проведення водія у службове приміщення Національної поліції;

3) коригування нормативної бази, що регламентує огляд та медичний огляд, призводить до того, що в законах і підзаконних нормативних актах виникають протиріччя; порядок проведення огляду має неврегульовані питання. Це дає передумови для використання прогалин з метою уникнення юридичної відповідальності особами, які керують джерелами підвищеної небезпеки у стані сп'яніння, що не повною мірою забезпечує баланс дотримання прав і обов'язків;

4) затримання транспортного засобу є ефективним забезпечувальним заходом, спрямованих на припинення протиправних дій водіїв, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння. Залишається невирішеною низка питань, пов'язаних із поверненням затриманих транспортних засобів особам, які керували у стані наркотичного сп'яніння.

Питання, пов'язані із застосуванням описаних заходів забезпечення у справі про адміністративне правопорушення, вимагають подальшого вивчення та правової корекції, спрямованої на усунення наявних прогалин.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
3. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : Наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text>.
4. Бортник Н. П., Єсімов С. С., Крижановська В. А. Нормативно-правове регулювання доставлення громадян у поліцію: теоретичні аспекти. Адміністративне право і процес. 2016. № 1(15). С. 83–96.
5. Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду : Постанова Кабінету Міністрів від 17.12.2008 р. № 1103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : Наказ МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 р. № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>.
7. Риндюк І. І. Адміністративна відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння в Україні та іноземних державах : дис. ... доктора філософії: спец. : 081 – Право. Київ, 2021. 227 с.
8. Юшкевич О. Г. Законодавчі прогалини щодо притягнення до відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 108–113.
9. Про основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 28081-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2801-12/conv>.
10. Мамченко Н. Відмова водія від проходження огляду на стан сп'яніння: суд своїм рішенням звернувся до законодавця. 16.12.2021 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/223563-vidmova-vodiya-vid-prokhozheniya-oglyadu-na-stan-spyaninnya-sud-svoyim-rishennyam-zvernuvsya-do-zakonodavtsya>.
11. Про затвердження Порядку тимчасового затримання працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції транспортних засобів та їх зберігання : Постанова Кабінету Міністрів від 17.12.2008 р. № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2008-%D0%BF#Text>.

References:

1. Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk [Administrative law of Ukraine (general part)] (2021). Ed. by Ostapenko O. I., Kovaliv M. V., Yesimov S. S. etc. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated December 7, 1984 № 8073-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia politseiskymy materialiv pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi: Nakaz MVS Ukrainy vid 07.11.2015 r. № 1395 [On the approval of the Instructions for the preparation by the police of materials on administrative offenses in the field of road safety, recorded not in automatic mode: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 7, 2015 № 1395]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text> [in Ukrainian].
4. Bortnyk, N. P., Yesimov, S. S., Kryzhanovska, V. A. (2016). Normatyvno-pravove rehuliuвання dostavlennia hromadian u politsiiu: teoretychni aspekty. [Normative and legal regulation of bringing citizens to the police: theoretical aspects]. Administratyvne pravo i protses – Administrative law and procedure. 1 (15). 83–96 [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku napravlennia vodiiv transportnykh zasobiv dlia provedennia ohliadu z metoiu vyivlennia stanu alkoholnoho, narkotychnoho chy inshoho spianinnya abo перебування під впливом likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii, i provedennya takoho ohliadu: Postanova Kabinetu Ministriv vid 17.12.2008 r. № 1103. [[On the approval of the Procedure for sending drivers of vehicles for an examination in order to detect the state of alcohol, drug or other intoxication or being under the influence of drugs that reduce attention and reaction speed, and conducting such an examination: Resolution

of the Cabinet of Ministers dated 12.17.2008 № 1103]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyivlennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnoho, narkotychnoho chy inshoho spianinnia abo perebuvannia pid vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii: Nakaz MVS Ukrainy, MOZ Ukrainy vid 09.11.2015 r. № 1452/735. [On the approval of the Instructions on the procedure for detecting signs of alcohol, drug or other intoxication in drivers of vehicles or being under the influence of drugs that reduce attention and reaction speed: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ministry of Health of Ukraine dated 09.11.2015 № 1452/ 735]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> [in Ukrainian].

7. Ryndiuk, I. I. (2021). Administratyvna vidpovidalnist za keruvannia transportnymy zasobamy u stani spianinnia v Ukraini ta inozemnykh derzhavakh: dys. ... doktora filosofiyi: spets.: 081 – Pravo [Administrative responsibility for driving vehicles while intoxicated in Ukraine and foreign countries: dissertation ... doctor of philosophy: specialty: 081 – Law. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].

8. Yushkevych, O. H. (2020). Zakonodavchi prohalyny shchodo prytiakhennia do vidpovidalnosti za keruvannia transportnymy zasobamy v stani alkoholnoho spianinnia [Legislative gaps regarding bringing to responsibility for driving vehicles while intoxicated]. Naukovyy visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 3. 108–113[in Ukrainian].

9. Pro osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 28081-XII [On the basics of Ukrainian legislation on health care: Law of Ukraine dated November 19, 1992 № 28081-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2801-12/conv> [in Ukrainian].

10. Mamchenko, N. (2021). Vidмова vodiia vid prokhodzhennia ohliadu na stan spianinnia: sud svoim rishenniam zvernuvsia do zakonodavtsia [Refusal of the driver to undergo an examination for the state of intoxication: the court turned to the legislator with its decision]. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/223563-vidmova-vodiya-vid-prokhodzhennya-oglyadu-na-stan-spyaninnya-sud-svoyim-rishennyam-zvernuvsya-do-zakonodavtsya> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku tymchasovoho zatrymannia pratsivnykamy upovnovazhenykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii transportnykh zasobiv ta yikh zberihannia: Postanova Kabinetu Ministriv vid 17.12.2008 r. № 1102 [On the approval of the Procedure for the temporary detention of vehicles by employees of authorized units of the National Police and their storage: Resolution of the Cabinet of Ministers of 12/17/2008 № 110]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.922.714

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-11>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦІЄЮ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Булачек Володимир Романович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3067-7955>

Крук Андрій Ярославович,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7852-7411>

***Анотація.** У статті в контексті чинного законодавства проведено дослідження адміністративно-правових засобів забезпечення законності застосування Національною поліцією заходів адміністративного примусу під час виконання службових обов'язків. Зазначено, що законодавство, яке регламентує повноваження поліції щодо застосування адміністративного примусу, містить прогалини, конкуруючі суперечливі норми, складні положення. Це пояснюється тим, що в теорії адміністративного примусу немає ясності в питаннях про зміст і структуру норм, що закріплюють конкретні способи примусового впливу, про підстави та порядок реалізації, про перелік і зміст адміністративно-правових засобів забезпечення законності застосування поліцейськими заходів адміністративного примусу. Вказано на те, що заходи адміністративного примусу – це передбачені адміністративним чи адміністративно-процесуальним законодавством способи примусового впливу, що реалізуються уповноваженими посадовими особами поліції, у встановлених законом випадках і порядку, як реакція на адміністративне та кримінальне правопорушення або іншу правову аномалію. Спосіб примусового впливу – це передбачена законом правоохоронна дія у вигляді силового й іншого впливу морального, матеріального чи організаційного характеру, що спричиняє обмеження прав особи, завдання матеріальної та фізичної шкоди. Примусовий захід вважається застосованим, якщо вчинене передбачено диспозицією правової норми правоохоронної дії. Під законністю застосування поліцією заходів адміністративного примусу доцільно розуміти відповідність фактичних дій уповноважених поліцейських положенням адміністративного або адміністративно-процесуального законодавства, що встановлює підстави, мету, порядок і умови реалізації способу примусового впливу, характеризує зміст конкретного заходу примусу, процедурно-процесуальні строки та вимоги до документування.*

***Ключові слова:** адміністративне право, гарантії, доцільність, поліцейський, правопорядок, спосіб забезпечення.*

Bulachek Volodymyr, Kruk Andrii. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF ENSURING THE LEGALITY OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES BY THE POLICE

***Abstract.** In the article, in the context of current legislation, a study of administrative and legal means of ensuring the legality of the use of administrative coercion measures by the National Police during the performance of official duties carried out. It noted that the legislation regulating the powers of the police regarding the use of administrative coercion contains gaps, competing conflicting norms, and complex provisions. This explained by the fact that in the theory of administrative coercion there is no clarity in the content and structure of norms that establish specific methods of coercive influence, the grounds and procedure for implementation, the list and content of administrative and legal means of ensuring the legality of the use of administrative coercion measures by the police. It indicated that measures of administrative coercion are methods of coercive influence provided by administrative or administrative-procedural legislation, which implemented by authorized officials in cases and*

procedures established by law as a reaction to an administrative offense, crime, or other legal anomaly. The method of coercive influence is a law-enforcement action prescribed by law in the form of force and other influence of a moral, material or organizational nature, which leads to the restriction of individual rights, causing material and physical damage. A coercive measure considered to have been applied if the law enforcement action provided for by the disposition of the legal norm. The legality of the use of administrative coercive measures by the police should be understood as the compliance of the actual actions of authorized police officers with the provisions of administrative or administrative-procedural legislation, which establishes the grounds, purpose, procedure and conditions for implementing the method of coercive influence, which characterizes the content of a specific coercive measure, procedural and procedural terms and requirements for documentation

Key words: *administrative law, guarantees, expediency, police, law and order, method of provision.*

Вступ. Однією з важливих проблем, пов'язаних з адаптацією національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, є реальне забезпечення прав і свобод людини, зокрема і шляхом захисту особи від протиправних посягань. Істотну роль у цьому відіграє Національна поліція, яка відрізняється від інших суб'єктів державної влади тим, що має значний обсяг прав застосовувати заходи адміністративного примусу. Ефективність застосування поліцією заходів адміністративного примусу визначається показниками, ключовим із яких є законність застосування.

Сутність, роль, межі та мету застосування адміністративного примусу визначали: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, М.Г. Вербенський, М.В. Ковалів, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, В.А. Ліпкан, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко, О.І. Остапенко, С.Г. Стеценко, І.М. Шопіна, Ю.С. Шемшученко й інші вчені. Питання забезпечення законності застосування поліцією заходів примусу необхідно розглянути на основі аналізу оновленого законодавства в контексті європейської інтеграції.

Мета статті – дослідження адміністративно-правових засобів забезпечення законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу.

Матеріали та методи. Сукупність застосовуваних прийомів пізнання ґрунтується на використанні теорії діалектики пізнання як фундаментального методу наукового аналізу соціально-правової дійсності. Для досягнення конкретних результатів у процесі дослідження застосовувалися: загальнонаукові методи (аналіз і синтез; системний); приватні методи

суспільних наук (соціологічний); спеціальні методи юридичних досліджень (порівняльно-правовий, формально-логічний).

Результати. Адміністративно-правові засоби забезпечення законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу є галузевим різновидом правових засобів, що застосовуються у сфері державного управління. Механізм адміністративно-правового регулювання забезпечення законності в діяльності поліції являє собою систему правових засобів, які здійснюють правове регулювання суспільних відносин, що дозволяє досягти необхідного результату – забезпечити законність у діяльності поліції. Перелік правових засобів зумовлений специфікою функціонального призначення для забезпечення та гарантування законності.

У системі гарантій виділяють дві групи: загальні (економічні, політичні, соціальні, організаційні) та спеціальні правові засоби забезпечення законності. Під юридичними гарантіями законності в теорії правоохоронної діяльності розуміють систему правових засобів, що сприяють і забезпечують дотримання, використання та застосування законів учасниками правовідносин [1, с. 240].

Основу правових засобів забезпечення законності становлять спеціальні (правові) гарантії законності, які розглядаються як базові правові елементи забезпечення законності. Правові гарантії як вид спеціальних гарантій включають заходи: удосконалення законодавства; виявлення правопорушень законності; захисту; відповідальності; нагляду та контролю за станом законності, правопорядку; профілактики порушень законності та правопорядку. Переліченими спеціальними

гарантіями галузеві правові засоби забезпечення законності не вичерпуються.

До адміністративно-правових засобів забезпечення законності діяльності поліції А.О. Собакарь і В.О. Михайлов відносять такі: підвищення рівня професійної підготовки поліцейських, професійних знань, умінь, навичок і компетенції, необхідних для виконання службових обов'язків, зокрема й в умовах, пов'язаних із застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї; закріплені адміністративним законодавством вимоги законності до суб'єкта контролю та заходи профілактики відхилень від вимог законності; заходи реагування на виявлені порушення чинного законодавства, учинені суб'єктом контролю [2, с. 18].

Правова ідентифікація аналізованих адміністративно-правових засобів визначається тим колом суспільних відносин, законність яких забезпечується за їхньою допомогою, ідеться про застосування заходів адміністративного примусу.

Якщо говорити з позиції правових засобів забезпечення законності, то державний примус і його вид – адміністративний примус входять до числа правових засобів забезпечення законності. Вирішальним у правових засобах забезпечення законності є державний примус, що здійснюється на основі норм права в необхідних процесуальних формах, безпосередньо пов'язаний із такими адміністративно-правовими засобами, як контроль і нагляд, які виступають засобами превентивної діяльності.

Якщо правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи в межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна говорити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [3, с. 42].

Р.Л. Сопільник зазначає, що контрольно-наглядова діяльність передбачає встановлення фактів відхилень від вимог норм законів і норм підзаконних нормативно-правових актів і закріплення правових засобів реа-

гування на виявлені відхилення щодо усунення [4, с. 180].

З погляду способів забезпечення законності в державному управлінні (контроль, нагляд і оскарження) до системи гарантій законності відносить контроль і примус, розглядаючи їх як спеціальні юридичні, організаційно-правові засоби забезпечення режиму законності. Примус є закономірним продовженням контролю, реакцією на виявлені відхилення від правил.

Специфіка досліджуваних правових засобів у тому, що йдеться про забезпечення з допомогою законності дій суб'єкта державного управління. Це є реакцією на порушення закону, виявлене під час реалізації інших засобів забезпечення законності, які забезпечують законність дій об'єкта управління – фізичних і юридичних осіб. У теорії права проводять розмежування між забезпеченням і охороною (захистом) законності та правопорядку.

Забезпечення законності та правопорядку пов'язане з гарантуванням позитивної реалізації юридичних норм, із профілактикою можливих правопорушень, а охорона (захист) законності, правопорядку – з порушеннями останніх, відновленням законності та правопорядку. З погляду цього підходу поліцейські є суб'єктами контролю як способу забезпечення законності. Виявляючи під час контролю та нагляду порушення законності, поліцейські стають суб'єктами, які застосовують адміністративний примус, що виступає як гарантія, спосіб охорони (захисту) та відновлення законності, правопорядку. За допомогою правових засобів забезпечується законність застосування поліцейськими заходів адміністративного примусу.

Під забезпеченням законності доцільно розуміти гарантування правовими засобами відповідності дій поліцейських положенням законодавства, яке встановлює правила здійснення конкретного виду діяльності. Міра примусу застосовується як реакція у відповідь на протиправні суспільно небезпечні дії, призводить до завдання шкоди правопорушнику, має бути обґрунтована та пропорційна протиправному діянню та силі протидії.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський під час застосування фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї діє з урахуванням обстановки, що склалася, характеру та ступеня небезпеки дій осіб, щодо яких застосовуються фізична сила, спеціальні засоби або вогнепальна зброя, характеру та сили їхнього опору [5].

Необхідність урахування зазначених обставин свідчить про те, що дії мають бути не тільки законними, а й пропорційними. Сукупність даних вимог щодо застосування поліцейським заходів адміністративного примусу характеризує термін «правомірність».

У науковій літературі як ще один важливий елемент правомірності виділяють доцільність. Доцільність у застосуванні права – це вибір оптимального шляху реалізації правової норми в конкретній ситуації [6, с. 18].

У разі застосування примусового заходу, якщо поліцейський реалізує спосіб примусового впливу, що характеризує його зміст, без урахування закріплених у законі умов і наслідків, які можуть настати, застосування примусового заходу може бути визнано неправомірним, незважаючи на те, що всі інші вимоги будуть дотримані.

У зв'язку із цим адміністративно-правові засоби забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу мають включати правові засоби, які забезпечують правомірність реалізації владним суб'єктом способу примусового впливу, що характеризує зміст примусового заходу. Зазначена специфіка суспільних відносин є ключовою для визначення переліку адміністративно-правових засобів, що забезпечують законність застосування поліцейськими заходів адміністративного примусу.

В.І. Дерзська визначає адміністративно-правові засоби забезпечення законності та дисципліни службової діяльності в органах поліції як: передбачені нормами адміністративного права інструменти та технології правового й організаційного характеру, що дозволяють запобігти правопорушенням або виявити порушення законності та дис-

ципліни серед особового складу поліції, відновити порушені права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб, надати дисциплінарний вплив на порушників, ужити заходів із недопущення порушень законності та дисципліни [7, с. 102]. У визначенні адміністративно-правові засоби виступають як інструменти та технології правового й організаційного характеру, конкретизується цільове призначення, закріплене нормами адміністративного права.

В іншому контексті під адміністративно-правовими засобами забезпечення законності в діяльності поліції розуміють установлені матеріальними та процесуальними нормами адміністративного права спеціальні юридичні гарантії, які спрямовані на подолання перешкод, що виникають під час реалізації норм, які регламентують окремий вид діяльності поліції, запобігання відхиленням суб'єкта контролю від вимог законодавства, виявлення та припинення таких відхилень. У такому разі адміністративно-правові засоби визначають як спеціальні юридичні гарантії, необхідні для забезпечення законності діяльності поліції.

З погляду реалізації регулятивних норм, що регламентують діяльність поліції, така позиція виправдана. Якщо вести мову про застосування заходів адміністративного примусу, то порядок застосування може бути або процедурним, або процесуальним.

У процесуальному порядку застосовуються всі адміністративні покарання й окремі примусові заходи адміністративного попередження, спосіб примусового впливу яких закріплено в санкції норми права, яка встановлює міру адміністративного примусу. Правові засоби забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу можуть бути закріплені нормами адміністративного й адміністративно-процесуального права, наприклад процесуальними нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [8].

Гарантії законності застосування заходів впливу, які представляють частину адміністративно-процесуальних норм, забезпечують дію тих, які сприяють реалізації норм адміністративного матеріального права.

Під юридичними гарантіями законності під час застосування заходів адміністративного примусу варто розуміти закріплену в нормах права систему правових засобів, які забезпечують точне дотримання, застосування законів і підзаконних нормативно-правових актів, правильне використання прав і виконання юридичних обов'язків учасниками адміністративних правовідносин [9, с. 456].

Зважаючи на особливості предметного змісту суспільних відносин, законність яких забезпечується, під адміністративно-правовими засобами забезпечення законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу доцільно розуміти передбачені нормами адміністративного права спеціальні юридичні гарантії, спрямовані на досягнення відповідності дій поліцейського положенням законодавства, які встановлюють підстави, цілі порядок і умови реалізації способу примусового впливу, що характеризує зміст конкретної міри адміністративного примусу, процесуальні терміни та вимоги до документування застосування.

Специфіка цільового призначення адміністративно-правових засобів, які забезпечують законність застосування поліцією заходів адміністративного примусу, визначає перелік адміністративно-правових засобів. Існують регулятивні норми, що встановлюють правову модель правомірного застосування заходів адміністративного примусу, які характеризують спосіб примусового впливу та порядок реалізації уповноваженим суб'єктом. Поряд із цими нормами є норми, що передбачають адміністративно-правові засоби, що забезпечують дотримання поліцейським указаних регулятивних норм.

Норми, що передбачають правові засоби, що забезпечують дотримання вищевказаних регулятивних норм, закріплені в нормативних актах, що встановлюють правову модель правомірного застосування відповідного заходу адміністративного примусу.

Під способами забезпечення законності та дисципліни розуміють сукупність засобів, прийомів, методів, а також відповідних норм, що забезпечують дотримання та практичну

реалізацію закону, іншого нормативно-правового акта відповідно до вимог і норм Конституції України, вимог і правил дисципліни, оформлених у порядку або таких, що мають загальний визнаний характер правових і організаційних звичаїв.

З метою захисту інтересів держави, суспільства й окремих громадян від негативних наслідків порушень закону та дисципліни В.О. Михайлов вказує на такі способи забезпечення законності та дисципліни в адміністративній діяльності поліції: контроль представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування; контроль органів виконавчої влади загальної компетенції; контроль із боку органів виконавчої влади міжгалузевої та спеціальної компетенції; внутрішньовідомчий контроль; судовий контроль; громадський контроль [10, с. 204–205].

Способи забезпечення законності під час застосування заходів впливу являють собою заснований на нормах права вид юридичної діяльності, яка здійснюється з ініціативи спеціально уповноважених органів; спрямована на виявлення порушень вимог і гарантій законності у процесі застосування заходів, недопущення виникнення порушень надалі, ужиття заходів до осіб, винних у порушеннях законності. Засобами забезпечення законності є судовий контроль, оскарження, внутрішньовідомчий контроль.

Окрім загальноприйнятих у науковій літературі способів забезпечення законності, як-от контроль, нагляд і оскарження, які орієнтовані на виявлення відхилень від вимог закону, О.М. Правоторова звертає увагу на гарантії законності, спрямовані на запобігання, відновлення порушеного права, на вплив, що застосовується до правопорушника [11, с. 282].

Адміністративно-правові засоби забезпечення законності, що прямо стосуються забезпечення законності діяльності поліції, та їх норми, що закріплюють, залежно від функціонального призначення, можуть бути об'єднані у групи: норми, що закріплюють вимоги законності до суб'єкта контролю (нагляду), та заходи профілактики відхилень

від вимог законності; норми, що встановлюють форми (способи) моніторингу за діяльністю суб'єкта контролю (нагляду) та встановлення її відповідності регулятивним нормам, що регламентують контроль-наглядову діяльність; норми, що передбачають заходи реагування на виявлені порушення чинного законодавства суб'єктом контролю (нагляду); норми, які визначають способи ініціювання відновлення порушеного права.

Закріплені переліченими нормами адміністративно-правові засоби забезпечення законності контроль-наглядової діяльності поліції можуть бути поширені на застосування суб'єктами цієї діяльності заходів адміністративного примусу, який органічно впливає в діяльність поліції. Але не можна не враховувати специфіки застосування заходів адміністративного примусу.

Це пов'язане з обмеженням прав і свобод особи, до якої застосовується адміністративний примус, реалізацією обмежень прав, додаткових обтяжень, учиненням силових дій, які спричиняють завдання моральної, матеріальної та фізичної шкоди.

Серед заходів реагування на факт застосування поліцейським адміністративного примусу, наприклад, у разі правомірного застосування вогнепальної зброї та завдання шкоди здоров'ю правопорушника, мова повинна йти не про відповідальність, а про застосування заходів соціальної та правової підтримки [12, с. 19].

З урахуванням зазначених особливостей, адміністративно-правові засоби забезпечення законності застосування поліцейським заходів адміністративного примусу залежно від цільового призначення можна об'єднати у групи: заходи профілактики відхилень від вимог законності, що включають: норми, що

закріплюють вимоги законності застосування поліцейським заходів адміністративного примусу; заходи щодо вдосконалення законодавства, що регламентує правила застосування заходів адміністративного примусу; заходи щодо формування готовності до правомірного застосування заходів адміністративного примусу; способи моніторингу застосування заходів адміністративного примусу, які включають: відомчий контроль, громадський контроль, судовий контроль; заходи реагування на факти правомірного чи протиправного застосування заходів адміністративного примусу, що включають: заходи соціальної та правової підтримки, заохочення чи відповідальності; засоби ініціювання відновлення порушеного права внаслідок протиправного застосування адміністративного примусу, що включають: адміністративну або судову скаргу та позов.

Висновки. Адміністративно-правові засоби забезпечення законності застосування адміністративного примусу повинні включати правові засоби, які забезпечують правомірність реалізації владним суб'єктом способу примусового впливу, що характеризує зміст примусового заходу.

Під адміністративно-правовими засобами забезпечення законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу пропонуємо розуміти передбачені нормами адміністративного й адміністративно-процесуального права спеціальні юридичні гарантії, спрямовані на досягнення відповідності дій поліції положенням законодавства, що встановлює підстави, цілі, порядок і умови реалізації способу примусового впливу, що характеризує зміст конкретного заходу адміністративного примусу, процесуальні строки та вимоги до документування застосування.

Список використаних джерел:

1. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навчальний посібник / М.В. Ковалів та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
2. Собакарь А.О., Михайлов В.О. Адміністративно-правові гарантії забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції та шляхи підвищення ефективності їх реалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 15–21.

3. Єсімов С.С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 40–47.
4. Форми адміністративно-правового забезпечення законності в роботі органів місцевого самоврядування / Р.Л. Сопільник та ін. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2020. Вип. 24. С. 176–183.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
6. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 16–20.
7. Дерзська В.І. Контроль як основа забезпечення законності діяльності органів національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 101–104.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073–X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
9. Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник / О.І. Остапенко та ін. 2-е вид., доп. Львів : Сполом, 2021. 616 с.
10. Михайлов В.О. Забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції : дис. ... докт. філос. : 081. Дніпро, 2021. 298 с.
11. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.В. Галунько та ін. ; за ред. В.В. Галунька, О. Правоторової. 4-е вид. Херсон : Олді-Плюс, 2021. 656 с.
12. Солнцева Х.В. Адміністративно-правовий захист прав поліцейського в Україні. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2021. № 4 (32). С. 8–24.

References:

1. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., Lozyns'kyu, Yu.R. (2018). Pravove rehulyuvannya pravookhoronnoyi diyal'nosti : navchal'nyu posibnyk [Legal regulation of law enforcement activities : training manual]. Lviv : LvDUVS [in Ukrainian].
2. Sobakar', A.O. Mykhaylov, V.O. (2022). Administratyvno-pravovi harantiyi zabezpechennya zakonnosti ta dystsypliny v diyal'nosti patrol'noyi politsiyi ta shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti yikh realizatsiyi [Administrative and legal guarantees of ensuring legality and discipline in the activities of the patrol police and ways of increasing the effectiveness of their implementation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 4. 15–21 [in Ukrainian].
3. Yesimov, S.S. (2020). Preventyvne rehulyuvannya: teoretychni aspekty. [Preventive regulation: theoretical aspects]. *Sotsial'no-pravovi studiyi – Social and legal studies*. 3 (9). 40–47 [in Ukrainian].
4. Sopil'nyk, R., Yesimov, S., Kovaliv, M. (2020). Formy administratyvno-pravovoho zabezpechennya zakonnosti v roboti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya [Forms of administrative and legal support of legality in the work of local self-government bodies]. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu i prava – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*. 24. 176–183 [in Ukrainian].
5. Pro Natsional'nu politsiyu : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015 r. № 580–VIII [On the National Police : Law of Ukraine dated July 2, 2015 № 580–VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
6. Borshchevs'kyu, I.V. (2020). Dotsil'nist' v systemi pryntsyypiv zastosuvannya norm prava [Expediency in the system of principles of application of legal norms]. *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 23. 16–20 [in Ukrainian].
7. Derzs'ka, V. (2020). Kontrol' yak osnova zabezpechennya zakonnosti diyal'nosti orhaniv natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [Control as a basis for ensuring the legality of the activities of the national police of Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*. 10. 101–104 [in Ukrainian].
8. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya : Zakon Ukrayiny vid 07.12.1984 r. № 8073–X [Code of Ukraine on Administrative Offenses : Law of Ukraine dated December 7, 1984 № 8073–X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
9. Ostapenko, O.I., Kovaliv, M.V., Hulak, L.S. ta in. (2021). Administratyvne pravo Ukrayiny (zahal'na chastyna) : navchal'nyu posibnyk [Administrative law of Ukraine (general part) : study guide]. Lviv : Spolom [in Ukrainian].

10. Mykhaylov, V.O. (2021). Zabezpechennya zakonnosti ta dystsypliny u diyal'nosti patrol'noyi politsiyi [Ensuring legality and discipline in the activities of the patrol police]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipro : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
11. Administratyvne pravo Ukrayiny (2021). Povnyy kurs : pidruchnyk / V. Halun'ko, P. Dikhtiyevs'kyu, O. Kuz'menko ta in. ; za red. V. Halun'ka, O. Pravotorovoyi. Vydannya chetverte [Administrative law of Ukraine. Full course : textbook] Kherson : Oldi-Plyus [in Ukrainian].
12. Solntseva, K.H. (2021). Administratyvno-pravovyy zakhyst prav politseys'koho v Ukrayini [Administrative and legal protection of the rights of a police officer in Ukraine]. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 4 (32). 8–24 [in Ukrainian].

УДК 351.75

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-12>

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШНИКА ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Курляк Мар'ян Дмитрович,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8062-4806>

***Анотація.** Переслідування правопорушників є складним і динамічним процесом, який вимагає застосування тактичних прийомів, адаптованих до конкретних аспектів ситуації. У статті комплексно розглядаються окремі аспекти тактичних прийомів переслідування правопорушників, зокрема погоні, переслідування на транспортних засобах, використання передових тактик. Досліджуючи ці аспекти, стаття має на меті покращити розуміння професіоналів правоохоронних органів та інших зацікавлених сторін, залучених до охорони громадської безпеки.*

У статті окреслено проблеми і складнощі, пов'язані із переслідуванням правопорушників, підкреслено важливість стратегічного мислення, ретельного планування та точного виконання поставлених завдань. Розглянуто окремі аспекти переслідування, дається поняття тактики переслідування, обговорено ефективні методи затримання підозрюваних, водночас акцентовано на дотриманні балансу щодо безпеки правоохоронця та мінімізації ризиків для населення.

Що стосується переслідування транспортними засобами, у статті розглядаються ключові аспекти для правоохоронних органів, такі як оцінка ризику, комунікація та прийняття тактичних рішень. У ньому наголошується на важливості дотримання встановлених правил і протоколів для захисту всіх залучених сторін, одночасно збільшуючи шанси служби безпеки зберегти безпеку правопорушника.

У статті наголошено на сприянні співпраці та обміні знаннями між правоохоронними органами та фахівцями з безпеки. Акцентовано, що ділячись новітнім досвідом, успішними стратегіями та отриманими знаннями, ця стаття має на меті зробити внесок у спільні зусилля по боротьбі зі злочинністю.

Підсумовуючи, ця стаття є цінним ресурсом для професіоналів правоохоронних органів, експертів із безпеки та інших зацікавлених сторін, зацікавлених у розумінні окремих аспектів тактичних прийомів, що застосовуються під час переслідування правопорушників. Досліджуючи пов'язані складності та виклики, а також досягнення в технології, ця стаття надає читачам знання, необхідні для підвищення безпеки, ефективності та невинного прагнення до справедливості в нашому суспільстві.

***Ключові слова:** тактичні прийоми, переслідування правопорушника, правозастосування, прийняття тактичного рішення, громадська безпека.*

Kurliak Marian. TACTICAL TECHNIQUES OF PURSUING THE OFFENDER WITHOUT DELAY: SEPARATE ASPECTS

***Abstract.** The pursuit of criminals is a complex and dynamic process that requires the use of tactical techniques adapted to specific aspects of the situation. The article comprehensively examines certain aspects of tactical methods of pursuing offenders, in particular chasing, stalking and the use of advanced tactics. By researching these aspects, the article aims to improve the understanding of law enforcement professionals and other stakeholders involved in public safety.*

The article outlines the problems and difficulties associated with the prosecution of offenders, emphasizes the importance of strategic thinking, careful planning and accurate execution of assigned tasks.

Regarding vehicular pursuits, the article addresses key considerations for law enforcement, such as risk assessment, communication, and tactical decision-making. It emphasizes the importance of maintaining established rules and protocols to secure all parties involved while increasing the security's chances of keeping the offender safe.

Individual aspects of prosecution are considered, the concept of prosecution tactics is given, effective methods of detaining suspects are discussed, while emphasis is placed on maintaining a balance regarding the safety of the law enforcement officer and minimizing risks to the public.

The article emphasizes the promotion of cooperation and exchange of knowledge between law enforcement agencies and security professionals. It is emphasized that by sharing recent experiences, successful strategies and lessons learned, this article aims to contribute to the joint efforts to fight crime.

In conclusion, this article is a valuable resource for law enforcement professionals, security experts, and other stakeholders interested in understanding specific aspects of the tactics used in the pursuit of offenders. By researching the complexities and challenges involved, as well as advances in technology, this article provides readers with the knowledge they need to improve safety, efficiency, and the relentless pursuit of justice in our society.

Key words: tactical techniques, prosecution of the offender, law enforcement, tactical decision-making, public safety.

Вступ. У складному та постійно змінюваному ландшафті правоохоронних органів переслідування правопорушників вимагає багатогранного підходу, який поєднує в собі стратегічне мислення, ретельне планування та точне виконання. Від вулиць до кіберпростору сучасна злочинність потребує різноманітних тактичних методів для забезпечення безпеки суспільства. Ця стаття має на меті надати вичерпний посібник із тактичних прийомів, які застосовуються під час переслідування правопорушників, зосереджуючись на окремих аспектах цього критичного процесу.

Метою статті є висвітлення особливостей тактичних прийомів, які використовують правоохоронці під час переслідування правопорушників.

Методи та матеріали. Під час дослідження було проведено ретельний огляд наукової та навчальної літератури, зібрано існуючі знання щодо тактичних методів, що застосовуються під час переслідування правопорушників. Для проведення відповідних досліджень використовувалися такі джерела, як академічні журнали, наукові статті, навчальні та методичні матеріали. Зібрану інформацію з огляду літератури, тематичних досліджень і експертних думок було проаналізовано та узагальнено для визначення загальних тем, найкращих практик і нових тенденцій у тактичних методах переслідування правопорушника. Зібрані дані були систематично організовані та оцінені, щоб забезпечити повне розуміння окремих аспектів переслідування правопорушників і пов'язаних з ними тактичних методів.

Результати. Затримання без попередньої підготовки характеризується підвищеним тактичним ризиком, проте є ефективним спосо-

бом спрощення завдань правоохоронних органів [5, с. 13]. Необхідність в такому затриманні виникає при безпосередньому виявленні ознак злочину співробітниками правоохоронних органів або необхідності негайного реагування на повідомлення про злочин, що надійшов з інших джерел, тобто в ситуації, коли є реальна можливість невідкладно захопити злочинця, а зволікання може викликати негативні наслідки. У співробітників правоохоронних органів практично відсутній час на необхідну попередню підготовку, розробку плану затримання і проведення репетицій. Вибір конкретного способу затримання доводиться робити або в дорозі, або вже на місці затримання з урахуванням ситуації, що склалася. Вибір тактики затримання здійснюється виходячи з обстановки і місцезнаходження злочинців [1, с. 9]. Дана ситуація затримки несе велику небезпеку як для співробітників поліції, так і для сторонніх громадян. При проведенні захоплення великого значення набувають раптовість, рішучість дій працівників поліції, належним чином організована взаємодія, забезпечення безпеки оточуючих. Тому працівники поліції повинні відрізнятися високою боєздатністю, зібраністю, оперативним мисленням. Важливе значення набуває володіння навичками рукопашного бою, вмілого застосування зброї та спеціальних засобів.

Затримання без попередньої підготовки ні в якій мірі не означає захоплення злочинця негайно після його виявлення. Навіть при переслідуванні злочинця «по гарячих слідах», якщо дозволяє розвиток ситуації, доцільно перед безпосереднім захопленням злочинця встановити за ним спостереження і вибрати найбільш зручне і безпечне місце, і час затримання. Невиправданий героїзм може

привести до людських жертв і дати можливість злочинцеві втекти. Тому виявивши злочинця чи групу злочинців правоохоронець повинен насамперед реально оцінити свої сили і при необхідності викликати підкріплення, щоб запобігти т.зв. «каскаду подій у Малександеру» [4, с. 153].

При затриманні озброєного правопорушника за відсутності часу на необхідну підготовку дій: одночасно переслідуючи декількох правопорушників або підозрюваних, поліцейські не повинні розділятися. Безпечніше вдвох переслідувати одного з двох переслідуваних, чим прагнути поодиноці затримувати кожного з них; при переслідуванні двома працівниками поліції одного правопорушника або злочинця поліцейські не повинні бігти один за одним, між ними повинен зберігатися широкий інтервал. Співробітник, підстраховуючи колегу, що знаходиться попереду, повинен знаходитися збоку від нього на одному з флангів; при участі в переслідуванні поліцейського-кінолога з собакою інші поліцейські слідуєть позаду нього; за ситуації, коли озброєний правопорушник сховався в під'їзді житлового будинку або в якій-небудь споруді, не кидатися необдуманно слідом за ним. Слід прийняти всі заходи по блокуванню приміщення [3, с. 41], узяти під контроль можливі виходи й терміново викликати допомогу.

Якщо обставини вимушують негайно розпочати пошук правопорушника в приміщенні, то необхідно: джерело світла тримати у руці, витягнутій убік від корпусу; не залишатися у створі дверей або на тлі вікон; не перебігати отвори вікон або дверей в повний зріст; не входити відразу в центр приміщення; максимально використовувати наявні прикриття (меблі, прилавки), зброю тримати готовою до негайного застосування; після затримання правопорушника негайно провести його зовнішній огляд, а також огляд речей і одягу.

Затримання злочинця повинно проводитися, як правило, за допомогою інших співробітників або добровольців з числа громадян. Затримання злочинця власними силами є винятковою ситуацією, яка може привести до невиправданої загибелі (пораненню)

поліцейського і жертвам з боку громадян. При затриманні озброєного злочинця необхідно: чітко усвідомлювати правомірність своїх дій; детально обдумати та погоджувати порядок і послідовність дій; визначити обов'язки кожного поліцейського; вибрати оптимальне місце й час затримання; визначити порядок взаємодії, підтримки та підстраховування; врахувати особливості й умови місцевості (об'єкту), особу затримуваного, можливі ускладнення при затриманні, якщо з боку останнього чи його співників і співчуваючих виявлятиметься опір, наявність скупчення людей, умови застосування зброї й спецзасобів; звернути особливу увагу на встановлення наявності біля затримуваного або затримуваних вогнепальної або холодної зброї; перевірити наявну вогнепальну зброю й привести її в готовність, при цьому кобуру (в разі використання пістолета) пересунути ближче до пряжки ремня та розстебнути, патрон дослати в патронник, поставити на запобіжник; автоматична зброя повинна знаходитися в положенні, що виключає заволодіння нею правопорушниками й забезпечує її своєчасне застосування та свободу дій поліцейського; для досягнення позитивного ефекту бажано створити чисельну перевагу в силах, коли на одного правопорушника приходиться три-чотири працівники поліції; безпосереднє затримання повинне проводитися найбільш фізично підготовленим співробітником, який, діючи швидко й рішуче, відразу може подавити опір затримуваного; максимально використовувати чинник раптовості, прийняти заходи щодо відвернення уваги злочинця – почати з ним розмову, зняти напругу, при цьому поводитися спокійно й невимушено. Затримання має завжди бути несподіваним для правопорушника.

При затриманні групи осіб, підозрюваних в скоєнні злочину: не припиняючи спостереження за учасниками групи, по радіостанції, стаціонарному або мобільному телефону запитати допомогу в оперативного чергового органу Національної поліції і найближчих нарядів поліції; якщо допомога своєчасно не прибула й чекати із затриманням не можна,

проводити затримання самостійно, використовуючи при цьому чинник несподіванки, рішучі дії (перекрити можливі шляхи відходу, оголосити про затримання); якщо використовується службовий собака, то попередити про можливість його застосування; провести зовнішній догляд одягу, речей затриманих; з метою попередження опору використовувати для затримання мотиви, які не є дійсними причинами затримання; передати затриманих оперативному черговому органу Національної поліції і написати рапорт про затримання.

Конкретні тактичні прийоми затримання вибираються з урахуванням ситуації, що склалася, кількості злочинців, їх озброєності і обраного місця затримання.

Тактичні прийоми затримання в громадських місцях після попередньої підготовки відрізняються від затримання без підготовки більш технічною оснащенням, більш докладною обізнаністю. Позитивним моментом при виборі даного виду затримання є можливість прихованого зближення зі злочинцем під виглядом перехожих. Для відволікання уваги затримуваного може бути затіяний гучний скандал між працівниками правоохоронних органів у штатському. Хороша дівчина так само може значно послабити увагу злочинця-чоловіка. Негативними моментами є небезпека для випадкових громадян, обмеження можливості застосування зброї. Крім того, злочинець може створити видимість неправомірного нападу на нього. Тому доцільно проводити затримання в місці найменшого скупчення людей або обмеження рухової можливості злочинця. При затримці два чи три співробітника роблять приховане зближення зі злочинцем. Тактично вірним буде також виділення співробітника для спостереження з боку і підстрахування.

Особливостями затримання на відкритій місцевості є мала кількість випадкових перехожих, можливість застосування зброї і спецзасобів. Однак зближення із затримуваним можливе з використанням природних укриттів: дерев, рельєфу місцевості і т.д. При затриманні злочинця в парку, лісній місцевості або в полі виникає необхідність виявлення його

точного місцезнаходження, для чого проводиться прочісування місцевості. Навколо території встановлюється оточення або пункти спостереження, що дозволяють перекрити злочинцеві шляхи відходу. Вся територія ділиться на квадрати, які розподіляються між оперативними групами. Прочісування починається за заздалегідь обумовленим сигналом. Зв'язок між групами здійснюється по рації. При прочісуванні місцевості можливе залучення громадян, які добре знають місцевість. Необхідне також і використання службово-розшукових собак [2, с. 61].

Значну складність представляє затримання злочинця в приміщенні. Проведення затримання ускладнюється необхідністю проникнення в замкнені приміщення. Групи захоплення і блокування приховано висуваються на вихідні позиції. Для прикриття можливе використання автотранспорту та форменого одягу працівників ремонтних служб. Для проникнення в приміщення існує велика кількість тактичних прийомів. Це і проникнення в приміщення під виглядом працівників комунальних служб, і виклик в коридор за допомогою осіб, яким злочинець довіряє, і використання світлозвукових гранат, і прохід у приміщення «на плечах» в спільника або стороннього громадянина, і силове проникнення в приміщення з використанням спецтехніки. Слід враховувати, що в будь-якому приміщенні є велика кількість укриттів для злочинця, ніж на відкритій місцевості. Співробітникам поліції необхідно передбачити можливість раптового нападу на них злочинця.

Зупинимося докладніше на декількох тактичних прийомах проникнення в приміщення, розроблених з урахуванням людської психології.

При заході на «живця» перед вікном дверей підходить людина, якій злочинець може довіряти, придумується якась мотивована причина його приходу. Група захоплення не повинна себе проявляти. При відкриванні злочинцем дверей здійснюється проникнення.

У разі заходу «під незнайомку» навпроти дверей підходить молода симпатична співробітниця. Їй придумується прийнятна легенда

приходу. Співробітниця після дзвінка в двері називає господаря по імені і повідомляє якусь обтічну, невизначену причину приходу (наприклад, поговорити про справу). Вид жінки в поєднанні зі знанням імені господаря будинку зазвичай не викликає настороженості, і є хороші шанси, що двері все-таки відкриють.

Захід «на гавкіт» здійснюється за наявності сторожового пса на прив'язі в будинку, але можна використовувати і чужих тварин. Група проникає до входу в приміщення. Коли на довго не припиняється гавкіт собаки хтось вийде озирнутися, відбувається його затримання.

При затриманні злочинця за місцем роботи є можливість за допомогою керівництва організації викликати злочинця в найбільш зручне для затримання приміщення. Однак попередньо за злочинцем варто встановити спостереження, оскільки замість явки за викликом він може вдатися до спроб втечі. До допомоги керівника затримуваного можна вдатися тільки лише, коли чітко відомо про його непричетність до злочину.

Ряд особливостей мають тактичні прийоми затримання злочинця на транспорті. Затримання злочинця, який пересувається на транспорті, рекомендується робити після зупинки і виходу його з транспорту. В такому випадку спостереження доведеться робити по строго визначеними місцями вивантаження пасажирів і багажу. Затримання злочинця, який перебуває на поїзді, ускладнюється значним простором, за якими необхідно вести спостереження, тобто потрібна участь оперативної групи значної чисельності. Тактично правильним вважається спостереження з трьох точок: «голови» складу, «хвоста» і центру поїзда.

Затримання злочинця, який пересувається на автомобілі, також доцільно здійснювати на залізничному переїзді з закритим шлагбаумом, на задалегідь перекритій вулиці.

Під час затримання в громадському транспорті обсяг вільного простору мінімальний і виникає небезпека для оточуючих. Крім того, затримання в салоні літака, що знаходиться в повітрі, може привести до розгерметизації і

аварії. У разі ж крайньої необхідності затримання підозрюваного варто робити, мінімізувавши небезпеку для сторонніх: в літаку – після того, як злочинець пристібається до крісла; в поїзді і на водному транспорті (відповідно в купе і каюті), зайнявши вільні місця членами групи захоплення під виглядом випадкових попутників. У разі невідомості конкретного місцезнаходження злочинця на транспорті, затримання варто робити з використанням методу обходу, замаскувавши обхід, наприклад, перевіркою квитків або багажу.

При затриманні злочинців, що пересуваються на автотранспорті, дуже важливо «вивести» злочинців, здійснюючи переслідування і заблокувавши інші шляхи руху, на задалегідь підготовлене місце затримання. На місці затримання встановлюються спецзасоби зупинки транспорту (Іжак-М), або дорога блокується іншим способом, визначаються вогневі точки і місце розташування групи захоплення, що дозволяє контролювати дії злочинця(-ів). Після зупинки автомобіля зі злочинцями з використанням засобів посилення мови подається команда: «Вийти з машини і лягти на землю!» Навіть при наданні злочинцем опору задалегідь вибране і підготовлене місце затримання, чисельна і технічна перевага, озброєність співробітників правоохоронних органів дозволять зберегти контроль над ситуацією.

Велику користь приносить використання тактичного прийому «засідка». Класичним є визначення засідки як прихованого, іноді замаскованого розташування співробітників поліції на території або в приміщенні для затримки всіх, хто приходить туди.

Затримання озброєного злочинця або групи злочинців характеризується підвищеним рівнем небезпеки як для оточуючих, так і для самих співробітників. Тому в такій ситуації найбільш важливо проведення повної і всеосяжної підготовки до затримання, правильний вибір тактичних прийомів і чітко організована взаємодія. При затриманні озброєного злочинця дуже важливо забезпечити безпеку сторонніх громадян і групи захоплення. Безпека громадян забезпечується попередніми

блокуванням місця затримання і недопущенням сторонніх осіб. Для забезпечення безпеки співробітників їм видається автоматична зброя (в деяких випадках необхідно також снайперська зброя і оснащення зброї пристосуваннями для безшумної і безполуменової стрільби, приладами для стрільби в нічний час) і засоби індивідуального захисту: бронежилети, каски, пластикові щити. Варто продумати тактику запобігання можливості застосування зброї злочинцем. Для цього можливе використання прийомів, що відволікають увагу злочинця. Приховано наблизившись, співробітники поліції повинні в першу чергу блокувати руки злочинця, позбавити його можливості рухатися і вилучити у нього зброю.

Групового затримання слід по можливості уникати, домігшись поділу злочинців і провівши одночасне їх затримання в різних місцях. Якщо ж групового затримання уникнути не вдається, то співробітники поліції при затриманні повинні мати значну чисельну перевагу і бути добре озброєними.

Законодавець передбачив проведення поверхневої перевірки (або обшук) затриманого тільки як потенційну можливість. Однак, на наш погляд, в деяких випадках в залежності від розвитку ситуації затримання поверхнева перевірка (або обшук) з потенційної можливості трансформується в реальну нагальну потребу. В першу чергу відбувається пошук зброї та предметів, які можуть бути використані як зброя. Поверхневу перевірку (або обшук) рекомендується робити, уклавши злочинця на землю, поставивши його під нахилом або в іншому незручному для злочинця положенні. Це дозволить попередити можливість затриманого швидко почати активні дії, вирватися з рук оперативних співробітників або іншим способом чинити опір.

При затриманні осіб, які скоїли злочин або перебувають у розшуку, ситуація може стати екстремальною, якщо злочинець чинить опір працівникові поліції, використовуючи зброю, знаряддя проникнення, які були в нього, чи предмети, які він знайшов на місці пригоди. Такою ж ситуація може стати й тоді, коли злочинець намагається втекти, а при його затри-

манні вступає у рукопашний бій. Обстановка суттєво ускладнюється тоді, коли зазначене відбувається в темний час доби, в неосвітлених місцях, у зв'язку з чим важко буває визначити, діє злочинець один чи в складі групи, озброєний він чи ні.

Практика показує, що помилкою деяких працівників поліції було те, що переслідуючи правопорушника, вони не враховували того, що втікач може напасти на них, не враховувалася й можливість нападу на них із засідки чи після імітації відмови від втечі чи опору.

Висновок. Підсумовуючи, у цій статті ми заглибились у сферу тактичних прийомів переслідування правопорушників, розглянувши окремі аспекти, які сприяють загальному процесу. Від піших до автомобільних переслідувань і від технологічних підходів до прийняття стратегічних рішень, правоохоронні органи використовують різноманітні інструменти та методи для забезпечення швидкого та ефективного затримання злочинців.

Мета цієї статті полягала в тому, щоб надати читачам цінну інформацію про складнощі та виклики, які виникають під час переслідування правопорушників. Досліджуючи окремі аспекти цього важливого процесу, ми прагнули покращити розуміння, пропонувати найкращі практики та сприяти співпраці між професіоналами правоохоронних органів, експертами з безпеки та іншими зацікавленими сторонами, залученими до підтримки громадської безпеки.

Важливість комплексної підготовки, ретельного планування та адаптивних стратегій під час переслідування правопорушників важко переоцінити. Крім того, наголошено на необхідності етичної та відповідальної практики, яка підтримує принципи справедливості, законності та поваги до прав людини протягом усього процесу переслідування.

Оскільки правоохоронні органи продовжують стикатися з розвиненою та складною злочинною діяльністю, постійне дослідження та вдосконалення тактичних методів є першочерговим завданням. Перебуваючи в курсі нових технологій, інноваційних методів і успішних стратегій, професіонали в цій галузі можуть

адаптувати та розвивати свій підхід для ефектної боротьби зі злочинністю.

Зрештою, переслідування злочинця вимагає гармонійного поєднання інтелекту, спритності та здорового судження. Висвітлено багатогранну природу переслідування правопорушників, надаючи цінну інформацію, яка сприяє безперервному прагненню до справедливості та збереженню безпеки в наших громадах.

Перспективними напрямками подальшого дослідження, окрім окреслених методів,

можуть стати зростаюча роль передових технологій у переслідуванні правопорушників. А саме використання систем спостереження, безпілотних літальних апаратів і аналітики даних для підвищення ситуаційної обізнаності, збору розвідданих і можливостей відстеження. Крім того, у центрі подальшого дослідження можуть розглядаються етичні наслідки та правові міркування, пов'язані з використанням технологій у переслідуванні правопорушників.

Список використаних джерел:

1. Андреев Д.В. Тактичні операції затримання на гарячому при розслідуванні незаконного обігу зброї. *Форум права*. 2018. № 2. С. 6–3.
2. Савчук Д.А. Адміністративно-правове забезпечення застосування заходів примусу правоохоронними органами України. Дисс. ... к.ю.н.: 12.00.07. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2021. 181 с.
3. Тьорло О.І., Синенький В.М., Йосипів Ю.Р., Банах С.М., Курляк М.Д. Основи професійної підготовки поліцейських: збірник метод. рекомендацій. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 297 с.
4. Логачев М.Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навчальний посібник. Харків. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. 232 с.
5. Солодовніков А.Г. Особливості розслідування нападів з метою заволодіння чужим майном, вчинених організованими групами. Автореферат дисс. ... к.ю.н.: 12.00.09. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 22 с.

References:

1. Andriev D.V. Taktichni operatsii zatrymanna na hariachomu pry rozsliduvanni nezakonnoho obihu zbroi [Tactical operations of arrest in possession in the course of investigation of illegal arms trafficking]. *Forum prava*. 2018. № 2. S. 6–3. [in Ukrainian]
2. Savchuk D.A. Administratyvno-pravove zabezpechennia zastosuvannia zakhodiv prymusu pravookhronnymy orhanamy Ukrainy [Administrative and legal enforcement of application coercive measures by law enforcement agencies of Ukraine]. Dyss. ... k.i.u.n.: 12.00.07. DVNZ «Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet». Uzhhorod, 2021. 181 s. [in Ukrainian]
3. Torlo O.I., Synenkyi V.M., Yosypiv Yu.R., Banakh S.M., Kurliak M.D. Osnovy profesiinoi pidhotovky politseiskykh [Basics of professional training of police officers]: zbirnyk metod. rekomendatsii. Lviv: LvDUVS, 2018. 297 s. [in Ukrainian]
4. Lohachev M.H. Pravovi ta psykholohichni aspekty zastosuvannia politsiieiu vohnepalnoi zbroi [Legal and psychological aspects of police use of firearms]: navchalnyi posibnyk. Kharkiv. Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018. 232 s. [in Ukrainian]
5. Solodovnikov A.H. Osoblyvosti rozsliduvannia napadiv z metoiu zavolodinnia chuzhym mainom, vchynenykh orhanizovanymy hrupamy [Peculiarities of the investigation of attacks with the aim of seizing other people's property, committed by organized groups]. Avtoreferat dyss. ... k.i.u.n.: 12.00.09. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa, 2008. 22 s. [in Ukrainian]

УДК 342.09.364.054

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-13>

ДІЯЛЬНІСТЬ БЛАГОДІЙНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Гамулець Максим Ігорович,

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5793-1365>

Анотація. У статті на підставі чинного законодавства у контексті комплексного системного аналізу розглянуто діяльність благодійних неприбуткових організацій в умовах цифрової економіки. Об'єкт дослідження є адміністративно-правові відносини, що виникають у процесі здійснення благодійними неприбутковими організаціями різних видів діяльності. Предмет дослідження – наукові праці українських і зарубіжних учених, законодавчі та інші нормативно-правові акти, які регулюють відносини, що виникають у процесі здійснення цими організаціями діяльності та практика їх застосування. Методологічна основа – система загальнонаукових і приватно-наукових методів пізнання: аналіз, синтез, аналогія, індукція та дедукція; історико-правовий; системно-структурний; порівняльно-правовий. Зазначено, що у галузях публічного права благодійні юридичні особи виділені у самостійну групу неприбуткових організацій, яким надано право отримувати бюджетну фінансову підтримку та матеріальну допомогу. Благодійні організації – це неприбуткові організації, які створюються для благодійної та соціальної підтримки населення, захисту прав і свобод громадян, в тому числі в умовах воєнного стану. Цифровізація дозволила частково перенести вчинення юридично-значних дій у віртуальне середовище, продемонструвавши формальність та спростивши на практиці здійснення фактичних дій суб'єктами правовідносин у сфер діяльності благодійних неприбуткових організацій. Цифровізація виступає суттєвим каталізатором для прискорення динаміки розвитку суспільних відносин у сфері благодійності. Визначено класифікацію джерел фінансування стосовно благодійних неприбуткових організацій, де у складі коштів виділяються: кошти без зазначення мети використання та цільові кошти, які поділяються на бюджетні асигнування, цільовий капітал, кошти на певні програми та проекти, та кошти на провадження статутної діяльності благодійної організації.

Ключові слова: благодійність, громадянське суспільство, економіка, фінансові кошти, надання послуг, цифровізація.

Hamulets Maksym. ACTIVITIES OF CHARITABLE NON-PROFIT ORGANIZATIONS UNDER CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. The article deals with the activities of charitable non-profit organizations under conditions of the digital economy based on the current legislation in the context of complex system analysis. The research object is the administrative and legal relations that arise from implementing various activities carried out by charitable non-profit organizations. The subject of the study is the scientific works of Ukrainian and foreign scholars, the legislative and other normative legal acts regulating the relations that arise from the activities of these organizations, and the practice of their application. The methodological basis is a system of general scientific and private scientific methods of cognition: analysis, synthesis, analogy, induction and deduction; historical and legal; systemic and structural; comparative and legal. It noted that in public law, charitable legal entities are separated into an independent group of non-profit organizations, giving them the right to receive budgetary, financial support and material assistance. Charitable organizations are non-profit organizations created for generous and social support of the population. They protect citizens' rights and freedoms, including under martial law. Digitalization made it possible to partially transfer the performance of legally significant actions to the virtual environment, demonstrating formality and simplifying the implementation of actual measures by subjects of legal relations in the activity of charitable non-profit organizations. Digitalization acts as a significant catalyst for accelerating the dynamics of public relations development in the charity field. The classification of funding sources for charitable non-profit organizations is defined where the funds are divided into: funds without specifying the purpose of use and targeted funds, including budget allocations, target capital, funds for specific programs and projects, and funds for the implementation of the charitable organization's statutory activities.

Key words: charity, civil society, economy, financial resources, service provision, digitalization.

Вступ. У 1990-х роках в Україні у міру переходу на ринкові відносини активізувалися політичні процеси та розпочалося формування громадянського суспільства. Спочатку воно розглядалося як середовище, в якому співіснують неофіційні структури, різні суспільні та соціальні інститути. У 2000-х роках, коли на перший план вийшли економічні інтереси, громадянське суспільство стало визначати з акцентом на економічну складову, або як сферу, яка виступає основою соціальної економіки, коли ринок підпорядковується виконанню соціальних цілей. Створення та розвиток інститутів громадянського суспільства належить до необхідних умов скоординованої діяльності суб'єктів економічних відносин. Під час проведення ринкових перетворень актуальним стає питання взаємодії громадянського суспільства, держави та економіки. Одним із елементів структури громадянського суспільства, що формується в Україні, є благодійні неприбуткові організації, які називають важливим суспільним каналом діяльності громадянського суспільства.

Діяльність благодійних організацій в Україні вивчали: О. Адаменко, Ю. Асадчев, Л. Ваховський, Н. Гупан, І. Завидняк, І. Зверева, С. Золотухіна, О. Донік, Т. Курінна, Г. Лактіонова, М. Лапіна, А. Нарядько, Л. Омельчук, Н. Сейко, Р. Сербін, О. Сухомлинська, В. Стинська, П. Цимбал, С. Харченко і інші вчені. Розвиток цифрової економіки вимагає дослідження впливу інформаційно-комунікаційних технологій на всі сфери життя у тому числі на діяльність благодійних організацій.

Метою статті є діяльність благодійних неприбуткових організацій в умовах цифрової економіки.

Методологія та методи. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та приватні наукові методи: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, логічного порівняння, експертних оцінок. Для обґрунтування висновків та рекомендацій використовувалися офіційні інформаційні джерела: нормативно-правові акти. На цій основі виконано контент-аналіз діяльності соціально-орі-

єнтованих некомерційних організацій. Це дозволило зробити висновки про стан та проблеми функціонування, виявити не вирішені питання, обґрунтувати можливі заходи. Для оцінки роботи неприбуткових благодійних організацій використовували офіційні публікації: інформаційні матеріали, доповіді органів виконавчої влади, звіти наукових і громадських об'єднань, монографічна література, періодичні наукові видання.

Результати. Поняття благодійних неприбуткових організацій було введено у правове поле у 2012 році [1]. Їх статус визначено в чинній нормативно-правовій базі: створення регламентується передбаченими організаційно-правовими формами, виконувани функції спрямовані на подолання соціальних проблем та здійснення суспільно значимих видів діяльності.

Еволюційне формування інституційних умов та усвідомлення у суспільстві необхідності створення сприятливого середовища для розвитку даного типу організацій ініціює роботу законодавчих органів у напрямі підтримки стійкості загальногосподарської та фінансової діяльності для вирішення загальнодержавного завдання створення якісно нової системи соціального обслуговування населення.

Перехід до нового технологічного устрою активізує цифровізацію економіки. Благодійними неприбутковими організаціями є неприбуткові організації, створені у формах: громадські об'єднання (крім політичних партій); релігійні організації; неприбуткові партнерства; приватні установи; автономні неприбуткові організації; фонди тощо. Соціально орієнтована неприбуткова організація не може бути створена у формі: державних корпорацій; державних підприємств; громадських об'єднань, які є політичними партіями.

У складі національної фінансової системи, побудованої згідно з функціональним походом, фінанси неприбуткових організацій утворюють ланку фінансових організацій, яка структурована за організаційно-правовими формами та галузевою приналежністю суб'єктів господарювання. Сформована

методологічна конструкція дозволяє аналізувати фінансову діяльність всіх економічних суб'єктів, продумувати заходи щодо мобілізації фінансових ресурсів із різних джерел та виконувати обґрунтування доцільних напрямів їх подальшого розвитку.

Організаційні засади неприбуткових організацій та функціонування в умовах ринкових відносин зумовлені нововведеннями в економіці та суспільстві, пов'язаними зі становленням, розвитком прав та свобод громадян, встановлених у Конституції України та які отримали закріплення у законодавчій базі [2].

Фінансово-економічні відносини в неприбутковому секторі, внаслідок розвитку конкуренції між організаціями різних організаційно-правових форм, належать до актуальних тем і є предметом досліджень українських і зарубіжних учених. У Національній економічній стратегії на період до 2030 року питання соціального характеру, що відображають інтереси населення територій, розглядаються як пріоритетні [3].

Внаслідок процесу побудови соціальної держави склалося розуміння, що для більш ефективного вирішення проблем та досягнення суспільно значущих результатів потрібно задіяти різноманітні можливості для розвитку благодійного неприбуткового сектора. На даний аспект вказує Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [4].

Прийшло усвідомлення потреби у залученні благодійних неприбуткових організацій для надання послуг поруч із державними установами щодо вирішення проблем соціальної сфери. З іншої сторони, наполегливість питань розвитку конкуренції ініціює вжиття заходів у напрямі концентрації зусиль із залучення до цієї діяльності та активної участі у ній соціальних підприємців та інших бізнес-структур.

За практикою, діяльність неприбуткового сектора характеризується саме тими послугами, які дуже обмежено надаються комерційним сектором і створеними за участю держави структурами. Розвиток благодійного неприбуткового сектора має важливість у зв'язку зі збереженням існуючих та появою іннова-

ційних форм підтримки соціально вразливих груп населення. До вагомих причин можна віднести необхідність створення нових робочих місць не тільки високотехнологічних, а й організованих у дистанційному форматі.

Одне з ключових завдань – продовження соціальної інтеграції. Основу структури неприбуткового сектора становлять недержавні неприбуткові організації, зокрема благодійні. Від того, наскільки інтенсивно розвиватимуться фінансові відносини у неприбутковому секторі залежить ефективність роботи благодійних неприбуткових організацій.

У межах функціонального підходу національна фінансова система відображає сукупність взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин, що опосередковують формування та використання доходів, надходжень та накопичень економічних суб'єктів [5, с. 12].

Вивчення думок та експертних оцінок, представлених у наукових публікаціях з даної проблематики, дозволило обґрунтувати своєчасність формування позитивного сприйняття діяльності благодійних неприбуткових організацій у населення та у суспільстві. В основу дослідження було покладено припущення про те, що тільки на основі позитивної оцінки результатів роботи трудових колективів благодійних неприбуткових організацій можливий успішний розвиток у довгостроковій перспективі. Навпаки, негативне сприйняття діяльності неприбуткових організацій з надання послуг у соціальній сфері перешкоджає поширенню позитивного досвіду та зміцненню фінансово-економічних засад. Досвід країни Європейського Союзу повністю підтверджує зазначене [6, с. 168].

У середині 2010–2020-х років активізувалися вивчення різних форм надання державної фінансової підтримки благодійним неприбутковим організаціям, аналізу результатів їх діяльності та ефективності використання ресурсів, що залучаються. Для цих організацій (як реципієнтів) важливим стало отримання мандату довіри від різних партнерів, як донорів: органів влади всіх рівнів, державних

і суб'єктів господарської діяльності, громадян як споживачів послуг. З цією метою застосовуються дуже різноманітні форми надання фінансової підтримки, що знайшло відображення у Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року [7].

Фінансування – це процес виділення коштів благодійної організації у грошовій формі задля досягнення основної мети діяльності; допускає використання різних джерел: внутрішніх та зовнішніх чи позикових. Обсяги фінансування неприбуткових організацій за рахунок внутрішніх джерел дуже обмежені. Державна фінансова підтримка благодійних неприбуткових організацій здійснюється у зростаючих розмірах за рахунок бюджетних асигнувань. Напрями використання фінансових ресурсів неприбутковими організаціями переважно відповідають їх витратам, під якими розуміється грошова оцінка витрат матеріальних, трудових та інформаційних ресурсів для реалізації статутної мети діяльності.

Витрати можна поділити на адміністративні та цільові. До загальних відносяться витрати, пов'язані із змістом благодійної організації; орендні платежі; платежі утримання приміщень; оплата комунальних послуг; заробітну плату керівників, технічного персоналу; до цільових – на виробництво запропонованої послуги та оплату праці працівників, які безпосередньо беруть участь у виробництві суспільного блага.

Створення умов діяльності неприбуткових організацій належить до повноважень місцевих органів у структурі державної влади [9, с. 194]. Незалежно від характеру діяльності організації, витрати – це грошова оцінка витрат, доцільних для виробництва товарів або суспільних благ, вироблених протягом певного часу та мають документальне підтвердження.

У суспільстві усвідомлено необхідність сприяння функціонуванню неприбуткових організацій. Це спонукає законодавчі органи до проведення курсу на підтримку фінансової діяльності. Розвивається фінансова підтримка проєктів благодійних неприбуткових організацій на державному рівні. Застосування на

практиці такого підходу відкриває нові можливості для неприбуткових організацій, одночасно підвищуючи вимоги до їх діяльності. Це допомагає забезпечувати прозорість і доступність конкурсів, та об'єктивність прийнятих рішень.

Для грантової форми фінансової підтримки характерні деякі особливості. По-перше, вона призначена для вирішення широкого кола гострих соціальних завдань, специфічних для кожної конкретної території, і внаслідок цього неоднорідна для місцевих органів у межах одного регіону. По-друге, в повному обсязі заявки благодійних неприбуткових організацій отримують схвалення. Особливо це торкається благодійних організацій, які допомагають населенню під час війни [9].

В Україні відбувається реформування соціального обслуговування населення, основи якого закріплені у законодавстві: введено в обіг поняття отримувач соціальних послуг; неприбутковим організаціям надано права постачальників соціальних послуг, передані деякі функції з надання соціальних послуг населенню [10]. Низка національних проєктів, що реалізуються органами виконавчої влади України, передбачає відповідні заходи. Розроблено та реалізується комплекс заходів, спрямованих на забезпечення доступу недержавних організацій до надання адміністративних послуг нарівні з державними та комунальними установами. Результатом реформування стане зростання обсягів фінансування та зменшення обсягів державних коштів, що виділяються на підтримку галузей соціальної сфери.

Для сучасного періоду, характерною рисою якого є цифрова трансформація, межі діяльності неприбуткових організацій, насамперед благодійних закономірно розширюються. Необхідно знаходити нові можливості для залучення фінансових ресурсів з метою розвитку різних організаційно-правових форм благодійних неприбуткових організацій, розширення видів діяльності та переліку наданих суспільно значущих послуг.

Одним із основних додаткових джерел фінансування благодійних неприбуткових

організацій є фандрайзинг. Головне завдання фандрайзингу полягає у залученні фінансових, матеріальних, інформаційних і трудових (робота волонтерів) ресурсів, придбанні нових партнерів та друзів організації.

Залежно від потенціалу благодійних неприбуткових організацій можна виділити кілька конкретніших цілей, які можна реалізувати за допомогою застосування інструментів фандрайзингу: отримання необхідних ресурсів; досягнення мети організації та реалізація програм; зміцнення благополуччя суспільства. Становлення фандрайзингу як роботи, спрямованої на отримання пожертвувань, які робляться усвідомлено, на добровільній і безкорисливій основі, пов'язується з інтенсивністю розвитку неприбуткового сектора.

Цифровізація благодійного сектора можлива через застосування штучного інтелекту, роботів, чат-ботів, CRM-систем та волонтерських платформ. Набуває поширення думка про те, що вирішувати соціальні та екологічні проблеми краще за допомогою цифрових технологій, застосовуючи взаємодію неприбуткових організацій та бізнесу. Разом із виникненням нових завдань у сфері благодійності з'являються методи їх вирішення: благодійні стрими, онлайн-освіта, телемедицина, крауд-фандинг.

З метою підвищення ефективності роботи для застосування у практичній діяльності благодійних неприбуткових організацій можуть бути рекомендовані інструменти та інновації: CRM-система та систематизація взаємодії з клієнтами та цільовою аудиторією; цифровізація фандрайзингу; AR/VR-технології; платформа для взаємодії між грантодавцями, державою, меценатами та неприбутковими організаціями, волонтерами та активістами; хмарні послуги; платформа для оцінки та аналізу соціального ефекту від проведених з боку держави, бізнесу та суспільства проєктів та кампаній. Актуальні теми – використання штучного інтелекту і можливі наслідки цифровізації всіх процесів суспільству.

Менеджмент організацій дозволяє враховувати специфіку запропонованих для реалізації IT-рішень: одні з них можна адаптувати

з інших секторів економіки; інші потребують різного ступеня індивідуалізації продукції під замовлення конкретних споживачів шляхом внесення конструктивних чи дизайнерських змін. Рекомендовані заходи дозволяють краще врахувати індивідуальні запити та переваги різних соціальних груп споживачів.

У науковій літературі склалося розуміння цифрової економіки як системи соціальних, економічних та культурних відносин, в основі яких лежить використання інноваційних цифрових технологій [11, с. 306; 12]. Неприбуткові організації пристосовуються до особливостей ринкового середовища, що потребує відповідності наданих продуктів і послуг існуючим технічним та споживчим стандартам, соціальним нормам.

Держава підтримує функціонування неприбуткових організацій шляхом створення відповідної інституційної інфраструктури, яка включає необхідні інститути: політичні, юридичні та соціальні. У процесі функціонування неприбуткові організації, як економічні суб'єкти, спрямовані на застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Певні обмеження щодо обсягів державного фінансування ініціюють активізацію роботи з пошуку партнерів для реалізації проєктів соціального та екологічного спрямування. Участь меценатів і спонсорів допомагає вирішити низку важливих проблем благодійних неприбуткових організацій, серед яких – програмне забезпечення, придбання та встановлення необхідного обладнання, технологічна підтримка та дотримання інформаційної безпеки.

Усі названі та інші види витрат можна покрити лише на основі додаткових державних і приватних джерел фінансування. Збільшення припливу фінансових ресурсів можливо забезпечити через поглиблення зв'язків із партнерами з підприємницького сектору – юридичними та фізичними особами.

Цифрова трансформація є актуальною для більшості благодійних неприбуткових організацій, частина з них розпочали оволодіння відповідним інструментарієм. Є відмінності у цілепокладанні: на початковому етапі цифро-

вої трансформації організації планують використовувати інформаційно-комунікаційні технології переважно для фандрайзингу.

Розробка проєктів і програм на перспективу залежить від того, які завдання благодійна неприбуткова організація ставить. Будь-яка автоматизація та цифровізація внутрішніх процесів має переслідувати одне ключове завдання – підвищення внутрішньої ефективності організації.

Впровадження сучасних інструментів дозволяє значно скоротити обсяг ручної праці, підвищити якість роботи, скоротити витрати, знизити ймовірність помилок людського чинника. Складність інноваційних змін у тому, що вони потребують істотних ресурсних і часових витрат персоналу організації.

Як ключову характеристику менеджменту неприбуткових організацій та персоналу можна рекомендувати критерії оцінки – вміння працювати на випередження, пропозицію та апробацію нових способів вирішення проблем, застосування інноваційних технологій та способів комунікації.

Відбувається формування ринку соціальних послуг на якісно новій основі із розширеним складом учасників. Функції неприбуткових організацій розвиваються, а послуги, що надаються, істотно диверсифікуються. У процесі пошуку шляхів оптимізації економічної діяльності зорганізується соціальне партнерство, створюється конкурентне середовище за рахунок розширення реєстру постачальників соціальних послуг. З метою підвищення ефективності системи соціального обслуговування переглядаються моделі надання соціальних послуг, створюються нові механізми та засоби фінансування.

Життєво важливими питаннями для подальшого розвитку благодійних організацій є залучення нових партнерів для розширення масштабів підтримки, диверсифікація джерел фінансування, конструювання нових моделей роботи з отримувачами благ, збільшення медіа активності шляхом висвітлення різних аспектів діяльності у засобах масової інформації, підвищення поінформованості громадян та виховання довіри до неприбут-

кового сектору. Для цього потрібні зусилля та ініціатори у розвиток інноваційних механізмів виділення коштів для благодійних неприбуткових організацій. Це можуть бути інструменти: краудфандинг, спонсорство та благодійність юридичних та фізичних осіб.

Для успішної реалізації місцевих проєктів благодійним неприбутковим організаціям потрібна підтримка місцевих органів влади у вигляді прийняття цільових програм у складі відповідних державних програм.

Наявні у діяльності неприбуткових організацій невирішені питання актуалізують низку взаємозалежних проблем. Нормативно-правові засади діяльності благодійних неприбуткових організацій перманентно удосконалюються. Наприклад, розробка стандарту відкритості діяльності та звітності, регулярна публікація обов'язкових відомостей про використання фінансових коштів юридичних і фізичних осіб. Такі дії сприяють зростанню довіри до неприбуткового сектору, роль якого зростає в умовах формування громадянського суспільства в Україні, поглиблення європейської інтеграції та пошуку додаткових фінансових коштів з різних джерел. Наприклад, важливим аспектом диверсифікації є притягнення соціальних інвестицій у контексті програм корпоративної соціальної відповідальності підприємницького сектору.

На думку В. Стинської, нормативно-правова база у сфері благодійної діяльності в Україні потребує впровадження комплексної реформи, головне завдання якої – вдосконалення чинного законодавства [13, с. 397].

Висновок. Благодійні неприбуткові організації мають вагомий потенціал. Їх внесок у економічний розвиток збільшується. Це можна проілюструвати різноманітністю способів мобілізації фінансових ресурсів із різних джерел і використанням інноваційних механізмів фінансування програм і проєктів. З метою активізації даної діяльності створюється інституційна інфраструктура, розвивається місцевий рівень економічної політики, а її зміст трансформується відповідно до потреб громадянського суспільства, що формується.

Благодійні неприбуткові організації покликані реалізувати суспільно значущі цілі: соціальні, культурні, благодійні, освітні, наукові, управлінські. У процесі функціонування створюються нові робочі місця, що сприяє зростанню доходів населення, підвищенню зайнятості у сферах творчої діяльності, зростанню інтелектуального потенціалу.

У період трансформації держави до вимог Європейського Союзу закономірно розширюється сфера діяльності благодійних неприбуткових організацій, відбувається переоцінка

потенціалу, переглядаються і ускладнюються функції. Для успішної діяльності необхідно впроваджувати інформаційно-комунікаційні технології, переводити ряд напрямів діяльності у мережу Інтернет, у тому числі щодо фінансової сфери діяльності.

Усі названі обставини зумовлюють підвищення інтересу до дослідження проблем, що зберігаються у благодійних неприбуткових організацій, сприяють розвитку наукових досліджень теоретичного та практичного характеру.

Список використаних джерел:

1. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5073-17>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vrText>
3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
4. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
5. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М., Скриньковський Р. М., Лозинський Ю. Р. Фінансове право України: навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2022. 394 с.
6. Кожушко О. О. До питання адміністративно-правового регулювання порядку створення, діяльності та припинення благодійних організацій (у світлі запозичення зарубіжного досвіду). *Нове українське право*. 2022. Випуск 6. Том 1. С. 166–171.
7. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
8. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. і ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. Вид. 2-е. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
9. Гранти для громадських організацій, які допомагають українцям під час війни. EU. URL: <https://houseofeurope.org.ua/opportunity/353>
10. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
11. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
12. Огляд інструментів цифрової трансформації економіки України у січні 2023 року. НІСД. 15.05.2023 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-tyfrovoyi-transformatsiyi-ekonomiky-ukrayiny-u-sichni>
13. Стинська В. В. Нормативно-правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Випуск 1 (48). С. 396–399.

References:

1. Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5073-VI [On charitable activities and charitable organizations: Law of Ukraine No. 5073-VI of July 05, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5073-17> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-BP of June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vrText> [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 r. № 179 [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 179 of March 03, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> [in Ukrainian].

4. Pro Natsionalnu stratehiiu spryannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 r. № 487/2021 [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026: Decree of the President of Ukraine No. 487/2021 of September 27, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukrainian].

5. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Prots, I. M., Skrynkovskyi, R. M., Lozynskyi, Yu. R. (2022). *Finansove pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Financial law of Ukraine: textbook]. Lviv: SPOLOM, 394 p. [in Ukrainian].

6. Kozhushko, O. O. (2022). Do pytannia administratyvno-pravovoho rehuliuвання poriadku stvorennia, diialnosti ta pryypynennia blahodiinykh orhanizatsii (u svitli zapozychennia zarubizhnoho dosvidu) [On the issue of administrative and legal regulation of the order of creation, activity and termination of charitable organizations (in the light of borrowing foreign experience)]. *Nove ukrainske pravo (New Ukrainian law)*, 6 (1), 166–171 [in Ukrainian].

7. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. № 722/2019 [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine No. 722/2019 of September 30, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].

8. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov S. S., et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk* [Administrative law of Ukraine (general part): textbook]. Lviv: SPOLOM, 616 p. [in Ukrainian].

9. Hranty dlia hromadskykh orhanizatsii, yaki dopomahaiut ukraintsiam pid chas viiny. EU [Grants for public organizations that help Ukrainians during the war. EU]. Retrieved from <https://houseofeurope.org.ua/opportunity/353> [in Ukrainian].

10. Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.06.2020 r. № 587 [On the organization of the provision of social services: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 587 of June 1, 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Yarema, O. H. (2022). *Informatsiine pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Information law of Ukraine: a textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 416 p. [in Ukrainian].

12. Ohliad instrumentiv tsyfrovoyi transformatsii ekonomiky Ukrainy u sichni 2023 roku. NISD. 15.05.2023 r. [Review of tools for digital transformation of Ukraine's economy in January 2023. NISD. May 15, 2023]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-tyfrovoyi-transformatsiyi-ekonomiky-ukrayiny-u-sichni> [in Ukrainian].

13. Stynska, V. V. (2021). Normatyvno-pravove rehuliuвання blahodiinoi diialnosti v Ukraini [Normative and legal regulation of charitable activities in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: pedahohika. sotsialna robota (Scientific Bulletin of Uzhhorod University: series: Pedagogy. Social work)*, 1 (48), 396–399 [in Ukrainian].

УДК 342.99:340.142

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-14>

СУДОВИЙ РОЗСУД В АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Шведа Богдан Володимирович,

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2670-3199>

Анотація. У статті на підставі чинного законодавства України та Європейського Союзу розглянуто судовий розсуд в адміністративно-юрисдикційному процесі. Застосовано методологічні підходи засновані на комплексному, системному аналізі та синтезі знань різних доктринальних напрямів науки адміністративного права, що дало можливість розглянути судовий розсуд як інституційно-структурну складову адміністративної юрисдикції. Предметом дослідження є суспільні відносини щодо судового розсуду у сфері адміністративної юрисдикції з питань розгляду адміністративних спорів і справ про адміністративні правопорушення. Зазначено, що судовий розсуд є владною діяльністю суду щодо здійснення правосуддя, що полягає у використанні інтелектуально-вольового механізму, який дозволяє суду зробити вибір варіанта вирішення юридичної справи. Вказано, що межами судового розсуду доцільно вважати необхідні обмеження, що гарантують застосування цього інституту для забезпечення правомірності та доцільності прийнятого судом рішення. Характер розсуду детерміновано сферою здійснення правозастосування. При застосуванні норм в адміністративному судочинстві та при розгляді справ про адміністративні правопорушення ступінь взаємодії права, моралі та розсуду неоднаковий. Функціонування інституту судового розсуду в адміністративній юрисдикції передбачає комплекс правових і моральних меж. Правові межі судового розсуду пов'язані із змістом принципів і норм права та юридичною практикою застосування. Основні ознаки судового розсуду: винятковий вид правозастосовчої діяльності, яка характеризується відсутністю однозначного нормативного регулювання дій суб'єкта правозастосування; допускається прийняття правового рішення на основі вибору варіантів сформульованих шляхом інтерпретації правових принципів та норм при дотриманні законності, обґрунтованості, доцільності та справедливості.

Ключові слова: судовий розсуд, адміністративний спір, адміністративне правопорушення, дискреція, суд, правове регулювання.

Shveda Bohdan. JUDICIAL DISCRETION IN THE ADMINISTRATIVE-JURISDICTIONAL PROCESS

Abstract. The article deals with judicial discretion in the administrative-jurisdictional process based on the current legislation of Ukraine and the European Union. The applied methodological approaches based on complex, systematic analysis and synthesis of knowledge of various doctrinal directions of the science of administrative law made it possible to consider judicial discretion as an institutional and structural component of administrative jurisdiction. The subject of the study is public relations concerning judicial discretion in the sphere of administrative jurisdiction in matters of consideration of administrative disputes and cases of administrative offences. It noted that judicial discretion is an authoritative activity of the court in administering justice. It consists of using an intellectual-volitional mechanism that allows the court to choose a solution to a legal case. It indicated that it is expedient to consider the necessary restrictions that guarantee the application of this institution to ensure the legality and practicality of the decision made by the court as outside the scope of judicial discretion. The area of enforcement determines the nature of discretion. When applying norms in administrative proceedings and considering cases of administrative offences, the degree of interaction of law, morality and discretion is not the same. The institution of judicial discretion in the administrative jurisdiction involves complex legal and moral boundaries. The legal limits of judicial discretion are related to the content of the principles and norms of law and the legal practice of application. The main features of judicial discretion: a particular type of law enforcement activity, which is characterized by the absence of specific normative regulation of the actions of the subject of law enforcement; it is allowed to make a legal decision based on the choice of options formulated by interpreting legal principles and norms while observing legality, reasonableness, expediency and justice.

Key words: judicial discretion, administrative dispute, administrative offence, discretion, court, legal regulation.

Вступ. Розвиток суспільних процесів характеризується безперервною зміною та формуванням нових соціальних відносин. У зв'язку з цим законодавець не в змозі передбачити та детально відобразити всі можливі шляхи їх розвитку у законі. Прагнути такого передбачення не завжди доцільно, оскільки досягнення мети правового регулювання забезпечується за рахунок його гнучкості. У цих умовах особливе значення набуває правозастосовний розсуд, у якому його суб'єкт, у визначених законом випадках, має можливість вибрати варіант вирішення правового питання. Особливу роль у розсуді при застосуванні права відіграє розсуд суду або судовий розсуд, що застосовується у судовій практиці як інструмент вирішення конкретних справ. Набуття Незалежності України сприяло вдосконаленню права щодо поступового переходу до диспозитивного правового регулювання та розширення можливості використання правозастосовного, у тому числі судового розсуду у практичній діяльності.

Важливе значення для розробки проблеми мали праці вчених: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, П. В. Діхтієвського, І. С. Гриценка, Є. В. Додіна, С. С. Єсімова, Р. А. Калюжного, Л. Є. Кисіль, М. В. Коваліва, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Є. В. Курінного, Р. С. Мельника, Н. М. Оніщенко, О. І. Остапенка, А. О. Селіванова, О. І. Харитонові, Ю. С. Шемчушенка та інших. Незважаючи на наукову та практичну цінність праць, що висвітлюють проблеми розсуду, вони здебільшого мають галузевий характер. Межі розсуду суду з позиції зв'язку правової та моральної складової щодо адміністративно-юрисдикційного процесу в умовах інтеграції у європейський правовий простір досліджено на не достатньому рівні.

Мета статті – дослідження судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі.

Матеріали та метод. Методологічна основа дослідження полягає у використанні системної сукупності існуючих методів пізнання, основу яких становить діалектичний

метод. Під час вивчення окремих питань теми використовуються загальнонаукові прийоми: аналіз, синтез, індукція, дедукція. Застосовуються спеціально-юрисдикційні методи наукового пізнання: формально-юрисдикційний, історико-правовий, порівняльно-правовий, структурно-функціональний. Застосування інструментального підходу уможливило розгляд судового розсуду в адміністративному юрисдикційному процесі як правовий засіб вирішення різноманітних завдань, у тому числі подолання різних перешкод, що виникають у процесі правового регулювання.

Результати. В умовах європейської інтеграції України особливості судового розсуду визначаються характером романо-німецької правової сім'ї, специфікою її нормативних розпоряджень, що допускають різні варіанти поведінки учасників правовідносин. Можливість вибору найбільш доцільного варіанта вирішення конкретної справи породжує практичну необхідність в інституті розсуду суду.

Р. М. Римарчук зазначає, що Закон України «Про судоустрій» у ч. 6 ст. 14 передбачає, що суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. У юридичній літературі певним чином обмежена свобода суду щодо вирішення справ зазвичай пов'язується із поняттям судового розсуду або судового угляду чи судової дискреції [1, с. 188].

О. А. Губська пише, що в національному законодавстві є визначення – дискреційні повноваження – сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з кількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом [2].

Адміністративна юрисдикція визначається як сфера державної діяльності уповноважених посадових осіб, що здійснюється у

позасудовому та судовому порядку на основі адміністративно-процесуальних норм з метою вирішення адміністративно-правових конфліктів та застосування адміністративно-правових заходів впливу. Предмет судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі це обмежена матеріально-правовими та процедурно-правовими межами сфера суспільних відносин, яка має ознаки адміністративно-правового спору та підлягає правовому регулюванню.

У предметі судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі можна виділити: процесуальні та матеріальні елементи судового розсуду залежно від категорії правовідносин у межах яких суд використовує; провадження у справах про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство при розгляді та вирішенні судами адміністративних справ про захист порушених або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що виникають з публічних правовідносин.

Предмет судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі виступає вужчою категорією, входить у предметну сферу розсуду, представляє конкретний матеріальний чи процедурний елемент адміністративної справи, стосовно якого використовує розсуд суду.

Предметом розсуду суду в адміністративно-юрисдикційному процесі може бути: порушення процедури притягнення до адміністративної відповідальності; порушення терміну давності притягнення до адміністративної відповідальності; підстави для застосування положень статті 22 «Можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП); підстави для звільнення особи від покарання через виняткові обставини вчинення правопорушення, застосування положень статей 17 і 22 КУпАП та інші аспекти адміністративних справ [3].

Одним із базових та значущих елементів судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі є його межі. Межі судо-

вого розсуду встановлюється та контролюється державною владою. Розширення або звуження суддівського розсуду залежать від політики законодавчої влади у контексті конституційній доктрині предметом дискусій якої залишається питання про співвідношення юридичних і політичних технологій в трансформації конституційного правопорядку [4, с. 53].

Функціонування інституту судового розсуду передбачає комплекс правових і моральних меж. Правові межі даного інституту пов'язані зі змістом принципів і норм права та практикою застосування. У застосуванні права ці межі є домінуючими, вони ставлять певні критерії, у яких суд вибирає варіант рішення, яке є оптимальним.

Морально-правові межі судового розсуду формуються на засадах моральних категорій, які знайшли правове закріплення. У судовій практиці зазначені межі в більшості випадків можна віднести до допоміжних або факультативних, що доповнюють і конкретизують правові межі розсуду [5].

Слід виділити соціально-правові межі судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі, які представляють матеріально-правові, процедурно-правові та морально-правові обмеження свободи суду у прийнятті рішення при вирішенні адміністративних справ, що ґрунтуються на внутрішньому переконанні судді та гарантують законність, справедливість та обґрунтованість прийнятого рішення. Усі вони відображають специфіку адміністративно-правового регулювання суспільних відносин.

Соціально-правові межі судового розсуду стосовно адміністративно-юрисдикційного процесу не можуть бути окреслені конкретними та межами або підігнані під уніфікований стандарт розсуду. Це пов'язано з тим, що межі судового розсуду в адміністративному процесі співвідносяться з межами застосування права інших державних органів, наприклад, контрольно-наглядових, що відповідає превенції в праві у широкому розумінні охоплює сукупність норм права, правозастосовної практики, правової культури державних

органів і інститутів громадянського суспільства, у змістовному відношенні регулятивну і охоронну функції для попередження негативних соціальних явищ [6, с. 191].

Автори наукової статті «Предметні особливості розсуду судді при розгляді справ в адміністративному судочинстві» зазначають, що ключовими предметно-юрисдикційними особливостями, що помітно впливають на суддівський розсуд під час розгляду справ адміністративного судочинства є: значна за обсягами сфера публічно-правових відносин на які розповсюджується та потенційно може поширюватися дія даного різновиду судочинства [7, с. 413].

Соціально-правові межі судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі забезпечують захист прав і законних інтересів учасників адміністративного процесу та інших осіб під час здійснення правосуддя у адміністративних справах.

Правосуддя з адміністративних справ та правосуддя у справах про адміністративні правопорушення різні поняття, бо в їх основі лежать різні види адміністративно-юрисдикційних справ, зумовлені різними видами адміністративно-правового конфлікту – адміністративно-правовий спір і адміністративне правопорушення. Водночас є залежними та сполучними поняттями, оскільки входять у зміст родового поняття адміністративно-судова юрисдикція, яка використовується для характеристики судової форми адміністративної юрисдикції.

Як джерела судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі виступають нормативно-правові акти адміністративного законодавства та Конституція України, КУпАП, Кодекс адміністративного судочинства України, інші закони та підзаконні акти, що містять адміністративні норми матеріального та процесуального характеру; судові акти, які містять правові позиції вищих судових органів – постанови Конституційного Суду України, Верховного Суду; аналіз судової практики та за окремими категоріями адміністративних справ; принципи адміністративного та адміністративно-процесуаль-

ного права, які закріплені в законі або відбивають його дух [8; 9].

Як зазначає Н. Є. Блажівська рекомендації щодо судової дискреції в адміністративно-юрисдикційному процесі надано Комітетом Міністрів Ради Європи у Резолюції (77) про захист особи стосовно актів адміністративної влади, у Рекомендації № R (80) 2 стосовно здійснення адміністративною владою дискреційних повноважень [10].

Діяльність судді підпорядкована правовим нормам та роз'ясненням, які є у актах вищих судових органів та Європейського Суду з прав людини.

Стаття 2 «Законодавство України про адміністративні правопорушення» КУпАП зазначає, що законодавство України про адміністративні правопорушення складається з цього Кодексу та інших законів України. Положення Кодексу поширюються на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, ще не включеними до Кодексу [3]. Як зміст джерел адміністративного права виступають правові норми, що регламентують конкретні адміністративно-правові відносини.

Джерела судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі вбирають джерела адміністративного права та доповнюють їх судовими актами, аналізом судової практики, принципами права. У зв'язку з цим слід звернути увагу на особливе місце відомчих нормативно-правових актів як джерел судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі. Вони виконують дві ролі у судовому розсуді в адміністративно-юрисдикційному процесі: виступають як універсальні джерела одночасно адміністративного права та розглянутого різновиду судового розсуду; при оскарженні нормативно-правового акту органу виконавчої влади виступають як предмет судового розсуду.

Особливе місце в системі джерел судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі займають позиції вищих судових інстанцій країни. Оскільки вироблена внаслідок конституційного контролю позиція Конституційного Суду підлягає обліку органами,

які застосовують права, конституційні цінності є засобом обмеження законодавчого та суддівського розсуду. Судова практика виступає одночасно джерелом і межею судового розсуду.

Л. К. Байрачна, Т. І. Бондар зазначають, що суддівський розсуд слід розуміти як спосіб заповнення прогалін у праві, недоліків у законодавстві, як юридичний факт, що породжує, змінює і припиняє права та обов'язки, і як міжгалузевий інститут права, який спрямований на вчинення правосуддя [11, с. 25]. Принципи судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі закономірно базуються на принципах адміністративного права, які зумовлені існуванням принципів функціонування державних органів та державного управління.

Принципи судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі є базовими, закріпленими у законодавстві ідеями, загальними засади застосування дискреційних повноважень суду при розгляді адміністративних справ.

При здійсненні судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі суд має дотримуватись принципів: законність рішення, що приймається з урахуванням судового розсуду; об'єктивність та неупередженість при розгляді справи; прийняття до уваги всіх причин справи у системному взаємозв'язку; дотримання принципу рівності всіх перед законом; дотримання оптимального балансу приватних та публічних інтересів при розгляді адміністративної справи; прийняття рішення у розумний та оптимальний термін часу з урахуванням інтересів фізичних і юридичних осіб; презумпція сумлінності фізичних і юридичних осіб у державному управлінні; принцип вмотивованості рішення з урахуванням судового розсуду; принцип активної ролі суду в судовому адміністративному процесі з метою досягнення цілей правосуддя; здійснення судового розсуду з урахуванням усіх обставин конкретної адміністративної справи.

Стадії та форми судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі нерозривно пов'язані та взаємно зумовлені. Стадія

розгляду адміністративної справи передбачає форму оцінки доказів у справі. Розгляд адміністративної справи в суді вищої інстанції може здійснюватися через переоцінку або повторну оцінку доказів, інших обставин справи.

В існуючих сьогодні поглядах на поняття судового розсуду, всі автори сходяться на думці, що суддівська дискреція жодним чином не зменшує верховенство закону, а саме принципу законності в правозастосовчій діяльності. Законність це комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права та держави [12, с. 453].

У правовій науці питання щодо визначення судового розсуду та його меж є дискусійним. Основні причини полягають у недостатній теоретичній розробленості впливу домінуючого розуміння права на окремі елементи національних правових систем.

Потреба аналізу проблем судового розсуду та її меж зумовлена двома групами чинників. Дослідження проблеми дозволить показати залежність даного правового явища від домінуючого типу розуміння права, встановити доктринально-юридичне та реальне значення судового розсуду у правових системах, що ґрунтуються на різних типах розуміння права та допоможе проаналізувати основні ознаки даного правового явища, дати визначення судового розсуду та його меж, що є особливо актуальним для практичної діяльності правозастосовних органів.

Форми судового розсуду виявляються під час судової діяльності на всіх стадіях судочинства, але остаточний варіант рішення суду, його формулювання, мотивація і виклад формується на стадії прийняття рішення. Рівень розсуду суду стосовно адміністративних відносин можна розглядати у широкому та вузькому аспектах. Окремі фахівці говорять про рівень суддівського розсуду, який може відповідати або не відповідати елементу складності об'єкта пізнання щодо предмету розсуду та у зв'язку з цим відповідати чи не відповідати інтересам та завданням відповідної галузі судочинства [13, с. 15].

Характеризуючи судовий розсуд у межах вузького підходу доцільно відзначити, що рівень розсуду різниться залежно від категорії судового органу, залежно від співвідношення дискреції з вираженою у законі волею законодавчої влади, залежно від джерела розсуду та інших показників.

Водночас має сенс говорити про широке розуміння судового розсуду, який передбачає природний, закономірний рівень судової дискреції, закладений законодавцем у певний масив нормативно-правових актів, які регламентують певну сукупність суспільних відносин.

В адміністративно-юрисдикційному процесі з урахуванням численності органів адміністративної юрисдикції, складністю та різноманіттям відносин у сфері публічного управління, специфікою взаємодії всіх гілок державної влади у системі управління потреба впровадження необхідного рівня судової дискреції є особливо важливою.

Процесуальний результат судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі міститься в акті судової влади, який відповідає вимогам: певна адміністративно-процесуальна форма; вмотивованість судового акта, прийнятого з використанням судового розсуду; наявність посилання на джерело судового розсуду; облік принципів адміністративного права, загальних принципів права; облік конституційних та інших цінностей, що охороняються законом, при використанні судового розсуду.

Кожен історичний період характеризується своїм напрямом розвитку адміністративно-правового регулювання та правозастосовної практики в адміністративно-юрисдикційній сфері. Подібна специфіка зумовлена історико-культурними, правовими традиціями, соціально-економічним розвитком у певний хронологічний відрізок, системою державного управління в країні та багатьма іншими факторами.

Система судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі включає низку складових, комплексна взаємодія яких має забезпечити оптимальне використання

інституту судового розсуду в публічно-правовій сфері. Усі елементи нерозривно пов'язані, функціонування одних зумовлено існуванням інших. Форми дискреції залежать від рівня, суб'єкта, предметної сфери судового розсуду. Окремі інститути виступають одночасно кількома елементами системи. Наприклад, судова практика може одночасно розглядатися як джерело судового розсуду та засіб обмеження або межа.

Особливості правосуддя у справах про адміністративні правопорушення, виражаються в сукупності властивостей: здійснюються суддями, які виступають, як представники судової влади та суб'єкти адміністративної юрисдикції; мають особливу предметну сферу, яка охоплює три види правових конфліктів: матеріально-правові та процесуально-правові правові конфлікти, вирішення яких віднесено до компетенції суддів через пряму вказівку закону; процесуальні конфлікти, які виникають у реальній практиці під час провадження у конкретній справі про адміністративне правопорушення, але не мають прямого регулювання у законі та підлягають вирішенню в судовому порядку виходячи із загальних принципів здійснення правосуддя; конфлікти матеріально-правового та процесуально-правового характеру, які мають пряме регулювання в КУпАП, але підлягають вирішенню в судовому порядку з правових позицій Конституційного Суду України та прецедентних рішень Європейського Суду з прав людини; ситуаційність; неможливість закінчення провадження у справі про адміністративне правопорушення з волі особи щодо якої вона порушена, і потерпілої; наявність додаткового механізму забезпечення виконання судової ухвали про накладення адміністративного штрафу; наявність особливої процесуальної форми, передбаченої КУпАП.

Розгляд всіх складових виділеної системи в сукупності та взаємозв'язку дозволяє зробити висновок про те, що розсуд є невід'ємним фактором при розгляді адміністративних справ. Особлива цінність та затребуваність даного інституту в адміністративно-юрисдикційному процесі полягає в тому, що він

виступає відображенням якості здійснення не лише судової влади, а й виконавчої влади з урахуванням того, що функціонування останньої також входить до розсуду суду. Стійке функціонування інституту судового розсуду є гарантією ефективності інституту судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі та всієї правозастосовчої діяльності адміністративних і судових органів у публічній сфері.

Вивчення обсягів дискреційних повноважень, що належать органам виконавчої та судової влади, сприяє виявленню ризиків, пов'язаних з адміністративним і судовим свавіллям. Адміністративний розсуд характеризується великим обсягом дискреційних повноважень у кількісному аспекті, тому адміністративне свавілля небезпечне масовими, але незначними порушеннями прав і свобод громадян. Судовий розсуд відрізняється значним обсягом дискреційних повноважень у якісному аспекті, тому судове свавілля створює загрозу суттєвих індивідуальних правопорушень. Дані особливості необхідно враховувати при виборі форм та методів протидії адміністративному та судовому свавіллю.

Висновки. Розсуд, як характеристика правозастосовної практики, одночасно виступає як форма прояву синергії правозастосовного механізму. Значення даного правового інституту полягає в тому, що він є ефектив-

ним засобом досягнення визначеності мети дії права. На хід правозастосовного процесу та на рішення суб'єкта застосування права в адміністративно-юрисдикційному процесі впливає ряд факторів і умов, що породжує необхідність судового розсуду: норми чинного законодавства; офіційні та неофіційні акти тлумачення; офіційні та неофіційні розпорядження керівних суб'єктів; особисті інтереси, потреби та мотиви суб'єкта застосування права, рівень загальної і правової культури та правосвідомості; його морально-етичні установки та цінності; економічна, політична та інша ситуація у суспільстві.

Усі вищезгадані фактори у сукупності зумовлюють процес та результати функціонування певних правозастосовних засобів і механізмів, у тому числі дискреційних повноважень суду. На рівні правової системи суспільства це проявляються в неоднорідності правозастосовної практики, у формуванні певних тенденцій, у розгляді певних категорій адміністративних справ у адміністративному судочинстві та при розгляді справ про адміністративні правопорушення, типових підходів у прийнятті рішень. Ефективність при прийнятті рішень в адміністративно-юрисдикційному процесі, зумовлена судовим розсудом, виступає об'єктивно обумовленою закономірністю функціонування та природним станом правозастосовної практики.

Список використаних джерел:

1. Римарчук Р. М. Судовий розсуд як елемент правозастосовної системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 188–190.
2. Губська О. Дискреція та її межі: що говорить про це національне та міжнародне законодавство. *Судово-юридична газета*. 14.12.2020 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/187673-diskreetsiya-ta-yiyi-mezhi-scho-govorit-pro-tse-natsionalne-ta-mizhnarodne-zakonodavstvo>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Єсімов С. С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 3 (5). С. 52–57.
5. Рішення XI (черговий) з'їзду суддів України «Про затвердження Кодексу суддівської етики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>
6. Ковалів М. Гулак Л. Юридична превенція у контексті широкого та вузького розуміння. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 4 (28). С. 190–197.
7. Курінний Є. В., Колпаков В. К., Шарая А. А. Предметні особливості розсуду судді при розгляді справ в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 409–413.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%80#Text>
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
10. Блажівська Н. Є. Дискреція в адміністративному судочинстві. Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf
11. Байрачна Л. К., Бондар Т. І. Суддівський розсуд як інструмент забезпечення справедливості судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 6 (41). С. 22–27.
12. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. Вид. 2-е, доповнене. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
13. Малех І. Б. Теоретичні та практичні аспекти судового розсуду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.09. Дніпро, 2022. 21 с.

References:

1. Rymarchuk, R. M. 2022. Sudovyi rozsud yak element pravozastosovnoi systemy [Judicial discretion as an element of the law enforcement system]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 9, 188-190 [in Ukrainian].
2. Hubska, O. (December 14, 2020). Dyskretsiia ta yii mezhi: shcho hovoryt pro tse natsionalne ta mizhnarodne zakonodavstvo [Discretion and its limits: what national and international legislation says about it]. *Sudovoyurydychna hazeta. (Judicial and legal newspaper)*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/187673-dyskretsiya-ta-yiyi-mezhi-scho-govorit-pro-tse-natsionalne-ta-mizhnarodne-zakonodavstvo> [in Ukrainian].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine No. 8073-X of December 7, 1984]. Retrieved from [in Ukrainian].
4. Yesimov, S. S. (2019). Realizatsiia konstytutsiinoho oformlennia pravoporiadku v umovakh naiavnosti konstytutsiinykh ryzykiv [Implementation of constitutionalization of law and order in terms of constitutional risks]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and legal studios)*, 3 (5), 52–57 [in Ukrainian].
5. Rishennia XI (cherhovyi) zizdu suddiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Kodeksu suddivskoi etyky» [Decision of the XI (regular) Congress of Judges of Ukraine «On approval of the Code of Judicial Ethics»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> [in Ukrainian].
6. Kovaliv, M. V., Hulak, L. S. (2020). Yurydychna preventsiia u konteksti shyrokooho ta vuzkoho rozuminnia [Legal prevention in the context of a broad and narrow understanding]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»: yurydychni nauky (Bulletin of Lviv Polytechnic National University, series: Legal Sciences)*, vol. 7, 4 (28), 190–197 [in Ukrainian].
7. Kurinnyi, Ye. V., Kolkakov, V. K., Sharaia, A. A. (2022). Predmetni osoblyvosti rozsudu suddi pry rozghliadi sprav v administratyvnomu sudochynstvi [Subject specific features of a judge's discretion when considering cases in administrative proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 1, 409–413 [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254к/96-ВР of June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vrText> [in Ukrainian].
9. Kodeks administratyvnoho sudochynstva: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [The Code of Administrative Proceedings of Ukraine: Law of Ukraine No. 2747-IV of July 06, 2005]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> [in Ukrainian].
10. Blazhivska, N. Ye. Dyskretsiia v administratyvnomu sudochynstvi. Verkhovnyi Sud Ukrainy Discretion in administrative proceedings. The Supreme Court of Ukraine]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf [in Ukrainian].
11. Bairachna, L. K., Bondar, T. I. (2021). Suddivskyi rozsud yak instrument zabezpechennia spravedlyvosti sudochynstva [Judicial discretion as a tool for ensuring the justice of the judiciary]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk (Subcarpathian Law Herald)*, 6 (41), 22–27. [in Ukrainian].
12. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov S. S., et al. (2021). Administratyvne право Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk [Administrative law of Ukraine (general part): textbook]. Lviv: СПОЛОМ, 616 p. [in Ukrainian].
13. Malekh, I. B. (2022). Teoretychni ta praktychni aspekty sudovoho rozsudu: [Theoretical and practical aspects of judicial discretion]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

УДК 342.565.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-15>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Шийович Ростислав Ярославович,

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0438-7914>

***Анотація.** У статті розглядається адміністративно-процесуальна відповідальність в адміністративному судочинстві. Без належної захищеності різних видів юридичного процесу виникають проблеми реалізації матеріально-правових видів юридичної відповідальності, що призводить до порушення принципу невідворотності юридичної відповідальності. Актуальність обумовлена тим, що до теперішнього часу у теорії держави і права відсутнє загальноприйняте визначення поняття «процесуальна відповідальність», відбувається змішання процесуальних та матеріальних видів відповідальності. Адміністративно-процесуальна відповідальність – це юридичний обов'язок суб'єктів процесуальних правовідносин діяти відповідно до приписів процесуальних норм або сумлінно використовувати надані права, не зловживати ними, що виражається в правомірній поведінці, а у разі процесуального правопорушення або зловживання правом обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків та обмеження прав особистого і майнового характеру. Зазначено, що адміністративно-процесуальна відповідальність в адміністративному судочинстві це цілісне правове явище, що включає позитивний і негативний аспекти. Характеризується наступними ознаками: має формальну та фактичну підставу; позитивна процесуальна відповідальність реалізується в правомірній поведінці, а негативна процесуальна відповідальність реалізується в охоронних правовідносинах; забезпечується державним примусом і гарантується державою; її статичний зміст становить юридичний обов'язок діяти відповідно до приписів процесуальних норм, сумлінно використовувати надані процесуальні права, а у разі вчинення процесуального правопорушення – обов'язок зазнати засудження та несприятливих наслідків особистого та майнового характеру; динамічний зміст процесуальної відповідальності виявляється у правомірній поведінці чи у несприятливих наслідках. Від інших видів юридичної відповідальності адміністративно-процесуальну відповідальність відрізняють: сфера застосування – адміністративний процес в адміністративному судочинстві; суб'єктний склад – учасники процесу; формальна основа – норми процесуального права.*

***Ключові слова:** адміністративний спір, публічний інтерес, юридична відповідальність, процесуальний примус, судочинство.*

Shyiovych Rostyslav. ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL RESPONSIBILITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

***Abstract.** The article deals with administrative and procedural responsibility in administrative proceedings. Without proper protection of various legal procedures, problems arise in implementing substantive types of legal responsibility, which leads to a violation of the principle of the inevitability of legal responsibility. Its relevance is because, until now, there is no universally accepted definition of the concept of «procedural responsibility» in the theory of the state and law, and there is a confusion of procedural and substantive types of responsibility. Administrative-procedural responsibility is the legal obligation of the subjects of procedural legal relations to act under the prescriptions of procedural norms or use the granted rights conscientiously, not to abuse them, expressed in lawful behavior. Moreover, in the case of a procedural offence or abuse of the request, the offender has to suffer adverse consequences and restriction of personal and property rights. It is noted that administrative-procedural responsibility in administrative proceedings is a holistic legal phenomenon that includes positive and negative aspects and is characterized by the following features: it has a formal and factual basis; positive procedural responsibility is realized in lawful behavior, and negative procedural responsibility is realized in protective legal relations; provided by state coercion and guaranteed by the state; its static content is a legal obligation to act following the prescriptions of procedural norms, to faithfully use the granted procedural rights, and in case of committing a procedural offence – the commitment to suffer condemnation and adverse consequences of a personal and property nature; the dynamic content of procedural responsibility is manifested in lawful behavior or adverse*

effects. Administrative-procedural responsibility is distinguished from other types of legal responsibility by the following characteristics: the scope of application is the administrative procedure in administrative proceedings; subjective composition – participants in the process; the formal basis is the norms of procedural law.

Key words: *administrative dispute, public interest, legal responsibility, procedural coercion, legal proceedings.*

Вступ. Становлення правової держави неможливе без ефективних інструментів і механізмів застосування права, ефективної судової системи, чітко сформульованих заходів державного примусу, послідовної правової політики, суть якої має визначатися науковими дослідженнями у сфері юриспруденції. Адміністративно-процесуальна відповідальність необхідний інститут правової системи, важливий елемент механізму правового регулювання. Доводиться констатувати, що досить тривалий час адміністративно-процесуальним конструкціям та поняттям у науковому середовищі приділялося мало уваги, що породило питання при визначенні та характеристиці адміністративно-процесуальної відповідальності як правового явища, підстав для застосування. Недостатня розробленість теми стала чинником формування суперечливих думок щодо існування адміністративно-процесуальної відповідальності.

Питанням адміністративно-процесуальної відповідальності в адміністративному судочинстві присвятили дослідження вчені: В. Б. Авер'янов, О. М. Андруневчин, О. В. Бачун, В. М. Бевзенко, Р. В. Ватаманюк, С. С. Єсімов, М. В. Ковалів, О. В. Кузьменко, О. А. Панченко, М. І. Смокович, О. М. Пасенюк, В. Е. Теліпко, Р. В. Теліпко та ін. Внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України ставить питання щодо дослідження процесуальних аспектів з метою забезпечення ефективності застосування адміністративно-процесуальних засобів в адміністративному судочинстві.

Метою статті є дослідження адміністративно-процесуальної відповідальності як ознаки галузевого статусу в адміністративному судочинстві.

Матеріали та метод. В основу дослідження покладено діалектичний метод пізнання соціальних явищ та органічно пов'язані з ним загальнонаукові та приватні методи:

історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний, функціональний, системний та інші. Використовувалися категорії загального, одиничного та особливого. За допомогою системного методу пізнання співвідношення матеріально-правової та адміністративно-процесуальної відповідальності, юридична відповідальність представлена як системний об'єкт.

Результати. У адміністративному праві публічно-правовий інтерес полягає у забезпеченні стабільності, юридичної безпеки суспільства та держави, у реалізації та охороні публічного інтересу, у захисті інтересів громадян, у відновленні порушених суб'єктивних публічних прав, законності, правопорядку, соціальної справедливості, що гарантується передбаченою законодавством системою спеціальних засобів, тобто гарантій – обумовлених чинним законодавством і розвитком факторів суспільного життя, що забезпечують дотримання законності [1, с. 456]. Цьому служать заходи адміністративно-процесуальної відповідальності, які спрямовані на усунення несприятливих наслідків, незаконних дій, повернення до безперешкодного здійснення прав і законних інтересів, відновлення суб'єктивного публічного права в становищі, що існував до порушення.

Заходи адміністративно-процесуальної відповідальності можуть бути застосовні не тільки щодо незаконних дій (бездіяльності) або рішень органів та посадових осіб публічної адміністрації. Вони можуть використовуватись стосовно громадянина у справах, де позов подано адміністративним органом, наприклад, позов про примусове стягнення обов'язкових платежів.

У цьому випадку функція адміністративно-процесуальної відповідальності полягає у примусі до виконання громадянином конституційного обов'язку та відновлення порушеного права держави на поповнення бюджету.

Судовою формою реалізації цього заходу, як та інших заходів адміністративно-процесуальної відповідальності, є адміністративне судочинство, яке регулюється у загальних місцевих судах відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2]. Цій відповідальності кореспондує право на захист суб'єкта, правовий статус якого було порушено та потребує відновлення. Адміністративно-процесуальна відповідальність реалізується в рамках адміністративно-позовного судочинства у адміністративній справі та починається зі звернення зацікавленої особи за судовим захистом.

Специфіка реалізації цієї відповідальності полягає в тому, що її заходи застосовуються незалежно від того, винний чи не винний суб'єкт у порушенні суб'єктивних прав та законних інтересів, який ухвалив рішення чи вчинив дію (бездіяльність). У даному випадку захист і відновлення порушених прав за допомогою визнання адміністративного акта незаконним не залежать від винності суб'єкта владних повноважень, що його прийняв.

Внесення в КАС України змін процесуального характеру у 2017 році актуалізувало питання про адміністративно-процесуальну відповідальність [3]. При вирішенні цього питання у літературі позначилися два основні підходи.

Один підхід заперечує можливість існування адміністративно-процесуальної та інших видів процесуальної відповідальності як самостійних видів відповідальності. Відповідно до цього підходу, заходи юридичної відповідальності за порушення порядку в рамках будь-якої форми судочинства повинні встановлюватися нормами матеріальних галузей права та поглинатися традиційними видами юридичної відповідальності: адміністративною, цивільно-правовою, дисциплінарною та кримінальною [4]. Виходячи з цього стосовно до адміністративного судочинства слід говорити не про адміністративно-процесуальну відповідальність за порушення процесуального порядку відправлення правосуддя, а про відповідальність у судовому адміністративному процесі, представлену традиційними видами.

Якщо при порушенні процесуальних норм завдається шкода встановленому порядку діяльності суду, то відносини юридичної відповідальності у цьому випадку носять адміністративний (карний) характер. Дане твердження аргументується тим, що об'єктом правової охорони є встановлений порядок діяльності суду, що відповідає об'єкту адміністративно-правової охорони, яка забезпечується Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (ст. 185-3), а заходи державного примусу за порушення порядку відправлення правосуддя виступають за суттю адміністративними покараннями: попередження, штраф [5; 6 с. 154–155]. Процесуальні порушення за природою є адміністративними правопорушеннями, які встановлені за вчинення адміністративної відповідальності шляхом внесення до КУпАП. Тому виділення особливої адміністративно-процесуальної відповідальності у межах адміністративного судочинства втрачає сенс.

У рамках другого підхід адміністративно-процесуальна відповідальність виділяється як самостійний галузевий вид процесуальної відповідальності поряд з цивільно-процесуальною та кримінально-процесуальною. У розумінні адміністративно-процесуальної відповідальності необхідно виділяти два етапи: до та після прийняття КАС України.

На першому етапі адміністративний процес ідентифікувався із провадженням про притягнення до адміністративної відповідальності, адміністративно-карним процесом. Заходи адміністративно-процесуальної відповідальності пов'язувалися з цим процесом. До них належали такі заходи, як скасування рішення про адміністративне затримання, огляд та вилучення речей та документів за відсутністю складу адміністративного правопорушення у діях затриманого [7, с. 32].

Якщо правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи у межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна

мовити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [8, с. 42].

І. В. Завальнюк пропонує розуміти заходи процесуального примусу в адміністративному судочинстві як превентивні заходи, які застосовуються судом для припинення протиправних дій чи бездіяльності або для запобігання їх негативним наслідкам задля забезпечення саме своєчасного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень збоку суб'єктів владних повноважень [9].

Водночас юридичну превенцію складно розглядати в якості самостійної функції права, оскільки у превенції відсутній однорідний вплив на суспільні відносини відмінний від регулятивного і охоронного [10, с. 195].

Вихідними для розуміння адміністративно-процесуальної відповідальності є положення глави 9 «Заходи адміністративного примусу» КАС України. У Кодексі законодавець не визначає поняття адміністративно-процесуальної відповідальності, але дає легальну дефініцію заходів процесуального примусу, які використовуються в адміністративному судочинстві.

Під заходами процесуального примусу законодавець розуміє встановлені КАС України дії, що застосовуються до осіб, які порушують встановлені в суді правила та перешкоджають здійсненню адміністративного судочинства (ч. 1 ст. 144 КАС України). До переліку заходів, які не підлягають розширковальному тлумаченню, законодавець включає сукупність процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується дотримання правил адміністративного судочинства. До них входять (ст. 145 КАС України): попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід; штраф.

Заходи адміністративно-процесуального примусу прийнято поділяти на три види (форми): заходи адміністративно-процесуального захисту, заходи адміністративно-процесуального забезпечення та заходи адміністративно-процесуальної відповідальності. Відмінність між ними в літературі прово-

диться за низкою чинників, з підстав застосування: заходи адміністративно-процесуальної відповідальності мають підставою адміністративно-процесуальне правопорушення, тоді як заходи захисту та забезпечення застосовуються не тільки у зв'язку з правопорушенням, але й незалежно від нього.

В адміністративно-процесуальній відповідальності як самостійній формі адміністративно-процесуального примусу в адміністративному судочинстві доцільно виділяти два види: адміністративно-процесуальну карну (штрафну) і адміністративно-процесуальну відновлювальну відповідальність.

Такий підхід обґрунтовано пропонується в дослідженнях з інших галузевих форм процесуальної відповідальності [11]. У КАС України до заходів відновлювально-компенсаційної відповідальності належить компенсація, яка має на меті відшкодування заподіяної немайнової шкоди фактом порушення процедурних умов, що забезпечують реалізацію права на судочинство у розумний строк. Відповідальність держави носить публічно-правовий характер і пов'язана з цивільним правопорушенням, що тягне обов'язок відшкодування збитків у порядку цивільного судочинства. Заходи карної процесуальної відповідальності входять до системи заходів процесуального примусу, встановлених главою 9 КАС України.

Поряд із цими заходами адміністративно-процесуальної відповідальності в адміністративному судочинстві можна виділити забезпечувальні заходи. Мета цих заходів – не засудження та покарання особи, а запобігання або припинення протиправної поведінки для забезпечення нормального перебігу судового процесу та порядку в судовому засіданні. Застосування забезпечувальних заходів не потребує встановлювати провину особи, до якої ці заходи застосовуються. У системі заходів процесуального примусу, встановлених у главі 9 КАС України, до них можуть бути віднесені зобов'язання про явку та привід.

Категорія «заходи процесуального примусу в адміністративному судочинстві» не може розглядатися як тотожна поняттю «заходи адміністративно-процесуальної відповідаль-

ності». Перша категорія є більш об'ємною включає у зміст заходи процесуального забезпечення, які використовуються для запобігання та припинення адміністративно-процесуальних порушень з метою безперешкодного руху судового процесу.

З огляду на це розмежування адміністративно-процесуальна відповідальність може бути визначена як обов'язок особи, яка порушує встановлені в суді правила та перешкоджає здійсненню адміністративного судочинства, зазнати несприятливі наслідки у вигляді засудження та обмеження прав особистого чи майнового характеру, що накладаються судом у поточному процесі на умовах та в порядку, передбачених КАС України.

Як підстави цієї відповідальності виступає адміністративно-процесуальне правопорушення, яке може виражатися у порушенні заборон і невиконанні адміністративно-процесуального обов'язку чи зловживанні адміністративно-процесуальними правами. Дані правопорушення можуть бути підставою застосування заходів адміністративно-процесуальної та традиційних, матеріально-правових видів юридичної відповідальності.

Використовуючи підходи, що є у науковій літературі, у системі адміністративно-процесуальних правопорушень можна виділити три основні сектори, які включають: правопорушення, за які застосовуються лише заходи процесуальної відповідальності; правопорушення, які спричиняють застосування заходів матеріально-правової відповідальності; правопорушення, які спричиняють можливість застосування як заходів адміністративно-процесуальної відповідальності та матеріально-правової адміністративної відповідальності.

Накладення штрафу та адміністративного штрафу передбачено за неприйняття заходів щодо виконання вимог суду (ст. 185-3 КУпАП та ст. 149 КАС України). Якщо в діях особи, яка порушує порядок судочинства, присутні ознаки складу злочину, то щодо нього за це правопорушення не може бути застосована адміністративно-процесуальна відповідальність, оскільки вона є самостійний вид юридичної відповідальності.

Штраф за неповагу до суду накладається, якщо вчинені особою дії не тягнуть кримінальної відповідальності. Дотримуючись цього підходу, всі заходи державного примусу, які застосовуються за процесуальні правопорушення в адміністративному судочинстві, можна поділити на два види:

– заходи відповідальності, що застосовуються всередині процесу у конкретній адміністративній справі та передбачені ст. 144 КАС України;

– заходи відповідальності, що застосовуються на підставах, що виникли в судовому процесі у зв'язку з розглядом конкретної адміністративної справи, але поза поточним процесом, в іншому самостійному процесуальному порядку, який зніціюється з цих підстав у кримінально-процесуальному порядку, або у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

У даному випадку відповідальність, підстави застосування якої виникли у межах судового адміністративного процесу, застосовується поза його межами, у іншому процесі.

Порушення адміністративно-процесуальних норм при відправленні адміністративного судочинства може бути підставою застосування до правопорушників заходів не лише адміністративно-процесуальної, а й традиційної кримінальної, цивільно-правової, адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

І. Л. Желтобрюх, суддя Верховного Суду, у статті «Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації матеріально-правових підстав» зазначає, що правова основа з питань застосування вищенаведених примусових заходів є недосконалою, зокрема, у таких аспектах: можливість видалення сторони у справі із залу судового засідання; відсутність критеріїв стягнення процесуального штрафу лише з учасника справи, лише з його представника та з них обох; недостатність положень про період, протягом якого особа може виправити допущене порушення для подальшого скасування судом ухвали про стягнення штрафу; можливість застосування процесу-

ального штрафу та адміністративного штрафу за прояв неповаги до суду за одне й те саме правопорушення [12, с. 152].

Висновки. Адміністративне судочинство виступає формою контролю за адміністративними актами та формою реалізації адміністративно-правової відповідальності, що виражається у визнанні незаконними та недійсними адміністративно-правових актів, що порушують права та законні інтереси приватних осіб. Нині у місцевих загальних судах адміністративна карна відповідальність реалізується у порядку провадження у справах про адміністративні провини, адміністративно-відновлювальна відповідальність – у порядку адміністративного судочинства у справах, що виникають з адміністративних правовідносин (з адміністративно-правових спорів).

Адміністративно-процесуальна відповідальність є самостійний вид юридичної від-

повідальності, мета якого полягає в охороні процесуального порядку під час здійснення адміністративного правосуддя та забезпечення нормального функціонування органів судової влади при вирішенні адміністративно-правових спорів. Існування цієї відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності виступає однією з додаткових ознак, що свідчать про галузеву самостійність судового адміністративного права.

Специфіка адміністративно-відновлювальних санкцій полягає в тому, що вони призначені головним чином для захисту суб'єктивного публічного права, що належить за законом уповноваженій приватній особі як учаснику адміністративно-правових відносин. Ці санкції спрямовані на примусове забезпечення та відновлення законних інтересів уповноваженого.

Список використаних джерел:

1. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. 2 – вид. доповнене. СПОЛЮМ, 2021. 616 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 06.07.2005 р. № 2147-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>
4. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
6. Адміністративний процес (загальна частина): навчальний посібник / С.В. Ківалов, А.Ю. Осадчий, О.В. Закаленко. Одеса: Фенікс, 2019. 224 с.
7. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Правова регламентація заходів адміністративно-процесуального примусу. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 28–34.
8. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40–47.
9. Завальнюк І. В. Примус в адміністративному процесі. *Судово-юридична газета*. 2018. № 34–35 (453–454). URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/125004-primus-v-administrativnomuprotsesi>.
10. Ковалів М. В., Гулак Л. С. Юридична превенція у контексті широкого та вузького розуміння. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: юридичні науки*. 2020. Випуск 7. № 4 (28). С. 190–197.
11. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
12. Желтобрюх І. Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації матеріально-правових підстав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 146–152.

References:

1. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov S. S., et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk* [Administrative law of Ukraine (general part): textbook]. Lviv: SPOLOM, 616 p. [in Ukrainian].
2. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV* [The Code of Administrative Proceedings of Ukraine: Law of Ukraine No. 2747-IV of July 06, 2005]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> [in Ukrainian].
3. *Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2147-IV* [On making changes to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine No. 2147-IV of June 07, 2005]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> [in Ukrainian].
4. Demskyi, E. F. (2008). *Administratyvne protsesualne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Administrative procedural law of Ukraine: educational manual]. Kyiv: Yurinkom Inter, 496 p. [in Ukrainian].
5. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X*. [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine No. 8073-X of December 07, 1984]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
6. Kivalov, S.V., Osadchyi, A.Yu. Zakalenko, O.V. (2019). *Administratyvnyi protses (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk* [Administrative procedure (general part): study guide]. Odesa: Feniks, 224 p. [in Ukrainian].
7. Bortnyk, N. P., Yesimov, S. S. (2021). *Pravova rehlementatsiia zakhodiv administratyvno-protsesualnoho prymusu* [Legal regulation of measures of administrative and procedural coercion]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (13), 28–34 [in Ukrainian].
8. Yesimov, S. S. (2020). *Preventyvne rehuliuвання: teoretychni aspekty* [Preventive regulation: theoretical aspects]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (9), 40–47 [in Ukrainian].
9. Zavalniuk, I. V. (2018). *Prymus v administratyvnomu protsesi* [Coercion in the administrative procedure]. *Sudovo-yurydychna hazeta (Judicial and legal newspaper)*, 34–35 (453–454). Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/125004-primus-v-administrativnomuprotsesi>. [in Ukrainian].
10. Kovaliv, M. V., Hulak, L. S. (2020). *Yurydychna preventsiia u konteksti shyrokoho ta vuzkoho rozuminnia* [Legal prevention in the context of a broad and narrow understanding]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»: yurydychni nauky (Bulletin of Lviv Polytechnic National University, series "Legal Sciences")*, vol. 7, 4 (28), 190–197 [in Ukrainian].
11. Kovaliv, M. V., Havryltsiv, M. T., Stakhura, I. B. (2014). *Administratyvne sudochynstvo: navchalnyi posibnyk* [Administrative proceedings: a study guide]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 596 p. [in Ukrainian].
12. Zheltobriukh, I. (2020). *Zakhody protsesualnoho prymusu, shcho zastosovuiutsia do storin u spravi za zakonodavstvom pro administratyvne sudochynstvo: shliakhy optymizatsii materialno-pravovykh pidstav* [Measures of procedural coercion applied to the parties in a case under the legislation on administrative proceedings: ways to optimize material and legal grounds]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 3, 146–152 [in Ukrainian].

УДК 342.95.35:078 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-16>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Шийович Святослав Ярославович,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1762-2095>

Анотація. У статті розглянуто питання забезпечення якості публічних послуг на підставі чинного законодавства України і Європейського Союзу. Розвиток державних послуг є частиною адміністративної реформи управління. Одним із пріоритетних напрямів розвитку системи державного управління є надання послуг високої якості та збільшення їх доступності для населення та бізнес-структур. Публічні послуги – це важлива складова сфери суспільної діяльності, результат процесу праці, що прямо чи опосередковано впливає на одержувача послуг, суб'єкта надання послуг і державу. Предметом дослідження є національні та міжнародні правові норми, що регулюють відносини у сфері надання публічних послуг, теоретичні положення, а також правозастосовна практика щодо досліджуваної проблематики. Дослідження якості передбачає виявлення загальної задоволеності якістю та доступністю публічних послуг і дослідження якості послуг, наданих конкретними суб'єктом надання. Зазначено, що під якістю публічних послуг розуміється ступінь відповідності наданої послуги сукупності обов'язкових вимог, закріплених у стандарті через встановлення системи критеріїв оцінки, що дозволяють вимірювати, враховувати та контролювати процес надання публічної послуги. Вказано, що система критеріїв якості публічних послуг включає кілька груп вимог: до процесу взаємодії персоналу та одержувача послуги; до доступності державної послуги; вимоги до місця надання послуги; до персоналу; до результату надання публічної послуги. Стандарт публічної послуги це нормативно закріплена сукупність вимог до якості послуг, виражених у системі показників, що враховують потреби заявників та фінансові можливості суб'єктів надання публічних послуг. Проведення моніторингу якості надання публічних послуг дозволяє своєчасно коригувати процес надання послуг з погляду підвищення якості процесу та збільшення ступеня задоволеності громадян результатом звернення до публічного органу за отриманням послуги.

Ключові слова: адміністративні послуги, контроль, моніторинг, критерії оцінки, одержувачі послуг, органи публічної влади.

Shyiovych Sviatoslav. ENSURING THE QUALITY OF PUBLIC SERVICES

Abstract. The article deals with the issue of ensuring the quality of public services based on the current legislation of Ukraine and the European Union. The development of public services is part of the administrative reform of management. One of the priority directions of developing the state administration system is providing high-quality services and increasing their availability for the population and business structures. Public services are an essential component of social activity, the result of the labor process, which directly or indirectly affects the recipient of services, the subject of service provision and the state. The subject matter of the scientific research is national and international legal standards regulating relations in the field of public service provision, theoretical provisions, and law enforcement practice concerning the researched issues. Quality research involves identifying general satisfaction with the quality and availability of public services and examining the quality of services provided by specific entities. It is noted that the quality of public services means the degree of compliance of the provided service with the set of mandatory requirements established in the standard through establishing a system of evaluation criteria that allow measuring, taking into account and controlling the process of providing a public service. It is indicated that the method of standards for the quality of public services, which includes several groups of requirements: for the process of interaction between personnel and the recipient of the service, to the availability of public services; conditions for the place of service provision; to the staff; to the result of providing a public service. The public service standard is a normative set of requirements for service quality expressed in a system of indicators that consider the needs of applicants and the financial capabilities of public service providers. Monitoring the quality of public service provision allows timely adjustment of the service provision process to improve the quality of the process and increase the satisfaction of citizens with the result of applying to a public body for receiving a service.

Key words: administrative services, control, monitoring, assessment criteria, service recipients, public authorities.

Вступ. Поточний етап реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони характеризується удосконаленням організації надання публічних послуг, зміною ролі держави у суспільстві, коли основним призначенням держави стає не владний вплив, а надання послуг. Визнання того, що держава створена для надання послуг громадянам, для задоволення потреб громадян – основна мета держави, забезпечує пріоритет прав людини як вищої цінності, визначає зміст діяльності державної влади.

Питання реалізації публічних послуг розглядали у працях вчені-правознавці: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, А. І. Берлач, О. Г. Братко, М. М. Бурбика, Н. В. Камінська, М. В. Ковалів, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. А. М. Куліш, Я. В. Лазур, К. Б. Левченко, В. Я. Малиновський, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, П. В. Онопенко, Т. О. Проценко, Л. П. Сушко, І. М. Шопіна та ін. Розвиток економіки країни сприяє появі нових технологій надання публічних послуг, що вимагає проведення теоретико-правових досліджень.

Метою статті є дослідження якості публічних послуг.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові наукові методи пізнання, які застосовувались комплексно та системно: порівняльного правознавства, формально-логічний, контент-аналіз документів та інші загальнонаукові методи.

Результати. Організацію адміністративних послуг можна аналізувати з позиції різних моделей державного управління. У країнах Європейського Союзу здійснено перехід до маркетингової моделі управління, що спирається на логіку ринкових відносин. Держава виступає у ролі замовника та контролера, бізнес стає сервісом для надання послуг (постачальником), населення та громадянське суспільство – є клієнтом, який отримує послугу.

В Україні спробу переходу до такої моделі управління було випробувано у контексті

політики аутсорсингу, управління, орієнтованого на результат, та ідеї електронного урядування. Дані реформування принесли очікувані результати у контексті реалізації Угоди про асоціацію України і ЄС [1]. Електронне урядування передбачає перехід до інформаційно-технологічних форм та методів публічного управління. У країні зазначений метод реалізується відповідно до Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [2].

Реалізація Закону України «Про адміністративні послуги» викликала науковий та практичний інтерес до проблеми ефективності та якості послуг, тлумачення яких не має однозначного змісту [3]. Питання оцінки ефективності публічних послуг є актуальним питанням публічного управління.

Закони України «Про адміністративні послуги» поняття якості і ефективності щодо адміністративних послуг не розглядаються, звернемося до систем стандартизації. Стандарт ДСТУ ISO 9000-2015 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» визначає якість та ступінь відповідності сукупності властивих характеристик вимогам, де вимога – це потреба чи очікування, яке встановлено, зазвичай передбачається чи є обов'язковою [4].

Поняття «якість» кожним дослідником тлумачиться по-різному залежно від мети дослідження, сфери застосування, об'єкта оцінки.

Поряд із поняттям якості в нормативній діяльності використовується поняття «доступність», проте й воно тлумачиться вченими неоднозначно. І. І. Луців вважає, що доступність адміністративних послуг не може розглядатися окремо від їх якості, оскільки доступність виступає як показник якості нарівні з компетентністю, надійністю, гнучкістю, відчутністю [5, с. 53].

Доступність можна описати як наявність умов для надання необхідних споживачем послуг у зручний час, у зручному місці за прийнятною ціною. Доступність послуг дозволяє оцінити ступінь незалежності надання від раси, статі, віку, віросповідання чи національності.

Якість має соціально-психологічний характер. В основі якості лежать сприйняття, задоволеність споживачів, очікування та потреби. Запропоновано різні класифікації потреб, серед яких виділяють матеріальні та нематеріальні, суспільні та особисті, первинні та вторинні тощо [6, с. 442-443].

Стандарт ДСТУ ISO 9000-2015 визначає потреби як встановлену споживачем, організацією або іншими зацікавленими сторонами обов'язкову для виконання частину вимог до послуги. Якість публічної послуги визначають споживчі характеристики.

На думку Є. М. Щербини, публічні послуги – це всі послуги, що надаються публічним сектором або іншими суб'єктами під відповідальність публічної влади і за рахунок публічних коштів [7, с. 186].

Потреби одержувачів публічних послуг розглядаються у контексті визначення потреб населення у конкретних адміністративних послугах, якості та комфортності, визначаються чинниками: функціональні (місце розташування, характеристики приміщення, час та очікування, професіоналізм і відношення персоналу, спосіб надання послуг; інформаційні (надійність, наявність зворотного зв'язку; повнота, доступність сприймання інформації); емоційні.

У теорії якості розглядають елемент, який використовується для визначення якості – очікування споживачів. Під очікуванням розуміється здатність суб'єкта передбачати майбутні події. Психологічний словник-довідник трактує очікування як передбачуваний результат імовірнісної ситуації [8, с. 140].

Характеризуючи якість використовують поняття задоволення споживачів. ДСТУ ISO 9000-2015 ISO цей термін визначає як сприйняття споживачами ступеня виконання вимог. Оцінюючи якість надання публічних послуг поняття задоволеності відіграє основну роль. На цих засадах будуються теорії оцінки якості. Якість надання публічних послуг та рівень задоволеності одержувача знаходяться у прямій залежності зі зростанням якості має збільшуватися задоволеність.

Підвищення якості у сфері надання послуг не може відбуватися без використання понять

результативність і ефективність. Результативність послуги включає чинники: ступінь вирішення матеріальних і фінансових проблем споживача, що оцінюється під час контролю результатів виконання послуги; ступінь поліпшення емоційного, фізичного стану споживача, вирішення правових, побутових і інших проблем, що оцінюється непрямим методом, за участю споживача щодо оцінки якості послуги.

Н. О. Сидоренко та І. В. Шкурата зазначають, що найбільш часто застосовуються такі форми оцінки владних органів стосовно якості надання послуг: оцінювання клієнтами послуг (зовнішнє оцінювання), оцінювання надавачами послуг (внутрішнє оцінювання, самооцінка), змішане оцінювання (виконується суб'єктами на зовнішньому рівні) [9, с. 33].

Публічне управління та діяльність органів публічної влади можна оцінити з позиції економічної ефективності, проте не завжди економія ресурсів допомагає досягти необхідних результатів. Значення у контексті економічної ефективності матиме показник, який враховує – результат, витрати, метод, тобто співвідношення результату до витрат з урахуванням методу реалізації).

Якість – це ступінь відповідності корисних властивостей послуги потребам споживача. Параметрами виступають: результативність, ефективність, своєчасність, доступність та повнота надання відповідно до стандартів. Зазначене реалізується суб'єктами надання публічних послуг.

Задоволеність послугами є суб'єктивним конструктом, проте вона відіграє роль в оцінці ефективності діяльності органів публічної влади. Водночас якість послуг, що надаються органами публічної влади оцінюється на підставі показників ефективності та результативності.

Визначаючи взаємодію та взаємовплив розглянутих понять, доцільно відзначити взаємозв'язок ефективності діяльності суб'єктів надання публічних послуг і якості наданих послуг. Оцінити якість неможливо без урахування показників ефективності та

ступеня досягнення суб'єктом, який надає публічні послуги. Ці поняття складні. Оцінка громадянами отриманих послуг залежить від суб'єктивних моментів. Стандарти надання послуг і методики оцінки якості і ефективності діяльності суб'єктів надання послуг, розроблені органами влади, допомагають вдосконалювати роботу, наприклад, Порядок здійснення контролю за якістю товарів, робіт і послуг оборонного призначення на всіх етапах їх розроблення, виробництва, модернізації, ремонту та утилізації, а також за цільовим використанням коштів [10].

Від якості публічних послуг залежить якість життя населення. Тому суспільство висуває вимоги до прозорості, ефективності і якості публічних послуг. Національна економічна стратегія на період до 2030 року включає окремий напрям розвитку системи надання публічних, у тому числі адміністративних послуг. На думку Н. О. Сидоренко та І. В. Шкурата, адміністративні послуги є головним елементом публічних послуг, які надають органи публічної влади, та пов'язані із владними повноваженнями [11, с. 9].

У країнах Європейського Союзу досвід відносин держави з фізичними та юридичними особами щодо надання та отримання публічних послуг розглядають як відносини послуги і одержувача послуги.

Крім розвитку інформаційних і комунікаційних технологій у країнах ЄС йде постійне вдосконалення стандартів надання публічних послуг, а також використання принципу зворотного зв'язку зі споживачем, що дозволяє простежити та оцінити якість послуг.

Оцінювання надання адміністративних послуг у Польщі базується на впровадженні системи управління якістю в органах влади, котра проявляється у наступних положеннях: формування кадрового складу на основі широкої компетентності та високого рівня кваліфікації виконавців; надання адміністративних послуг громадянам відповідно до встановлених законодавством приписів роботи органів місцевої влади; розробка ефективних механізмів управління інформаційними потоками; побудова системи із гнуч-

кою структурною організацією та розподілом обов'язків [12, с. 44].

У країнах Європейського Союзу створено розгалужену інфраструктуру надання публічних послуг. До неї входять різні центри доступу, телефонні та консультаційні центри, офіси, що надають адміністративні послуги за принципом «одного вікна».

У контексті зворотного зв'язку в Європейському Союзі проводиться моніторинг оцінки якості послуг, що надаються; вивчається громадська думка споживачів; проводяться регулярні опитування службовців органів публічної влади. Поширена практика використання програмно-цільового підходу. Акцент перенесено з витрат і ресурсів на наслідки та результати. У Великій Британії, Франції, Німеччині, Іспанії, Голландії, Бельгії, інших країнах Європейського Союзу використовують системи показників ефективності діяльності органів публічної влади.

Реалізація указу Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг» зажадала серйозних фінансових витрат, та розробки нормативно-правового забезпечення [13].

Значним досягненням у реалізації всіх цих програм стало створення та введення в експлуатацію порталу державного порталу електронних послуг «Портал Дія» та Реєстру державних та адміністративних послуг, а також постійне вдосконалення роботи цих структур.

З 1 січня 2020 року Єдиний державний веб-портал електронних послуг виконує функції Єдиного державного порталу адміністративних послуг (постанова Кабінету Міністрів України від 04 грудня 2019 року № 1137 «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг»). Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія» має офіційну адресу в Інтернеті diia.gov.ua [14, с. 115–116].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних

послуг, які надаються в електронній формі» вступивши в чинність 3 листопада 2020 року передбачає, що центри надання адміністративних послуг розробляють власні методики вдосконалення діяльності на користь заявників [15]. Суть яких полягає в усуненні різноманітних втрат та непродуктивних витрат у процесі функціонування організації (втрат, які не створюють цінність операцій). До таких втрат відносять виробництво супутніх послуг не обумовлених інформаційними та технологічними картами (роздруківка документів заздалегідь, непотрібна перевірка документів); очікування (несправність техніки, очікування погодження чи підписання документа, очікування інформації); незручність планування, погано організовані робочі місця; відсутність системи навчання персоналу тощо. Виходячи з названих втрат, кожен керівник визначає слабкі місця відділу та вживає дій щодо оптимізації процесів, деталізації та стандартизації, підвищення знань фахівців.

Інструментом ефективного надання послуг є використання принципів ефективно організації робочого місця фахівців. Це дозволяє створити універсальне робоче місце у процесі діяльності відбувається оновлення та вдосконалення діяльності центрів надання адміністративних послуг.

Одним із ключових напрямів підвищення якості надання публічних послуг є організація зворотного зв'язку з громадянами, які отримують державні послуги. Для вирішення цього завдання постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 року № 864 затверджено Порядок проведення моніторингу якості надання адміністративних послуг та оприлюднення інформації про результати моніторингу якості надання адміністративних послуг.

Основними завданнями моніторингу є визначення: стану підготовленості онлайн-фронт-офісу та офлайн-фронт-офісу щодо обслуговування суб'єктів звернення; процедур надання адміністративних послуг, які підлягають оптимізації; стану дотримання процедур надання адміністративних послуг;

рівня задоволеності суб'єктів звернення якістю надання адміністративних послуг.

В Україні триває робота щодо вдосконалення системи міжвідомчої інформаційної взаємодії, формуються інструменти управління якістю надання послуг, удосконалюються технологічна документація та стандарти, методичне забезпечення процесу надання публічних послуг.

Доцільно відзначити, що в Україні реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони щодо надання публічних, у тому числі адміністративних послуг проходила за ефективним сценарієм, оскільки враховуються нормативні документи Європейського Союзу та досвід забезпечення якості публічних послуг (Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2006 р. щодо послуг на внутрішньому ринку).

Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки зазначає, що особлива увага приділяється подальшому розвитку центрів надання адміністративних послуг з урахуванням інклюзивності, доступності та зручності для суб'єктів звернень, збільшенню кількості адміністративних послуг, які надаються через такі центри, підвищенню якості їх надання [16].

Тенденція до електронного документообігу спостерігається за рахунок того, що молодше покоління вже з 18 років починає отримувати інформацію та довідки у цифровому форматі. Це створює надійну базу для переходу до цифрового суспільства.

Висновки. Для вдосконалення якості публічних послуг важливим є теоретичне обґрунтування та актуалізація системи оцінки якості та її елементів: об'єктів, критеріїв, показників, методів оцінки. Інтерес представляє аналіз показників кількісного та якісного характеру: своєчасність та оперативність, доступність і процес оскарження, культура обслуговування та показники процесу обслуговування. Робота з удосконалення надання якісних публічних послуг ведеться за рахунок

застосуванню моніторинг, який виконує функцію дистанційного державного контролю.

Його фактична сутність полягає у постійному отриманні аналізу інформації про діяльність суб'єктів надання публічних послуг з використанням методів дистанційного контролю, у тому числі застосування спеціальних

технічних засобів, що мають функції аудіо та відеозапису. Призначення моніторингу передбачає підвищення якості послуг. Здійснюючи моніторинг, виробляється стратегія, спрямована на організацію взаємодії органів управління. Варто відзначити, що моніторинг сприяє вдосконаленню економічного потенціалу країни.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1678-18>
2. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 р. № 1698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1689-20>
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17>
4. ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Системи управління якістю, Основні положення та словник термінів. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>
5. Луців І. І. Якість і доступність публічних послуг як елемент правової характеристики. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 48–55.
6. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник; Вид. 2-е, доповнене. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
7. Щербина Є. М. Характеристика процедури надання електронних послуг в системі публічних послуг в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 4. С. 185–189.
8. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: Навчальний посібник, 4-те вид., випр. і доп. Київ: Каравела, 2020. 418 с.
9. Сидоренко Н. О., Шкурат І. В. Методика оцінки якості надання адміністративних послуг центральними органами виконавчої влади України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2021. Випуск 24. С. 30–33.
10. Про затвердження Порядку здійснення контролю за якістю товарів, робіт і послуг оборонного призначення на всіх етапах їх розроблення, виробництва, модернізації, ремонту та утилізації, а також за цільовим використанням коштів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2021 р. № 781. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/781-2021-%D0%BF#Text>
11. Сидоренко Н. О., Шкурат І. В. Надання адміністративних послуг, як складова публічних послуг: теоретичний аспект. *Державне будівництво*. 2021. № 1. С. 1–12.
12. Одінцов О. М., Ільченко Н. В., Ляшов Д. О. Міжнародний досвід організації надання адміністративних послуг. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2021. Випуск 60. С. 41–51.
13. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг: Указ Президента України від 04.09.2019 р. № 647/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text>
14. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі: Закон України від 03.11.2021 р. № 943-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-IX#Text>

16. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80/conv#n3>

References:

1. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 r. № 1678-VII [On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1678-18> [in Ukrainian].

2. Pro osoblyvosti nadannia publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh: Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 r. № 1698-IX [On the peculiarities of the provision of public (electronic public) services: Law of Ukraine No. 1698-IX of July 15, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1689-20> [in Ukrainian].

3. Pro administrativni posluhy: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5203-VI [On administrative services: Law of Ukraine No. 5203-VI of September 6, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17> [in Ukrainian].

4. DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Systemy upravlinnia yakistiu, Osnovni polozhenia ta slovnyk terminiv [DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Quality management systems, Basic provisions and glossary of terms]. Retrieved from <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>

5. Lutsiv, I. I. (2020). Yakist i dostupnist publichnykh posluh yak element pravovoi kharakterystyky [Quality and availability of public services as an element of legal characteristics]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (9), 48–55 [in Ukrainian].

6. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov S. S., et al. (2021). Administrativne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk [Administrative law of Ukraine (general part): textbook]. Lviv: SPOLOM, 616 p. [in Ukrainian].

7. Shcherbyna, Ye. M. (2022). Kharakterystyka protsedury nadannia elektronnykh posluh v systemi publichnykh posluh v Ukraini [Characteristics of the procedure for providing electronic services in the system of public services in Ukraine]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava (Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law)*, 4, 185–189 [in Ukrainian].

8. Prykhodko, Yu. O., Yurchenko, V. I. (2020). Psykholohichniy slovnyk-dovidnyk: Navchalnyi posibnyk, 4-te vyd., vypr. i dop. [Psychological dictionary-reference: Study guide, 4th ed., revised and additional]. Kyiv: Karavela, 418 p. [in Ukrainian].

9. Sydorenko, N. O., Shkurat, I. V. (2021). Metodyka otsinky yakosti nadannia administrativnykh posluh tsentralnymi orhanamy vykonavchoi vlady Ukrainy [Methodology for assessing the quality of administrative services provided by the central bodies of the executive power of Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini (Public management and administration in Ukraine)*, 24, 30–33 [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia kontroliu za yakistiu tovariv, robit i posluh oboronnoho pryznachennia na vsikh etapakh yikh rozroblennia, vyrobnytstva, modernizatsii, remontu ta utylizatsii, a takozh za tsilovym vykorystanniam koshtiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.07.2021 r. № 781 [On the approval of the Procedure for quality control of goods, works and services for defense purposes at all stages of their development, production, modernization, repair and disposal, as well as on the targeted use of funds: Resolution of the Cabinet of Ministers of

Ukraine No. 781 of July 28, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/781-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Sydorenko, N. O., Shkurat, I. V. (2021). Nadannia administratyvnykh posluh, yak skladova publichnykh posluh: teoretychnyi aspekt [Provision of administrative services as a component of public services: theoretical aspect]. *Derzhavne budivnytstvo (State building)*, 1, 1–12 [in Ukrainian].

12. Odintsov, O. M., Ilchenko, N. V., Liashov, D. O. (2021). Mizhnarodnyi dosvid orhanizatsii nadannia administratyvnykh posluh [International experience of organizing the provision of administrative services]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU (Proceedings of Scientific Works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences)*, 60, 41–51 [in Ukrainian].

13. Pro deiaki zakhody iz zabezpechennia nadannia yakisnykh publichnykh posluh: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 04.09.2019 r. № 647/2019 [On some measures to ensure the provision of quality public services: Decree of the President of Ukraine No. 647/2019 of September 4, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text> [in Ukrainian].

14. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Yarema, O. H. (2022). Informatsiine pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Information law of Ukraine: a textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 416 p. [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii meretzhi ta funktsionuvannia tsestriv nadannia administratyvnykh posluh ta udoskonalennia dostupu do administratyvnykh posluh, yaki nadaiutsia v elektronii formi: Zakon Ukrainy vid 03.11.2021 r. № 943-IX [On the amendments to some legislative acts of Ukraine, regarding the optimization of the network and functioning of centers for the provision of administrative services and the improvement of access to administrative services provided in electronic form: Law of Ukraine No. 943-IX of November 03, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-IX#Text> [in Ukrainian].

16. Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.07.2021 r. № 831-p [Some issues of reforming the state administration of Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 831-p of July 07, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80/conv#n3> [in Ukrainian].

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.95:35.078.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-17>

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
факультету № 2 ПФПНП,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2326-4394>
Researcher ID: AAE-2772-2020

Пустова Наталія Олександрівна,

аспірантка кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9406-5790>

***Анотація.** У статті на підставі комплексного системного аналізу чинного законодавства розглянуто принципи правового регулювання інформації. Вказано, що нові напрями діяльності, які здебільшого є інформаційними, несуть деякі ризики та загрози для наявної системи суспільного устрою та нормативного регулювання. Зазначено, що для сфери інформації набувають великої значущості зміни та вдосконалення різних галузей юридичної практики. Інформаційні технології трансформують нинішні способи виробництва та споживання продукції, зокрема сприяють виникненню нових інформаційних об'єктів у віртуальному середовищі. Інформація й інформаційні технології, які стимулюють позитивні зміни в суспільстві, формують потребу у виробленні нових поглядів і наукового переосмислення можливостей використання віртуального середовища. Наголошено, що основні принципи (засади) правового регулювання інформаційних відносин проблематично подати у вигляді вичерпного переліку. Розглянуто принципи правового регулювання інформаційної безпеки. Основні засади законодавства у сфері інформації, інформаційних технологій, систем, ресурсів, інфраструктури та їх захисту в умовах цифровізації можуть бути схильні до змін, наповнюватися оновленим змістом і отримувати різну інтерпретацію. Інформаційні відносини в публічно-правовому контексті вирізняються найвищою динамікою. Сформульовано критерії для виділення системи принципів нормативного регулювання інформації в цифровій формі з урахуванням можливості застосування інформаційних технологій: зв'язок з об'єктами інформаційної діяльності, визначення сфери реалізації, відображення приватно-публічних інтересів. Запропоновано трирівневу систему принципів публічно-правового регулювання інформації (загальні, інформаційні, наукові) щодо здійснення інформаційної діяльності, пов'язаної із застосуванням інформаційних технологій.*

***Ключові слова:** інформаційні технології, інформаційна безпека, інформаційна інфраструктура, цифрова інформація, основні засади.*

Bondarenko Viktoriia, Pustova Nataliia. PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION

***Abstract.** The article deals with the principles of legal regulation of information based on a comprehensive systematic analysis of current legislation. It is indicated that new areas of activity, which are primarily informational, carry certain risks and threats to the existing system of social order and normative regulation. It*

is noted that information acquires great significance for change and improvement of various branches of legal practice. Information technologies are transforming the existing ways of producing and consuming products, including contributing to the emergence of new information objects in the virtual environment. Information and information technologies stimulate positive societal changes and create a need for developing unique views and scientific rethinking of the possibilities of using the virtual environment. It is determined that the main principles (fundamentals) of legal regulation of information relations could be more problematic to present in the form of an exhaustive list. The principles of legal regulation of information security are considered. The basic principles of legislation in the field of information, information technologies, systems, resources, infrastructure and their protection under conditions of digitalization may be subject to changes, be filled with updated content and receive different interpretations. The highest dynamics characterize information relations in the public and legal sphere. Criteria are formulated for selecting the system of principles of normative regulation of information in digital form, taking into account the possibility of using information technologies: connection with the objects of information activity, the definition of the scope of implementation, and unified reflection of private and public interests. A three-level system of principles of public law regulation of information (general, informational, scientific) is proposed in the context of information activities related to information technologies.

Key words: *information technologies, information security, information infrastructure, digital information, basic principles.*

Вступ. Велике значення для системи правового регулювання мають принципи. Втілюючи ідеали, уявлення, переконання, що складаються та розвиваються протягом тривалого часу з урахуванням рівня розвитку суспільства, вони допомагають сформулювати узагальнені наукові позиції. Принципи можуть бути безпосередньо втілені в нормах права, виведені доктринально завдяки системному науковому дослідженню або тлумаченню у процесі застосування права чи з'ясування особливостей регулювання. Принципи відображають фактичні обставини в поступовій динаміці розвитку нашого суспільства та права, транслюють узагальнено правову реальність, відповідають їй. У науці інформаційного права проблема принципів актуальна дотепер. Це зумовлено новизною галузі, суперечками про її природу та місце в системі правового регулювання.

Дослідження особливостей правового регулювання інформаційних відносин у суспільстві, системи принципів інформаційного права здійснювали такі вчені, як: І. Арістова, О. Баранов, В. Брижко, О. Довгань, О. Золотар, І. Корж, Р. Калюжний, Л. Коваленко, Б. Кормич, В. Ліпкан, А. Марущак, В. Пилипчук, В. Рубан, Г. Сашук, Я. Собків, О. Тихомиров, С. Феденько, Л. Харченко, В. Шамрай та інші. Однак швидкий розвиток інформаційних технологій зумовлює проведення нових досліджень, зокрема і принципів правового регулювання інформації.

Метою статті є дослідження принципів правового регулювання інформації.

Матеріали та метод. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові методи пізнання та спеціальні методи. Серед застосовуваних методів можна назвати дедукцію, індукцію, моделювання, узагальнення, опис, системний і нормативний аналіз, порівняння. Застосовувалися прийоми різних видів юридичного тлумачення текстів нормативно-правових актів (граматичний, історико-політичний, логічний, систематичний, спеціально-юридичний, телеологічний, функціональний), які дали можливість виявити закономірності нормотворчої та правозастосовної діяльності органів влади в інформаційно-правовій сфері.

Результати. Класичне розуміння принципів полягає в тому, що вони є основними ідеями та керівними засадами юридичної діяльності. Принципи мають мінімальне змістове наповнення, фіксують загальний напрям, який деталізовано розкривається в нормах. Визначення загальних принципів галузі та законодавства може мати суттєве значення для виділення та відокремлення принципів, які безпосередньо стосуються окремих аспектів регулювання інформації.

В інформаційному праві використовуються різноманітні принципи, які відображаються в методах правового регулювання та системі інформаційного законодавства, охоплюють різні напрями інформаційної діяльності. Важ-

ливим завданням правової системи й інформаційного права є створення фундаментальних конструкцій, які дозволять забезпечити інноваційний розвиток країни в економічному та технологічному плані. Система правового регулювання має бути опорою такого розвитку, її можна розробити не лише в нормах, а в ціннісних орієнтирах розвитку інформаційного законодавства.

Л. Коваленко під принципами інформаційного права розуміє початкові положення й ідеї, що визначають суть і зміст галузі інформаційного права, що надає системного характеру її нормам та інститутам і дозволяє говорити про цілісність механізму правового регулювання інформаційних відносин у суспільстві [1, с. 185]. Авторка диференціює принципи на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Окрім принципів, передбачених ст. 2 Закону України «Про інформацію» [2], вказано на такі принципи, як рівність громадян перед законом у разі вчинення протиправних дій в інформаційній сфері та гарантування інформаційної безпеки.

Доктринальні принципи не відображено в законодавстві, вони розвиваються вченими та згадуються в наукових працях. Систему внутрішньогалузевих принципів визначають правові інститути всередині галузі. Фактично, окремі принципи можуть розвиватися в науці та не мати нормативного визначення.

Загальні принципи впливають із змісту Конституції України, а решта принципів є спеціальними, заснованими на законодавстві [3]. Як загальні виділяють принципи пріоритетності прав, законності, відповідальності.

Система спеціальних принципів представлена двома рівнями. Принципи, що відображають специфіку інформаційного права та властивості інформації.

Групу спеціальних принципів інформаційного права становлять: свобода виробництва, розподілу, доступу до інформації та заборона виробництва, поширення шкідливої інформації [4, с. 21]. Групу спеціальних принципів властивостей інформації поєднують інформаційні засади: відносини власності, речі. Для правового регулювання велике значення має

кількість правочинів володаря інформації, конкретних прав, що визначають можливості законного зберігання, використання, поширення інформації. Щоб забезпечити можливості зберігання, використання та поширення інформації, необхідно мати якусь форму.

Організаційна форма дає змогу реалізувати наявний комплекс прав. Наприклад, інформація, укладена у змісті паперового чи електронного документа, може бути представлена зацікавленій стороні. Сам документ матиме цінність через інформацію, що містить. Такі документи можуть бути тиражовані, їхній зміст може бути скопійований і поділений за примірниками для подальшого використання. Можливість тиражування зумовлена свободою поширення інформації, наявними інформаційними потребами та прагненням забезпечити визначений рівень контролю.

Інформація, до якої отримано доступ людиною, не просто залишається в пам'яті, а може бути поширена, змінивши форму уявлення. Така властивість інформації, що передбачає вільну зміну та трансформацію організаційної форми, не властива іншим явищам об'єктивної реальності. Завдяки використанню можливе не тільки отримання корисного ефекту, але й виникнення інших різноманітних об'єктів.

Деякі автори зазначають, що принципи інформаційного права безпосередньо визначені його предметом і закріплені в галузевому законодавстві. Закріплені в законодавстві принципи доцільно розглядати як галузеві принципи інформаційного права, адже законодавство відображає правове регулювання відносин в окремих сферах, що стосуються інформації, інформаційних технологій і захисту інформації. Описані принципи невичерпно регулюють інформаційну сферу, залишають поза увагою ту систему відносин, яка виражена в інших нормативно-правових актах, що стосуються інформаційної сфери.

Доцільно розглядати багаторівневу систему принципів інформаційного права, яка базується на Конституції України, міжнародно-правових актах, інформаційному й іншому законодавстві. Як перший рівень

принципів розглядаються найбільш фундаментальні засади регулювання, що мають конституційну основу: законність, демократизм, рівність перед законом, справедливість, гуманізм [5, с. 52–53].

Важливе місце на цьому рівні має принцип гласності, який властивий інформаційним та іншим (громадським, змішаним і приватним) відносинам.

Галузеві принципи охоплюють три самостійні групи. Перша група формується принципами, що відображають природу інформації й інформаційних правовідносин. Другу групу становлять принципи, які фіксують загальнодоступність і відкритість інформації. Третю групу визначають принципи, орієнтовані на дотримання конфіденційності інформації.

Завершальний рівень системи принципів інформаційного права утворюють принципи, характерні для окремих підгалузей та інститутів інформаційного права. Такі принципи є максимально конкретними завдяки відокремленості деяких інформаційних відносин і виникають за допомогою внутрішніх зав'язків.

Для інформаційного права, що є відносно молодою галуззю права, важлива дискусія щодо визначення системності в розумінні та сприйнятті принципів. Наукове дослідження проблеми виділення та групування принципів частково відображає динаміку основних засад інформаційного законодавства та формує необхідність вироблення позиції щодо розмежування чи ототожнення принципів інформаційного права та принципів правового регулювання інформації, інформаційних технологій і захисту інформації.

У результаті проведеного аналізу підходів учених щодо виділення системи принципів інформаційного права можна виявити дві тенденції, які найбільш чітко характеризують проблематику дослідження принципів інформаційного права зараз. Необхідно констатувати, що неможливо сформулювати вичерпний перелік принципів інформаційного права.

З огляду на розвиток суспільних відносин, одні принципи змінюються та зникають, інші – поступово трансформуються або пере-

стають відображати повсякденну дійсність і правову реальність у тому значенні, яке закладається спочатку.

Принципи інформаційного права, як стійка правова категорія, що має особливе значення для формування самостійності галузі інформаційного права, наповнюються новим змістом. На відміну від інших галузей права, де предмет становить відносно стійкі суспільні відносини, суспільні відносини в інформаційній сфері рухливі та динамічні, набувають нового наповнення завдяки розвитку техніки та технологій.

Поступово відбулося усунення акцентів щодо предмета інформаційного права – учені перейшли від правових режимів використання інформації, які сформульовані в науці та законодавстві, до вивчення та визначення режимів використання інформаційних технологій.

Аспекти правового регулювання інформаційних технологій залишаються актуальними, вони не знайшли системного закріплення в нормативно-правовій сфері. Наповнення предмета інформаційного права новим змістом визнається закономірним етапом розвитку. Трансформується розуміння предмета інформаційного права та принципів як основних засад, що визначають юридичні особливості регулювання галузі.

Структурна складність інформаційного права полягає в сукупності низки елементів і в необхідності виявлення єдності механізму правового регулювання. Принципи, як частина єдиного цілого механізму, повинні не тільки наповнюватися оновленим змістом, але й, у разі потреби, розвиватися, отримувати нове та більш досконале втілення.

Саме тому принципи інформаційного права, наче «живий» процес – їх досить складно уявити в межах вичерпного переліку. Вони можуть і повинні мати доктринальне опрацювання, не обмежуючись законодавчими конструкціями галузевого та міжгалузевого змісту.

Натепер особливого значення набуває інформаційна безпека. Об'єкти інформаційної сфери, без яких неможливо уявити звич-

ний уклад життя, мають бути захищені від зазіхань. Від загроз мають бути захищені: інформація, об'єкти інформаційної інфраструктури, інтереси суб'єктів інформаційної сфери.

Під інформаційною безпекою розуміється стан захищеності (людини, суспільства та держави) в аналізованій сфері та результат діяльності щодо її забезпечення [6, с. 49]. Питання безпеки в інформаційній сфері набувають значення завдяки зростанню ролі технологій, доступності та можливості використання інформації всупереч інтересам особи, суспільства та держави.

Наприклад, такі явища, як інформаційні війни, кіберзлочини, комп'ютерні атаки на інфраструктуру, поширення недостовірної інформації, призводять до того, що держава змушена вибудовувати систему захисних механізмів. Якщо правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи в межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна говорити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [7, с. 42].

Найбільш наочними прикладами такої діяльності у правовій сфері є норми, що доповнюють систему відповідальності й обмежень поширення недостовірної, небезпечної чи шкідливої інформації. Останнім часом цьому питанню приділяється особлива увага, хоча часто цілі ухвалення таких норм можуть перебувати у площині інших інтересів, що відображають суспільно-політичну ситуацію в державі, та демонструвати відсутність послідовності та комплексності регулювання.

У системі правового регулювання гарантування інформаційної безпеки зберігається проблема співвідношення чинних принципів та їх застосування з необхідністю гарантування безпеки. Однією з них є відсутність зв'язку принципів із гарантуванням безпеки, які зараз мають пріоритетну важливість.

На думку М. Баран, розуміння принципів інформаційного права та правового регулю-

вання інформації в контексті гарантування інформаційної безпеки має значення, оскільки дозволяє забезпечити цілісність механізму імплементації системи принципів у правозастосовний процес [8, с. 132].

Стан захищеності суспільних відносин виступає ключовою потребою особи, суспільства та держави, а для системи регулювання – одним з основних завдань. Загрози, які мають внутрішню та зовнішню форму вираження, створюють умови для занепокоєння щодо забезпечення стабільності національного правопорядку, становлять ризики для демократичної спільноти в умовах гармонізації права та глобалізації процесів.

У науці вироблено принципи, пов'язані зі здійсненням діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки. Ця діяльність має процедурно-організаційний характер, на відміну від матеріальних норм, які знаходять вираження в системі принципів інформаційного законодавства. У результаті проведеного аналізу позицій провідних науковців, зазначених вище, виділимо загальні та спеціальні принципи інформаційної безпеки. До першої групи принципів належить гуманізм, соціальна справедливість, об'єктивність, конкретність, ефективність, опора на підтримку та довіру громадян, гласність і таємниця, законність і конституційність.

До системи спеціальних принципів належать: принцип глобального характеру відносин, протидія загрозам національних інтересів в інформаційній сфері, установлення правових норм, їх застосування й охорона від порушення з використанням державного примусу.

Додатково виділяють принципи нормативного гарантування інформаційної безпеки, як-от: законність, цілеспрямованість, адекватність, повнота та несуперечність.

Правові норми, що регулюють аспекти інформаційної безпеки, повинні відповідати законодавству та нормам міжнародного права; сприяти досягненню цілей для забезпечення національних інтересів; забезпечувати відповідність правовим засобам впливу; охоплювати всі важливі відносини для забезпечення

національних інтересів; бути узгодженими, не мати прогалин і суперечностей.

Правове гарантування інформаційної безпеки формується на основі системи принципів, які мають публічно-правовий і приватно-правовий контекст, що зумовлено розмаїттям прав і обов'язків в інформаційному середовищі. Доцільно класифікувати принципи правового забезпечення чи правового регулювання інформаційної безпеки таким чином: загальні (конституційні), міжгалузеві, галузеві.

Сфера поширення, характер, призначення, об'єкт, закріплення, вираз –аспекти досліджень, які важливі для визначення принципів правового забезпечення інформаційної безпеки. Мається на увазі вчинення таких дій, які забезпечують захист від неправомірного доступу. У такому разі можна розглянути систему принципів з позиції пошуку практичних механізмів і дій. Аспекти досягнення інформаційної безпеки варто розкривати в широкому контексті, який охоплює різні способи використання, обробки та передачі інформації.

Серед таких принципів виділяють: законність і обґрунтованість захисту, системність, комплексність, безперервність захисту, розумну достатність, гнучкість, відкритість алгоритмів і механізмів захисту, простоту застосування засобів захисту.

Законність і обґрунтованість захисту інформації полягає в тому, що інформація повинна мати зміст, який необхідно захищати. Лише з урахуванням вимог законодавства інформація може бути захищена. Система принципів правового регулювання інформації та пов'язаних із нею категорій отримала безпосереднє закріплення в законодавстві, але однієї інтерпретації наявних принципів не досить.

Після виділення наукових особливостей вивчення принципів інформаційного права як розмаїття підходів до їх розуміння, неможливості вичерпного визначення переліку принципів, динаміки розвитку та необхідності гарантування інформаційної безпеки можна сформулювати інтегративний підхід до системи принципів у сфері інформаційних правовідносин, які однаково актуальні як для

інформаційного права та його інститутів, так і для правового регулювання інформації.

Інтегративний підхід передбачає розгляд взаємозв'язків і закономірностей, які перевіряються практико-орієнтованими діями, поєднують розмаїття теоретичних позицій, методологічних настанов та інших елементів, що мають значення для визначення системності принципів регулювання. Розмаїтість позицій представлена системою наукових поглядів і уявлень про засади інформаційного права як галузі законодавства. Багато з наведених ученими принципів знаходять безпосереднє закріплення в системі інформаційно-правового регулювання.

Методологічні настанови щодо виділення принципів найточніше розкриваються через підходи до класифікації принципів, які наводяться вченими. Питання наукової класифікації явищ, фактів і обставин є найбільш складним процесом, який зумовлений необхідністю пошуку загальних критеріїв і ознак. Такий зв'язок у юридичній науці утворює ієрархічна система джерел нормативно-правового регулювання. Виходячи з рівня дії джерел права, виводяться та вибудовуються основні засади галузі, і інформаційне право не є винятком. Особливу увагу варто звернути безпосередньо на критерії виділення й обґрунтування принципів.

З теоретичного погляду принципи формулюються для формального визначення узагальненої сукупності відносин, які виходять за межі регулювання конкретного об'єкта правовідносин, набувають узагальненого значення для комплексу різноманітних об'єктів.

В інформаційній сфері такими ключовими об'єктами є інформація, технології, ресурси й інфраструктура. Зважаючи на динаміку появи та розвитку уявлень про ключові об'єкти інформаційного середовища, деякі принципи набувають нового значення – більш вузького смислового навантаження, а їхнє змістовне тлумачення в оновлених реаліях проблематично поширити на інші сфери. Із цього випливає другий за змістом критерій – наявність безпосереднього зв'язку із системою регулювання.

Чинне законодавство має вибудовуватися таким способом, щоб розвивати систему принципів. Однак на практиці правотворчий процес являє собою сукупність дуже складних послідовних і системних процедур. Часто до нього підходять без належної оцінки системи наслідків і розуміння необхідності прогнозування. Створення декларативних норм в інформаційно-правовій сфері вимагає максимальних знань у галузі інформаційного законодавства, рамкового розуміння технічних особливостей використання інформації та більш детального знайомства з галузевими аспектами.

Третій критерій зумовлений тим, що принципи мають утілювати багатопланове відображення інтересів. Ученими в галузі інформаційного права підкреслено багатогранність і багатоаспектність принципів, у наукових працях представлено їх унікальне розмаїття.

В інформаційній сфері відображені інтереси особи, суспільства, держави. Приватні та публічні інтереси повинні перебувати у взаємозв'язку, який забезпечує синергетичний ефект від застосування принципів.

Пропонуємо систему принципів інформаційного права в контексті інтегративного підходу до розуміння. У запропонованій системі принципи можуть мати законодавчу базу та наукову основу. На інформаційне право вплив має система законодавчих принципів, хоча в основі лежать наукові досягнення вчених у сфері публічного права.

У сфері інформаційного законодавства система основних засад вибудовується в комплексі. За такого підходу забезпечується динаміка регулювання та зберігається науковий плюралізм у частині виділення системи принципів інформаційно-правового регулювання.

Указану систему, яку становлять принципи правового регулювання відносин у сфері інформації, інформаційних технологій і захисту інформації, виходячи зі змісту декларованих принципів, можна віднести до системи принципів правового регулювання інформації. Зазначена система законодавчих принципів є базовою та представлена у

вигляді переліку, але частина принципів не має послідовного розвитку в галузевому законодавстві, деякі виходять за межі галузі.

Свобода інформації та можливість розпорядження правами щодо неї – ключова цінність для всієї системи регулювання. Вона забезпечує можливість розвитку приватного обороту, дозволяє ефективніше вибудовувати інформаційний обмін.

Гарантованість загальнодоступності інформації може охоплювати такий критерій, як відкритість інформації, що є особливо актуальним у діяльності органів публічної влади, для поширення масової інформації, реалізації інформаційних прав і отримання громадянами знань, з метою розвитку політичних, економічних, соціальних, культурних аспектів життєдіяльності.

Застосовність інформаційних технологій пов'язана з необхідністю формування конкурентного ринку в інформаційній сфері, розвитку цифрової економіки та впровадження інновацій. Зазначений принцип актуальний за умов цифровізації життя, він важливий за відсутності детального регулювання, зумовлений складністю та неможливістю прогнозування розвитку правовідносин.

Деяка інформація, виходячи зі змісту та можливих наслідків використання та поширення, може бути обмежена або заборонена. Така інформація порушує законодавство, наявні заходи обмеження поширення є важливими для практики та повинні забезпечуватися державними механізмами [9, с. 53].

Оптимального співвідношення інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері можна досягти завдяки оцінці приватних і публічних сфер та їх розмежування з метою забезпечення захисту об'єктів інформаційного середовища та психоемоційного стану людини.

Законодавчі принципи є частиною нормативної системи, куди можна включити принципи з інших галузей правового регулювання. Нераціонально недооцінювати конституційне регулювання та розмірковувати про гіпотетичну можливість вилучення із системи загальних принципів. Вони формують основу для

всієї правової системи, а Конституція України з урахуванням поправок поступово наповнюється оновленим змістом, зокрема щодо регулювання інформаційно-правової сфери.

Наукова група принципів може формуватися за допомогою наукового аналізу, заснованого на різних методологічних підходах. Система наукових принципів може бути представлена досить широко залежно від природи інформаційних правовідносин. Теоретичним принципом є принцип відповідальності, який передбачає настання відповідальності залежно від оцінки діяння, вимагає законодавчого закріплення.

Існує потреба у виробленні таких наукових принципів, які дозволили б адекватно застосовувати законодавство з урахуванням фактичної ситуації, що склалася. Умови цифровізації суспільства передбачають формування підходу для тлумачення, правотворчості та застосування права, на основі якого забез-

печується поступальний розвиток відносин, а відсутність регулювання не створювала б перешкод для суб'єктів правовідносин.

Висновки. Систему принципів інформаційного права становлять три взаємозалежні компоненти. Основу формують загальні засади, відображені в тексті Основного закону України. Наступним різновидом принципів є принципи, закріплені в Законі України «Про інформацію». Третій різновид принципів формують наукові позиції, які можуть мати нормативно-правове закріплення, але вони виведені в результаті наукових досліджень, пояснені та доведені з урахуванням критеріїв виділення принципів у сфері інформаційних відносин і базуються на теорії розвитку правового регулювання суспільних відносин або правозастосовної практики. Зазначені принципи формують основні засади регулювання інформації та режимів використання, пронизують усю систему інформаційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Л. Принципи інформаційного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 185–195.
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 257–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%Text>.
4. Нащинець-Наумова А. Інформаційне право : навчальний посібник. Київ : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
5. Інформаційне право України : навчальний посібник / М. Ковалів та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
6. Малашко О., Єсімов С. Зміст державної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки. *Інтернаука* : міжнародний науковий журнал. 2020. № 15 (95). Т. 1. С. 46–54.
7. Єсімов С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 40–47.
8. Баран М. Принципи правового регулювання інституту інформаційної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2021. Вип. 66. С. 129–134.
9. Ковалів М., Кузьо Л. Правовий захист суспільної моралі в інформаційній сфері. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 2 (8). С. 52–57.

References:

1. Kovalenko, L.P. (2012). *Pryntsypy informatsiinoho prava* [Principles of information law]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia* (State building and local self-government), 23, 185–195 [in Ukrainian].
2. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 257–XII [On information : Law of Ukraine № 257–XII of October 02, 1992]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-BP [Constitution of Ukraine : Law of Ukraine № 254k/96-BP of June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%Text> [in Ukrainian].

4. Nashynets-Naumova, A.Yu. (2020). Informatsiine pravo : navchalnyi posibnyk [Information law : a study guide]. Kyiv : Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka.136 p. [in Ukrainian].
5. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., Yarema, O.H. (2022). Informatsiine pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk [Information law of Ukraine : a textbook]. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 416 p. [in Ukrainian].
6. Malashko, O.Ye., Yesimov, S.S. (2020). Zmist derzhavnoi diialnosti iz zabezpechennia informatsiinoi bezpeky [The content of state activity to ensure information security]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka" (International scientific journal "Internauka")*, 15 (95), vol. 1, 46–54 [in Ukrainian].
7. Yesimov, S.S. (2020). Preventyvne rehuliuвання: teoretychni aspekty [Preventive regulation: theoretical aspects]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (9), 40–47 [in Ukrainian].
8. Baran, M.V. (2021). Pryntsyipy pravovoho rehuliuвання instytutu informatsiinoi bezpeky [Principles of legal regulation of the information security institute]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pravo" (Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law")*, 66, 129–134 [in Ukrainian].
9. Kovaliv, M.V., Kuzo, L.I. (2020). Pravovyi zakhyst suspilnoi morali v informatsiinii sferi [Legal protection of public morality in the information sphere]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 2 (8), 52–57 [in Ukrainian].

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-18>

ІСТОРІЯ, СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ МОДЕЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ ПРОГНОЗІВ (PREDICTIVE POLICING)

Федчак Ігор Андрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4539-5988>

Анотація. Здійснено теоретичний аналіз зарубіжних досліджень, присвячених концептуальним і науково-практичним аспектам становлення, сутності та поняття моделі здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing). Установлено, що термін «прогностична поліція» (“Predictive Policing”) застосовується до низки комплексних аналітичних інструментів і правоохоронних практик, становлення та розвиток яких беруть свій початок із 2000-х років і набули натеper значного поширення у правоохоронній практиці Сполучених Штатів Америки, Європи та Великої Британії. Резюмовано, що модель правоохоронної діяльності виявляє закономірності у відомостях криміногенного характеру про кримінальну активність, щоб передбачити з деякою мірою вірогідності тенденції (коли, де та яка може статися кримінальна подія, хто може бути до неї причетним, хто стане наступною жертвою тощо).

Застосування комп'ютерного аналізу, різноманітних статистичних методик, теорії кримінології, можливостей геоінформаційних систем до таких відомостей дозволяє проводити прогнозування для покращення ситуаційної обізнаності. Така обізнаність дозволяє більш раціонально застосовувати обмежені правоохоронні ресурси з упереджувальною метою (для запобігання поширенню злочинності). Установлено, що алгоритми прогнозування будуються на основі аналітичного опрацювання зафіксованих подій і чинників, які являють собою великі обсяги установлених даних, які можна проаналізувати.

З'ясовано, що зміст поняття моделі правоохоронної діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing) становить діяльність щодо використання історичних відомостей криміногенного характеру для розроблення просторово-часового прогнозу місць концентрації кримінальної активності та передбачення протиправної поведінки осіб, які можуть стати правопорушниками, з метою цілеспрямованого вживання заходів запобіжного характеру.

Ключові слова: модель, правоохоронна діяльність, прогнозування, сутність прогнозування, поняття прогнозування, проактивність, запобігання, кримінальна активність.

Fedchak Ihor. HISTORY, ESSENCE AND CONCEPT OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES BASED ON FORECASTS (PREDICTIVE POLICING)

Abstract. A theoretical analysis of foreign studies devoted to the conceptual and scientific-practical aspects of the formation, essence and concept of the model of law enforcement activities based on forecasts (Predictive Policing) was carried out. It was established that the term “predictive policing” (Predictive Policing) is applied to a number of complex analytical tools and law enforcement practices, the formation and development of which dates back to the 2000's, and has today become widely used in law enforcement practice in the United States, Europe, and the United States. Britain. It is summarized that the model of law enforcement activity reveals regularities in criminogenic information about criminal activity in order to predict trends with a certain degree of probability (when, where and what kind of criminal event may occur, who may be involved in it, who will be the next victim, etc.).

Application of computer analysis, various statistical techniques, criminology theory, capabilities of geo-information systems to such information allows forecasting to improve situational awareness. Such awareness allows more rational use of limited law enforcement resources with a preventive goal (to prevent the spread of crime). It has been established that forecasting algorithms are built on the basis of analytical processing of recorded events and factors, which constitute large amounts of established data that can be analyzed.

It was found that the content of the concept of the model of law enforcement activities of the police based on forecasts (Predictive Policing) consists of activities related to the use of historical information of a criminogenic

nature to develop as patio-temporal forecast of places of concentration of criminal activity and predict illegal behavior of persons who may become offenders, with the aim of targeted application of preventive measures.

Key words: model, law enforcement activity, forecasting, essence of forecasting, concept of forecasting, proactiveness, prevention, criminal activity.

Вступ. Як відомо, теоретичні, організаційно-тактичні та правові підходи та принципи функціонування правоохоронної системи невпинно змінюються, що зумовлюється низкою чинників, серед яких визначальне значення має стан доктрини державної політики, відповідно до якої відбувається формування нормативно-правової бази, структури, стратегії та тактики функціонування як суспільства, так і правоохоронних органів, як складової частини суспільства. З огляду на це особливої актуальності набувають проблеми побудови ефективних підходів до організації і тактики діяльності правоохоронних органів загалом і поліції зокрема, реалізація яких дозволить адекватним чином відповідати поточним і майбутнім зовнішнім і внутрішнім загрозам функціонування правоохоронної системи в сучасних реаліях.

Варто відзначити, що в сучасній зарубіжній правоохоронній практиці протягом останніх десятиліть спостерігається стійка тенденція зміни акцентів в організації діяльності від реактивної форми реагування на прояви злочинності до проактивних методів, мета яких – забезпечити використання обмежених ресурсів з упереджувальною метою. Однією із сучасних моделей проактивної правоохоронної діяльності, яка стрімко розвивається завдяки блискавичному розвитку комп'ютерних технологій, є модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing). Хоча у правоохоронній практиці органів і підрозділів Національної поліції є деякий набутий досвід проведення прогнозування, проте наукове дослідження сучасного зарубіжного досвіду в цій сфері може бути корисним для приведення такого організаційного напрямку діяльності до найновіших практик прогнозування, яке використовується не лише як додатковий організаційних напрямків діяльності, а як самостійна модель побудови правоохоронної практики.

Мета статті полягає у проведенні дослідження зарубіжних напрацювань проблематики становлення, сутності та поняття проактивної моделі здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing).

Матеріали та метод. Концептуальними та науково-практичними аспектами функціонування проактивної моделі здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) цікавилися зарубіжні вчені протягом останніх десяти років, зокрема: W. Perry, B. McInnis, C. Price, S. Smith, J. Hollywood, W. Perry, A. Ferguson, R. Rienks, T. Lau, L. Bennett Moses та J. Chan. Учені досліджували роль і напрями здійснення прогнозування як комплексного напрямку запобігання злочинності в діяльності правоохоронних органів. Серед вітчизняних учених, які досліджували питання прогнозування у правоохоронній діяльності, Н. Алексєєв, А. Бабенко, В. Вацлавович, О. Джу́жа, А. Закалюк, Ю. Орлов, В. Шкелебей, проте комплексного дослідження становлення, сутності та поняття прогнозування як самостійної проактивної моделі правоохоронної діяльності проведено не було.

Як зазначає вчений А. Мовчан, в умовах протидії організованим, транснаціональній злочинності особливої актуальності набуває вміння передбачити розвиток криміногенної ситуації, запобігти розвитку подій у небажаному напрямі. Зазначені чинники вимагають від правоохоронних органів застосування відповідних заходів, засобів і методів боротьби зі злочинністю, упровадження сучасних прийомів і форм інформаційно-аналітичної роботи [1, с. 56].

На важливість такого напрямку діяльності, як прогнозування, особливу увагу звернено і в Указі Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр.».

де в п. 1.2 розділу II зазначено, що важливим напрямом реформування органів правопорядку є забезпечення подальшого розвитку системи органів правопорядку на основі застосування ризик-орієнтованих підходів, інформаційно-аналітичної діяльності, стратегічного менеджменту та прогнозування [2].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає прогноз як передбачення на основі наявних даних напрямку, характеру й особливостей розвитку та закінчення явищ і процесів у природі та суспільстві, а прогнозування визначено як прогноз стану, розвитку та результату чого-небудь на основі наявних даних; складання прогнозу [3, с. 1148].

Учений Ю. Орлов стверджує, що зміст поняття «прогнозування» являє собою аналіз можливих злочинних дій і процесів, основу якого становить опрацювання емпіричних даних і облік тенденцій цього розвитку з минулого до майбутнього та від сьогодення до майбутнього [4]. Отже, під поняттям «прогнозування» слід розуміти форму здійснення інформаційно-аналітичної роботи, яка полягає в аналізі зібраної інформації про події з минулого та сьогодення та перенесенні таких знань на майбутні періоди часу (передбачення зі змінною мірою вірогідності).

Із практичного боку у правоохоронній діяльності прогнозування є адміністративно-управлінською діяльністю керівництва правоохоронного органу, що здійснюється на основі дослідження та розуміння стану оперативної обстановки, або криміногенної ситуації (їх аналізу). Здійснення аналізу стану справ у сфері протидії злочинності створює передумови для своєчасного виявлення закономірностей, проблем, тенденцій у злочинному середовищі та в організації боротьби зі злочинністю. Отримані у процесі аналізу знання проєктуються на майбутні періоди часу, що дозволяє діяти більш обґрунтовано, більш точно визначати перспективні проблеми, обирати найбільш оптимальні заходи та засоби їх розв'язання. Отже, прогнозування найбільш корисне під час ухвалення управлінських рішень про розподіл сил і

засобів (ресурсів), які є у правоохоронного органу в обмеженому виразі (дефіцитні правоохоронні ресурси).

Багато таких відносин у правоохоронних органах можна дослідити за допомогою прогнозування. Співробітники поліції використовують комп'ютерний аналіз інформації про минулі злочини, місцеве середовище й інші відповідні дані для «прогнозування» та запобігання злочинам. Ідея полягає в тому, щоб покращити ситуаційну обізнаність на тактичному та стратегічному рівнях, розробити стратегії, що сприяють підвищенню ефективності та дієвості поліції. Усвідомлюючи та передбачаючи поведінку людей, поліція може виявляти та розробляти стратегії запобігання злочинній діяльності повторних злочинців проти повторних жертв. Ці методи також дозволяють відділам поліції працювати більш активно з обмеженими ресурсами [5].

«Прогностична поліція» – це термін, що застосовується до низки аналітичних інструментів і правоохоронних практик. Що пов'язує їх одне з одним, так це заявлена здатність прогнозувати, де і коли відбудеться наступний кримінальний прояв або їх сукупність, у поєднанні зі змінами в ухваленні рішень правоохоронними органами, зокрема з місцями розстановки особового складу, виходячи із цих прогнозів. В основному аналітичний елемент зазвичай включає готовий або адаптований програмний інструмент, який аналізує історичні дані про злочини (а іноді й інші дані) для прогнозування більшості кримінальних проявів, а також де, іноді й ким буде здійснено наступне кримінальне правопорушення.

Історично намагання передбачити стан криміногенної ситуації в діяльності органів і підрозділів поліції можна простежити за результатами роботи Чиказької школи соціології щодо рецидиву умовно-дострокового звільнення у 20-х рр. минулого століття. До цього процесу були залучені фахівці в галузі соціології, які використовували дослідження для вироблення наукового підходу, який базується на пошуку й аналізі окремих чинників, які корелюють із прогнозуванням майбут-

ньої кримінальної події. Згодом ця методика поширилося на різні частини правоохоронної системи, що привело до створення інструментів прогнозування, як-от «Швидка оцінка ризику щодо рецидивізму сексуальних злочинів (RRASOR)» і «Посібник з оцінки ризику насильства (VRAG)» у США.

У 2008 р. начальник поліції Вільям Браттон (William Bratton) з Департаменту поліції Лос-Анджелеса (LAPD) розпочав співпрацю з Бюро правосуддя (BJA) і Національним інститутом юстиції (NIJ) (США) з метою вивчення концепції передбачуваної поліції в запобіганні злочинам [6].

Натепер програми попереджувальної поліції використовуються поліцейськими департаментами низки штатів США, як-от Каліфорнія, Вашингтон, Південна Кароліна, Аризона, Теннессі, Нью-Йорк та Іллінойс [7]. Програми діяльності поліції на основі прогнозів поліції також були впроваджені у Великобританії та Європі, наприклад, у поліції округу Кент, у Нідерландах [8].

Здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) у сучасному виразі є поліцейською інновацією. Ця модель передбачає застосування різних кількісних методів для того, щоб заздалегідь ідентифікувати приблизний час, місце або осіб, які матимуть стосунок до кримінального прояву. І хоча не можна сказати, що модель є цілком новою, проте адаптація до потреб правоохоронної діяльності математичних алгоритмів прогнозування, використання сучасних систем штучного інтелекту дає змогу на практиці побачити конкретний результат [9, с. 13].

Прогнозна модель діяльності поліції (Predictive Policing) як окрема модель проактивної діяльності поліції бере свій початок із першого симпозиуму Національного інституту юстиції із прогносної діяльності поліції, який відбувся у 2009 р. в Лос-Анджелесі (США). Учасники зустрічі визначили багато векторів потенційного застосування передбачуваної поліції (діяльність поліції на основі прогнозів), але основним фактичним використанням моделі був опис часу та місця майбутніх інцидентів у моделі, або серії злочинів.

Наприклад, поліція в Річмонді (штат Вірджинія, США) використовувала методи передбачуваної роботи поліції для аналізу випадкових інцидентів з обстрілами. За допомогою цього аналізу для прогнозування вони змогли передбачити час, місце та характер майбутніх інцидентів [10].

Модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) використовує дані про час, місця та характер минулих інцидентів, щоб забезпечити розуміння поліцейським керівникам того, де і в який час патрулі поліції повинні патрулювати або підтримувати свою присутність, щоб найкраще використовувати ресурси або мати найбільші шанси стримувати або запобігати майбутнім кримінальним проявам [11].

Модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) охоплює різноманітні статистичні методи в поєднанні із програмним забезпеченням для прогнозування можливих місць скоєння кримінальних правопорушень і порушення громадського порядку на основі інформації про попередні інциденти. Цю модель, яку часто називають прогнозуванням злочинності, подібною мірою орієнтовано на використання прогресивних аналітичних методів як основи для запобігання злочинній діяльності. Модель правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) – це проактивна поліцейська діяльність, яка використовує алгоритми прогнозування, засновані на поєднанні різних типів даних, щоб передбачити, де і коли може статися злочин, і визначити закономірності серед минулих кримінальних інцидентів. Прогнозна поліція зазвичай зосереджується на геопросторовому прогнозуванні.

«Модель правоохоронної діяльності поліції на основі прогнозів» (Predictive Policing) є «загальним терміном для будь-якого підходу до боротьби зі злочинністю, який включає залежність від інформаційних технологій (зазвичай даних картування злочинності й аналізу), теорії кримінології, алгоритмів прогнозування та використання цих даних для упереджувальної поліцейської діяльності.

Коли йдеться про поняття моделі правоохоронної діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing), варто визначити, що це використання історичних даних для створення просторово-часового прогнозу зон злочинності, або гарячих точок злочинності, які будуть основою для рішень щодо розподілу ресурсів поліції з розрахунком на те, що наявність офіцерів у запропонованому місці та в запропонований час стримуватиме або сприятиме виявленню злочинної діяльності. Проте інколи прогнозні методи поліцейської діяльності також можуть бути зосереджені на передбаченні протиправної поведінки осіб, які можуть стати правопорушниками, або на передбаченні особи злочинців за допомогою регресійних і класифікаційних моделей, які включають чинники ризику, статистичне моделювання для пов'язування злочинів, а також комп'ютерні запити й аналіз розвідувальних та інших баз даних.

Застосування алгоритмів створює більш ефективний підхід, який пришвидшує процес прогнозування, оскільки він може швидко враховувати необмежену кількість змінних вхідних даних для проведення автоматизованого обчислення результату. Передбачення, які формує алгоритм дій під час прогнозування, повинні мати мету запобігання, яке зазвичай направляє поліцейського до передбачуваного часу та місця злочину [10]. Застосування автоматизованої (комп'ютеризованої) прогностичної поліцейської діяльності забезпечує більш точний і ефективний процес за прогнозування майбутніх можливих кримінальних проявів, оскільки для підтвердження рішень є дані, а не лише інстинктивне розуміння співробітниками поліції процесів у злочинному середовищі.

Важливим практичним аспектом проактивної моделі діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing) є застосування аналітичних методів, зокрема кількісних, співробітниками підрозділів кримінального аналізу, для виявлення ймовірних цілей для втручання поліції та запобігання злочинам або розкриття минулих злочинів шляхом статистичних прогнозів. Проте, окрім прогнозу-

вання злочинності, модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) передбачає активну реакцію на злочинність, метою якої є зміна результатів шляхом визначення «тактики / стратегії запобігання злочинності» й оцінки поліцейських програм [12].

Поліція під час прогнозування узагальнює дані з різних джерел (як дані про злочини в реальному часі, так і інші дані про злочини) і визначає закономірності в сукупному наборі даних. Потім поліція використовує ці моделі для передбачення, запобігання й ефективного реагування на майбутні злочини. Модель діяльності поліції збігається з діяльністю поліції в гарячих точках, але зазвичай відрізняється тим, що вона покладається на складну аналітику, яка використовується для прогнозування ймовірності злочинів у дуже конкретних параметрах простору та часу та для дуже конкретних видів злочинів.

Прогнозні методи можна використовувати для прогнозування поширеності злочинів за типами, прогнозування поведінки злочинців, визначення особи злочинців або прогнозування жертв злочинів. Для геопросторового прогнозування злочинної діяльності багато відділів поліції використовують комп'ютерне програмне забезпечення для створення карт прогнозованої злочинної діяльності. Методи, що застосовуються для виявлення ймовірних винних у минулих кримінальних проявах, використовують наявну інформацію про виявлені місця вчинення кримінальних правопорушень, щоб автоматично пов'язувати підозрюваних із конкретними інцидентами. Методи прогнозування потенційних жертв злочинів визначають групи й осіб, які перебувають у зоні ризику, наприклад тих, хто перебуває поблизу місць ризику, осіб, яким загрожує віктимізація, та осіб, яким загрожує домашнє насильство.

Прогнозування – це лише половина роботи під час реалізації моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing), інша половина передбачає розроблення та застосування втручань у події, імовірність виникнення яких передбачається.

Є низка компаній, які продають комерційне програмне забезпечення для прогнозування розвитку подій у діяльності поліції (наприклад, PredPol і HunchLab 2.0). Це програмне забезпечення вимагає доступу до даних про злочини (бази даних і системи інформаційно-аналітичного забезпечення) у реальному часі (а іноді й до інших даних, не пов'язаних із кримінальними проявами), які є геокодованими, надійними та придатними для аналітичних цілей. Програмне забезпечення також повинно мати відповідний алгоритм, який може створювати релевантні прогнози, коли це необхідно, які трактуються кримінальними аналітиками для співробітників оперативних підрозділів і органів досудового розслідування, а особливо для керівного складу (осіб, наділених повноваженнями ухвалювати рішення про застосування сил і засобів для реалізації покладених на поліцію завдань). Окрім програмного забезпечення, для впровадження поліцейської діяльності на основі прогнозування необхідно набути досвіду оперативного ухвалення рішень про те, як діяти в тій чи тій ситуації, виникнення якої спрогнозовано з більшою чи меншою мірою вірогідності. До найбільш часто повторюваних ситуацій, прогнози виникнення яких готуються найчастіше, треба напрацювати відповідну тактику, пристосовану до проблеми злочинності, яка дозволить нейтралізувати кримінальну активність із максимальним ефектом і застосуванням мінімуму необхідних зусиль і ресурсів. Однак варто зазначити, що програмне забезпечення не є обов'язковим для отримання результатів, подібних до тих, що виробляються програмним забезпеченням. За наявності належних знань і за відповідних обставин добре навчений кримінальний аналітик може готувати релевантні прогнози з мірами вірогідності, придатними для використання в роботі.

Ефективність здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) однозначно встановити важко, оскільки, щоб бути діяльною моделлю поліцейської діяльності, вона може потребувати поєднання двох компонентів. Перший – це програмний алгоритм, або режим прогнозування, який здатний робити припущення про майбутній імовірний розвиток подій. По-друге, прогнозовані події повинні ініціювати оперативну реакцію на події, які ідентифікуються через застосування моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) [10].

Як висновок варто зазначити, що здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) межує з низкою проблем, які впливають на її ефективність. До таких проблем варто віднести високу вартість організації та підтримки інфраструктури моделі діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing), що може призвести до її обмеженого використання. На нашу думку, модель роботи поліції на основі прогнозів варто сприймати як додаткову спроможність, і вмиле її застосування може позитивно вплинути на результативність застосування обмежених ресурсів (сил і засобів) поліції для успішної реалізації своєї місії із запобігання поширенню злочинності. Подальшого наукового дослідження потребують питання видів і методів здійснення правоохоронної діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing), цикл процесу правоохоронної діяльності поліції, що здійснюється на підставі прогнозів (Predictive Policing). З огляду на те, що модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) є відносно новою, для розуміння перспектив її застосування доцільно дослідити її ефективність і роль кримінально-аналітичної діяльності в її реалізації.

Список використаних джерел:

1. Мовчан А. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 244 с.
2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр. : Указ Президента України № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733> (дата звернення: 02.06.2023).

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. 1728 с.
4. Орлов Ю. Планування кримінологічне. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 358–360.
5. Predictive policing: The role of crime forecasting in law enforcement operations / W.L. Perry et al. Washington, DC : Rand Corporation, 2013.
6. Perry W.L. Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations. RAND Corporation, 2013.
7. Zach Friend. Predictive Policing: Using Technology to Reduce Crime. *FBI Law Enforcement Bulletin* / Federal Bureau of Investigation. Retrieved 8 February 2018.
8. Rienks Rutger. Predictive Policing: Taking a Chance for a Safer Future. 14 Jul, 2015.
9. Богінський О. Роль і місце кримінальної розвідки в сучасних моделях стримування злочинності. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3081?show=full&locale-attribute=uk> (дата звернення: 02.06.2023).
10. Proactive Policing: Effects on Crime and Communities. *National Academies Press*. Washington, DC. URL: <https://www.nap.edu/read/24928/chapter/4#73> (дата звернення: 02.06.2023).
11. Lau Tim. Predictive Policing Explained. Attempts to forecast crime with algorithmic techniques could reinforce existing racial biases in the criminal justice system. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained> (дата звернення: 02.06.2023).
12. Algorithmic prediction in policing: assumptions, evaluation, and accountability / Lyria Bennett et al. *Policing and Society* : International Journal of Research and Policy. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10439463.2016.1253695> (дата звернення: 02.06.2023).

References:

1. Movchan, A.V. Informatiino-analitychna robota v operatyvno-rozshukovii diialnosti Natsionalnoi politsii: navch. posibnyk / A.V. Movchan. Lviv: LvDUVS, 2017. 244 s. [in Ukrainian].
2. Ukaz Prezidenta Ukrainy “Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky” № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733> (data zvernennia: 02.06.2023) [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250 000 / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 2005. VIII, 1728 s. [in Ukrainian].
4. Orlov, Yu.V. Planuvannia kryminolohichne. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2016. № 2 (7). S. 358–360 [in Ukrainian].
5. Perry, W.L., McInnis, B., Price, C., Smith, S., & Hollywood, J. Predictive policing: The role of crime forecasting in law enforcement operations. Washington, DC : Rand Corporation, 2013.
6. Perry, Walter L. Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations. RAND Corporation. ISBN 978-0833081551. 2013.
7. Friend, Zach. Predictive Policing: Using Technology to Reduce Crime / FBI Law Enforcement Bulletin. Federal Bureau of Investigation. Retrieved 8 February 2018.
8. Rienks, Rutger. Predictive Policing: Taking a Chance for a Safer Future. 14 Jul, 2015.
9. Bohynskiyi, O.V. Rol i mistse kryminalnoi rozvidky v suchasnykh modeliakh strymuvannia zlochynnosti / O.V. Bohynskiyi. *Pravo i bezpeka*. 2017. № 4 (67). URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3081?show=full&locale-attribute=uk> (data zvernennia: 02.06.2023) [in Ukrainian].
10. Proactive Policing: Effects on Crime and Communities. *National Academies Press*. Washington, DC. URL: <https://www.nap.edu/read/24928/chapter/4#73> (data zvernennia: 02.06.2023) [in Ukrainian].
11. Lau, Tim. Predictive Policing Explained. Attempts to forecast crime with algorithmic techniques could reinforce existing racial biases in the criminal justice system. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained> (data zvernennia: 02.06.2023) [in Ukrainian].
12. Bennett, Lyria, Chan, Moses and Janet. Algorithmic prediction in policing: assumptions, evaluation, and accountability. *Policing and Society* : An International Journal of Research and Policy. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10439463.2016.1253695> (data zvernennia: 02.06.2023) [in Ukrainian].

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-19>

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зачек Олег Ігорович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4846-5718>

Дмитрик Юрій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3929-3544>

Сеник Володимир Васильович,

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна,
доцент кафедри обчислювальної математики та програмування,
Національний університет «Львівська політехніка»,
вулиця Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0428-6443>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності та його ролі у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю. В останні роки у різних країнах світу, включаючи Україну, все частіше використовується штучний інтелект в різних сферах, у тому числі в поліції. У міжнародній практиці є чимало прикладів успішного впровадження штучного інтелекту в правоохоронну діяльність. Є значна кількість напрямів використання засобів штучного інтелекту для боротьби зі злочинністю. Використання штучного інтелекту може допомогти правоохоронним органам відстежувати злочинців та злочинні групи, визначати місцезнаходження злочинців, аналізувати відео- та аудіозаписи, шукати співвідношення між різними злочинами та правопорушниками тощо. Штучний інтелект може допомогти поліпшити ефективність розслідувань, знизити кількість помилок та зайвих витрат часу і зусиль, а також допомогти аналізувати великі обсяги інформації і виявляти можливі зв'язки між різними фактами, що можуть мати ключове значення для розслідування злочинів. У статті розглянуто досвід зарубіжних країн щодо застосування штучного інтелекту для боротьби зі злочинністю. Швидкий розвиток технологій штучного інтелекту потребує постійного відслідковування його можливостей у галузі правоохоронної діяльності та розробки нормативних документів, що регламентують їх застосування правоохоронними органами України. Тому розглянуто спроби впровадження засобів штучного інтелекту у правоохоронну діяльність в Україні та проблеми, які виникають у зв'язку з цим. Однією з проблем, що потребують розв'язання, є відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту як в Україні, так і за кордоном. Нами зроблено висновки про необхідність розроблення й удосконалення вітчизняного законодавства щодо застосування штучного інтелекту та запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: штучний інтелект, правоохоронна діяльність, ChatGPT, Clearview AI, OSINT, нейромережа, нормативно-правове регулювання.

Zachek Oleg, Dmytryk Yurii, Senyk Volodymyr. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INCREASING EFFICIENCY LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Abstract. *The article is devoted to the study of the current problems of the use of artificial intelligence in law enforcement activity and its role in increasing the effectiveness of the fight against crime. Artificial intelligence is increasingly being used in various fields, including in the police, in various countries of the world, including Ukraine, in recent years. Many examples of successful implementation of artificial intelligence in law enforcement activities are in international practice. A significant number of directions for using artificial intelligence to fight crime are there. The use of artificial intelligence can help law enforcement agencies track criminals and criminal groups, locate criminals, analyze video and audio recordings, and look for correlations between different crimes and criminals, and more. Artificial intelligence can help improve the efficiency of investigations, reduce the number of errors and waste of time and effort, as well as help analyze large amounts of information and identify possible connections between various facts that can be of key importance in the investigation of crimes. The article examines the experience of foreign countries regarding the use of artificial intelligence to fight crime. The rapid development of artificial intelligence technologies requires constant monitoring of its capabilities in the field of law enforcement and the development of normative documents regulating their use by law enforcement agencies of Ukraine. Therefore, attempts to introduce artificial intelligence tools into law enforcement activities in Ukraine and the problems that arise in connection with this are considered. One of the problems that need to be solved is the lack or imperfection of legal regulation of artificial intelligence both in Ukraine and abroad. We made conclusions about the need to develop domestic legislation on the use of artificial intelligence and proposed changes to the current legislation.*

Key words: *artificial intelligence, law enforcement activity, ChatGPT, Clearview AI, OSINT, neural network, normative and legal regulation.*

Вступ. На сьогодні спостерігається досить значна інтеграція інформаційних технологій у діяльність правоохоронних органів. У цілому застосування штучного інтелекту, як напряму інформаційних технологій, в правоохоронній діяльності є доволі важливим та актуальним аспектом для України.

У загальному випадку штучний інтелект – це галузь науки, яка займається розробкою програм та алгоритмів, які дозволяють комп'ютерам виконувати завдання, що раніше вимагали людського інтелекту [1]. Відтак штучний інтелект може бути використаний для покращення ефективності роботи правоохоронних органів та забезпечення публічної безпеки. Наприклад, використання штучного інтелекту може допомогти правоохоронним органам відстежувати правопорушників та злочинні групи, визначати їх місцезнаходження, аналізувати відео- та аудіозаписи, шукати співвідношення між різними злочинами та правопорушниками тощо. Штучний інтелект може використовуватись також для аналізу текстової та мовної інформації у процесі профілактичних заходів, проведені гласних чи негласних слідчих дій. Наприклад, за допомогою аналізу мовної інформації комп'ютерна програма може виявляти ключові слова та зв'язки між повідомленнями,

що дає можливість виявити можливі загрози та, безпосередньо, самих правопорушників; за допомогою програм розпізнавання облич можна ідентифікувати осіб, правопорушення яких були зафіксовані засобами фото та відеоспостереження.

Взагалі, на думку Р.І. Благути та А.В. Мовчана, використання відеоінформації з камер відеоспостереження, встановлених на вулицях та в інших громадських місцях, є перспективним для розвитку оперативно-розшукової ідентифікації [2, с. 81]. Інтелектуальні системи безпеки, які використовують системи відеоспостереження на основі відеокамер зі штучним інтелектом, дозволяють попереджати злочини та терористичні атаки, внаслідок чого рівень злочинності в середньому може значно знижуватись [3, с. 83].

У міжнародній практиці є чимало прикладів успішного впровадження штучного інтелекту в правоохоронній діяльності. Так, наприклад, у США Федеральне Бюро Розслідувань (FBI) використовує штучний інтелект для розпізнавання правопорушників на відео з камер спостереження в режимі реального часу. За допомогою штучного інтелекту агенти FBI можуть отримувати доступ до великих обсягів даних та аналізувати їх, щоб виявляти правопорушників та прогнозувати місце та час наступного

злочину. У Великобританії поліція використовує штучний інтелект для аналізу соціальних мереж та інших відкритих джерел інформації, щоб виявляти можливі загрози національній безпеці. А у Німеччині поліція використовує штучний інтелект для виявлення злочинів, пов'язаних з фінансовими операціями. Аналітичні системи штучного інтелекту спроможні автоматично аналізувати великі обсяги фінансової інформації та виявляти можливі ознаки фінансових злочинів, таких як відмивання грошей, корупція та шахрайство.

Штучний інтелект також може використовуватись для автоматизації процесів збору та оброблення доказів у межах кримінальних проваджень. Наприклад, системи штучного інтелекту здатні автоматично сканувати та аналізувати великі обсяги текстової інформації, що допомагає розглядати справи швидше та ефективніше.

Один з надпотужних та складних штучних інтелектів на сьогоднішній день є ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer), розроблений компанією OpenAI, який може виконувати різні завдання, включаючи розпізнавання мови, розуміння запитів та формування відповідь на запитання, здійснювати генерацію тексту, музики тощо. Завдяки таким можливостям ChatGPT може бути використаний у боротьбі із злочинністю на різних рівнях та у різних контекстах. Ось, наприклад, кілька можливих способів використання ChatGPT для боротьби зі злочинністю:

1. Аналіз соціальних медіа та веб-сторінок злочинців: ChatGPT може аналізувати текст, фотографії та відео, що публікуються на цих сторінках, та шукати ознаки злочинної діяльності.

2. Перевірка текстових повідомлень на ознаки злочинної діяльності. Програма може розпізнавати ключові слова та вирази, що вказують на злочинну діяльність, такі, як наркотики, зброя, планування злочину тощо.

3. Аналіз відео та зображень з камер спостереження. Програма здатна розпізнавати обличчя правопорушників, автомобілі, номерні знаки та інші ознаки, які можуть допомогти в ідентифікації правопорушників.

4. Згадане програмне забезпечення може бути використане для аналізу даних щодо злочинності та видачі рекомендацій стосовно превентивних заходів (програма може аналізувати статистику злочинності в конкретній галузі, регіоні та робити прогнози щодо можливих правопорушень, які можуть статися на певній території обслуговування підрозділу поліції, та пропонувати заходи, які слід ужити для їх запобігання). Наприклад, програма може моделювати та рекомендувати місця для встановлення камер відеоспостереження, де часто відбуваються правопорушення, або підвищення поліцейської присутності (збільшення кількості патрулів) у певних районах, де є значна частка крадіжок, розбоїв чи грабежів.

Використовуючи штучний інтелект, програма може аналізувати великі обсяги даних, що дозволяє поліції здійснювати ефективніші розслідування та запобігати злочинам. Однак, тут важливо забезпечити правильне навчання програми та захист приватності громадян, щоб уникнути помилок і неправильного використання даних.

Але є і незаконні методи застосування ChatGPT: створення текстів для листування або фішингових сайтів, коли штучний інтелект видає себе за певну особу, наслідуючи її манеру спілкування; створення шкідливого коду, коли злочинці обходять встановлені розробниками неймережі обмеження шляхом розбиття завдання на окремі частини і потім за допомогою ChatGPT збирають частини коду в цілу шкідливу програму; також злочинці можуть запитувати у ChatGPT порад щодо скоєння злочинів і уникнення покарання [4].

Разом з тим ChatGPT приносить як користь, так і шкоду: злочинці легко обходять вбудований розробниками захист – наприклад, заборону на створення шкідливого коду. Для цього вони просто розбивають завдання на кілька частин, щоб запити виглядали нейтральними. А потім за інструкціями від самого ж штучного інтелекту збирають їх в одну програму. Навіть ті, хто нічого не тямлять у програмуванні, створюють віруси під свої потреби, використовуючи ChatGPT як інструктора.

Ще одна популярна ніша незаконного використання нейромережі – соціальна інженерія. ChatGPT здатний без зусиль написати переконливий текст для фішингового сайту або листування, без помилок і з такими деталями, які введуть в оману користувача. Він може вести діалоги та переконувати людей у своїй правоті, створювати привабливі пропозиції для розсилок і наслідувати конкретну манеру спілкування, щоб видати себе за реально існуючу людину.

Наступний спосіб застосування ChatGPT – можливість безпосередньо запитати його, як скоїти злочин з найбільшою вигодою, дізнатися про нові афери, схеми обману, отримати статистику щодо скоєних злочинів, щоб не конкурувати з іншими злочинцями, а також отримати розуміння, які помилки роблять інші шахраї, на чому їх ловить поліція і як цього уникнути. Таким чином, нейромережа перетворилася на інструмент, який приносить як користь, так і шкоду [4].

Велику користь у правоохоронній діяльності може принести технологія розпізнавання облич на основі штучного інтелекту, розроблена американською компанією Clearview AI. Алгоритм цього програмного забезпечення дозволяє співставляти світлина особи з фотографіями бази даних, яка налічує понад 20 мільярдів зображень, що розміщені у мережі Інтернет, зокрема в соціальних мережах [5]. Clearview AI має 3100 активних користувачів у щонайменше 600 правоохоронних органах [6].

Поліція Маямі підтвердила ВВС, що використовує це програмне забезпечення для розслідування будь-якого виду правопорушень. За словами помічника начальника поліції Маямі Армандо Агілара, поліція Маямі застосовувала програмне забезпечення Clearview AI у середньому 450 разів на рік і воно допомогло у розкритті кількох убивств. Ця технологія дозволяє правоохоронним органам за світливою особи перевіряти її на збіг у базі даних, надаючи потім посилання на відповідні зображення у мережі Інтернет. За словами виконавчого директора компанії Clearview AI Хоана Тон-Тата, їх технологію застосовують сотні

поліцейських у США. Так, є проблема законодавчого врегулювання застосування програмного забезпечення Clearview AI у діяльності поліції. Однак, М. А. Агілар підкреслив, що вони не проводять арешти лише на підставі «збігів» Clearview AI, а використовують дані як підказку та продовжують звичайний метод розслідування справи [7].

Станом на 2023 рік було зареєстровано лише кілька випадків помилкової ідентифікації за допомогою розпізнавання обличчя Clearview AI. На думку виконавчого директора компанії Clearview AI Тон-Тата, ці випадки можна пояснити поганою роботою поліції, оскільки технологія має приблизно 100% точність. Однак, цей рівень точності базується на світлинах і на нього впливає якість завантаженого зображення [7].

У березні 2022 року компанія Clearview AI надала свою технологію Україні для допомоги в обороні від російського нападу. Спочатку ця технологія була надана Міністерству оборони України, а потім багато інших відомств, включаючи Національну поліцію України, приєдналися до проекту [8]. Технологія Clearview AI застосовується для перевірки осіб на блоках, ідентифікації загиблих солдатів і військовополонених, пошуку зниклих безвісти. Також, технологія розпізнавання обличчя може бути використана для розслідування військових злочинів шляхом розпізнавання обличчя злочинців на світлинах та відео, які самі ж злочинці, хизуючись, викладають в Інтернет.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що за допомогою штучного інтелекту можна зібрати та проаналізувати велику кількість даних з різних джерел, таких як соціальні мережі, сайти, блоги, форуми та інші джерела в Інтернеті. Штучний інтелект може також використовуватись для автоматичного визначення ступеня довіри до джерела інформації, що допоможе зменшити ризик поширення неправдивої інформації.

Більше того, штучний інтелект також може бути корисним для підвищення ефективності збору та якості аналізу інформації з відкритих джерел, забезпечуючи точність та швидкість оброблення даних. Оскільки штучний інтелект

може здійснювати аналізувати великі обсяги інформації за короткий час, це дозволяє забезпечити точніші та детальніші результати аналізу, що може мати важливе значення в підвищенні ефективності правоохоронної діяльності.

Розвідка на основі відкритих джерел OSINT (Open source intelligence) та штучний інтелект можуть використовуватися в комбінації для забезпечення ефективної та швидкої аналітики даних з відкритих джерел.

Основні переваги використання штучного інтелекту в розвідці полягають у здатності оброблення великої кількості даних та виявленні певних закономірностей, що можуть вказувати на потенційні загрози або можливості. Наприклад, штучний інтелект здатен аналізувати соціальні медіа, виявляти певні ключові слова, теми або поведінку, що можуть вказувати на потенційні ризики для безпеки чи інші важливі аспекти. Але велика кількість інформації з відкритих джерел може бути неперевіреною або містити неточності, тому важливо забезпечити якість та достовірність даних для аналізу. Застосування штучного інтелекту зменшує витрати часу та зусиль на аналіз даних, а збір даних з відкритих джерел забезпечує необхідною інформацією для проведення аналізу.

На основі сказаного можна стверджувати, що штучний інтелект здатен: сприяти підвищенню ефективності розслідувань; знизити кількість помилок та зайвих витрат часу і зусиль; надати допомогу у аналізі великих обсягів інформації і, як наслідок, виявляти можливі зв'язки між різними фактами, що можуть мати ключове значення для розслідування злочинів.

Актуальність даного дослідження обґрунтовується значною роллю високих технологій у діяльності правоохоронних органів. Проблеми використання високих технологій, і зокрема, штучного інтелекту для підвищення ефективності правоохоронної діяльності неодноразово порушувались у вітчизняній науці. Неабияка актуальність питання, що розглядається, зумовила те, що у різні часи воно прямо чи опосередковано ставало предметом дослідження таких науковців, як Р.І. Благута,

О.І. Бугера, В.В. Голіна, М.В. Карчевський, В.А. Мисливий, А.В. Мовчан, В.М. Струков, Д.Ю. Узлов, К.В. Юртаєва та ін. Також, це питання вивчали зарубіжні дослідники Dupont B., Eliot L, Kashmir Hill, Stevens Y., Westermann H., Joyce M. Проте, швидкий розвиток технологій штучного інтелекту потребує постійного відслідковування його можливостей у галузі правоохоронної діяльності, удосконалення та розроблення нормативних документів, що регламентують їх застосування правоохоронними органами України.

Метою статті є висвітлення ролі штучного інтелекту в правоохоронній діяльності підрозділів Національної поліції України, а також надання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Матеріали та методи. Для аналізу висвітлення проблеми застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності нами було опрацьовано низку праць сучасних науковців, опублікованих у провідних українських і зарубіжних виданнях. Для здійснення дослідження було використано систему методів наукового пізнання, а саме загальнофілософський метод, методи дедукції та індукції, метод системного та структурного аналізу, формально-логічний метод. Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовувався на всіх етапах пізнавального процесу. Метод дедукції дозволив зробити висновок щодо напрямів та змісту правового регулювання застосування штучного інтелекту на основі розгляду поглядів науковців. Метод індукції дозволив зробити висновок про необхідність удосконалення та розроблення нормативно-правового регулювання застосування штучного інтелекту у правоохоронній діяльності з метою забезпечення прав та свобод громадян. Метод системного та структурного аналізу дозволив дослідити чинне законодавство у галузі використання штучного інтелекту в Україні. Формально-логічний метод сприяв формулюванню висновків проведеного дослідження.

Матеріали дослідження містять нормативно-правове підґрунтя застосування штучного інтелекту як за кордоном, так і в Україні.

Результати. Розглядаючи використання штучного інтелекту в Україні, варто відзначити, що, загалом, Україна має потенціал для використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності, але поки що цей напрямок не повністю реалізований. На даний момент, в Україні застосовуються деякі методи штучного інтелекту, але вони не масштабні та не використовуються у повному обсязі.

Однією з головних причин обмеженого застосування штучного інтелекту в Україні є відсутність належних фінансових ресурсів. Розроблення та впровадження програмного забезпечення з використанням штучного інтелекту вимагає значних фінансових вкладень. Однак, за відсутності достатніх фінансових ресурсів, можна використовувати вже існуючі відкриті джерела для розроблення відповідного програмного забезпечення з використанням штучного інтелекту.

Ще одна причина – це брак кваліфікованих спеціалістів зі знанням штучного інтелекту. В Україні не так багато фахівців, які мають досвід у розробленні програмного забезпечення з використанням штучного інтелекту. Тому, необхідно проводити навчання та перепідготовку фахівців з штучного інтелекту для забезпечення належного рівня використання цієї технології в Україні.

Проте, в Україні виконується ряд заходів, щоб забезпечити розвиток застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності. Зокрема, Національна поліція України вже використовує деякі системи штучного інтелекту, наприклад, системи розпізнавання обличчя, які допомагають виявляти правопорушників швидше та ефективніше, попереджувати терористичні акти та інші злочини, тим самим забезпечуючи вищий рівень безпеки у містах та на вулицях, а також виявляти злочинців, які перебувають у розшуку. Крім того, діюча система автоматичного розпізнавання номерних знаків автомобілів дозволяє швидко ідентифікувати транспортні засоби, які були задіяні в правопорушеннях.

Україна активно працює над розвитком інноваційного сектора, підтримкою підприємництва та стартапів, впровадженням циф-

рових технологій у сфері освіти, охорони здоров'я, енергетики та інших галузей діяльності. Метою цих зусиль є створення конкурентоспроможної, інноваційної та цифрової економіки в Україні, яка дозволить підвищити якість життя населення та забезпечити сталий розвиток країни в цілому.

Проте, одним з найскладніших етичних питань, пов'язаних з штучним інтелектом, є питання прозорості і відповідальності алгоритмів, які використовуються у системах прийняття рішень. Наприклад, алгоритми машинного навчання можуть приймати рішення на основі даних, які можуть бути необ'єктивними або неповними, що може призвести до дискримінації. Це відбувається внаслідок того, що є певна упередженість у будь-якій діяльності людини. І якщо машинне навчання буде здійснюватись на основі результатів такої діяльності, то штучний інтелект буде також упередженим, і з часом така упередженість буде зростати [9, с. 33–34].

Адвокат Анастасія Клян підкреслює, що правове визначення та регулювання застосування штучного інтелекту в українському законодавстві відсутні і відповідальність за неправомірне використання штучного інтелекту на даний час нормативно не закріплена [10].

Базовим нормативним документом щодо використання штучного інтелекту в Україні є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена Розпорядженням Кабінету міністрів України у 2020 р. [11]. Однією із проблем, що потребують розв'язання, згідно цієї Концепції, є відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту.

На думку К.С. Токаревої українські правові акти не регламентують діяльності штучного інтелекту, тому планується співпраця з міжнародними організаціями щодо розроблення стандартів та Етичного кодексу використання штучного інтелекту в Україні [12, с. 149, 151].

Бортник С.М. вважає, що штучний інтелект у діяльності правоохоронних органів України використовується недостатньо внаслідок складної фінансової ситуації та недостатнього правового регулювання [13].

З метою розроблення законодавства у сфері використання систем штучного інтелекту в Україні Національна асоціація адвокатів України створила Робочу групу, яку очолив заступник Голови Ради адвокатів України Валентин Гвоздій [14].

Глоба Костянтин та Вахліс Інна вважають, що зміни у законодавство України для створення правових інструментів регулювання діяльності об'єктів штучного інтелекту є нагальними, крім цього необхідно передбачити юридичну відповідальність за шкоду, спричинену використанням штучного інтелекту [15].

Законодавство, що регулює використання штучного інтелекту, у інших країнах світу також не прийняте. Європейська Комісія запропонувала регламент щодо регулювання використання штучного інтелекту Artificial Intelligence Act, який активно обговорюється законодавцями ЄС, і 6 грудня 2022 року Рада ЄС ухвалила спільну позицію щодо цього регламенту. Але законом він стане лише після узгодження спільної версії тексту закону Радою ЄС та Європарламентом. У Канаді розробляється Закон про штучний інтелект і дані – Artificial Intelligence and Data Act (AIDA). Також на стадії розроблення подібні законодавчі акти є у США, Бразилії та інших країнах [16].

Таким чином, Україна має потенціал для успішного розвитку штучного інтелекту, але для цього необхідно продовжувати роботу над підвищенням кваліфікації фахівців та залучення більше фінансових ресурсів для розроблення та впровадження інноваційних рішень. Крім того, важливо вирішувати етичні питання, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту. Для цього необхідно розробити належне законодавство, яке б визначало правила використання технологій штучного інтелекту у різних галузях, що забезпечувало

б захист особистої інформації та запобігало б нерівності на основі алгоритмів штучного інтелекту.

Висновки. Як бачимо, застосування штучного інтелекту у підвищенні ефективності правоохоронної діяльності в Україні має важливе значення і великі перспективи. Більше того, його роль у майбутньому буде лише зростати. Проте є і значні проблеми, які необхідно вирішувати нагально. Найбільш значною проблемою є відсутність нормативно-правового регулювання застосування штучного інтелекту в Україні, і зокрема у правоохоронній діяльності. Тому важливе значення має прийняття нормативно-правових актів, які регламентують використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності. Це є непростим завданням, зважаючи на відсутність прийнятих законів в цій галузі навіть у інших країнах.

Пропонуємо ввести зміни до Статті 25 «Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення» Закону України «Про Національну поліцію» [17], а саме, додати пункт 6 частини 2 «Поліція в рамках інформаційно-аналітичної діяльності:» у редакції: «Для збору, обробки та аналізу інформації може застосовувати засоби штучного інтелекту».

Також вважаємо за необхідне додати до переліку прав підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, право на використання штучного інтелекту та інших сучасних технологій в процесі здійснення оперативно-розшукових заходів. Для цього пропонуємо ввести зміни до Статті 8 «Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [18], а саме додати пункт 22 частини першої у редакції: «Застосовувати засоби штучного інтелекту для отримання, обробки, перевірки та аналізу оперативної інформації».

Список використаних джерел:

1. Штучний інтелект (ШІ) – що це таке, як працює і навіщо потрібен. URL: <https://termin.in.ua/shtuchnyu-intelekt/> (дата звернення: 12.04.2023).
2. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.

3. Бугера О.І. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 32(71). № 6. 2021. С. 82–86. URL: https://www.juris.vernadskujournals.in.ua/journals/2021/6_2021/15.pdf (дата звернення: 12.04.2023).
4. Гайдамашко Олександр. У Європолі попередили про шахрайські схеми з використанням ChatGPT. *Новини 24*. 30 березня 2023 р. URL: https://24tv.ua/tech/chatgpt-rozshiriv-mozhливosti-shahray-iv-neochikuvanim-sposobom_n2284722 (дата звернення: 12.04.2023).
5. Ryan Mac, Kashmir Hill. Clearview AI settles suit and agrees to limit sales of facial recognition database. *NY Times*. May 9, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/09/technology/clearview-ai-suit.html> (дата звернення: 12.04.2023).
6. Kashmir Hill. What We Learned About Clearview AI and Its Secret ‘Co-Founder’. *NY Times*. March 18, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/03/18/technology/clearview-facial-recognition-ai.html> (дата звернення: 12.04.2023).
7. James Clayton, Ben Derico. Clearview AI used nearly 1m times by US police, it tells the BBC. *BBC News*. 27 March, 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-65057011> (дата звернення: 12.04.2023).
8. Війна в Україні. URL: <https://www.clearview.ai/ukraine> (дата звернення: 12.04.2023).
9. Карчевський М.В. Штучний інтелект та протидія злочинності. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листопада 2020 р.)*. Харків : Право, 2020. 112 с.
10. Клян Анастасія. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. *GOLAW*. 03.02.2022. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення: 20.04.2023).
11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
12. Токарева К.С., Савліва Н.О. Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 3(60). С. 148–153. URL: https://www.google.com.ua/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/15967/23255&ved=2ahUKEwigrav1n7j-AhXthv0NHHTeDv84ChAWegQIBBAC&usq=AOvVaw28DCqkdlvGIOj_-Ug9thXv (дата звернення: 20.04.2023).
13. Бортник С.М. Особливості регулювання використання штучного інтелекту у правоохоронній системі. Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів: матеріали круглого столу (м. Харків, 14 грудня 2021 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ., Каф. кібербезпеки та ДАТА-технологій. Харків : ХНУВС, 2021. С. 28–31.
14. Гришанова Надія. Правове регулювання штучного інтелекту: у НААУ створено Робочу групу. *ЛІГА:ЗАКОН*. 09.03.2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/218005_pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-u-naau-stvoreno-robochu-grupu (дата звернення: 20.04.2023).
15. Глоба Костянтин, Вахліс Інна. Закон України «Про штучний інтелект»: він є? *Юридична газета online*. 13.03.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/-zakon--ukrayini-pro-shtuchnij-intelekt-vin-e.html> (дата звернення: 20.04.2023).
16. Котков Ігор. AI Act: що ЄС думає про штучний інтелект. *Legal IT Group*. 31.01.2023. URL: <https://legalitgroup.com/ai-act-shho-yes-dumaye-pro-shtuchnij-intelekt/> (дата звернення: 20.04.2023).
17. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
18. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 14.05.2023).

References:

1. Shtuchnyi intelekt (ShI) – shcho tse take, yak pratsiuie i navishcho potriben [Artificial intelligence (AI) – what it is, how it works and why it is needed]. Retrieved from: <https://termin.in.ua/shtuchnyy-intelekt/>. [in Ukrainian].
2. Blahuta R.I., Movchan A.V. Novitni tekhnologii u rozsliduvanni zlochyniv: suchasnyi stan i problemy vykorystannia: monohrafiia [The latest technologies in the investigation of crimes: the current state and problems of use: monograph]. Lviv: LvDUVS, 2020. 256 s. [in Ukrainian].
3. Buhera O.I. Vykorystannia shtuchnogo intelektu dlia zapobihannia zlochynnosti [Using artificial intelligence to prevent crime] // *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky*. Tom 32 (71).

№ 6. 2021. S. 82–86. Retrieved from: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/15.pdf. [in Ukrainian].

4. Haidamashko Oleksandr. U Yevropoli poperedyly pro shakhraiski skhemy z vykorystanniam ChatGPT [Europol warned about fraudulent schemes using ChatGPT] // Novyny 24. 30.03.2023. Retrieved from: https://24tv.ua/tech/chatgpt-rozshiriv-mozhливosti-shahrayiv-neochikuvanim-sposobom_n2284722. [in Ukrainian].

5. Ryan Mac; Kashmir Hill (May 9, 2022). "Clearview AI settles suit and agrees to limit sales of facial recognition database" // NY Times. May 9, 2022. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/09/technology/clearview-ai-suit.html>.

6. Kashmir Hill. What We Learned About Clearview AI and Its Secret 'Co-Founder' // NY Times. March 18, 2021. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2021/03/18/technology/clearview-facial-recognition-ai.html>.

7. James Clayton, Ben Derico. Clearview AI used nearly 1m times by US police, it tells the BBC // BBC News. 27 March, 2023. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/technology-65057011>.

8. Viina v Ukraini [War in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.clearview.ai/ukraine>. [in Ukrainian].

9. Karchevskiy M.V. Shtuchnyi intelekt ta protydiia zlochynnosti [Artificial intelligence and counteracting crime] // Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protydii zlochynnosti: materialy nauk.-prakt. onlain-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystop. 2020 r.). Kharkiv: Pravo, 2020. 112 s. [in Ukrainian].

10. Klian Anastasiia. Pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini ta sviti [Legal regulation of artificial intelligence in Ukraine and the world]. GOLAW. 03.02.2022. Retrieved from: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-reguluvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/>. [in Ukrainian].

11. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556 "On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine". (2020, December). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Tokarieva K.S., Savliya N.O. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini [Peculiarities of legal regulation of artificial intelligence in Ukraine] // Yurydychni visnyk. 2021. № 3 (60). S. 148-153. Retrieved from: https://www.google.com.ua/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/15967/23255&ved=2ahUKEwigrav1n7j-AhXthv0HHTTeD-84ChAWegQIBBAC&usq=AOvVaw28DCqkdlvGIOj_-Ug9thXv. [in Ukrainian].

13. Bortnyk S.M. Osoblyvosti rehuliuвання vykorystannia shtuchnoho intelektu u pravookhoronnoi systemi [Peculiarities of regulating the use of artificial intelligence in the law enforcement system] / Bortnyk Serhii Mykolaiovych // Zastosuvannya informatsiinykh tekhnolohii u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv: materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 14 hrud. 2021 r.) / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav., Kaf. kiberbezpeky ta DATA-tekhnolohii. Kharkiv: KhNUVS, 2021. S. 28-31. [in Ukrainian].

14. Hryshanova Nadiia. Pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu: u NAAU stvoreno Robochu hrupu [Legal regulation of artificial intelligence: a Working Group has been established at NAAU] // LIHA:ZAKON. 09.03.2023. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/218005_pravove-reguluvannya-shtuchnogo-intelektu-u-naau-stvoreno-robochu-grupu. [in Ukrainian].

15. Hlobo Kostiantyn, Vakhliis Inna Zakon Ukrainy «Pro shtuchnyi intelekt»: vin ye? [The Law of Ukraine "On Artificial Intelligence": does it exist?] // Yurydychna hazeta online. 13.03.2023. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informacyne-pravo-telekomunikacyi/-zakon--ukrayini-pro-shtuchnij-intelekt-vin-e.html>. [in Ukrainian].

16. Kotkov Ihor. AI Act: shcho YeS думає pro shtuchnyi intelekt [AI Act: What the EU thinks about artificial intelligence] // Legal IT Group. 31.01.2023. Retrieved from: <https://legalitgroup.com/ai-act-shho-yes-dumaye-pro-shtuchnij-intelekt/>. [in Ukrainian].

17. Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukrainian].

18. Pro operativno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 roku № 2135-XII [On Operative Investigation Activity: Law of Ukraine No. 2135-XII of February 18, 1992]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukrainian].

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.91;349.41

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-20>

МИРОВА УГОДА СТОРІН ПРИ РОЗГЛЯДІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

***Анотація.** Дослідження присвячене актуальним проблемам як цивільного та земельного права, так і цивільного судочинства України.*

Метою статті є аналіз правового регулювання щодо вирішення земельних спорів в порядку цивільного судочинства за допомогою укладення мирової угоди.

У науковій статті визначено юридичну природу як земельного спору, так і мирової угоди, укладеної в порядку цивільного судочинства.

Автором земельний спір розглядається як комплексне правовідношення, що базується на конфлікті (розбіжностях) суб'єктів земельних правовідносин, які виникають у процесі виникнення, зміни, використання (реалізації) та припинення земельних прав та інтересів вказаних суб'єктів, у зв'язку з їх невизнанням, оспоруванням та порушенням, а також пов'язаних із земельними – майнових та реєстраційних спорів, які порушують права та законні інтереси власників та землекористувачів земельних ділянок.

Значущість укладення мирової угоди вбачається в тому, що така угода може бути укладення сторонами конфлікту як на стадії досудового розгляду, та і під час судового розгляду справи.

Доведено, що одним із ефективних та короткотривалих способів врегулювання земельних спорів в порядку цивільного судочинства є укладення та підписання сторонами мирової угоди, з послідовним вдосконаленням українського законодавства в частині надання права укладати мирові угоди в електронній формі.

Запропоновано авторське визначення мирової угоди при розгляді земельних спорів – це письмовий правовий акт, який добровільно укладається сторонами земельного спору (конфлікту), з метою його врегулювання, шляхом взаємних поступок, на взаємовигідних умовах, відповідно до чинного законодавства (зокрема, земельного та цивільного) та підлягає затвердженню в судовому порядку. Сторони земельного спору у мировій угоді в порядку цивільного судочинства вправі вийти за межі земельного спору, однак не порушуючи права та інтереси третіх осіб.

***Ключові слова:** закон, земельний спір, предмет спору, мирова угода, ухвала суду, цивільне судочинства.*

Dolynska Mariia. SETTLEMENT AGREEMENT OF THE PARTIES WHEN CONSIDERING LAND DISPUTES IN THE CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE: CURRENT ASPECTS OF LEGAL REGULATION

***Abstract.** The study is devoted to current problems of both civil and land law, as well as civil justice of Ukraine.*

The purpose of the article is to analyze the legal regulation regarding the resolution of land disputes in the civil court procedure with the help of a settlement agreement.

The scientific article defines the legal nature of both the land dispute and the settlement agreement concluded in the course of civil proceedings.

The author considers the land dispute as a complex legal relationship based on the conflict (disagreements) of the subjects of land relations, which arise in the process of the emergence, change, use (realization) and termination

of the land rights and interests of the specified subjects, in connection with their non-recognition, contestation and violation, as well as land-related property and registration disputes that violate the rights and legitimate interests of owners and land users of land plots.

The importance of concluding a settlement agreement can be seen in the fact that such an agreement can be concluded by the parties to the conflict both at the pre-trial stage and during the trial.

It has been proven that one of the effective and short-term ways of settling land disputes in civil proceedings is the conclusion and signing of a settlement agreement by the parties, with the subsequent improvement of Ukrainian legislation in terms of granting the right to conclude settlement agreements in electronic form.

The proposed author's definition of a settlement agreement in the consideration of land disputes is a written document voluntarily entered into by the parties to a land dispute (conflict) with the aim of its settlement, through mutual concessions, on mutually beneficial terms, in accordance with current legislation (in particular, land and civil) and is subject to approval in court. The parties to a land dispute have the right to go beyond the boundaries of the land dispute in a settlement agreement in civil proceedings, however, without violating the rights and interests of third parties.

Key words: law, land dispute, subject of dispute, settlement agreement, court decision, civil proceedings.

Вступ. Земля для українського селянина з найдавніших часів була не лише годувальницею його родини, але й першоосновою життєдіяльності, центральним об'єктом селянської общини.

За часів незалежної України, коли земля стала об'єктом приватної власності, земельні спори щодо права власності та користування земельними ділянками набули більшого розвитку.

Як свідчить судова практика, у 2022 році у земельних спорах загалом (у порядку цивільного, господарського та адміністративного судочинства), щодо оренди землі в державі було ухвалено майже 2330 судових рішень (при цьому не враховано ухвали, що стосувалися процесуальних питань). В тому числі за цей період судами першої інстанції ухвалено 1615 рішень, апеляційної інстанції – відповідно 596 постанов, а судами касаційної інстанції винесено 119 постанов. Ми погоджуємося з думкою Ю. Юрченко, що судова практика з розгляду земельних спорів являється своєрідним «окремим видом мистецтва» [1].

Оскільки судовий процес щодо розгляду земельних спорів в порядку цивільного судочинства є довготривалим та дорого вартісним, вважаємо за необхідне зупинитися на питаннях укладення мирової угоди – як ефективного способу щодо їх врегулювання.

Мета статті – проаналізувати українське законодавство у частині вирішення земельних спорів в порядку цивільного судочинства за допомогою укладення мирової угоди.

Матеріали та метод. Земельні правовідносини займають чільне місце у дослідженнях українських науковців та практиків. Зокрема, питання вирішення земельних спорів розглядали українські науковці: М. Ващишин, З. Яремак, Н. Чудик-Білоусова, Л. Тараненко, А. Котелевець, М. Шульга, І. Ігнатенко, Н. Ільків, Д. Федчишин, Д. Бусуйок, І. Каракаш, Д. Данілік, Л. Лейба, Д. Ковальський, О. Савельєва, В. Гордєєв, Т. Лісова, С. Хомінець, Л. Мелех, А. Чирик, С. Шарапова та інші.

Питанням загальних засад правового регулювання мирової угоди в цивільному судочинстві, присвятили праці науковці: О. Бортнік, Є. Куницький, О. Верба, М. Ткаченко, Ю. Навроцька, У. Воробель, М. Штефан, Л. Шутенко, І. Юраш та багато інших.

Однак у свої працях, ними не достатньо приділено уваги судовому порядку розгляду земельних спорів, в тому числі в порядку цивільного судочинства.

При проведенні дослідження використано як загальнонаукові методи пізнання, так і спеціальні.

Зокрема, діалектичний метод, логічний метод, системний та формально-юридичний методи, а також метод порівняльного правознавства.

Результати. Має рацію В. Андрейцев стверджуючи, що інститут вирішення земельних спорів виступає «гарантією гарантій» [2, с. 27].

Законодавець не визначив поняття земельних спорів, хоча питання вирішення земель-

них спорів у Земельному кодексі України виокремлено в окрему главу 25 з аналогічною назвою, яка складається з 5 статей в Підрозділі п'ятому «Гарантії прав на землю» законодавчого акту.

Варто пригадати, що принцип забезпечення гарантій прав на землю, як принцип земельного права, полягає, насамперед в тому, що у статтях 14, 13 та 55 Конституції України проголошуються земельні права суб'єктів земельних правовідносин, а також закріплено гарантії прав власників земельних ділянок, окрім певних винятків, які встановлюються законодавством держави, та які знайшли своє втілення в розділі 5 Земельного кодексу України [3, с. 124].

Науковці розглядають вузьке та широке поняття земельних спорів. Серед дослідників дефініції земельних спорів варто виокремити наступних дослідників: Л. Лейбу, Д. Ковальського, М. Ващишин та багатьох інших.

Так одна група науковців, під вузьким поняття земельного спору розуміє «особливий вид правовідносин, в основі яких знаходяться розбіжності суб'єктів, що проявляються у процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх охорони (захисту) у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів (чи їх визнанням) власників земельних ділянок та землекористувачів, а також інших суб'єктів земельних правовідносин». Як вказують автори, окрім «суто земельних спорів, також мають місце майнові спори, які пов'язані із земельними спорами (в тому числі спори щодо відшкодування збитків та визначення розміру таких збитків) та інше» [4, с. 13].

М. Ващишин вважає, що земельний спір слід розглядати як «різновид правовідношення, у якому об'єктивується юридичний конфлікт між суб'єктами земельних відносин стосовно володіння, користування і розпорядження земельними ділянками та реалізації інших прав на землю, який виникає через протилежне розуміння ними своїх прав та обов'язків, що полягає у правомірній поведінці сторін спору щодо захисту від земельно-правових вимог протилежної сторони у певній процесуальній формі» [5, с. 217].

На думку Л. Лейби, земельні спори являють собою «особливий вид правовідносин, в основі яких знаходяться розбіжності між суб'єктами, що «проявляються у процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх охорони (захисту) у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів (чи їх визнанням) власників земельних ділянок, землекористувачів, у тому числі й орендарів земельних ділянок та інших суб'єктів земельних правовідносин [6, с. 8].

Подібної думки притримуються Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. [7, с. 75].

На нашу думку, земельний спір – це комплексне правовідношення, що базується на конфлікті (розбіжностях) суб'єктів земельних правовідносин, які виникають у процесі виникнення, зміни, використання (реалізації) та припинення земельних прав та інтересів вказаних суб'єктів, у зв'язку з їх невизнанням, оспорюванням та порушенням, а також пов'язаних із земельними – майнових та реєстраційних спорів, які порушують права та законні інтереси власників та землекористувачів земельних ділянок.

Вирішення земельних спорів, як правило, відбувається в межах відносин, які врегульовані нормами земельного, цивільного, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального та адміністративного-процесуального права.

У випадку порушення земельних прав фізичних чи юридичних осіб, вказані суб'єкти мають право на захист своїх прав та законних інтересів прийнятними для себе способами, відповідно до чинного законодавства.

Має рацію В. Кривов, стверджуючи, що суттєве збільшення кількості земельних спорів, а також «ускладнення їх характер та вимог щодо розгляду, в тому числі враховуючи суспільне значення та резонансне сприйняття окремих земельних спорів, було би доцільно розробити та прийняти спеціальний законодавчий акт, у якому би встановлювалися умови та порядок розгляду таких спорів [8].

Аналізуючи норми статті 158 глави 25 «Вирішення земельних спорів» Земельного кодексу України 2001 року [9] субінсти-

тутами інституту земельного права «вирішення земельних спорів» є: судове вирішення земельних спорів та вирішення земельних спорів у органах місцевого самоврядування.

Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року ввів новий субінститут вирішення земельних спорів – за допомогою медіації [10], про необхідність якої зазначало багато науковців, в тому числі Д. Бусуїок [11, с. 149]

Одним з найпоширеніших способів захисту земельних прав та інтересів виступає судовий захист. Вимоги щодо умов та порядку вирішення земельних спорів у судових інституціях передбачені чинним українським законодавством, зокрема Конституцією України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України та Кодексу адміністративного судочинства України, а також не слід забувати про Земельний кодекс України.

Ми погоджуємося з М. Шульгою, І. Ігнатенко, Д. Федчишин [7, с. 76], що основними критеріями розмежування судової юрисдикції щодо розгляду земельних спорів у порядку судочинства в Україні виступають: предмет спору, суб'єкти – учасники спору земельного, зміст спірних земельних правовідносин.

Відповідно до частини другої статті 16 Цивільного кодексу України, кожна особа вправі звернутися за захистом цивільних прав та інтересів (особистого немайнового або майнового) до суду як за встановленими законодавцем способами захисту, так на надано право суду захисти вищевказані прав та інтереси іншим способом, який може бути встановлений законом чи договором або судом у визначених законом випадках [12].

Керуючись нормами статті 19 Цивільного процесуального кодексу України [13], у порядку цивільного судочинства вирішенню підлягають земельні спори, які стосуються захисту, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, у яких хоча би однією стороною виступає фізична особа, в тому числі щодо реєстрації земельних ділянок та майнових прав, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо права власності на земельні ділянки.

Розгляду у порядку цивільного судочинства підлягають, наприклад, спори щодо визнання недійсними правочинів щодо договорів купівлі-продажу, дарування, міни, земельних ділянок, що були укладені з порушенням законодавства, спори щодо припинення та встановлення земельних сервітутів; майнові спори, що пов'язані із земельними відносинами спорами щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, які перебувають у власності фізичних чи юридичних осіб, та ін.

Зокрема, у фермерських господарствах, як найчисленніших суб'єктів агровиробництва, землевикористання визначає основні напрями його діяльності. Варто пригадати, що Земельний кодекс України від 13 березня 1992 року [9] у статті 6 не лише надав можливість отримати земельні ділянки на праві приватної власності громадянам України для створення фермерських господарств, але й найдетальніше регламентував земельні відносини саме фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва [14, с. 31–32; 15, с. 22].

Також у порядку цивільного судочинства розглядаються спори щодо фермерських земель, які були придбані за спільні кошти подружжя (наприклад, належать на праві спільної сумісної власності засновнику господарства та його дружині, яка не являється членом такого господарства) [16, с. 83–84].

Ми погоджуємося з А. Котелевець, що складнощі при розгляді земельних спорів становлять «недостатність законодавчого регулювання земельних відносин та неузгодженість між нормативно-правовими актами» [17, с. 34].

Дійсно, одним із ефективних та короткотривалим способом врегулювання земельних спорів є укладення та підписання сторонами мирової угоди, яка є втіленням принципу диспозитивності цивільного процесуального права.

Суттєві зміни у правовій регламентації мирових угод відбулися у зв'язку з прийняттям нової редакції Цивільного процесуального кодексу України від 15 грудня 2017 року, правові засади про які врегульовано лише у

двох статтях 207 та 208 законодавчого акту, що на нашу думку є недостатнім.

Має рацію О. Бортнік стверджуючи, що основне правове значення мирової угоди – це припинення правового спору, на умовах, які визначені та погоджені сторонами [18, с. 144]

Оскільки законодавець окремо не передбачив поняття мирової угоди, то вказана дефініція була досліджена багатьма науковцями. При цьому зауважуємо, що в основу дефініції поняття мирової угоди вченими застосовано норми частини першої статті 207 Цивільного процесуального кодексу України [13].

А саме: метою мирової угоди – є врегулювання спорів шляхом взаємних поступок; мирова угода стосується лише предмету спору (прав та обов'язків сторін), за виключенням випадків, коли така угода не порушує права або охоронювані законом інтереси третіх осіб – що є новелою правового регулювання (у попередній редакції законодавчого акту зміст мирової угоди не вправі був виходити за межі предмету спору).

На думку М. Штефана, мирова угода – це укладена в цивільному процесі угода між сторонами у справі та затверджена судом про умови припинення спору, на підставі взаємних уступок – відмови позивача від частини своїх вимог або їх зміни, визнання відповідачем змінено позову чи зменшення розміру позовних вимог [19, с. 304].

О. Ятченко стверджує, що мирова угода – це правочин, що укладається сторонами процесуальних та виконавчих правовідносин з метою врегулювання спору або закінчення виконавчого провадження, регламентується нормами матеріального та процесуального права, має встановлені законодавцем обмеження щодо змісту і підлягає затвердженню судом або іншою посадовою особою [20].

Ми погоджуємося з Н. Бутрин-Бока та А. Чорним, що мирова угода за своєю суттю є двосторонньою або багатосторонньою угодою між позивачем та відповідачем, що визначає зміст спірних правовідносин і містити умови, які суб'єкти повинні вчинити для врегулювання між собою матеріально-правового спору. Основна мета мирової угоди

полягає у захисті порушених або оспорюваних прав чи інтересів, тому зміст такої угоди обов'язково має містити конкретний спосіб захисту цивільних прав [21, с. 160].

Має рацію Є. Куницький стверджуючи, що мирова угода замінює спірні правовідносини (права та обов'язки) сторін безспірними, які щітко визначені. На думку автора це «свідчить про ліквідацію допроцесуального правовідношення» – з однієї сторони та «про виникнення нового правовідношення» – з іншої [22, с. 73].

Широкий спектр укладення мирової угоди вбачається в тому, що така угода може бути укладення сторонами конфлікту як на стадії до судового розгляду, та і під час судового розгляду справи, про що сторони зобов'язані повідомити суд шляхом подання спільної заяви, відповідно до частини другої статті 207 Цивільного процесуального кодексу.

Суддя повинен ретельно дослідити зміст мирової угоди, зокрема, на відповідність чинному законодавству, перевірити повноваження представників сторін та роз'яснити наслідки укладення мирової угоди та в послідуєчому необхідність її затвердження ухвалою суду.

Законодавець у частині п'ятій статті 207 вищевказаного кодексу перерахував випадки, коли суд повинен винести ухвалу про відмову у затвердженні пред'явленої сторонами мирової угоди.

В умовах воєнного стану в Україні, коли багато її мешканців були змушені полишити свої домівки, стало ще більшою проблемою врегулювання земельних конфліктів, оскільки не можуть бути присутніми як на судових засіданнях, так і при укладенні мирової угоди щодо вирішення земельного спору.

Тому ми підтримуємо І. Юраш, щодо запровадження у цивільному судочинстві електронної форми укладення мирової угоди, керуючись нормами статті 14 Цивільного процесуального кодексу України [23, с. 173, 174].

Також доцільність укладення мирової угоди щодо вирішення земельного конфлікту у порядку цивільного судочинства під час воєнного стану в Україні в електронній формі підтверджується Законом України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX та Земельним кодексом України.

Варто наголосити, що мирова угода затверджується ухвалою суду, а в самому тексті ухвали (резолютивній частині) суддею повинно бути зазначено умови мирової угоди по предмету спору, також цією ж ухвалою суд закриває провадження по справі.

Таким чином, домовленості між сторонами, які викладено у мировій угоді, що затверджені ухвалою суду, автоматично стають обов'язковими до виконання, а також зі змістом цієї мирової угоди вправі ознайомитися будь-які особи, оскільки ухвала суду знаходиться у вільному публічному доступі.

Безумовно, що укладення мирової угоди та її затвердження судом має наслідком припинення провадження у справі без ухвалення рішення по суті у формі закриття провадження у справі, відповідно до частини 4 статті 207, пункту п'ятого частини 1 статті 255 ЦПК України [24, с. 71].

За загальним правилом, всі умови мирової угоди виконуються особами, які таку угоду

уклали. Однак у випадку її невиконання, відповідно до статті 208 Цивільного процесуального кодексу України, судова ухвала про затвердження мирової угоди, може бути подана до примусового виконання згідно із Законом України «Про виконавче провадження».

Висновки. Земельний спір слід вважати комплексним правовідношенням, та інститутом земельного права України.

Одним із ефективних та короткотривалих способів врегулювання земельних спорів в порядку цивільного судочинства є укладення та підписання сторонами мирової угоди.

Мирова угода при розгляді земельних спорів – це письмовий правочин, який добровільно укладається сторонами земельного спору (конфлікту), з метою його врегулювання, шляхом взаємних поступок, на взаємовигідних умовах, відповідно до чинного законодавства (зокрема, земельного та цивільного) та підлягає затвердженню в судовому порядку.

Сторони земельного спору у мировій угоді вправі вийти за межі земельного спору, однак не порушуючи при цьому права та інтереси третіх осіб.

Список використаних джерел:

1. Юрченко Юлія. Спори щодо оренди землі: судова практика 2022. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shchodo-orendi-zemli-sudova-praktika-2022.html>.
2. Андрейцев В. І. Механізм гарантування права власності на землю. *Столиця*. 2003. № 26. С. 25–31.
3. Долинська М. Принципи земельного права України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 121–125.
4. Земельні спори: конспект лекцій / уклад. М.В. Шульга, І.В. Ігнатенко, Д.М. Данілік та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2022. 160 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/ZS_kl.pdf.
5. Ващишин М.Я. Розмежування компетенції органів, що вирішують земельні спори. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 28. С. 216–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2012_28_37.
6. Лейба Л.В. Правове регулювання вирішення земельних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 20 с.
7. Шульга М.В., Ігнатенко І.В., Федчишин Д.. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1(42). С. 75–81.
8. Кривов В.М. Практика розгляду земельних спорів судами та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів: проблеми і шляхи їх вирішення. *Земельне право України*. 2006. № 5. С. 59–64.
9. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
10. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

11. Бусуйок Д.В. Законодавче регулювання вирішення земельних спорів у порядку медіації. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 147–150.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
14. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів : Каменяр, 1999. 179 с.
15. Долинська М.С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Харків : Страйд, 2005. 264 с.
16. Долинська М.С. Фермерські господарства як суб'єкти агровиробництва : монографія. Львів : Галицька видавнича спілка. 2022. 176 с.
17. Котелевець А.В. Особливості правозастосовної практики судів у земельних спорах. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 1. С. 33–38.
18. Бортнік О.Г. Мирова угода у цивільному судочинстві : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 189 с.
19. Штефан М.Й. Цивільний процес : підручник [для юридичних спеціальностей вищих закладів освіти]. Київ : Інюре, 1997. 608 с.
20. Ятченко О.Є. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. *Судова Апеляція*. 2015. № 4. С. 41–48.
21. Бутрин-Бока Н., Чорний А. Мирова угода: новели національного цивільного процесуального законодавства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4(16). С. 159–162.
22. Куницький Є.В. Мирова угода як форма примирення сторін у цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 68–74.
23. Юраш І.І. Форма та зміст мирової угоди в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 69. С. 173–178.
24. Навроцька Ю.В., Воробель У.Б. Медіаційна угода vs мирова угода в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 65–73.

References:

1. Yurchenko Yuliya (2022). Spory` shhodo orendy` zemli: sudova prakty`ka. [Land lease disputes: case law 2022] 2022. Yury`dy`chna gazeta. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shhodo-orendi-zemli-sudova-praktika-2022.html> [in Ukrainian].
2. Andrejcev V. I. (2003). Mexanizm garantuvannya prava vlasnosti na zemlyu. [The mechanism of guaranteeing the ownership of land] *Stoly`cyu*. No. 26. P. 25–31. [in Ukrainian].
3. Doly`ns`ka M. (2022). Pry`ncy`py` zemel`nogo prava Ukrayiny`. [Principles of land law of Ukraine]. *Analit`chno-porivnyal`ne pravoznavstvo*. No. 1. P. 121–125. [in Ukrainian].
4. Zemel`ni spory`: konspekt lekcij [Land disputes: synopsis of lectures] / uklad. M. V. Shul`ga, I. V. Ignatenko, D. M. Danilik ta in. Xarkiv: Nacz. yury`d. un-t im. Yaroslava Mudrogo. (2022). 160 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/ZS_kl.pdf.
5. Vashhy`shy`n M. Ya. (2012). Rozmezhuvannya kompetencyi organiv, shho vy`rishuyut` zemel`ni spory` [Delimitation of the competence of bodies that resolve land disputes]. *Aktual`ni problemy` vdoskonalennya chy`nnogo zakonodavstva Ukrayiny`*. Vy`p. 28. P. 216–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2012_28_37.
6. Lejba L. V. (2005) Pravove reguluvannya vy`rishennya zemel`ny`x sporiv. [Legal regulation of settlement of land disput]: Extended abstract of candidate` thesis. Kh. 20 p. [in Ukrainian].
7. Shul`ga M. V., Ignatenko I. V., Fedchy`shy`n D. V. (2022) Zakonodavchi novely` shhodo vy`rishennya zemel`ny`x sporiv. [Legislative amendments on the resolution of land disputes]. *Pry`karpats`ky`j yury`dy`chny`j visny`k*. No. 1 (42). P. 75–81. [in Ukrainian].
8. Kry`vov V. M. (2006) Prakty`ka rozglyadu zemel`ny`x sporiv sudamy` ta organamy` vy`konavchoyi vlyady` z py`tan` zemel`ny`x resursiv: problemy` i shlyaxy` yix vy`rishennya. [The practice of consideration of land disputes by courts and executive authorities on land resources issues: problems and ways to solve them]. *Zemel`ne pravo Ukrayiny`*. 2006. No. 5. P. 59–64. [in Ukrainian].
9. Zemel`ny`j kodeks Ukrayiny` [Land Code of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 25.10.2001 r. No. 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>. [in Ukrainian].

10. Pro mediacyu [About mediation: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 16.11.2021 r. No. 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].
11. Busujok D. V. (2019) Zakonodavche reguluvannya vy`rishennya zemel`ny`x sporiv u poryadku mediacyi. [Legislative regulation of settlement of land disputes through mediation]. Chasopy`s Ky`yivs`kogo universy`tetu prava. No. 2 . P. 147–150. [in Ukrainian].
12. Cy`vil`ny`j kodeks Ukrayiny` [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny` vid 16.01.2003 r. No. 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].
13. Cy`vil`ny`j procesual`ny`j kodeks Ukrayiny` [Civil Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 18.03.2004 r. No. 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukrainian].
14. Doly`ns`ka M.S. (1999) Pravove stanovy`shhe selyans`ky`x (fermers`ky`x) gospodarstv v Ukrayini [Legal status of peasant (farmer) farms in Ukraine]. L`viv: Kamenyar, 179 p. [in Ukrainian].
15. Doly`ns`ka M. S. (2005). Fermers`ki gospodarstva Ukrayiny`: zemlekory`stuvannya, poryadok stvorennya, diyal`nist` ta pry`py`nennya diyal`nosti [Farms of Ukraine: the land, the order of creation, activity and termination of activities]. Kharkov. publishing house Stride. 264 p. [in Ukrainian].
16. Doly`ns`ka M.S. (2022). Fermers`ki gospodarstva yak sub`yekty` agrovny`robnny`czstva: monografiya. [Farms as subjects of agricultural production: monograph]. L`viv: Galy`cz`ka vy`davny`cha spilka. 176 p. [in Ukrainian].
17. Kotelevecz` A. V. (2016). Osobly`vosti pravozastosovnoyi prakty`ky` sudiv u zemel`ny`x sporax. [Peculiarities of law enforcement practice of courts in land disputes]. Visny`k Verxovного Sudu Ukrayiny`. No. 1. P. 33–38. [in Ukrainian].
18. Bortnik O.G. (2007). My`rova ugoda u cy`vil`nomu sudochy`nstvi [Settlement agreement in civil proceedings]: (Candidate`s thesis). Xarkiv. nacz. un-t vnutr. sprav. Charkiv. 189 p. [in Ukrainian].
19. Shtefan M. J. (1997). Cy`vil`ny`j proces: pidruch [dlya yury`dy`chny`x special`nostej vy`shhy`x zakladiv osvity`] [Civil process: a tutorial [for legal specialties of higher education institutions]]. K: Inyure. 608 p. [in Ukrainian].
20. Yatchenko O. Ye. (2015). Ukladennya my`rovoyi ugody` pid chas zdijsnennya sudochy`stva ta u vy`konavchomu provazhenni. [Conclusion of a settlement agreement during judicial proceedings and in executive proceedings]. Sudova Apelyaciya. No. 4. P. 41–48. [in Ukrainian].
21. Butry`n-Boka N., Chorny`j A. (2018). My`rova ugoda: novely` nacional`nogo cy`vil`nogog procesual`nogo zakonodzhavstva. [Settlement agreement: novelties of national civil procedural legislation]. Aktual`ni problemy` pravoznavstva. No. 4 (16). P. 159–162. [in Ukrainian].
22. Kuny`cz`ky`j Ye. V. (2020). My`rova ugoda yak forma pry`my`rennya storin u cy`vil`nomu procesi. [Settlement Agreement as a Form of Reconciliation of the Parties in a Civil Process]. Pravo i suspil`stvo. No. 3. P. 68–74. [in Ukrainian].
23. Yurash I. I. (2022). Forma ta zmist my`rovoyi ugody` v cy`vil`nomu procesi. [The form and content of a settlement agreement in civil proceedings]. Naukovy`j visny`k Uzhgorods`kogo nacional`nogo universy`tetu. Seriya Pravo. No. 69. P. 173–178. [in Ukrainian].
24. Navrocz`ka Yu. V., Vorobel` U. B. (2022). Mediacijna ugoda vs my`rova ugoda v cy`vil`nomu sudochy`nstvi. [Mediation agreement vs settlement agreement in civil proceedings]. Pravo i suspil`stvo. No. 3. P. 65–73. [in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-21>

ОРГАНІЧНО-ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАКОНИ СУСПІЛЬСТВА

Сливка Степан Степанович,

доктор юридичних наук,

професор кафедри теорії права та конституціоналізму

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,

Національний університет «Львівська політехніка»,

вулиця Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

Анотація. Людина є коронована надсвітлим творінням, тому вона вимушена підкорятися законам природи, які створені протягом шести днів творіння світу. Ці закони формують індивідуальне, суспільне природне право, яке повинно відображатися у державних нормативно-правових нормах.

Суспільство – це земне царство людини, зворотній бік небесного царства, якому повинна допомагати держава. Людина, живучи в суспільстві, не повинна блукати своєю душею, серцем, а діяти згідно створеного природного й надприродного права.

Суспільство функціонує за Всесвітніми законами життя, онтологічними законами Природи. Відбувається онтологічна зустріч суспільства з природно-надприродними законами. При цьому мета і плідність суспільства полягає у збереженні онтологічної гармонії. Адже закони Природи, її сили без участі суспільства впливають на розвиток рослинного і тваринного світу, погоди, всієї біосфери. Ці життєдайні сили суспільство намагається реалізувати (дотримуватися, виконувати, використовувати, застосовувати) і навіть розвивати. Це заставляє членів суспільства глибше вникати у природно-надприродні закони. В результаті такої онтологічної дії виникають різні внутрішні сили самого суспільства, його потенційні здатності, які скеровуються на підтримання цінності людського життя.

Але онтологічна реалізація і розвиток суспільством породжує природні, закономірні проблеми: не всі члени суспільства адекватно усвідомлюють, розуміють що відбувається у Всесвіті. Така недосконалість пояснюється незавершеним проектом над людиною. Тому очікування на деонтологічність реалізації Всесвітніх законів життя має певні природні допуски, межі неповноцінного розвитку. Тобто у функціонуванні суспільства проявляються різноамплітудні, не гармонійні, не акордні імперативи. Звичайно, такий триваючий вплив причин на розвиток суспільства входить у певну інерційність як незмінний стан рівномірної прямолінійності. Звичайно, при появі додаткових діянь людини інерційність набуває нового стану. В результаті маємо випадок, що суспільний імператив, інерційність суспільства переходить в органічність (нерозривність, внутрішня цілісність) як риса чи характер суспільства.

Ключові слова: суспільство, закони суспільства, закони Всесвіту, органічні закони, онтологічні закони, деонтологічні закони, ортологічна культурологія, екзистенціальна культурологія, трансцендентальна культурологія.

Slyvka Stepan. ORGANIC-DEONTOLOGICAL LAWS OF SOCIETY

Abstract. Man is crowned by a supernatural creation, therefore he is forced to obey the laws of nature, which were created during the six days of the creation of the world. These laws form individual, public natural law, which must be reflected in state legal norms.

Society is the earthly kingdom of man, the reverse side of the heavenly kingdom, which the state must help. A person, living in society, should not wander with his soul and heart, but act according to the created natural and supernatural law.

Society functions according to the universal laws of life, the ontological laws of Nature. There is an ontological meeting of society with natural and supernatural laws. At the same time, the purpose and fruitfulness of society is to preserve ontological harmony. After all, the laws of Nature, its forces, without the participation of society, affect

the development of the plant and animal world, the weather, and the entire biosphere. Society tries to implement (observe, perform, use, apply) and even develop these life-giving forces. These forces members of society to delve deeper into natural and supernatural laws. As a result of such an ontological action, various internal forces of the society itself, its potential abilities, which are aimed at maintaining the value of human life, arise.

But the ontological realization and development of society creates natural, natural problems: not all members of society are adequately aware and understand what is happening in the universe. Such imperfection is explained by the unfinished project on man. Therefore, waiting for the deontological implementation of the Universal Laws of Life has certain natural tolerances, the limits of inferior development. That is, in the functioning of society, imperatives of different amplitudes appear, which are not harmonious or chordal. Of course, such a continuing influence of causes on the development of society enters into a certain inertia as an unchanging state of uniform rectilinearity. Of course, with the appearance of additional human actions, inertia acquires a new state. As a result, we have the case that the social imperative, the inertia of society turns into organicity (inseparability, internal integrity) as a feature or character of society.

Key words: society, laws of society, laws of the universe, organic laws, ontological laws, deontological laws, ordological culturology, existential culturology, transcendental culturology.

Поява деонтологічних законів суспільства, які переходять в органічність, є допустимим у природі (але з певними межами) і таємничими (не простими, як нам інколи видається) особливостями. Адже всі Всесвітні закони життя є метаантропологічними, оскільки людина – вінець природи, який ще продовжує вбирати у себе можливі «прикраси». Метаантропологія визначається не тільки тілом, душею і духом, але й відношенням між ними (як цілого до частин і навпаки). З цього відношення випливають індивідуальні властивості суспільства, які міцно входять в його органіку. Число цих властивостей, якостей у суспільстві нескінченне, але їх характеристика забезпечує буття та існування суспільства. Це означає, що суспільство – це культурологічний, не онтологічний продукт Всесвіту. Тобто суспільство творить людина як мікрокосмос з її свобідною волею одночасно у трьох сферах: матеріальній, почуттєвій і духовній. Це творіння здійснюється на власний колективний розсуд за своїми традиційними органічними законами. Звичайно, свобода творіння суспільства породжує певні відхилення від онтологічних законів, тому всі суспільства диференційовані.

Суспільство, таким чином, у Всесвіті треба розглядати не тільки як об'єкт, а й як суб'єкт. Причому суб'єктивність суспільства безпосередньо впливає на Всесвіт і визначає якість буття й існування одного і другого. Тому для підвищення такої якості потрібно розглянути й проаналізувати можливі органічно-деонтологічні закони суспільства. Скоріше всього не

самі закони (їх сформулювати складно через диференційованість суспільств), а їх герменевтичне обґрунтування.

По-різному можна дефініювати поняття суспільства, але основний зміст зводиться до того, що це **інтелігібельна й сенсигельна сфера, об'єднана природними і надприродними законами з безпековим вектором розвитку.**

Це визначення суспільства має три складові частини: *інтелігібельна й сенсигельна сфера, природні і надприродні закони.* Земне життя людей немислиме без певних угруповань, спільності соціальних інтересів, які мають синергетичну, самореалізаційну дію. Таке угруповання – це сфера, яка має *інтелігібельні (розумові) та сенсигельні (почуттєві) властивості.* Адже для синергетичного розвитку такої життєдіяльної сфери потрібен розум і почуття. Звернемо увагу, що ми маємо справу з суб'єктивністю життєдіяльної сфери, яка мусить існувати і визначати суспільне буття, відображати якесь людське прагнення. Таким закономірним прагненням є розвиток і досягнення повноцінної дії своєї нації, тобто національної ідеї.

Будь-яка сфера, в тому числі й людська, не може існувати, розвиватися без законів, без об'єктивності. **Об'єктивний бік** суспільної сфери визначають **синергетичні закони: природні та надприродні.** Тут важливо наголосити, що об'єктивні закони людина не створює, а реалізовує їх в обов'язковому порядку. Крім того, на ці закони не можливо

впливати, доповнювати чи змінювати їх, а тільки реалізовувати (дотримуватись, виконувати, використовувати і застосовувати). Звичайно, у реалізації природних і надприродних законів допустима синергійна, адекватна, симфонічна допомога людини, а, особливо, держави, що відображає **суб'єктивний бік суспільних законів**. В цьому діянні в жодному разі не повинна проявлятися насильницька дія. Суспільна інтелігібельна й сенсильна (суб'єктивна) сфера життєдіяльності зміцнена природними й надприродними законами більше нічого не потребує, особливо не вимагає втручання, модернізації, шкідливої цивілізації і т.д. Розвиток здійснюється синергетично.

Реалізація природних і надприродних законів призводить до утворення природного і надприродного права. Це право має захисний (від зовнішніх впливів) компонент і незворотний рух вперед.

Зауважимо, що еволюція суспільних законів не має зворотного, делістиницького процесу. Здійснена корисна природна іонізація національної енергії, яка розвиває суспільство, може призупинитися, вибухнути, але не розіонізуватися. Такої зворотної дії природно-іонізованої лістиниці не може здійснити ні президент, ні уряд, ні впертий агресор, тобто ніякі людські зусилля. Не можливо також позбавити суспільство духовного минулого. Таке суспільство щеплене Божим благословенням. Богонатхненне суспільство завжди терпеливе, жадає, щоб панував найвищий життєвий природний закон, а не примхлива доцільність чи людина. Тому є всі підстави вважати, що доленосна Україна переможе і не розмінюватиметься на безцінні дрібниці чи гріховні матеріальні стани.

Вважаємо, що існує три сфери основних органічно-деонтологічних законів суспільства:

I сфера – *матеріальні межі поширення добробуту людини у суспільстві (ордологічна культурологія);*

II сфера – *почуттєві детермінальні відповідності буття й існування (екзистенціальна культурологія);*

III сфера – *співвідношення духовної ірраціональності з чесною раціональністю (трансцендентальна культурологія).*

Розглядувані сфери характеризуються диференційованою, індивідуальною природою індуктивних (впроваджених членами суспільства) аргументів (доказів, доведень). Ці аргументи або збуджують, або гальмують буття й існування суспільства, мають у собі або не мають онтологічні імперативи, або мають їх у недостатній, не повній кількості, що частіше всього таке існує у суспільстві.

Розглядаючи *ордологічну культурологію суспільства*, слід сказати, що вона зводиться щонайменше до таких індуктивних аргументів: *ставлення суспільства до реалізації природних ресурсів; організація захисту та економії природних запасів; забезпечення розвитку навколишньої природи; здійснення матеріальної добродійності та природної непорочності; віднайдення критеріїв для набуття необхідного добробуту; очікування різноманітних невдач в існуванні.*

Кожне суспільство володіє певними *природними ресурсами*: рослинний та тваринний світ, корисні копалини та ін., тобто сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину. Це природні запаси для матеріального життя, які функціонують за об'єктивними законами і до них потрібно ставитися з онтологічних позицій. Ордологічна культура суспільства полягає у реалізації цих ресурсів відповідно не порушуючи законів їх функціонування і одночасно уміле відтворення їх.

Слід сказати, що природні компоненти та сили природи існують для людини. Їхні закони діють на утримання цілісності Всесвіту. Тому важливою умовою існування суспільства є усвідомлення того, що наявність природних дарів – це духовний дарунок Природи, тобто матеріальні ресурси є духовними. Звідси й випливає, що природа цілого дарунку міститься у кожній частині ресурсу. Множина цих ресурсів не тільки формує ордологічну сферу з нормативною економікою у добробуті, економічною рівновагою, а й впливає на

розум і почуття (як чиста енергія) для управління матерією, природними ресурсами. Тобто закони свідомості людини, суспільства не повинні перебувати поза тілом, поза матерією, а бути разом з нею і відповідати за її збереження.

Закони *організації захисту та економії природних запасів* – це одне із завдань суспільства, яке воно виконує не в силу зовнішніх імперативів, а з внутрішніх. Тут природно діє безпековий вектор розвитку. Безпековий вектор розвитку може гарантувати тільки природне і надприродне право, а не позитивне право здебільшого замасковане для матеріальних вигод одної верстви чи групи населення. У реалізації природного і надприродного права суспільство об'єктивно рухається у духовному, трансцендентальному напрямі, ведучи за собою національну ідею.

Подібні міркування можуть насторожено сприймати рух безпекового вектору у трансцендентальний світ. Однак треба пам'ятати, що земне життя людини еволюційне. Але революційне життя пов'язане із злочинними симптомами, в той час коли еволюційне – з безперервною, поступовою, кількісною зміною. Еволюційний процес не визнає матеріальний фактор визначальним: він допоміжний для духовного чинника. Тим більше, що природне і надприродне право скероване для регулювання духовної сфери людини. Такий розвиток, ніби непомітний, здійснює поступову заміну старого новим без руйнації майбутнього, без насильства, повстання тощо. Фактично старе відмирає поступово через недоцільність, що свідчить про більше неподення з природою.

Безпековий вектор розвитку здійснює опіку суспільства шляхом зміцнення органічних законів. Ідеться про ті природні закони, які належать цьому і тільки цьому суспільству природно, ментально, нерозривно. Органічні закони гарантують безпеку у будь-якому випадку, рано чи пізно, оскільки вони є гештальтними, цілими з суспільством. Без цих законів суспільство недієве. Адже приглушений або відсутній ритм Бога, ритм екзистенціальних й трансцендентальних

законів корінної, титульної нації, народу. Крім того, недієвість органічних законів позбавляє суспільство еволюційної «лістиниці» як піднімання по життєдіяльних онтологічних шаблях вгору.

Наступним завданням суспільства є внутрішня потреба *забезпечувати розвиток навколишньої природи*. Для такого розвитку у суспільстві стихійно утворюються органічні норми методики здійснення цього процесу. Якщо суспільство розвивається під впливом природних законів, без варварського втручання державних органів та різних комерційних структур, то навколишня природа не знищується, а творчо використовується. Тоді ордологічна культурологія у царині навколишнього природного середовища має цінності. Фактично розвиток навколишньої природи може відбуватися без участі людини, суспільства, хоча є онтологічно. Але відновити те, що знищено потрібно людині здійснити.

Здійснення матеріальної добродійності та природної непорочності належить до матеріально-побутового життя людини у суспільстві. Добродійність означає давати добро, приносити матеріальну (і не тільки) користь, допомагати членам суспільства, які не мають елементарного матеріального достатку. Онтологічні закони добродійності дають можливість набувати необхідного добробуту за рахунок його щедрот, моральної чистоти та природної діяльності. Тобто добродійність і непорочність суспільства забезпечують йому не тільки певну непричинність до зла, яке панує у світі, а й високу ступінь буття й існування.

Закони віднайдення критеріїв для набуття необхідного добробуту найперше містяться у добросусідстві, дружбі. Самостійне, ізольоване від інших суспільство виживає досить складно. Саме добросусідство, як переконалося українське суспільство (та і багато інших), сприймають нарощуванню добробуту, а не використання коштів на зброю.

Існують десять законів добробуту: сила підсвідомих переконань, сила всепоглинаючого бажання; сила ясності намірів, сила продума-

ного плану дій; сила спеціальних знань, сила наполегливості; сила контрольованих видатків; сила чесності; сила віри; сила добродійності (І. Львова, *Голос України*, 23.07.2010). З цими законами можна погодитися, оскільки вони визначають напрями розвитку суспільного добробуту для створення прийнятних умов повсякденного життя.

Очікування різноманітних невдач в існуванні для суспільства повинно бути закономірним. Дослідники вважають, що існує ТОП-6 неочевидних причин, через які постійно невдача переслідує суспільство. Це, зокрема: невідповідність мети і можливостей; відсутність мети як такої; недолік мотивації; токсичне оточення; боязнь успіху; прагнення до помсти (*ТОП-6 нео... radiotrek.rv.ua*). Наявність хоча б однієї з цих причин не дає можливості повести суспільні реформи, які щоразу є необхідними. Тому суспільство хоча й розвивається еволюційно, але його інституції повинні створювати такі умови (норми), які б могли долати очікувані різноманітні невдачі в існуванні.

Отже, матеріальні межі поширення добробуту людини у суспільстві формують своєрідну ордологічну культурологію. Матеріальна забезпеченість суспільства (заможність, достаток, забезпеченість побутом, дохід) – це результат дії ордологічних законів. Вимірювання добробуту людини, суспільства є складним питанням, але легкість його все-таки існує. Вона міститься у системі вимірювання, імітації відчуття задоволення. Адже корисність для суспільства у добробуті міститься у Законах його здобуття: законним чи незаконним способом. Довговічність добробуту впливає із природно-правових діяч його набуття, чесності набуття. Тоді можна уникнути суспільних небезпек як від Всесвіту, так і від інших суспільств. Тому міра добробуту повинна мати природно-правове схвалення, високу ордологічну культуру, яка впливає лише із онтологічних зусиль.

Індуктивними елементами *екзистенціальної культурології* суспільства є внутрішня детермінація кожної людини. Ідеться про визначення, причини виникнення, появи

онтологічно життєвих явищ в суспільстві, які зумовлюють моральну якість, природну бутевість та існування. Тобто суспільство має свою природно-почуттєву (умовно-сердечну) орієнтацію, органічні екзистенціальні закони. Основний зміст цих законів міститься у таких поняттях: *національна пам'ять та історична культура; збереження суб'єктності; суспільна мудрість; суспільний екзистенціальний акорд; моральний захист нації*.

Закони *національної пам'яті та історичної культури* є органічними для кожного суспільства. Національна пам'ять здебільшого зберігається у підсвідомості, оскільки вона передається суспільству із покоління в покоління неперервно. Можливо національна пам'ять як чинник духовної сфери дещо стирається, проте історична культура час від часу нагадує суспільству про свій етнонаціональний феномен. Тому національна пам'ять в суспільстві зберігається надійно і її сила проявляється в органічних законах. Однак суспільство самостійно, еволюційно проявляє своє покликання реалізовувати компоненти української нації, активно переводити їх із дрімучої підсвідомості у свідомість, заставляє працювати пам'ять.

Важливим законом екзистенції є *збереження суб'єктності*, у якій містяться практично усі проблеми. Адже йдеться про визнання суспільства, яке має свою світоглядну позицію, є джерелом активності у життєвому просторі, перебуває у визнанні та ін. Суб'єктність суспільства означає, що з ним рахуються інші суспільства, які впевнені, що органічний закон носія активної діяльності діє.

Про закон *суспільної мудрості* відповідає екзистенція кожного члена суспільства. Це впливає з того, що мудрість є соціокультурний феномен як абстрактне поняття. Мудрість здобувається розумом, який має визнання у суспільстві. Мудре суспільство завжди розсудливо і грамотно використовує природні закони у своїй діяльності, проникливо заглядає у майбутнє. Звичайно, закон суспільної мудрості зазнає певних утисків, оскільки здійснюється заперечення зла. Мудре добро

бере верх. Не розум управляє суспільством, а мудрість, в якій вже існує розум.

Суспільство здійснює *моральний захист нації* шляхом життя в чеснотах у сфері духовно-морального оздоровлення. Існує суспільна мораль, дух якої позитивно впливає на членів суспільства. Це, зокрема, стосується захисту гідності та чесності члена суспільства, компенсації різноманітної моральної шкоди. Основний зміст цього ордологічного закону полягає в тому, що суспільство саме створює моральні норми, які його захищають всередині.

Отже, почуттєві детермінальні відповідності буття й існування формують екзистенціальну культурологію. Людина створює для себе екзистенціальні чесноти, мораль, чим гармонізує себе. А людська гармонія впливає на гармонію суспільства.

Третя сфера відображає *співвідношення духовної ірраціональності з чесотною раціональністю (трансцендентальна культурологія)*. Вона продукує такі органічні закони, які є завершальними. Якщо ордологічна і екзистенціальна культурологія суспільства є відповідно початковою і визначальною сферою, то трансцендентальна культурологія – завершальною, тобто підсумковою. Тут змінити щось вже не вдається. До цієї сфери суспільство діяло як могло, тепер треба пожнати плоди.

Органічні закони трансцендентальної культурології мають такі основні індуктивні елементи: *природна єдність раціонального та ірраціонального, духовна субстанція, часова сутність суспільства, суспільні конотації самості*.

У суспільстві панує *природна, раціональна та ірраціональна єдність*, наративи. Вони утворюють онтологічну єдність душевних і духовних чеснот, тобто екзистенціалів і трансценденталій, їхніх сил. Чесноти мають велику душевну і духовну силу. Початок цих сил міститься ще у ордологічній моралі, а потім переходить у вищу природу – чесноти. Суспільство зацікавлене в тому, щоб його члени набували якнайбільшу кількість вищих чеснот (душевних і духовних).

Душевні чесноти слід вважати раціональними, оскільки видимими є їх результати. Адже людина, яка приносить суспільству любов і все, що з нею пов'язане, стає очевидним, а така людина одобрюється громадою, приносить велику користь, згуртовує, єднає людство.

Духовні чесноти – ірраціональні, вони визначають позамежове життя, інобуття, яке міститься лише як перспектива? Те, що людина думає, може стати реальністю, якщо існує міцна онтологічна віра. З цієї парадигми утворюється раціональне суспільство. Ірраціональні чесноти породжують раціональні чесноти (і навпаки). Розбіжностей тут не буває, існує природна єдність.

Великою заслугою суспільства є те, що воно своїми органічними законами веде людство до *духовної субстанції*. При цьому онтологічний підхід до матеріальної сфери суспільство також скеровує людину у духовну субстанцію. Ця субстанція починає народжуватися в екзистенції людини, де міститься фактично дві субстанції – матеріальна і духовна, а також відбувається в подальшому перехід з першої у другу.

Духовна субстанція як єдина основа всього існуючого, основа буття, все суще, є Вищою Реальністю для людини, її метою життя. Адже все, що існує є в перспективі трансцендентальним. Якщо члени суспільства усвідомлюють таку істину, то суспільство стає якісним, онтологічно зорієнтованим.

Доцільно задуматися над таким індуктивним елементом органічних законів як *часова сутність суспільства*. Ідеться про його темпоральний вимір, який характеризується особливим взаємозв'язком минулого, теперішнього та майбутнього часу. Цією темпоральністю суспільство живе і розвивається. Хоча сучасне суспільство розвивається прискореним шляхом, світоглядними (часом поверхневими) імперативами, однак часова сутність присутня і враховується. Не може суспільство не враховувати час своїх змін. Кожна зміна у часі відображається на суспільстві: вона передує або деградує. Це залежить від врахування чи неврахування фактору часу й розсудливості.

Суспільні конотації самості обов'язково притаманні органічно-деонтологічним законам суспільства. Адже самість як внутрішність, середина, самототожність хоча і органічно перебуває в суспільстві, однак самовідповідальна перед суспільством і Всесвітом. Незважаючи на свою індивідуальну ментальність, семіотичність людина несе певний смисловий відтінок, герменевтичність свого буття у загальний суспільний терраріум і одночасно відповідальна за це внесення. Здебільшого це стосується емоційного, душевного стану самості, які змінюються, іонізуються, але є потрібними, якщо не суперечать онтологічності. Суспільне життя самостей є колоритним і надихає членів суспільства на щось нове й оригінальне.

Висновок. Отже, органічно-деонтологічні закони суспільства стосуються співвідношень між фізичною поведінкою людини, її почуттями, думками, словами, ідеями. При цьому ці детермінанти не є онтологічними. Людина творить їх у процесі життя у минулому, теперішньому і буде творити далі. Тому вчорашні норми є сьогоднішніми і це віддзеркалюється на суспільстві дивовижним чином, оскільки важко усвідомити і появу цих норм, їх органічність, що творіння цих норм пов'язано з

людською свободою, яка не завжди є зрозумілою цінністю.

Людина, яка уособлює органічні закони суспільства не завжди задумується над тим, що вона на підсвідомому рівні є творцем культурологічного процесу іонізації норм, які в результаті стають збалансованим механізмом її буття й існування. Якщо у Всесвіті існують поведінкові, життєдіяльні константи, догми, то вони є обов'язковими й у суспільстві, яке утворює людина у своїй синергетичній діяльності. В результаті гармонізаційна організація суспільства відповідає точному і впорядкованому Всесвіту.

Пошук балансу суспільних інтересів призводить до метаантропологічного розуміння добра і зла, їх не викінченої органічності, оскільки встановити межі добра і зла людина не може. Все, що є у суспільстві є цінним. Якщо добро, то приносить взіреть як потрібно діяти, якщо зло, то як не потрібно діяти. Така природа добра і зла міцно вкорінена у метаантропології людини, а значить є органічно-деонтологічним законом суспільства. Головне є в тому, щоб підтримувати природний компас суспільства і не збивати його з онтологічного шляху, не вести його у стан псування.

Список використаних джерел:

1. Арендт Ганна. Становище людини / пер. з англ. Марія Зубрицька. Львів-Жовква: Видавництво ОО Василян Місіонер, 1999. 255 с.
2. Гюм Девід. Трактат про людську природу / пер. з англ. Павло Пасада. Видавничий дім «Всесвіт». Київ: 2003. 552 с.
3. Джон МакТагарт Еліс МакТагарт. Природа існування. Том I. Київ: Темпора, 2022. 536 с.
4. Джон МакТагарт Еліс МакТагарт. Природа існування. Том II. Київ: Темпора, 2022. 912 с.
5. Сливка С.С. Філософія права: том 4. Канонічне право: підручник / Вид. 5-те, переробл. і допов. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 347 с.
6. Сливка С.С. Філософія права: том 12. Канонічне право: підручник / Вид. 5-те, переробл. і допов. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 256 с.
7. Темплтон Дж.М. Всесвітні закони життя. 200 вічних духовних принципів / Джон Маркс Темплтон: пер. з англ. Орислава Бриська. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 600 с.

References:

1. Arendt Hanna. (1999) Stanovyshche liudyny [The position of a person] / Arendt H.: per. z anhl. Mariia Zubrytska. Lviv-Zhovkva: Vydavnytstvo OO Vasylian Misioner, 255 p.
2. Hium Devid. (2003) Traktakt pro liudsku pryrodu [Treatise on human nature] / Hium D.: per. z anhl. Pavlo Pasada. Vydavnychi dim "Vsesvit". Kyiv: 552 p.
3. Dzhon MakTahart Elis MakTahart. (2022) Pryroda isnuvannia. [The nature of existence] Tom I. Kyiv: Tempora, 536 p.

4. Dzhon MakTahart Elis MakTahart. (2022) Pryroda isnuvannia. [The nature of existence] Tom II. Kyiv: Tempora, 912 p.
5. Slyvka S.S. (2021) Filosofii prava: tom 4. Kanonichne pravo: [Philosophy of law: volume 4. Canon law] pidruchnyk / S.S. Slyvka. Vyd. 5-te, pererobl. i dopov. Kyiv: "Vydavnytstvo Liudmyla", 347 p.
6. Slyvka S.S. (2023) Filosofii prava: tom 12. Kanonichne pravo: [Philosophy of law: volume 12. Canon law] pidruchnyk / S.S. Slyvka. Vyd. 5-te, pererobl. i dopov. Kyiv: "Vydavnytstvo Liudmyla", 256 p.
7. Templton Dzh.M. (2020) Vsesvitni zakony zhyttia. 200 vichnykh dukhovnykh pryntsyviv [Universal laws of life. 200 eternal spiritual principles] / Dzhon Marks Templton: per. z anhl. Oryslava Bryska. Lviv: Vydavnytstvo "Apriori", 600 p.

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-22>

РОЗВИТОК СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін

Інституту права,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

***Анотація.** Дослідження присвячена актуальним проблемам цивільного, спадкового та нотаріального права.*

Мета статті – здійснити аналіз зародження інституту спадкування як на європейських, так і українських теренах, дослідити розвиток правового та законодавчого регулювання спадкових правовідносин за участю неповнолітніх протягом ХХ століття – першої чверті ХХІ століття.

Інститут спадкування на європейських теренах, в тому числі за участю неповнолітніх, бере свій початок із звичаєвого права та згодом знайшла своє втілення у нормативно-правових актах: світських та церковних.

Спадкування за часів Київської Русі відбувалося за українськими звичаями та згодом запозичено європейські норми, зокрема релігійні.

На заході України розвиток спадкового права, в тому числі за участю неповнолітніх, ґрунтувалося на тих самих принципах, що й в інших європейських країнах, які обумовлювались впливом римського права.

З плином часу на українських теренах встановилося на постійній основі спадкування як за законом, так і за заповітом.

Процес становлення інституту спадкування в українському праві зазнав еволюційного процесу у незалежній Україні.

Автор виокремлює чотири основні етапи розвитку правового регулювання нотаріально-спадкових правовідносин в сучасній Україні.

Перший етап складає 1993–2003 роки; другий етап охоплює 2004–2008 роки, третій етап включає 2009–2021 роки, четвертий етап розпочався у 2022 році та триває до теперішнього часу.

Запропоновано авторське визначення нотаріального процесу щодо оформлення спадщини – це комплексне цивільно-спадкове нотаріальне правовідношення, що базується на дотриманні цивільного та нотаріального законодавства України, а в певних випадках норм іноземного законодавства, з метою оформлення переходу прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців.

Науковець стверджує, що при оформленні спадщини державний та приватний нотаріус де-факто використовують окремі засоби медіації.

Видача свідоцтв про право на спадщину неповнолітнім, в тому числі як обов'язковим спадкоємцям, є одним із важливих способів захисту їх цивільних та спадкових прав.

Запис щодо посвідченого заповіту, виданого свідоцтва чи Спадкового договору в Спадковому реєстрі являється електронним доказом їх укладення.

***Ключові слова:** заповіт, неповнолітній спадкоємець, спадщина, обов'язкова частка, Спадковий реєстр, нотаріус.*

Dolynska Mariia. DEVELOPMENT OF INHERITANCE LEGAL RELATIONS WITH THE PARTICIPATION OF MINORS IN UKRAINIAN TERRITORY

***Abstract.** The study is devoted to current problems of civil, inheritance and notarial law.*

The purpose of the article is to analyze the emergence of the institution of inheritance both on European and Ukrainian grounds, to investigate the development of legal and legislative regulation of inheritance relations with the participation of minors during the 20th century – the first quarter of the 21st century.

The institution of inheritance on the European territory, including with the participation of minors, originates from customary law and later found its embodiment in normative and legal acts: secular and ecclesiastical.

Inheritance during the time of Kyivan Rus' took place according to Ukrainian customs, and later European norms were borrowed, in particular religious norms.

In the west of Ukraine, the development of inheritance law, including with the participation of minors, was based on the same principles as in other European countries, which were conditioned by the influence of Roman law.

Over time, inheritance was established on Ukrainian territory on a permanent basis, both by law and by will.

The process of establishing the institution of inheritance in Ukrainian law underwent an evolutionary process in independent Ukraine.

The author singles out four main stages of development of legal regulation of notarial-inheritance legal relations in modern Ukraine.

The first stage is 1993–2003; the second phase covers the years 2004–2008, the third phase includes the years 2009–2021, the fourth phase began in 2022 and continues until now.

The proposed author's definition of the notarial process regarding registration of inheritance is a complex civil-inheritance notarial legal relationship based on compliance with the civil and notarial legislation of Ukraine, and in certain cases the norms of foreign legislation, in order to formalize the transfer of the rights and obligations of the testator to his heirs.

The scientist claims that when registering the inheritance, the state and private notaries de facto use separate means of mediation.

Issuing certificates of the right to inheritance to minors, including as compulsory heirs, is one of the important ways of protecting their civil and inheritance rights.

An entry regarding a certified will, an issued certificate or an Inheritance Agreement in the Inheritance Register is electronic proof of their conclusion.

Key words: will, minor heir, inheritance, compulsory share, Inheritance register, notary.

Вступ. Війна в Україні привела до загибелі як захисників та захисниць держави, так і цивільного населення, виникнення мільйонної кількості переселенців, серед яких левову частку становлять неповнолітні та особи з інвалідністю. Страждань зазнають також депортовані до росії та білорусі українські громадяни, особливо неповнолітні, яких насильно там утримують та всиновлюють їхні громадяни з метою отримання допомоги. Тобто втрачаються не лише родинні зв'язки, але й порушують особисті та цивільні (спадкові) права.

Мета статті – здійснити аналіз зародження інституту спадкування як на європейських, так і українських теренах, дослідити розвиток правового та законодавчого регулювання спадкових правовідносин за участю неповнолітніх протягом ХХ століття – першої чверті ХХІ століття.

Матеріали та метод. Спадкові правовідносини займають чільне місце у дослідженнях українських науковців та практиків, в тому числі нотаріусів. Зокрема, питання спадкових правовідносин розглядали українські науковці: Ю. Заїка, І. Жилінкова, М. Дякович, Є. Орач, Б. Тищик, З. Ромовська, Є. Хари-

тонов, О. Кухарев, О. Нелін, та інші. Однак не достатньо приділено уваги нотаріально-спадковим правовідносинам за участю неповнолітніх.

При проведенні дослідження використано діалектичний метод, логічний метод, формально-юридичний, метод порівняльного правознавства, тобто загальнонаукові та спеціальні методи.

Результати. Інститут спадкування, в тому числі неповнолітніми, має свою давню історію, яка починається із звичаїв, які згодом знайшли втілення у правових актах. Лише наприкінці патріархату діти померлого стали відноситися до першої черги спадкоємства.

Як свідчать наукові розвідки та окремі історичні знахідки, регулювання спадкових правовідносин було відоме ще в Єгипті, Вавилоні, Індії, Єврейській державі. Так, згідно єгипетського звичаєвого права, першими до спадкування закликалися діти.

За часів існування староєврейської держави самими значущими для християн документами стали Старий та Новий Заповіти [1, с. 80].

Згідно із Старим Завітом, спадкування відбувалося за п'яти чергами спадкування, де

перші дві належать дітям померлого, а саме : першість у спадкуванні належала сину, а другої черги віднесено – дочку.

Також у цей же період також зароджуються посадові особи, які виконували «квазінотаріальні» функції, в тому числі складали заповіти, які були підставою для закликання до спадкування.

Найбільш врегульованим спадкуванням було у Римській імперії та здійснювалося як за заповітом, так і за законом, прикладом можуть слугувати норми таблиці V Закону XII Таблиць.

На думку Є. Орача та Б. Тищика принцип «необхідного спадкування», тобто обов'язкової частки «був встановлений в кінці республіки або на початку імперії у практиці центумвірального суду», до компетенції якого відносилися спадкові спори [2, с. 219].

З часом відбулося розвиток інституту спадкування: від двох видів усних заповітів – до письмової форми заповіту, скріпленого печатками, який підлягав відповідній реєстрації.

У Візантійській імперії відбувся: подальший розвиток правового регулювання інституту спадкування на підставі світських та релігійних актів. У той час існувала усна та письмова форми заповітів, зароджувалися правила складання секретного заповіту [3, с. 101].

Згідно із титулом VI «Еклоги», право на обов'язкову частку у спадщині мали діти або онуки померлого, розмір якої дорівнював визначеній законом частки спадщини, яка встановлювалася у залежності від кількості дітей у спадкодавця (до чотирьох дітей – становила третю частину спадщини, а у випадку наявності п'яти та більше дітей – половину спадщини) [3, с. 100].

На думку С. Сливки, давньоруська держава розпочала не так створення, як формування народного права, яке отримало належне визнання у новоствореній на візантійській основі Церкві, оскільки запозичені канонічні норми піддавалися морально-звичаєвому опрацюванню [4, с. 48].

Важливим джерелом розвитку давньоруського права була рецепція грецького права на

Русі, в тому числі завдяки тому, що християнська православна церква Київської Русі мала тісні зв'язки з Константинополем.

На Київській Русі спадкування спочатку проводилося за звичаєвим правом, що знайшло своє втілення в договорі Русі з Візантією 911 року, та які згодом увійшли до норм Просторової редакції Руської правди. Спадкоємцями за законом спочатку були лише сини померлого, які були зобов'язані видати заміж сестер та забезпечити їх приданим [5, с. 18].

Спадкування власності відбувалося як за законом, так і за заповітом. Однак, за нормами Руської правди спадкоємцями могли бути лише ті діти, які були народженими у законному шлюбі [6, с. 210].

Однак дружина-вдова отримувала частину майна «на прожиття», тобто так названу обов'язкову частку у залежності від кількості дітей на її утриманні. У випадку, якщо вона вдруге виходила заміж, над майном її неповнолітніх дітей призначався опікун, який міг бути як родич, так і вітчим [6, с. 211]. Таким чином захищалися спадкові права неповнолітніх спадкоємців

Згодом на українських теренах встановилося на постійній основі спадкування як за законом, так і за заповітом.

На заході України розвиток спадкового права, в тому числі за участю неповнолітніх, ґрунтувалося на тих самих принципах, що й в інших європейських країнах, які обумовлювалися впливом римського права.

Більш детально процес становлення як нотаріату так і інститутів спадкування та заповіту на українських теренах автором статті розглянуто у попередніх дослідженнях [1, 7].

Як зауважує О. Нелін, на початку ХХ століття українське спадкове право «було, по суті, реформованою спадковою системою російського царизму» [8, с. 32].

Декрет РНК УСРР «Про скасування спадкування» від 11.03.1919 р., скасував право спадкування за законом і за заповітом на все майно, однак передбачив переважне право на «утримання з майна померлого не вище прожиткового рівня непрацездатним родичам спадкодавця за прямою низхідною і висхід-

ною лініями, повнорідним і неповнорідним братам і сестрам, а також подружжю тільки за умови, що ці особи потребують допомоги [9, с.120].

Вперше на законодавчому рівні спадкування за законом та письмово складеним заповітом закріплено у Цивільний кодексі УРСР 1922 року. У статті 418 акту законодавець передбачив три черги спадкування за законом. Так, до першої черги відносилися наступні спадкоємців: діти (в тому числі усиновлені); пережила дружина (чоловік або дружина); та непрацездатні батьки померлого. Також по праву представлення спадкоємцями були онуки та правнуки померлого. Однак, реалізувати своє право на отримання спадщини спадкоємцями могли тільки шляхом звернення до суду, яким видавалося свідоцтво про право на спадщину [27, с. 321].

Таким чином, свідоцтво про право на спадщину видавалося не нотаріусами, а судьями, тобто «квазінотаріальними органами» того часу.

Як свідчить судова практика того часу, хоча в УСРР на законодавчому рівні не було врегульовано право окремих непрацездатних спадкоємців, в тому числі неповнолітніх, на отримання обов'язкової частки в спадщині, але суди, керуючись статтею 1 ЦК УРСР (1922 р.), визнавала частково недійсними такі заповіді, в яких неповнолітні спадкоємці позбавлялися спадщини.

Позитивні змінах у правовому регулюванні інституту спадкування, відбулися з 1 березня 1926 р., оскільки було запроваджено інституту усиновлення. Таким чином, усиновлені діти у спадкових правах прирівнювалися до власних дітей спадкодавця.

Лише з 1929 року, на підставі затвердженої постановою НКЮ УСРР 17.11.1928 року Нотаріальної інструкції, прийнятої відповідно Нотаріальної Устави від 25.07.1928 року, державні нотаріуси отримали право на оформлення спадщини та видачу відповідних свідоцтв про право на спадщину.

Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. детально врегулював інститут спадкування. Як і за попереднім кодексом, за кодексом 1963 року спадкоємцями були родичі – особи,

які були як живими на момент смерті спадкодавця, так ті діти, які були зачаті за життя спадкодавця, але були народжені вже після його смерті.

Відповідно до статті 524 Цивільного кодексу УРСР спадкування здійснюється за законом і за заповітом

Хоча законодавець черги спадкуванні визначив у трьох нормах (статтях), професор О. Нелін вважає, що «замість діючих за ЦК УРСР 1922 року трьох черг спадкоємців за законом, у новому ЦК УРСР 1963 року було введено дві черги. Ми погоджуємося, що законодавцем звужено кількість «спадкоємців, що мали право на обов'язкову частку у спадщині», а також зменшено розмір обов'язкової частки- дві третини частки спадкового майна. Обов'язковим спадкоємцями стали лише непрацездатні спадкоємці першої черги та непрацездатні утриманці померлого [11, с. 47].

Прийнятий у 1974 році Закон УРСР «Про державний нотаріат» втілює у нотаріальний акт норми Цивільного кодексу 1963 року.

З часу проголошення незалежності України, до того часу як було розроблено нове цивільне законодавство, діяло попереднє радянське законодавство. Тому оформлення спадщини державними нотаріальними конторами здійснювалося на підставі норм Цивільного кодексу 1963 року та Закону Української РСР «Про державний нотаріат» 1974 року.

Із прийняттям у вересні 1993 року Закону України «Про нотаріат» [12], в державі з 1 січня 1994 року розпочався перший етап нотаріально-спадкових правовідносин, хоча видача свідоцтв на спадщину здійснювалася лише державними нотаріусами з дотриманням вимог Цивільного кодексу 1963 року.

У статті 38 акту передбачено новий квазі-нотаріальний орган – консульські установи України, які вправі посвідчувати заповіді, вживати заходи до охорони спадкового майна та видавати свідоцтва про право на спадщину, тобто з'явився суб'єкт нотаріально-спадкових правовідносин.

1996 рік знаменувався прийняттям нової Конституції незалежної України, яка стала

наріжним каменем всього українського законодавства та вплинула, в тому числі на розвиток нотаріально-спадкових правовідносин.

3.1.10. 1996 року в нотаріальну практику було запроваджено вчинення певних нотаріальних дій на спеціальних бланках нотаріальних документів, в тому числі заповітів та видача свідоцтв про право на спадщину. Облік таких бланків згодом були діджиталізовано та запроваджено Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів, який функціонує до тепер.

17.10.2000 року Наказом Міністерства юстиції України від № 51/5 із 01.12.2000 року запроваджено Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ, у якому підлягають обов'язковій реєстрації усі заповіти, складені та засвідчені, змінені або скасовані в установленому законодавством порядку, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину. До речі, у нього були також внесені відомості як про складені раніше заповіти так і заведені спадкові справи.

Згодом цей реєстр було перейменовано у Спадковий реєстр, а запис щодо посвідченого заповіту, виданого свідоцтва чи укладеного Спадкового договору являється електронним доказом їх оформлення.

Прийняття у 2003 році Нового Цивільного кодексу [13] здійснило «революцію» у правовому регулюванні спадкових правовідносин, надавши першість спадкуванню за заповітом. Законодавець у 1218 кодексу наголошує, що спадкуванню в Україні здійснюється як за заповітом, так за законом, а також збережено інститут «обов'язкових» спадкоємців [14, с. 136].

Таким чином, з 1 січня 2004 року розпочався другий етап розвитку нотаріально-спадкових правовідносин.

Варто зауважити, що за нормами Цивільним кодексом України (2003 року) передбачено п'ять черг спадкуванню. Однак, у випадку, коли спадщина після смерті спадкодавця відкрилася до 1 січня 2004 року і до цієї дати була прийнята хоча б одним спадкоємцем, то коло спадкоємців та розмір обов'язкової частки визначався за правилами статті 535 Цивільного кодексу УРСР 1963 року.

Порівняльний аналіз норм статті 1241 Цивільного кодексу України (2003) та статті 535 Цивільного кодексу Української РСР (1963) свідчить про істотне коригування інституту обов'язкової частки. Зокрема, до числа обов'язкових спадкоємців не відносяться утриманці спадкодавця; зменшено розмір обов'язкової частки – становить лише половину від частки за законом.

Наголошуємо, що право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Хоча, спадкоємець може відмовитися від права на обов'язкову частку.

Вичерпний перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині встановлено законодавцем у частині першій статті 1241 Цивільного кодексу України та не підлягає розширеному тлумаченню. До таких осіб належать:

1) малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (в тому числі усиновлені). Також таким неповнолітніми спадкоємцями слід вважати тих дітей, що були зачаті за життя спадкодавця, однак народилися уже після його смерті;

2) непрацездатні вдова (вдівець);

3) непрацездатні батьки, які успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала би кожному з них у разі спадкуванню за законом.

Наголошуємо, що неповнолітня особа зберігає за собою право на обов'язкову частку, навіть при набутті повної цивільної дієздатності:

1) у разі реєстрації такою особою шлюбу до досягнення повноліття;

2) праці за трудовим договором при досягненні шістнадцяти років;

3) запису такої неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини.

Однак, що при спадкуванні за заповітом, спадкоємці інших черг, навіть за відсутності спадкоємців першої черги, а також внуки та правнуки спадкодавця, в тому числі малолітні та неповнолітні особи (також у випадку смерті їх батьків до відкриття спадщини), право на обов'язкову частку не мають [15].

Перелік суб'єктів, які мають право посвідчувати заповіт, встановлено у частині третій статті 1247 Цивільного кодексу України. Зокрема, до таких осіб законодавець відносить нотаріусів та інших посадових осіб, визначених у статтях 1251, 1252 Цивільного кодексу [13]. На жаль серед вказаних органів до сих пір не вказано консульські установи України.

Більш детально правила спадкування та оформлення спадщини нотаріусами, в тому числі на користь неповнолітніх авторкою статті висвітлено у попередніх дослідженнях [16, 17].

Наступні значущі зміни щодо порядку оформлення спадщини відбулися згідно із Законом України № 614-VI від 1 жовтня 2008 року «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», яким надано право з 1.06. 2009 року оформлювати спадщину та видавати свідоцтва про право на спадщину як державним, так і приватним нотаріусам. Тобто започатковано третій етап розвитку нотаріально-спадкових правовідносин у незалежній Україні.

Стаття 40 Закону України «Про нотаріат» [12] та стаття 1252 Цивільного кодексу України [13], які регулюють порядок посвідчення заповіті, що прирівнюються до нотаріально посвідчених протягом 2009–2018 років зазнали змін та корегувань, зокрема в частині розширення видів квазінотаріальних органів уповноважених на їх посвідчення.

Оскільки нотаріальний процес щодо розподілу спадщини є зазвичай довготривалим, тому важливим та своєчасним було прийняття 16.11.2021 року Закону України «Про медіацію» [18].

Ми погоджуємося з М. Дякович, що медіація «де-факто є невід'ємною від функцій нотаріуса» [19, с. 55].

Вважаємо, це стосується в першу чергу нотаріально-спадкових правовідносин, в тому числі неповнолітніх спадкоємців.

Нотаріальний процес щодо оформлення спадкових прав громадян іноді триває роками та стосується багатьох спадкоємців та в окремих випадках декількох спадкодавців.

Нотаріус зобов'язаний детально вивчити матеріали спадкової справи, виконати всі встановлені спеціальні правила, в тому числі використовуючи відомості єдиних та державних реєстрів (стаття 46¹ Закону України «Про нотаріат») [12].

Тільки після всіх необхідних нотаріально-спадкових процедур, визначивши розмір обов'язкової частки «обов'язкових спадкоємців» (в тому числі неповнолітніх), нотаріус видає такому спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину за законом. Таким чином, видаючи свідоцтво про право на спадщину на обов'язкову частку в спадщині обов'язковому спадкоємцю нотаріус виконує функцію превентивного правосуддя [20].

Розв'язана росією війна проти України стала причиною прийняття актів, які б сприяли певною мірою захисту цивільних правовідносин всіх верст населення, та особливо неповнолітніх, захисників та захисниць держави та осіб з інвалідністю, вимушених переселенців. Один з таких актів стала постановою Кабінету Міністрів України за № 164 від 28.02.2022 року «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [20].

Слід виокремити постанову Кабінету Міністрів України № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 06.03.2022 року [21], якою встановлено перелік суб'єктів, що уповноважені на посвідчення заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, в умовах воєнного стану, та які посвідчуються у зоні бойових дій (безпосередньо або на невеликій відстані).

Має рацію О. Кухарев, стверджуючи що відбулося розширення переліку осіб, що наділені правом посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповіті [22].

Порядку посвідчення заповітів та оформленням спадщини під час воєнного стану присвятили праці О. Кухарев [23], В. Маковій, О. Якимець, З. Книш [24], авторка цієї статті [25], та інші науковці.

Тобто 2022 рік став початком нового четвертого етапу розвитку нотаріально-спадко-

вих правовідносин в державі та продовжується до цих пір.

Висновки. Дослідивши процес становлення спадкових правовідносин на європейських теренах вбачається, що інститут спадкування, в тому числі за участю неповнолітніх, бере свій початок із звичаєвого права.

Еволюція правового регулювання спадкових правовідносин, в тому числі за участю неповнолітніх, на європейських землях згодом знайшла своє втілення у нормативно-правових актах Римської імперії та її спадкоємиці – Візантійської імперії – світських та церковних. Київська Русь запозичила в певній мірі вищевказані норми.

Процес становлення інституту спадкування в українському праві, який було започатковано в Київській Русі, зазнав еволюційного процесу у незалежній Україні.

Нотаріальний процес щодо оформлення спадщини – це комплексне цивільно-спад-

кове нотаріальне правовідношення, що базується на дотриманні цивільного та нотаріального законодавства України, а в певних випадках норм іноземного законодавства, з метою оформлення переходу прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців.

Автор виокремлює чотири етапи становлення нотаріально-спадкових правовідносин в сучасній Україні.

Спадкування неповнолітніми особами в Україні може відбуватися за звичай двома способами: за законом та за заповітом. Спадкування неповнолітніми, як обов'язковими спадкоємцями, здійснюється за правилами статті 1241 Цивільного кодексу України.

Вважаємо за необхідне виокремити проблему спадкування неповнолітніми спадкоємцями, які були депортованими до росії та білорусі, та яка буде розглядатися у наступних наукових розвідках.

Список використаних джерел:

1. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія. Л.: ЛьвДУВС, 2015. 988 с.
2. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права: навч. посіб. Львів: ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. С. 219.
3. Долинська М. С. До питання посвідчення заповітів за Еклогою, як передумови нотаріального посвідчення заповітів. *Фрагментація наукових досліджень: перспективи та проблеми: матеріали міжнародної конференції* (м. Київ, 28 липня 2013 р.). К.: Центр наукових публікацій, 2013. С. 99–102.
4. Сливка С. С. Канонічне право: навч. посіб. К.: Атіка, 2013. 232 с.
5. Долинська М.С. «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2014. № 1. С. 17–20.
6. Долинська М.С. Порівняльний аналіз інституту спадкування за законодавством Київської Русі та незалежної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 782. С. 209–213.
7. Долинська М. С. Генеза та еволюція нотаріальної діяльності на теренах Львівщини. Львів: Растр-7, 2018. 196 с
8. Нелін О. Спадкове право УРСР за цивільним кодексом 1922 р. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 7. С. 32-34.
9. Долинська М.С. Початки правового регулювання спадкування на українських землях на початку ХХ століття. *Particularitățile adaptării legislației republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene*, Conferința internațională științifico-practică. Chișinău, Republica Moldova 22–23 martie 2019. pp. 119–122.
10. Половинкіна Р. Ю. Перша кодифікація положень спадкового права за Цивільним кодексом 1922 року: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Випуск 65. С. 318–325.
11. Нелін Олександр. Спадкове право УРСР за Цивільним кодексом 1963 р. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 44–47.
12. Про нотаріат: Закон України від 3 вересня 1993 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

14. Заїка Ю.О., Співак В.М. Право власності. Спадкове право: навчальний посібник. К.: Наукова думка, 2000. 151 с.
15. Долинська М.С. Особливості видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 237–243.
16. Долинська М.С. Діти – учасники цивільно-правових правочинів. *Довідник нотаріуса № 6* за 2006 рік. К.: Істина. 85 с.
17. Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. К.: Істина. 2007. № 5. 96 с.
18. Про Медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. № 7. ст. 51.
19. Дякович М. М. Нотаріус як медіатор. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 54-55.
20. Долинська М.С. Деякі правові аспекти видачі нотаріусами свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку в спадщині. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права: збірник наукових праць з економічних та юридичних наук*. 2011. Вип. 7. С. 278–282.
21. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 164. *Урядовий кур'єр* від 28.02.2022. № 43.
22. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 року № 209. *Урядовий кур'єр* від 06.03.2022. № 49.
23. Кухарев Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voennogo-stanu>.
24. Кухарев О. Є. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 222–225.
25. Маковій В.П., Якимець О.І., Книш З.І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 4 (99). С. 93-107.
26. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

References:

1. Doly`ns`ka M. S. (2015). Stanovlennya ta rozvy`tok pravovogo regulyuvannya notarial`noyi diyal`nosti v Ukrayini: monografiya. [Formation and development of legal regulation of notarial activity in Ukraine: monograph]. L.: L`vDUVS, 2015. 988 p. [in Ukrainian].
2. Orach Ye. M., Ty`shhy`k B. J. (2000). Osnovy` ry`ms`kogo pry`vatnogo prava: navch.posib. [Basics of Roman private law: study guide]. L`viv: red.-vy`d. viddil L`viv. un-tu. P. [in Ukrainian].
3. Doly`ns`ka M. (2013). Do py`tannya posvidchennya zapovitiv za Eklogoyu, yak peredumovy` notarial`nogo posvidchennya zapovitiv. [To the question of the certification of wills according to the Eclogue, as prerequisites for the notarial certification of wills] *Fragmentaciya naukovy`x doslidzhen` : perspekty`vy` ta problemy` : materialy` mizhnarodnoyi konferenciyi* (m. Ky`yiv, 28 ly`pnya 2013 r.). K.: Centr naukovy`x publikacij. P. 99– 102. [in Ukrainian].
4. Sly`vka S. S. (2013). Kanonichne pravo: navch. posib. [Canon law: education. manual]. K.: Atika. P. 232. [in Ukrainian].
5. Doly`ns`ka M. (2014). “Rus`ka Pravda” yak dzherelo zarodzhennya notariatu v Ukrayini. [“Ruska Pravda” as a source of origin of notary in Ukraine.] *Elektronne naukove faxove vy`dannya “Porivnyal`no-anality`chne pravo”*. No. 1. P. 17–20. [in Ukrainian].
6. Doly`ns`ka M. (2014). Porivnyal`ny`j analiz insty`tutu spadkuvannya za zakonodavstvom Ky`yivs`koyi Rusi ta nezalezhnoyi Ukrayiny`. [Comparative analysis of the institution of inheritance under the legislation of Kyivan Rus and independent Ukraine]. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu “L`vivs`ka politexnika”*. Yury`dy`chni nauky`. 2014. No 782. P. 209–213. [in Ukrainian].
7. Doly`ns`ka M. (2018). G`eneza ta evolyuciya notarial`noyi diyal`nosti na terenax L`vivshhy`ny`. [The genesis and evolution of notarial activity on the territory of the Lviv region].L`viv: Rastr-7. 196 p. [in Ukrainian].
8. Nelin O. (2008). Spadkove pravo URSR za cy`vil`ny`m kodeksom 1922 r. [Inheritance law of the Ukrainian SSR according to the Civil Code of 1922]. *Pidpry`yemny`cztvo, gospodarstvo i pravo*. 2008. No 7. P. 32–34. [in Ukrainian].
9. Doly`ns`ka M. (2018). Pochatky` pravovogo regulyuvannya spadkuvannya na ukrayins`ky`x zemlyax na pochatku XX stolittya. [The beginnings of legal regulation of inheritance on Ukrainian lands at the beginning

of the 20th century]. Particularitățile adaptării legislației republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene”, Conferința internațională științifico-practică. Chișinău, Republica Moldova 22–23 martie 2019. pp. 119–122. [in Ukrainian].

10. Polovy`nkina R. Yu. (2012). Persha kodyfikaciya polozhen` spadkovogo prava za Cy`vil`ny`m kodeksom 1922 roku: istory`ko-pravovy`j aspekt. [The first codification of the provisions of inheritance law according to the Civil Code of 1922: historical and legal aspect]. Aktual`ni problemy` derzhavy` i prava. No 65. P. 318–325. [in Ukrainian].

11. Nelin Oleksandr. (2008). Spadkove pravo URSR za Cy`vil`ny`m kodeksom 1963 r. [Inheritance law of the Ukrainian SSR according to the Civil Code of 1963]. Pidpry`yemny`ctzvo, gospodarstvo i pravo. No 6. P. 44–47. [in Ukrainian].

12. Pro notariat [About the notary: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 02.09.1993 r. No. 3425-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. [in Ukrainian]. Pro notariat: Zakon Ukrayiny` vid 3 veresnya 1993 roku. Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` (VVR). 1993. No. 39. st.383

13. Cy`vil`ny`j kodeks Ukrayiny` [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny` vid 16.01.2003 r. No. 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].

14. Zayika Yu.O., Spivak V.M. (2000). Pravo vlasnosti. Spadkove pravo: navchal`ny`j posibny`k. [Inheritance law: a study guide.]. K.: Naukova dumka, 2000. 151 p. [in Ukrainian].

15. Doly`ns`ka M.S. (2012). Osobly`vosti vy`dachi notariusamy` svidocztv pro pravo na spadshhy`nu za zapovitom. [Peculiarities of issuance by notaries of certificates of the right to inheritance under a will]. Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya yury`dy`chna. No. 56. P. 237–243. [in Ukrainian].

16. Doly`ns`ka M.S. (2006). Dity` – uchasy`ky` cy`vil`no-pravovy`x pravochy`niv. [Children are participants in civil legal transactions.]. Dovidny`k notariusu No. 6 . K.: Isty`na. 85 p. [in Ukrainian].

17. Doly`ns`ka M.S. (2006). Spadkuvannya v Ukrayini. [Inheritance in Ukraine]. Dovidny`k notariusu No. 5 . K.: Isty`na. 96 p. [in Ukrainian].

18. Pro mediacyu [About mediation: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 16.11.2021 r. No. 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].

19. Dyakovy`ch M. M. (2015). Notarius yak mediator. [Notary as a mediator.]. Yury`dy`chny`j naukovy`j elektronny`j zhurnal. No. 1. P. 54-55. [in Ukrainian].

20. Doly`ns`ka M.S. (2011). Deyaki pravovi aspekty` vy`dachi notariusamy` svidocztva pro pravo na spadshhy`nu na obov`yazkovu chastku v spadshhy`ni. [Some legal aspects of the issuance by notaries of a certificate of the right to inheritance for a mandatory share in the inheritance]. Naukovi zapy`sky` L`vivs`kogo universy`tetu biznesu ta prava: zbirny`k naukovy`x prac` z ekonomichny`x ta yury`dy`chny`x nauk. No. 7. P. 278 – 282. [in Ukrainian].

21. Deyaki py`tannya notariatu v umovax voyennogo stanu [Some issues of the notary under martial law: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 28.02.2022 r. No 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

22. Deyaki py`tannya derzhavnoyi reyestracyi ta funkcionuvannya yedy`ny`x ta derzhavny`x reyestriv, derzhatelem yaky`x ye Ministerstvo yusty`ciyi, v umovax voyennogo stanu [Some issues of state registration and operation of unified and state registers, the holder of which is the Ministry of Justice, under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 06.03.2022 r. No. 209. Uryadovy`j kur`yer vid 06.03.2022. No. 49. [in Ukrainian].

23. Kuxaryev Oleksandr. (2022). Problemy` zdiysnennya spadkovy`x prav v umovax voyennogo stanu. [Problems of exercising inheritance rights under martial law]. 7 zhovtnya 2022 roku. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu>. [in Ukrainian].

24. Kuxaryev O. Ye. (2022). Aktual`ni aspekty` zdiysnennya spadkoyemcyamy` prava na pry`jnyattya spadshhy`ny` v umovax voyennogo stanu. [Current aspects of the heirs` exercise of the right to inherit in the conditions of martial law]. Yury`dy`chny`j naukovy`j elektronny`j zhurnal. No. 11. P. 222–225. [in Ukrainian].

25. Makovij V.P., Yaky`mecz` O.I., Kny`sh Z.I. (2022). Pravove reguluvannya spadkovy`x vidnosy`n pid chas voyennogo stanu. [Legal regulation of inheritance relations during martial law]. Visny`k XNUVS. 2022. (2022). 4 (99). P. 93–107. [in Ukrainian].

26. Doly`ns`ka M. S. (2023). Poryadok posvidchennya dovirenostej ta zapovitiv, pry`rivnyany`x do notarial`no posvidcheny`x : dovidny`k. [Manual: The procedure for certification of powers of attorney and wills equated to notarized ones]. L`viv : L`vivs`ky`j derzhavny`j universy`tet vnutrishnix sprav, 2023. 184 p. [in Ukrainian].

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-23>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Мокрицька Наталія Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0318-5285>

***Анотація.** У статті досліджуються види соціальних послуг, які надаються особам, які постраждали від домашнього насильства. Обґрунтовується необхідність застосування комплексного підходу у функціонуванні системи надання послуг з огляду на державні соціальні стандарти, які визначають порядок надання відповідної соціальної послуги для осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах.*

Класифікатор соціальних послуг визначає осіб, які постраждали від домашнього насильства, отримувачем соціальних послуг на такі види соціальних послуг, як: надання притулку, екстрене (кризове) втручання та соціально-психологічна реабілітація.

Системний аналіз законодавства, що регулює діяльність надавачів соціальних послуг таким особам, свідчить про те, що обмеженого переліку таких соціальних послуг немає. Проте забезпечена можливість надання ще таких із них, як консультування, інформування, надання притулку, представництво інтересів.

Запропоновано доповнити пункт 5 частини 1 статті 14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» реченням такого змісту: «Зміст і обсяг соціальної послуги для кожної постраждалої особи визначаються індивідуально залежно від її потреб і зазначаються в договорі про надання соціальної послуги відповідно до стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам, які затверджуються відповідно до стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з урахуванням вимог міжнародних правових актів».

Також варто продублювати в пункті 5 частини 1 статті 14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зміст положень пункту 4 частини 1 статті 17 цього акта. Зокрема, передбачити надання загальними та спеціальними службами підтримки соціальних послуг постраждалим особам, зокрема й постраждалим дітям, виключно за згодою постраждалих осіб або їхніх законних представників, а якщо батьки, інші законні представники дитини, законні представники недієздатної особи є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини або недієздатної особи – за згодою органу опіки та піклування.

***Ключові слова:** особа, яка постраждала від домашнього насильства, соціальна послуга, домашнє насильство, державний стандарт надання соціальної послуги.*

Mokrytska Nataliia. SOME ISSUES OF THE PROVISION OF SOCIAL SERVICES OF PERSONS WHO HAVE BEEN VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE

***Abstract.** The article examines the types of social services provided to victims of domestic violence. The need to apply a comprehensive approach to the functioning of the service provision system is substantiated in view of the state social standards, which determine the procedure for providing appropriate social services for persons who find themselves in difficult life circumstances.*

The classifier of social services identifies persons who have suffered from domestic violence by a recipient of social services for the following types of social services – provision of shelter, emergency (crisis) intervention and socio-psychological rehabilitation.

A systematic analysis of the legislation regulating the activity of providers of social services to such persons shows that there is no limited list of such social services. However, it is possible to provide more of them, such as consulting, informing, providing asylum, and representing interests.

It is proposed to add item 5, part 1 of Art. 14 of the Law of Ukraine “On the prevention and counteraction of domestic violence” with the following sentence: “The content and scope of social services for each victim is determined individually depending on his needs and is specified in the contract on the provision of social services in accordance with the standards for the provision of social services to victims, which are approved in accordance to the standards of providing social services to victims by the central executive body, which ensures the formation of state policy in the field of prevention and countermeasures against domestic violence, taking into account the requirements of international legal acts”.

It is also worth duplicating in paragraph 5, part 1 of Art. 14 of the Law of Ukraine “On Prevention and Combating Domestic Violence”, the content of the provisions of Clause 4, Part 1, Art. 17 of this act. In particular, provide for general and special support services to provide social services to affected persons, including affected children, only with the consent of the affected persons or their legal representatives, and if the parents, other legal representatives of the child, legal representatives of the disabled person are offenders or evade the protection of rights and the interests of the child or disabled person – with the consent of the guardianship authority.

Key words: person affected by domestic violence, social service, domestic violence, state standard of social service provision.

Постановка проблеми. Офіційні дані Національної соціальної сервісної служби України свідчать про те, що протягом 2022 р. обліковано 251 829 звернень щодо вчинення домашнього насильства. З них соціальними послугами щодо домашнього насильства за звітний період 2022 р. охоплено 36 077 осіб [1].

За даними Національної гарячої лінії із запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації, роботу якої з 1997 р. забезпечує громадська організація «Ла Страда-Україна», з майже 30 000 звернень, отриманих у 2020 р., понад 96 відсотків стосувалися питань запобігання та протидії домашньому насильству та гендерній дискримінації, 84 відсотки звернень надійшли від жінок [2].

Хоча не всі постраждали від насильства за ознакою статі жінки, і не всі кривдники чоловіки, наявний помітний гендерний дисбаланс (більшість постраждалих – жінки, більшість кривдників – чоловіки). Тому Пекінська декларація та платформа дій, ухвалена на четвертій Усесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 р., визначила термін «насильство стосовно жінок» як будь-який акт гендерного насильства, який призводить або може призвести до фізичного, сексуального або психологічного завдання шкоди або страждання жінкам, включаючи погрози вчинення таких дій, примус чи свавільне позбавлення волі незалежно від того, чи відбуваються вони в суспільному чи приватному житті. Насильство за ознакою статі – це пору-

шення прав людини та форма дискримінації [3].

У Державній соціальній програмі запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р. зазначено, що проблему не досить ефективного механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі та забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, передбачається розв’язати, серед іншого, такими способами та шляхами, як забезпечення постраждалим особам незалежно від віку та стану здоров’я доступності до комплексних послуг, орієнтованих на їхні потреби, і отримання таких послуг; надання доступних якісних соціальних послуг постраждалим особам; забезпечення доступу до загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб для отримання соціальних послуг тощо [4].

З огляду на вищевикладене, система надання соціальних послуг посідає важливе місце у формуванні правового механізму надання допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства. Отже, і вирішення правових проблем у цьому напрямі є на часі й актуальним.

Стан дослідження. Соціальний захист осіб, які опинилися у важких життєвих обставинах, завжди перебував у полі дослідження науковцями у сфері соціального забезпечення. Зокрема, до цієї проблематики зверталися такі науковці-правники у сфері

соціального забезпечення, як В.Я. Бурак, М.І. Іншин, С.М. Синчук, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко й інші. Проте система державних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства, тривалий час перебувала на стадії зародження та формування, тому подальші дослідження будуть сприяті розвитку правової думки в цьому напрямі.

Мета статті – дослідження окремих питань надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства, внесення пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства з метою ефективної реалізації прав цієї категорії осіб у сфері соціального захисту.

Виклад основних положень. Механізм правового регулювання надання соціальних послуг особам, які зазнали домашнього насильства, становлять норми Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229–VIII.

Відповідно до п. 3 ч. 1. ст. 1 цього акта термін «домашнє насильство» уживається у такому значенні: домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі одне з одним, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [5].

Також у п. 8 ч. 1 ст. 1 подається визначення особи, яка постраждала від домашнього насильства, як особи, яка зазнала домашнього насильства в будь-якій формі [5].

У контексті дослідження системи надання соціальних послуг положеннями даного Закону сформовано досить якісний і ефективний механізм правового регулювання захисту

прав осіб, які зазнали домашнього насильства. Його повнота та доступність забезпечуються мережею загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб.

Отже, до загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які, серед іншого, надають допомогу постражданим особам: центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі місечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та інші заклади, установи й організації, які надають соціальні послуги постражданим особам.

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр із питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постражданим особам і особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади й установи, призначені виключно для постраждалих осіб і осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі (ч. 4 ст. 6 Закону) [5].

Щоправда, центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді припинили свою діяльність. Натомість були створені центри соціальних служб на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб» від 1 червня 2020 р. № 479 [6].

Аналіз законодавчих положень ст. 14 цього Закону дає підстави для висновку, що всі соціальні послуги особам, які зазнали домашнього насильства, надаються безкоштовно відповідно до державних стандартів надання соціальних послуг. Їхніми надавачами є пересічні загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб [5].

З огляду на це потрібно звертатися до положень Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. № 2671–VIII [8]. Цей законодавчий акт регулює порядок і

умови надання соціальних послуг суб'єктам, що опинилися у важких життєвих обставинах і потребують допомоги, надає визначення поняття «соціальна послуга», здійснює їх поділ на види. Системний розгляд його норм і зіставлення їх із положеннями Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [5] дозволяють дійти висновку, що соціальні послуги для осіб, які постраждали від домашнього насильства, – це дії, які спрямовані на профілактику таких складних життєвих обставин або подолання чи мінімізацію їхніх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Правовий зв'язок між отримувачем і надавачем соціальних послуг формує договір про надання соціальних послуг, у якому індивідуально залежно від потреб особи зазначаються зміст і обсяг соціальної послуги згідно з державними стандартами соціальних послуг.

Варто зазначити, що домашнє насильство є одним із чинників, який може зумовити настання складних життєвих обставин, через які особа має право на отримання соціальних послуг (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги») [8].

Не може бути відмовлено в наданні соціальних послуг і не може бути припинено надання соціальних послуг у разі наявної загрози життю чи здоров'ю особи, домашнього насильства, насильства за ознакою статі або жорстокого поводження з дітьми (ч. ч. 1, 2 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги») [8].

Щоправда, на законодавчому рівні не конкретизовано види соціальних послуг, які можуть надаватися особам, які постраждали від домашнього насильства.

Зокрема, у п. 5 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено, що загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють надання відповідно до компетенції постраждалим особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасо-

вого притулку для таких осіб і їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством [5].

У цьому контексті заслуговують на увагу і норми ст. 17, де врегульовано участь заінтересованих суб'єктів, що надають соціальні послуги із запобігання та протидії домашньому насильству. Ідеться про підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання, іноземні неурядові організації, фізичних осіб – підприємців, а також фізичних осіб, які надають соціальні послуги. Зокрема, передбачено надання ними соціальних послуг постраждалим особам, постраждалим дітям також, виключно за згодою постраждалих осіб або їхніх законних представників, а якщо батьки, інші законні представники дитини, законні представники недієздатної особи є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини або недієздатної особи – за згодою органу опіки та піклування [5].

Проте їх не можна прирівнювати до загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, які є закладами. До того ж такі спеціалізовані служби утворюються місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства та діють на основі типових положень про спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, затверджених Кабінетом Міністрів України (ч. 2. ст. 17 цього акта) [5].

Проте аналогічного положення у ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у частині виконання повноважень щодо отримувачів соціальних послуг загальними та спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб немає. Хоч у ст. 4 цього Закону акцентовано увагу на добровільності отримання допомоги постраждалими особами, окрім дітей і недієздатних осіб, щоправда, тільки на рівні основних засад запобігання та протидії домашньому насильству

Тому пропонуємо продублювати в п. 5 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зміст положень п. 4 ч. 1 ст. 17 цього акта.

Доцільно також додати, що перелік стандартизованих соціальних послуг передбачений у ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» [8], а детальніша інформація стосовно кожної з них вказана у класифікаторі соціальних послуг, який затверджений наказом Мінсоцполітики «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» від 23 червня 2020 р. № 429 [9]. Тлумачення «за буквою закону» з посиланням на назву категорії отримувача соціальних послуг свідчить про те, що соціальними послугами, які надаються особам, які постраждали від домашнього насильства, є: надання притулку, екстрене (кризове) втручання та соціально-психологічна реабілітація.

Водночас дослідження змісту підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, насильства, зокрема й сексуального, пов'язаного зі збройним конфліктом, допомагає підсумувати, що таких соціальних послуг більше. До того ж вичерпний перелік визначається винятково чинними положеннями, на підставі яких діють ці суб'єкти, що розробляються на основі типового документа.

Зокрема, на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 824 «Про затвердження типових положень про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, та спеціалізовану службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» функціонує Денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Відповідно до п. п. 9, 11, 21 Денний центр надає такі соціальні послуги, як екстрене (кризове) втручання, консультування, інформування, надання притулку, представництво інтересів тощо [10].

Цією ж постановою Кабінету Міністрів України затверджено типові положення, від-

повідно до якого функціонує Спеціалізована служба первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Тут у п. 13 зазначено, що консультативна служба надає такі соціальні послуги, як екстрене (кризове) втручання, консультування, інформування. Перелік соціальних послуг, що надаються консультативною службою, визначається положенням про консультативну службу [10].

Отже, цими підзаконними нормативно-правовими актами передбачено ще такі види соціальних послуг, як консультування, інформування, представництво інтересів.

Однак Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не називає жодної соціальної послуги, щоправда, у п. 5 ч. 1 ст. 14 згадується тимчасовий притулок. Відповідно, як уже було констатовано, надання притулку є видом соціальної послуги [5].

Згідно з п. 31 Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655, строк перебування постраждалої особи у притулку не може перевищувати трьох місяців. Тут у п. 12 передбачено, що надання притулком послуг постраждалим особам здійснюється на безоплатній основі в обсязі, визначеному державними стандартами надання соціальних послуг, затвердженими Мінсоцполітики. Зміст і обсяг соціальної послуги для кожної постраждалої особи визначаються індивідуально залежно від її потреб і зазначаються в договорі про надання соціальної послуги [11].

На дотримання вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» був розроблений проєкт наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження державних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі». Ним запропоновано затвердити державний стандарт

екстреного та кризового втручання для осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі; державний стандарт соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі, і державний стандарт соціальної послуги надання приюту для осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі [12].

Проте натепер вони ще не затверджені, тому в Україні відсутня завершальна ланка, яка необхідна для якісного надання соціальних послуг для осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Висновки. З огляду на різноманітність соціальних послуг, які надаються особам, які

постраждали від домашнього насильства, та відсутність комплексного підходу в цьому стосовно вкрай вразливої категорії осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах, є нагальна потреба затвердження державних стандартів, які розроблені з урахуванням особливостей потреб та інтересів таких надавачів соціальних послуг. Як видається, відповідний механізм правового регулювання не є цілісним тільки на акцентуванні в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо добровільності надання соціальних послуг як основоположного принципу. Українською важливо поєднати його з договірними засадами соціальних послуг відповідно до державних стандартів соціальних послуг для осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Інформація про кількість звернень щодо домашнього насильства. URL: <https://nssu.gov.ua/domashnye-nasilstvo> (дата звернення: 11.04.2023).
2. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 р. та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 рр. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
3. Про затвердження Методичних рекомендацій з реалізації гендерного підходу та підходу, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад : наказ Мінсоцполітики України від 27.12.2022 р. № 359. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0359739-22#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
4. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2#w1_1 (дата звернення: 11.04.2023).
6. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
7. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 11.04.2023).
8. Про затвердження Порядку здійснення соціального патрулювання : наказ Міністерства соціальної політики України від 19.07.2011 р. № 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-11#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
9. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : наказ Мінсоцполітики від 23.06.2020 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
10. Про затвердження типових положень про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, та спеціалізовану службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 824. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.04.2023).

11. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.04.2023).

12. Про затвердження державних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі : проект наказу Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/692/> (дата звернення: 11.04.2023).

References:

1. Informatsiya pro kil'kist' zvernenn' shchodo domashn'oho nasyl'stva. Retrieved from: <https://nssu.gov.ua/domashnye-nasilstvo> (Last accessed: 11.04.2023).

2. Pro skhvalennya Derzhavnoyi stratehiyi zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholo-vikiv na period do 2030 r. ta zatverdzhennya operatsiynoho planu z yiyi realizatsiyi na 2022–2024 rr. : rozpo-ryadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12.08.2022 r. № 752-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

3. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy z realizatsiyi hendernoho pidkhotu ta pidkhotu, shcho bazuyet'sya na dotrymanni prav lyudyny, na rivni terytorial'nykh hromad : nakaz Minsotspolityky Ukrayiny vid 27.12.2022 r. № 359. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0359739-22#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

4. Pytannya Derzhavnoyi sotsial'noyi prohramy zapobihannya ta protydyi domashn'omu nasyl'stvu ta nasyl'stvu za oznakoyu stati na period do 2025 r. : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 24.02.2021 r. № 145. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

5. Pro zapobihannya ta protydyi domashn'omu nasyl'stvu : Zakon Ukrayiny vid 07.12.2017 r. № 2229–VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2#w1_1 (Last accessed: 11.04.2023).

6. Deyaki pytannya diyal'nosti tsentriv sotsial'nykh sluzhb : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.06.2020 r. № 479. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

7. Pro sotsial'ni posluhy : Zakon Ukrayiny vid 17.01.2019 r. № 2671–VIIIU. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (Last accessed: 11.04.2023).

8. Pro zatverdzhennya Poryadku zdiysnennya sotsial'noho patrulyuvannya : nakaz Ministerstva sotsi-al'noyi polityky Ukrayiny vid 19.07.2011 № 283. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-11#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

9. Pro zatverdzhennya Klasyfikatora sotsial'nykh posluh : nakaz Minsopolityky vid 23.06.2020 r. № 429. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

10. Pro zatverdzhennya typovykh polozhen' pro dennyy tsentr sotsial'no-psykholohichnoyi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashn'oho nasyl'stva ta/abo nasyl'stva za oznakoyu stati, ta spetsializovanu sluzhbu pervynnoho sotsial'no-psykholohichnoho konsul'tuvannya osib, yaki postrazhdaly vid domashn'oho nasyl'stva ta/abo nasyl'stva za oznakoyu stati : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.08.2019 r. № 824. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2019-%D0%BF#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

11. Pro zatverdzhennya Typovoho polozhennya pro prytulok dlya osib, yaki postrazhdaly vid domashn'oho nasyl'stva ta/abo nasyl'stva za oznakoyu stati : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 22.08.2018 r. № 655. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text> (Last accessed: 11.04.2023).

12. Pro zatverdzhennya derzhavnykh standartiv nadannya sotsial'nykh posluh osobam, yaki postrazhdaly vid domashn'oho nasyl'stva ta / або nasyl'stva za oznakoyu stati : proyekt nakazu Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrayiny. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/projects/692/> (Last accessed: 11.04.2023).

УДК 342;346;368

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-24>

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

Гармата Ольга Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
викладач кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0281-6466>

Кучер Віталій Орестович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0877-5735>

Здреник Іванна Василівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8645-0701>

Парасюк Василь Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню понять інвестиційної привабливості й інвестиційного клімату в Україні. Інвестиційна політика є системною та цілеспрямованою діяльністю спеціально вповноважених органів державної влади. Чинники, які забезпечують комфортний інвестиційний клімат, є дуже багатогранними, передусім залежними від політичного, економічного, соціального та правового розвитку країни.*

Потрібно звернути увагу на недоліки національного законодавства у сфері інвестиційної діяльності, зокрема іноземного інвестування. Національне законодавство не повною мірою відповідає міжнародним стандартам із питань охорони прав інвесторів.

Найбільш актуальними засобами відновлення інвестиційної привабливості для України в час війни є інститут страхування інвестицій від військових ризиків і програми державно-приватного партнерства. Наявність інституту страхування є однією з основоположних підстав для залучення інвесторів у надійний правовий простір для створення сприятливого інвестиційного клімату.

Інститут державно-приватного партнерства спонукає інвестора до довіри до законодавчих, виконавчих і потенційно вигідних реалізацій інвестиційних проєктів. Держава гарантує додержання встановлених законодавством України умов для провадження діяльності приватних партнерів, пов'язаної з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, додержання прав і законних інтересів приватних партнерів.

Безумовним чинником покращення інвестиційної привабливості насамперед є припинення військових дій на території України. Наступним невід'ємним кроком має бути впровадження механізмів захисту інвестиційних ризиків на державному рівні та створення державних програм підтримки іноземних і вітчизняних

інвестицій, що сприятиме створенню нових робочих місць, відновленню процесу грошового обігу, налагодження економічних відносин і економічного простору країни загалом.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, захист інвестицій, господарська діяльність, страхування, договір.

Harmata Olha, Kucher Vitalii, Zdrenyk Ivanna, Parasiuk Vasyl. WAYS TO IMPROVE THE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to the study of the concepts of investment attractiveness and investment climate in Ukraine. Investment policy is a systematic and purposeful activity of specially authorized state authorities. The factors that ensure a comfortable investment climate are very multifaceted, primarily dependent on the country's political, economic, social and legal development.*

It is necessary to pay attention to the shortcomings of national legislation in the field of investment activity, in particular foreign investment. National legislation does not fully meet international standards for the protection of investors' rights.

The most relevant means of restoring investment attractiveness for Ukraine during the war are the institute of investment insurance against military risks and the public-private partnership program. The presence of an insurance institute is one of the fundamental reasons for attracting investors to a reliable legal space for creating a favorable investment climate.

In turn, the institution of public-private partnership encourages the investor to trust legislative, executive and potentially profitable implementation of investment projects. The state guarantees compliance with the conditions established by the legislation of Ukraine for the conduct of activities of private partners, related to the performance of contracts concluded within the framework of public-private partnership, compliance with the rights and legitimate interests of private partners.

An unconditional factor in improving investment attractiveness is, first of all, the cessation of hostilities on the territory of Ukraine. The next essential step should be the introduction of mechanisms for the protection of investment risks at the state level and the creation of state programs to support foreign and domestic investments, which will contribute to the creation of new jobs, the restoration of the money circulation process, the establishment of economic relations and the economic space of the country as a whole.

Key words: *investment, investment activity, investment climate, investment protection, economic activity, insurance, contract.*

Вступ. Як відомо, привабливість України в міжнародному економічному просторі, особливо у сфері залучення та впровадження інвестицій (приватних, державних, іноземних), за 2022 р. значним чином погіршилась. Нестабільна економічна ситуація, корупційна складова частина, пандемія коронавірусу, воєнний стан у країні, відсутність чіткого інституту страхування інвестиційних ризиків не можуть надати потенційним інвесторам упевненості в упровадженні інвестиційних проєктів.

Повномасштабна військова агресія Росії проти України продовжує очолювати перелік чинників негативного впливу на інвестиційний клімат, на другому місці опинились атаки на українську енергосистему, а на третьому – корупція.

Однак, незважаючи на вагомі обтяжуючі чинники, залучення потенційних інвесторів протягом 2022 р. не зупинилось. Серед неба-

гатьох позитивних змін бізнес-лідери найвище оцінили надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, скасування мит і квот на український експорт і «транспортний безвіз» із ЄС [1].

У сучасних умовах Україна постала перед об'єктивною необхідністю потужного, швидкого та надійного нарощення інвестиційного процесу в усіх сферах правових відносин. Варто враховувати те, що перебіг, характер, інтенсивність і ефективність управління інвестиційною діяльністю багато в чому залежать від інвестиційного клімату країни [2]. Поліпшення інвестиційного клімату для входження України до групи країн – світових лідерів визначено однією зі стратегічних цілей розвитку країни [3, с. 77].

Матеріали та метод. Проблематика інвестиційного клімату в Україні розкривалася у працях вітчизняних теоретиків і практиків (О. Зельдіна, Г. Грищенко, В. Коссака,

А. Малай, О. Носова, О. Охотнікова, К. Паливода, О. Поляк, В. Приходько, О. Семерак, В. Устименко, О. Хрімлі й інші). Проте динамічність руху інвестиційного клімату та наявні натеper проблемні питання потребують постійного моніторингу та пошуку нових підходів до їх вирішення.

Метою наукового дослідження стало проведення аналізу особливостей інвестиційного клімату в сучасних умовах повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України, розгляд шляхів його покращення.

Під поняттям «інвестиційний клімат» розуміють сукупність системи об'єктивних чи суб'єктивних чинників, притаманних окремій країні, що визначають її привабливість для інвестора. Це поняття об'єднує цілу систему чинників, які визначають ділову привабливість окремої країни або її території [4, с. 24].

Державна інвестиційна політика є системою та цілеспрямованою діяльністю спеціально вповноважених органів державної влади, якій притаманна системність і спрямованість на створення та реалізацію спеціального алгоритму заходів щодо розвитку інвестиційного ринку чи окремих його сегментів за допомогою формування відповідного за змістом нормативно-правового забезпечення інвестиційних відносин, застосування необхідних засобів їх державного регулювання та безпосередньої участі держави як суб'єкта цих відносин.

У 2021 р. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) у рамках Програми конкурентоспроможної економіки в Україні розробило Національну стратегію збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. Дослідженням встановлено, що Україна поступається конкурентам майже за всіма показниками, причому найбільшими проблемами є корупція, ненадійна судова влада, слабе управління та середовище ведення бізнесу, висока вартість фінансування, адміністрування податків і відсутність макроекономічної стабільності.

Також виділяються кілька потенційних переваг, серед яких, зокрема, наявність осві-

ченого та кваліфікованого населення, що робить український ринок праці конкурентоспроможним серед країн-конкурентів; порівняно невелика вартість найму працівника на ринку праці; Україна має більше ніж середню кількість двосторонніх інвестиційних договорів. Якщо їх цілком реалізувати, це може привести до значного виграшу у «грі» за залучення прямих іноземних інвестицій; Україна неухильно посилює свою увагу до інвестиційних стимулів [5, с. 8].

Проте підходи до заохочення інвестицій можуть бути сфокусовані на короткострокових заходах удосконалення як законодавчого, так і адміністративного характеру. Законодавство в деяких сферах було оновлено з метою забезпечення більш сприятливого для бізнесу середовища та лібералізації ринку (приклади за останні кілька років включають нові закони про валютний контроль і банкрутство) [5, с. 9].

Ключовими напрямками законодавчих реформ, пов'язаних із прямими іноземними інвестиціями, є наближення українського законодавства в окремих галузях до законодавства ЄС, імплементація угод Світової організації торгівлі (СОТ), розвиток капіталу й організованих товарних ринків (включаючи створення інтегрованого центру для капіталів і товарних ринків), цифровізація адміністративних послуг, надання податкових і митних стимулів для індустріальних парків і створення фондів [5, с. 9].

З метою стимулювання залучення в економіку України стратегічних інвесторів, підвищення інвестиційної привабливості України, створення нових високооплачуваних робочих місць, а також зростання конкурентоспроможності економіки через запровадження державної підтримки великих інвестиційних проєктів ухвалено Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» [6]. Закон передбачає підтримку інвесторів, які реалізовуватимуть проєкти з обсягом інвестицій на суму, яка перевищує суму, еквівалентну 20 мільйонам євро, що розраховується за офіційним курсом валют, установленим Національним банком України. Це проєкти

у сферах переробної промисловості (окрім діяльності з виробництва й обігу тютюнових виробів, спирту етилового, коньячного та плодового, алкогольних напоїв), добування з метою подальшої переробки та/або збагачення корисних копалин (окрім кам'яного та бурого вугілля, сирової нафти та природного газу), поводження з відходами, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, логістики, освіти, наукової та науково-технічної діяльності, охорони здоров'я, мистецтва, культури, спорту, туризму, у курортно-рекреаційній галузі. Такі інвестори отримуватимуть прямий договір з Урядом і пакет стимулів: державна підтримка може надаватися інвестору у формі податкових і митних пільг, забезпечення переважного права землекористування земельною ділянкою державної або комунальної власності, будівництва коштом державного, місцевих бюджетів об'єктів суміжної інфраструктури для реалізації інвестиційного проєкту.

Ще одним механізмом залучення інвестицій є індустріальні парки – це потенційні промислові майданчики для релокації компаній з інших країн із метою диверсифікації ланцюгів поставок, що вирішують питання скорочення часу до початку роботи (Time-to-Market) компаній, беручи до уваги час, необхідний для пошуку оптимальної локації, початку будівництва та введення об'єктів в експлуатацію [18].

Верховною Радою України 21 червня 2022 р. ухвалені закони України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво» [7] та «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво» [8].

Законом, яким вносяться зміни до податкового законодавства, передбачається звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з увезення на митну територію України в митному режимі імпорту нового устаткування (обладнання), що ввозяться учасниками індустріальних парків,

суто для власного використання, під здійснення ними діяльності у сферах переробної промисловості або науково-дослідної діяльності на території (у межах) індустріального парку (без права надання в оренду, лізинг чи передачу в користування третім особам на будь-яких інших умовах); звільнення від податку на прибуток протягом десяти років; надання права органам місцевого самоврядування встановлення пільгових ставок податку на нерухомість і плати за землю.

Змінами до Митного кодексу запроваджується звільнення від оподаткування митом нового устаткування (обладнання), що ввозиться учасниками індустріальних парків суто для власного використання, для здійснення ними діяльності у сферах переробної промисловості або науково-дослідної діяльності на території (у межах) індустріального парку (без права надання в оренду, лізинг чи передачу в користування третім особам на будь-яких інших умовах).

99% компаній Європейської бізнес-асоціації (ЕВА) планують продовжувати працювати на ринку України у 2023 р., а 63% збираються інвестувати в Україну навіть у воєнний час. Водночас тільки 17% вважають, що новим інвесторам буде вигідно заходити в Україну. Найбільш популярними галузями для інвестицій залишаються агросектор, ІТ, фарма, транспорт. З'являються підприємці, що мають плани інвестувати у військову/оборонну сферу [1].

Основними джерелами залучення інвестицій у національну економіку, як вважають фахівці, є такі: власні кошти юридичних осіб, бюджетні інвестиції (коштом державного та місцевих бюджетів), кредитно-інвестиційна діяльність комерційних банків, іноземні інвестиції, розвиток вільних економічних зон, роздержавлення та приватизація державної власності, розвиток фондового ринку, кошти населення тощо [9, с. 40].

Наявність інвестицій в економіці країни не тільки дає величезний простір для розвитку державних програм, бізнесу, але й утворює нові робочі місця, забезпечує кожного працівника належною заробітною платнею, роз-

ширює сферу укладення цивільно-правових договорів, таким чином запускає ланцюжок обігу грошових коштів, підтримує соціальне зростання економіки власної країни.

Чинники, які забезпечують комфортний інвестиційний клімат, є дуже багатогранними, передусім залежними від політичного, економічного, соціального та правового розвитку країни. Наявність вищезазначених чинників впливу тільки погіршила інвестиційну привабливість України для іноземних інвесторів, ускладнила ведення ринкових відносин усередині країни, обтяжила внутрішню економіку та створила загрозливу ситуацію існування бізнесу загалом.

Окремо потрібно звернути увагу на недоліки національного законодавства у сфері інвестиційної діяльності, зокрема й іноземного інвестування. Національне законодавство не повною мірою відповідає міжнародним стандартам із питань охорони прав інвесторів. Українське законодавство є не досить ефективним, зокрема щодо неправомірного відчуження майна, експропріації й інших форм дискримінації.

Необхідно погодитись із твердженнями О.Р. Зельдіної та В.А. Устименка стосовно того, що Господарський кодекс України регулює деякі аспекти діяльності іноземних інвесторів, але основні напрями інвестиційної політики щодо вітчизняних інвесторів залишилися поза увагою цього кодифікованого акта. Закони України «Про інвестиційну діяльність» [10] та «Про режим іноземного інвестування» [11] були ухвалені у 1990-х рр. Той період суттєво відрізнявся від сучасності в соціально-економічному та політичному плані, тому ці закони не здатні забезпечити адекватну державну інвестиційну політику. Фрагментарні зміни, внесені до цих нормативно-правових актів за роки незалежності України, не можуть вирішити накопичених проблем [12, с. 48].

М.Р. Кац підкреслює, що законодавство у сфері іноземного інвестування є досить некомфортним саме для іноземних інвесторів [13, с. 211]. Р.В. Попельнюхов звертає увагу на недієздатність закріплених гаран-

тій прав і свобод інвесторів, а також низький рівень захисту [14, с. 27].

На розрізненість і несистемність норм вітчизняного законодавства у сфері інвестиційної діяльності звертав також увагу Л.В. Андрущенко [15, с. 42].

Інвестори самостійно або з допомогою кваліфікованих фахівців повинні продумати всі варіанти, щоби максимально убезпечити свої інвестиції, починаючи від вибору сфери інвестування й укладення контракту до відповідальності за його порушення та порядку розгляду спорів [16, с. 59].

Відомо, що правове регулювання інвестиційної діяльності та судова практика належать до найважливіших чинників, які реально впливають на оцінювання інвестиційного клімату.

Найбільш актуальними засобами відновлення інвестиційної привабливості для України в час війни є інститут страхування інвестицій від військових ризиків і програми державно-приватного партнерства. Наявність інституту страхування є однією з основоположних підстав для залучення інвесторів у надійний правовий простір для створення сприятливого інвестиційного клімату.

За 2022 р. Міністерством економіки України опрацьовано пілотний проєкт страхування від військових ризиків, який Україна реалізує разом із Багатостороннім агентством із гарантування інвестицій (далі – MIGA), що належить до групи Світового банку. На цю ініціативу наша держава отримала від MIGA 30 млн доларів. Банком «Львів» залучено 15 млн доларів США від Фінансової корпорації розвитку США (далі – DFC) і Агентства США з міжнародного розвитку USAID саме на покриття кредитних ризиків українського бізнесу. Фінансова корпорація розвитку США DFC повідомила про готовність кредитувати український бізнес у рамках окремих проєктів на суми від 1 млн до 1 млрд доларів США на кожен із них [17].

Інститут державно-приватного партнерства спонукає інвестора до довіри до законодавчих, виконавчих і потенційно вигідних реалізацій інвестиційних проєктів.

Державно-приватне партнерство є одним з ефективних інструментів залучення додаткових інвестицій у державний сектор економіки України та водночас дієвим механізмом, який сприяє розвитку відносин між державними органами та бізнесом. Держава гарантує додержання встановлених законодавством України умов для провадження діяльності приватних партнерів, пов'язаної з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, додержання прав і законних інтересів приватних партнерів [18].

Висновки. Розрізненість, недоліки та застарілість інвестиційного законодавства негативно впливають на інвестиційний клімат в Україні. Фрагментарні зміни, внесення точкових доповнень до чинних нормативно-правових актів не вирішують концептуальних і глобальних проблем покращення інвестиційної привабливості. Ускладнює ситуацію наявність корупційної складової частини, високої ризикованості, нестабільності в отриманні прибутку і, звісно, військова агресія з боку Російської Федерації.

Іноземних інвесторів не приваблює відсутність потенціалу зростання ринку економіки, надійного механізму захисту своїх прав та інтересів, дієвого інституту захисту від ризиків. Основою державної інвестиційної політики має бути прогресивне вдосконалення інвестиційного законодавства, залучення національного й іноземного капіталу, розвиток державно-приватного партнерства, застосування національного режиму інвестиційної діяльності для іноземних інвестицій та, безперечно, наявність дієвого інституту страхування інвестиційних ризиків в умовах війни.

Безумовним чинником покращення інвестиційної привабливості передусім є припинення військових дій на території України. Наступним невід'ємним кроком має бути впровадження механізмів захисту інвестиційних ризиків на державному рівні та створення державних програм підтримки іноземних і вітчизняних інвестицій, що сприятиме створенню нових робочих місць, відновленню процесу грошового обігу, налагодженню економічних відносин і економічного простору країни загалом.

Список використаних джерел:

1. Індекс інвестиційної привабливості України відновився до «ковідного» значення. URL: <https://eba.com.ua/indeks-investytsijnoi-pryvablyvosti-ukrayiny-vidnovyvsya-do-kovidnogo-znachennya/> (дата звернення: 22.04.2023).
2. Нікітіна А.В. Інвестиційна діяльність в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 6. С. 161–165.
3. Інвестиційний клімат України та напрями його вдосконалення / В.П. Приходько та ін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Вип. 25. Ч. 2. С. 77–81.
4. Приходько І.В., Дацишин Д.Н. Інвестиційний клімат України в контексті зовнішньоекономічної діяльності. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 49. С. 23–27.
5. Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. 2021. URL: <https://www.nicouncil.org.ua/uk/strategy/302-1.html> (дата звернення: 22.04.2023).
6. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 р. № 1116–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво : Закон України від 21.06.2022 р. № 2330–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-20#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
8. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво : Закон України від 21.06.2022 р. № 2331–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-20#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
9. Андрущенко Л.В. Теоретичні аспекти формування нормативно-правових основ регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 2. С. 38–42.
10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.

11. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 19. Ст. 80.
12. Ustymenko V.A., Zeldina O.R. EU Investment policy as the Basis for Sustainable Development: Implementation Prospects in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Vol. 8–1. P. 40–52.
13. Кац М.Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Відкрита економіка*. 2014. № 1. С. 209–212.
14. Попельнохов Р.В. Інвестиційна привабливість економіки України (інвестиційний клімат). *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 21. С. 24–28.
15. Андрущенко Л.В. Теоретичні аспекти формування нормативно-правових основ регулювання інвестиційної політики в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 2. С. 38–42.
16. Гориславська А.С. Вдосконалення механізму захисту прав та законних інтересів іноземних інвесторів в Україні. *Альманах науки*. 2020. № 10 (43). С. 58–62.
17. Як Україна зможе залучати іноземні інвестиції у 2023 р. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/viuti-z-tumanu-viyni-yak-ukrajina-zmozhe-zaluchati-inozemni-investiciji-u-2023-roci-12084243.html> (дата звернення: 22.04.2023).
18. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. URL: [https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=Informatsii poanalitichniMaterialiSchodoInvestitsiinogoKlimatuVUkraini](https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=Informatsii%20analitichniMaterialiSchodoInvestitsiinogoKlimatuVUkraini) (дата звернення: 22.04.2023).

References:

1. Indeks investytsiynoyi pryvablyvosti Ukrayiny vidnovyvsya do “kovidnoho” znachennya [Ukraine’s investment attractiveness index has returned to the “covid” value]. URL: <https://eba.com.ua/indeks-investytsiynoyi-pryvablyvosti-ukrayiny-vidnovyvsya-do-kovidnogo-znachennya/> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].
2. Nikitina, A.V. Investytsiyna diyal’nist’ v Ukrayini: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [Investment activity in Ukraine: current state and development prospects]. *Visnyk Zaporiz’koho natsional’noho universytetu*. 2010. № 6. S. 161–165 [in Ukrainian].
3. Prykhod’ko, V.P., Yehorova, O.O., Pyshmentseva, M.D. Investytsiynyy klimat Ukrayiny ta napryamy yoho vdoskonalennya [Ukraine’s investment climate and directions for its improvement]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods’koho natsional’noho universytetu*. Seriya “Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo”. 2019. Vyp. 25. Ch. 2. S. 77–81 [in Ukrainian].
4. Prykhod’ko, I.V., Datsyshyn, D.N. Investytsiynyy klimat Ukrayiny v konteksti zovnishn’oekonomichnoyi diyal’nosti [Investment climate of Ukraine in the context of foreign economic activity]. *Infrastruktura rynku*. 2020. Vyp. 49. S. 23–27 [in Ukrainian].
5. Natsional’na stratehiya zbil’shennya pryamykh inozemnykh investytsiy v Ukrayinu [National strategy for increasing foreign direct investment in Ukraine]. 2021. URL: <https://www.nicouncil.org.ua/uk/strategy/302-1.html> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnu pidtrymku investytsiynykh proektiv iz znachnymy investytsiyamy v Ukrayini [On state support of investment projects with significant investments in Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 17.12.2020 № 1116–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].
7. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo stvorennya spryyatlyvykh umov dlya zaluchennya masshtabnykh investytsiy u promyslove vyrobnytstvo [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the creation of favorable conditions for attracting large-scale investments in industrial production] : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2022 № 2330–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-20#Text> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do Mytnoho kodeksu Ukrayiny shchodo stvorennya spryyatlyvykh umov dlya zaluchennya masshtabnykh investytsiy u promyslove vyrobnytstvo [On amendments to the Customs Code of Ukraine regarding the creation of favorable conditions for attracting large-scale investments in industrial production] : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2022 № 2331–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-20#Text> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].
9. Andrushchenko, L.V. Teoretychni aspekty formuvannya normatyvno-pravovykh osnov rehulyuvannya investytsiynoyi diyal’nosti v Ukrayini [Theoretical aspects of the formation of regulatory and legal bases for the regulation of investment activities in Ukraine]. *Pravo i suspil’stvo*. 2015. № 3. Ch. 2. S. 38–42 [in Ukrainian].
10. Pro investytsiynu diyal’nist’ [On investment activity] : Zakon Ukrayiny vid 18.09.1991 № 1560–XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1991. № 47. St. 646 [in Ukrainian].
11. Pro rezhym inozemnoho investuvannya [On the regime of foreign investment] : Zakon Ukrayiny vid 19.03.1996 № 93/96–VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 19. St. 80 [in Ukrainian].

12. Ustymenko, V., Zeldina, O. EU Investment policy as the Basis for Sustainable Development: Implementation Prospects in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Vol. 8–1. Pp. 40–52 [in Italy].
13. Kats, M.R. Problemy zaluchennya inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrainy [Problems of attracting foreign investments to the economy of Ukraine]. *Vidkryta ekonomika*. 2014. № 1. S. 209–212 [in Ukrainian].
14. Popel'nyukhov, R.V. Investytsiyna pryvablyvist' ekonomiky Ukrainy (investytsiynny klimat) [Investment attractiveness of Ukraine's economy (investment climate)]. *Investytsiyni: praktyka ta dosvid*. 2009. № 21. S. 24–28.
15. Andrushchenko, L.V. Teoretychni aspekty formuvannya normatyvno-pravovykh osnov rehulyuvannya investytsiynoi polityky v Ukraini [Theoretical aspects of the formation of normative and legal bases for the regulation of investment policy in Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo*. 2015. № 3. Ch. 2. S. 38–42 [in Ukrainian].
16. Horyslavs'ka, A.S. Vdoskonalennya mekhanizmu zakhystu prav ta zakonnykh interesiv inozemnykh investoriv v Ukraini [Improving the mechanism for protecting the rights and legitimate interests of foreign investors in Ukraine]. *Al'manakh nauky*. 2020. № 10 (43). S. 58–62 [in Ukrainian].
17. Yak Ukrainyina zmozhe zaluchaty inozemni investytsiyyi u 2023 rotsi [How Ukraine will be able to attract foreign investments in 2023]. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/viyti-z-tumanu-viy-ni-yak-ukrajina-zmozhe-zaluchati-inozemni-investiciji-u-2023-roci-12084243.html> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].
18. Informatsiyno-analitychni materialy shchodo investytsiynoho klimatu v Ukraini [Informational and analytical materials on the investment climate in Ukraine.]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=InformatsiinoanalitichniMaterialiSchodoInvestitsiynogoKlimatuVUkraini> (data zvernennya: 22.04.2023) [in Ukrainian].

УДК 159.922.73-053.6-056.49

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-25>

ТЕРАПЕВТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПСИЛОЦИБІНУ В КОНТЕКСТІ ПАЛІАТИВНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Богомазова Ірина Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри медичного права,

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,

вулиця Пекарська, 69, Львів, 79010, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1743-9805>

Гнатюк Степан Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

декан факультету № 3,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9203-1511>

Анотація. У статті проаналізовано останні науково-практичні публікації, які стосуються використання псилобіну та псилоцибів із терапевтичною метою. Псилоцибін становить собою алкалоїд, фосфорний ефір похідного триптаміну ($C_{12}H_{17}N_2O_4P$), що у природі трапляється в деяких грибах роду псилоцибів. Псилоцибін – психоактивна речовина, її вплив на організм схожий на дію ЛСД. В організмі псилоцибін перетворюється на псилоцин шляхом відокремлення залишку фосфорної кислоти. За своєю будовою псилоцибін і псилоцин подібні до нейромедіатора серотоніну, вони пригнічують його діяльність, імовірно, цим зумовлено психотропний ефект. Досліджується історія використання псилоцибів, починаючи з Гарвардського псилоцибінового експерименту. І хоч згаданий експеримент отримав небезсумнівний статус через деякі принципи його проведення, усе ж останніми десятиліттями спостерігається повернення до спроб дослідити дію псилоцибіну на психіку людини. На окрему увагу заслуговують дослідження із соціальної психології практичного спрямування, які стосуються використання псилоцибіну для профілактики та припинення домашнього насильства, лікування посттравматичних стресових розладів, а також із паліативною метою. Проаналізовано висновки групи вчених під керівництвом доктора Пітера Хендрікса, професора кафедри поведінки щодо здоров'я Університету Алабами, які провели дослідження на матеріалах національного дослідження вживання наркотичних речовин із 2002 по 2014 роки, на підставі якого стверджували, що вживання психоделіків і, зокрема, псилоцибіну робить людей менш схильними до насильницьких злочинів. Водночас в Україні псилоцибін заборонено для використання в медичних, наукових та інших цілях, а також для виробництва, зберігання, перевезення, продажу, придбання, вивезення, увезення та транспортування через територію України, що становить собою перепону для проведення аналогічних досліджень на вітчизняних теренах і не відповідає вимогам часу та потребі пошуку нових способів протидії домашньому насильству, лікування посттравматичних стресових розладів, а також використання з паліативною метою.

Ключові слова: псилоцибін, терапія, домашнє насильство, паліативна медицина.

Bogomazova Iryna, Hnatyuk Stepan. THERAPEUTIC PROPERTIES OF PSILOCYBIN IN THE CONTEXT OF PALLIATIVE MEDICINE AND INTERIM PARTNER VIOLENCE: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Abstract. The article analyzes the latest scientific and practical publications related to the use of psilobin and psilocybin for therapeutic purposes. Psilocybin is an alkaloid, a phosphoric ester of tryptamine derivative ($C_{12}H_{17}N_2O_4P$), which occurs naturally in some mushrooms of the genus Psilocybe. Psilocybin is a psychoactive substance, its effect on the body is similar to the effect of LSD. In the body, psilocybin is converted to psilocin by separating the remaining phosphoric acid. By their structure, psilocybin and psilocin are similar to the neurotransmitter serotonin, they suppress its activity, probably due to this psychotropic effect. Explores the history of psilocybin use, beginning with the Harvard Psilocybin Experiment. And although the mentioned experiment

received an undoubted status due to some principles of its conduct, nevertheless, in recent decades there has been a return to attempts to investigate the effect of psilocybin on the human psyche. Special attention should be paid to studies in social psychology of a practical direction, which relate to the use of psilocybin for the prevention and termination of domestic violence, the treatment of post-traumatic stress disorders, as well as for palliative purposes. The findings of a group of scientists led by Dr. Peter Hendricks, a professor in the Department of Health Behavior at the University of Alabama, who conducted research on the materials of the National Survey on Drug Abuse from 2002 to 2014, were analyzed, based on which they claimed that the use of psychedelics and, in particular, psilocybin makes people less likely to commit violent crimes. At the same time, in Ukraine, psilocybin is prohibited for use for medical, scientific, and other purposes, as well as for production, storage, transportation, sale, purchase, export, import, and transportation through the territory of Ukraine, which is an obstacle to conducting similar research on domestic territory. and does not meet the requirements of time and the need to find new ways to combat domestic violence, treat post-traumatic stress disorders, and use for palliative purposes.

Key words: *psilocybin, therapy, domestic violence, palliative medicine.*

Вступ. Історія дослідження терапевтичних властивостей псилоцибіну почалася в середині ХХ століття. У 1950-х роках хіміками було здійснено перші спроби ізолювати псилоцибін із гриба *Psilocybe mexicana*, який використовували шамани індіанських народів Мексики для своїх релігійних обрядів (Stamets, 1996).

У 1958 році хімік і фармаколог Роалд Гоффман виявив псилоцибін у грибах *Psilocybe cubensis*, здійснив перші дослідження щодо його психоактивних властивостей. У 1960-х роках, після відкриття Р. Гоффмана, псилоцибін став популярним серед контркультурних рухів і став однією з основних складових частин психоделічної революції (Badham, 1984).

З 1960-х років почалися перші дослідження псилоцибіну як потенційного терапевтичного засобу. Зокрема, були проведені дослідження щодо ефективності псилоцибіну в лікуванні психічних розладів.

Так, між 1961 та 1963 роками у в'язниці Конкорд (штат Масачусетс, США) було проведено дослідження в галузі психології, що стало відоме широкому загалу як Експеримент у в'язниці Конкорд. Дослідженням керували викладачі Гарвардського університету Тімоті Лірі та Річард Альперт. Воно було частиною більшого проєкту, відомого як Гарвардський псилоцибіновий експеримент.

Гіпотеза дослідників полягала в тому, що вживання в'язнями псилоцибінових грибів може зменшити рецидив злочинів. Висновки були вельми оптимістичними: якщо за звичайних умов із 32 в'язнів у середньому 64 від-

сотки повертались до злочинності, то серед такої самої кількості піддослідних рецидив трапився лише у чверті.

Однак згодом ці висновки були піддані критиці за не досить обґрунтовану вибірку та параметри для статистичного порівняння, а Гарвардський експеримент припинено (серед іншого, причини полягали в тому, що Т. Лірі та Р. Альперт вимагали від своїх студентів вживання псилоцибіну (їхня ідея полягала в тому, що змінений стан свідомості, спричинений псилоцибіном, може бути зрозумілий лише людині, яка перебуває в такому самому стані).

Незабаром псилоцибін потрапив у список заборонених речовин у Сполучених Штатах, а всі науково-дослідні програми, пов'язані з його дією, було скасовано. Лише п'ятнадцять років тому дослідження такого ґатунку було відновлено. Під час них було доведено корисний вплив псилоцибіну на дві групи осіб: тих, які схильні до домашнього насильства, та невиліковно хворих, в аспекті подолання тривожних станів і повернення змісту життя.

В Україні псилоцибін заборонено для використання в медичних, наукових та інших цілях, а також для виробництва, зберігання, перевезення, продажу, придбання, вивезення, ввезення та транспортування через територію України відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» від 5 квітня 2000 року № к2361-III (який визначає порядок обігу наркотичних засобів і психотропних речовин в Україні, а також установлює перелік наркотичних засобів і психотропних речовин, які заборонені для використання) та постанови

Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, з якими торгівля заборонена» від 23 вересня 2009 року № 1238, у якій визначено перелік наркотичних засобів і психотропних речовин, торгівля якими заборонена.

Отже, псилоцибін входить до переліку наркотичних засобів і психотропних речовин, торгівля якими заборонена, і використання цієї речовини в Україні є незаконним.

Псилоцибін: хімічні властивості та дія на психіку. Псилоцибін – алкалоїд, фосфорний ефір похідного триптаміну (C₁₂H₁₇N₂O₄P), що у природі трапляється в деяких грибах роду псилоцибів. Псилоцибін – психоактивна речовина, її вплив на організм схожий на дію ЛСД. В організмі псилоцибін перетворюється на псилоцин шляхом відокремлення залишку фосфорної кислоти. За своєю будовою псилоцибін і псилоцин подібні до нейромедіатора серотоніну, вони пригнічують його діяльність, імовірно, цим зумовлений психотропний ефект.

Ефекти від прийому псилоцибіну залежать від кількості речовини, яка потрапила до організму. Доза приблизно 1 мг викликає у людини стан сп'яніння вже через 20–30 хвилин після прийому. Доза до 4 мг викликає стан відстороненості від навколишнього світу, за більшої кількості (до 12 мг) виникають глибокі зміни психіки, галюцинації та деперсоналізація.

Після прийому псилоцибін швидко метаболізується в кілька стадій і перетворюється на псилоцин – активну форму речовини. Псилоцин починає взаємодіяти із серотоніновими рецепторами, особливо з рецепторами 5-HT_{2A}, що зазвичай пов'язані з регулюванням настрою, сприйняття часу та простору, мисленням і апетитом.

Псилоцибін може змінювати сприйняття часу та простору, викликає відчуття ейфорії та сприяє розумінню власного «я». Такі зміни свідомості можуть зумовлювати те, що людина стає більш відкритою до нових ідей і думок, що може бути корисно в лікуванні психічних захворювань. Дослідження також показують, що псилоцибін може збільшувати зв'язок між різними ділянками мозку, що

може відігравати важливу роль у сприйнятті світу та регулюванні настрою.

Однак необхідно зазначити, що псилоцибін може мати й негативні ефекти:

– порушення свідомості: псилоцибін може спричинити значну зміну свідомості, що може бути дуже настирливою або плутаною;

– погіршення настрою: у деяких випадках псилоцибін може спричинити погіршення настрою, зокрема тривогу, депресію та паніку;

– фізичні ефекти: псилоцибін може викликати такі фізичні ефекти, як піт, підвищений пульс і кров'яний тиск;

– небезпека виникнення психічних розладів: для людей, які вже мають психічні розлади, уживання псилоцибіну становить підвищену небезпеку;

– «поганий досвід»: іноді вживання псилоцибіну може призвести до негативного досвіду, як-от погані галюцинації й інтенсивний страх.

З огляду на ці ефекти вважаємо, що легалізація псилоцибів для рекреаційного вживання є неможливою. Що, однак, не виключає його терапевтичного використання з дотриманням технік контролю та правил безпеки стосовно груп осіб, які не мають протипоказань до його застосування.

Можливості використання псилоцибіну в паліативній медицині нещодавно були досліджені групою вчених під керівництвом Рональда Гріффітса – професора кафедри психіатрії та нейронаук Медичної університетської школи Джона Хопкінса (США). Результати цього дослідження були опубліковані в їхній спільній статті «Псилоцибін зумовлює суттєве та довготривале зниження депресії та тривожності в пацієнтів із важкими формами раку» (Griffiths, 2016).

Як відомо, онкохворі часто мають такі симптоми, як тривожність і депресія. Попередні дослідження вже засвідчили, що псилоцибін може справити позитивну дію на пригнічення таких симптомів (Griffiths, 2016). Дослідження було проведено на 51 пацієнті, що мали різні форми онкологічних захворювань, небезпечних для життя. У всіх спостерігались прояви депресії та тривожності. Паці-

ентам вводили маленькі дози речовини (від 1 до 3 мг, що мають ефект, схожий із плацебо) та високі дози (від 22 до 30 мг на 70 кг) з перервами в 5 тижнів протягом шести місяців.

Спостерігачі описували настрій піддослідних і поведінку під час дослідження. Великі дози псилоцибіну спричинили значне зниження депресії та тривожності, значне поліпшення якості життя, повернення змісту життя й оптимізму, зниження страху смерті, а ефект зберігся також і через пів року після завершення лікування.

Використання псилоцибіну в контексті проблеми домашнього насильства. Домашнє насильство є досить поширеним в Україні. За даними Національної служби статистики України, у 2020 році було зареєстровано понад 166 тисяч злочинів проти сімейної безпеки, зокрема й понад 60 тисяч випадків насильства в родинях. Однак ці дані можуть не повною мірою відображати реальний стан речей, оскільки деякі випадки домашнього насильства можуть залишатись прихованими або незареєстрованими.

Останніми роками спостерігається посилення урядової політики протидії домашньому насильству в Україні. З-поміж таких заходів можна виокремити:

– *законодавчі зміни.* У 2020 році ухвалений Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

– *збільшення фінансування урядових програм.* Уряд України збільшив фінансування програм і проєктів, спрямованих на протидію домашньому насильству. Наприклад, було збільшено фінансування гарячої лінії з питань домашнього насильства та фінансування центрів допомоги жертвам домашнього насильства;

– *запровадження нових сервісів.* Уряд України запровадив нові сервіси, спрямовані на допомогу жертвам домашнього насильства. Наприклад, був запущений додаток «Сімейний захист», який дозволяє жертвам домашнього насильства швидко звернутися по допомогу до відповідних служб.

Окрім цього, позитивно варто відзначити відкриття нових центрів допомоги постраж-

далим. Так, у 2020 році відкрито новий центр допомоги в Києві, що надає жертвам домашнього насильства безкоштовну юридичну та психологічну допомогу, а також пропонує житло на період тимчасового перебування. Окрім цього, Уряд систематично вживає заходів щодо підвищення кваліфікації фахівців центрів допомоги, зокрема, за допомогою тренінгів і семінарів, що допомагає цим фахівцям надавати більш якісну й ефективну підтримку жертвам домашнього насильства.

Значну активність стосовно означеної вище проблеми проявляє громадянське суспільство через громадські об'єднання, правозахисні групи, рухи тощо. Така активність охоплює юридичну та психологічну допомогу жертвам, проведення кампаній із популяризації проблеми. Уряд України проводить різні кампанії з популяризації проблеми домашнього насильства та залучення громадськості до боротьби із цією проблемою.

Ці заходи відбуваються у вельми непростому соціально-історичному контексті. Так, під час пандемії COVID-19, коли були введені обмеження на пересування та заборонено збори більше як 10 людей, збільшилась кількість випадків домашнього насильства в Україні. За даними Національного звіту ООН про стан прав людини в Україні за 2020 рік, протягом карантинних обмежень зареєстровано понад 17 тисяч випадків насильства в родинях.

У першому півріччі 2022 року повідомлень до правоохоронних органів щодо вчинення домашнього насильства надійшло на 27,5% менше, ніж за такий же проміжок часу у 2021 році. Однак, попри цю тенденцію, як повідомляє аналітичний центр ЮРФЕМ, у 2022 році в Україні було задокументовано 773 випадки домашнього насильства.

Отже, закономірно, що проблематика домашнього насильства привертає увагу вітчизняної наукової громади (Сукмановська, 2014; Байда, 2016; Ломакіна, 2019). Прикметно, що останнім часом ця тематика отримала міждисциплінарний вектор дослідження (Малишева, 2019; Ткачук, 2020; Строга, 2019). Досить висвітлені в літературі і правові

засоби протидії цьому явищу в Україні (Князевич, 2016).

Безсумнівно, насильство в сім'ї є серйозною проблемою, вирішення якої потребує дієвих заходів від уряду, правоохоронних органів і громадських організацій для гарантування безпеки жертв і покарання винних. Однак, на нашу думку, є підстави для використання інноваційних методик протидії домашньому насильству.

Адже щоб зменшити кількість випадків домашнього насильства в Україні, необхідно вживати комплексних заходів, як-от профілактична робота із громадою, зміна культури насильства, забезпечення доступу до сервісів підтримки для жертв насильства тощо.

У цьому контексті однією із сучасних світових тенденцій протидії домашньому насильству стала психоделічна терапія, у контексті застосування якої з новою силою постало питання про застосування псилоцибіну (Thiessen, 2018; Siegel, 2023; Connor, 2022).

Нещодавно вчені також виявили корисні властивості псилоцибіну для поведінкової терапії осіб, схильних до насильства (що, нагадаємо, було гіпотезою дослідження у в'язниці Конкорд). Так, група вчених під керівництвом доктора Пітера Хендрікса, професора кафедри поведінки щодо здоров'я Університету Алабами, провели дослідження на матеріалах національного дослідження вживання наркотичних речовин із 2002 по 2014 роки, на підставі якого стверджували, що вживання психоделіків і, зокрема, псилоцибіну, робить людей менш схильними до насильницьких злочинів (Magic mushrooms may have therapeutic uses, 2019).

Цікавим також є дослідження професорки Британського університету Колумбії Мішель

Тіссен (Thiessen, 2018). Було проведено анкетування 1 266 осіб віком від 16 до 70 років на предмет зв'язку між уживанням псилоцибіну та схильністю до проявів домашнього насильства (interim partner violence).

Установлено, що ті чоловіки, які принаймні один раз у житті пробували псилоцибін, у 42 випадках зі 100 менш схильні проявляти домашнє насильство стосовно своїх партнерів-жінок. Отже, попри розхожу думку, що нині все ще не досить свідчень на користь того, що псилоцибін справді може ефективно використовуватись для поведінкової корекції осіб, схильних до домашнього насильства, такі висновки дають стимул і до наступних досліджень у цьому напрямі.

Деякі висновки. Наведені вище міркування дозволяються підсумувати, що необхідно започатковувати вивчення терапевтичної дії псилоцибіну в Україні. Домашнє насильство, лікування посттравматичних стресових розладів і паліативна допомога – це далеко не повний перелік напрямів, у яких псилоцибінова терапія в перспективі могла би продемонструвати свою ефективність. Отже, першим кроком до її запровадження в Україні мають стати наукові дослідження, які б підтвердили ефективність псилоцибінової терапії для окремих психічних захворювань, після чого можна було б порушити питання про внесення змін до законодавства, щоб легалізувати використання псилоцибіну в медичних цілях. Гадаємо, що за умови забезпечення належної системи контролю та регулювання, яка гарантуватиме безпеку й ефективність використання цієї терапії, можна мінімізувати випадки нетерапевтичного, або так званого рекреаційного вживання, що потенційно небезпечні та можуть завдати шкоди психологічному здоров'ю людини.

Список використаних джерел:

1. Training on adequate use of opioid analgesics in West and Central Africa: a neglected step on the way to access to essential medicines? / S. Frau et al. *J of Pharm Policy and Pract.* 2021. № 14. P. 104. DOI: 10.1186/s40545-021-00388-7.
2. Importance of medication reconciliation in cancer patients / A. Elbeddini et al. *J of Pharm Policy and Pract.* 2021. № 14. P. 98. DOI: 10.1186/s40545-021-00379-8.
3. American Journal of Pharmaceutical Education. November 2020. № 84 (11). P. 8421. DOI: 10.5688/ajpe8421.

4. American Journal of Pharmaceutical Education. June 2019. № 83 (5). P. 7410. DOI: 10.5688/ajpe7410.
5. Ford J., Murphy Je. Chain pharmacists' attitudes on and awareness of domestic abuse. *J Am Pharm Assoc (Wash)*. 1996 May; NS36 (5) : 323–8. DOI: 10.1016/s1086-5802(16)30065-1. PMID : 8634942.
6. Does the health status of intimate partner violence victims warrant pharmacies as portals for public health promotion? / C. Cerulli et al. *Journal of the American Pharmacists Association*. 2010. № 50 (2). P. 200–206. DOI: 10.1331/JAPhA.2010.09094.
7. Quō vādis? Short-term medical missions in a globalized world and the role of pharmacy / S.E. Connor et al. *Journal of the American Pharmacists Association*. 2022. № 62 (1). P. 29–34. e2. DOI: 10.1016/j.japh.2021.10.006.
8. Psychedelic Drug Legislative Reform and Legalization in the US / J.S. Siegel et al. *JAMA Psychiatry*. 2023. № 80 (1). P. 77–83. DOI: 10.1001/jamapsychiatry.2022.4101.
9. Psychedelic use and intimate partner violence: The role of emotion regulation / M.S. Thiessen et al. *J Psychopharmacol*. 2018 Jul. № 32 (7). P. 749–755. DOI: 10.1177/0269881118771782. Epub 2018 May 29. PMID: 29807492.
10. Psilocybin produces substantial and sustained decreases in depression and anxiety in patients with life-threatening cancer: A randomized double-blind trial / R.R. Griffiths et al. *J Psychopharmacol*. 2016 Dec. № 30 (12). P. 1181–1197. DOI: 10.1177/0269881116675513. PMID: 27909165; PMCID: PMC5367557.
11. Сукмановська Л. Домашнє насильство: дослідження актуальної проблеми сьогодення. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 215–219.
12. Байда А. Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 79–95.
13. Ломакіна О. Теоретичні засади дослідження в Україні понять «домашнє насильство» та «насильство за ознакою статі». *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_20.
14. Малишева А. Домашнє насильство як соціальна проблема в реаліях українського суспільства. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. Вип. 29–30. С. 24–2719.
15. Рут'ян Л. Домашнє насильство жінок: психологічні та соціальні детермінанти явища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Соціальна робота». 2019. Вип. 1. С. 52–54.
16. Ткачук К.В. Домашнє насильство: європейський досвід та аналіз впроваджених змін в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 140–145.
17. Строга Є. Правові інструменти реагування на домашнє насильство. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал*. 2019. № 17 (3). С. 69–76.
18. Князевич В. Українська паліативна ліга: підсумки п'ятиріччя діяльності та плани на майбутнє. *Реабілітація та паліативна медицина*. 2016. № 1. С. 7–9.
19. Лінніков С. Паліативна медицина як ключова ланка реформування системи медичної допомоги в Україні. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2015. Т. 14. Вип. 3. С. 218–228.
20. Етичні засади надання паліативної і хоспісної допомоги в Україні (обговорені та затверджені учасниками Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Паліативна допомога в Україні: морально-етичні, психологічні та духовні аспекти», 14–15 червня 2016 р., м. Харків). *Реабілітація та паліативна медицина*. № 2. С. 7–8.
21. Губський Ю., Царенко А. Паліативна допомога та еутаназія: медико-соціальні, біоетичні, правові аспекти. *Здоров'я суспільства*. 2017. Т. 6. № № 1–2. С. 87–97.
22. Stamets Paul. *Psilocybin Mushrooms of the World – An Identification Guide*. 1996.
23. Badham E.R. Ethnobotany of psilocybin [sic] mushrooms, especially *Psilocybe cubensis*. *Journal of Ethnopharmacology*. 1984. № 10 (2). P. 249.

ЗМІСТ

КРИМІНОЛОГІЯ.

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Мармура Олег Зіновійович, Пасєка Олексій Федорович СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНА «СПЕЦІАЛЬНИХ» НОРМ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	3
Ясінь Ілона Миколаївна «НЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА» МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ.....	12
Бурда Степан Ярославович ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ.....	20
Марко Сергій Іванович ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ.....	26
Романцова Світлана Василівна ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН В УСТАНОВАХ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	33

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Боняк Валентина Олексіївна ДЕМОКРАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДЗВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	42
Наливайко Лариса Романівна ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ.....	51
Гурковський Мар'ян Петрович, Єсімов Сергій Сергійович ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ В ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ.....	60
Гришук Аліна Борисівна, Ярема Оксана Григорівна ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	68
Ковалів Мирослав Володимирович ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ЩОДО ВОДІЇВ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ.....	76
Булачек Володимир Романович, Крук Андрій Ярославович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦІЄЮ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ.....	86
Курляк Мар'ян Дмитрович ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШНИКА ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	94

Гамулець Максим Ігорович ДІЯЛЬНІСТЬ БЛАГОДІЙНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	101
Шведа Богдан Володимирович СУДОВИЙ РОЗСУД В АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ.....	109
Шийович Ростислав Ярославович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	117
Шийович Святослав Ярославович ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ.....	124

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бондаренко Вікторія Анатоліївна, Пустова Наталія Олександрівна ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ.....	132
Федчак Ігор Андрійович ІСТОРІЯ, СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ МОДЕЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ ПРОГНОЗІВ (PREDICTIVE POLICING).....	141
Зачек Олег Ігорович, Дмитрик Юрій Іванович, Сенік Володимир Васильович РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	148

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Долинська Марія Степанівна МИРОВА УГОДА СТОРІН ПРИ РОЗГЛЯДІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	157
---	-----

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Сливка Степан Степанович ОРГАНІЧНО-ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАКОНИ СУСПІЛЬСТВА.....	165
Долинська Марія Степанівна РОЗВИТОК СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ.....	173
Мокрицька Наталія Петрівна ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	182
Гармата Ольга Володимирівна, Кучер Віталій Орестович, Здреник Іванна Василівна, Парасюк Василь Михайлович ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ	189
Богомазова Ірина Олександрівна, Гнатюк Степан Сергійович ТЕРАПЕВТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПСИЛОЦИБІНУ В КОНТЕКСТІ ПАЛІАТИВНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	197

CONTENTS

CRIMINOLOGY.

CRIMINAL AND CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Marmura Oleh, Pasyeka Oleksiy

CANCELLATION OR MODIFICATION OF “SPECIAL” NORMS ON CRIMINAL LIABILITY AS A PROBLEM OF CRIMINAL LAW REGULATION.....3

Yasin Iona

“NON-CRIMINAL LAW” MODEL OF COMBATING ILLICIT ENRICHMENT..... 12

Burda Stepan

EXEMPTION FROM PUNISHMENT DUE TO ILLNESS: CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS.....20

Marko Sergii

DETERMINANTS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT IN UKRAINE..... 26

Romantsova Svitlana

LEGAL GUARANTEES OF ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS IN THE INSTITUTIONS OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....33

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Boniak Valentyna

DEMOCRATIC CONTROL AS A TOOL FOR ENSURING ACCOUNTABILITY AND RESPONSIBILITY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES.....42

Nalyvaiko Larysa

INSTITUTIONAL SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE IMPLEMENTATION OF CHILDREN’S RIGHT TO SAFE LIVING CONDITIONS.....51

Hurkovskiy Marian, Yesimov Serhii

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE LEGAL STATUS OF PUBLIC ASSOCIATIONS PARTICIPATING IN THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER AND TERRITORIAL DEFENSE.....60

Hryshuk Alina, Yarema Oksana

PRINCIPLES OF EUROPEAN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....68

Kovaliv Myroslav

MEASURES TO ENSURE THE PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENCES BY THE NATIONAL POLICE AGAINST DRIVERS OF VEHICLES UNDER INTOXICATION.....76

Bulachek Volodymyr, Kruk Andrii

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF ENSURING THE LEGALITY OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES BY THE POLICE.....86

Kurliak Marian

TACTICAL TECHNIQUES OF PURSUING THE OFFENDER WITHOUT DELAY: SEPARATE ASPECTS.....94

Hamulets Maksym

ACTIVITIES OF CHARITABLE NON-PROFIT ORGANIZATIONS UNDER CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY.....101

Shveda Bohdan	JUDICIAL DISCRETION IN THE ADMINISTRATIVE-JURISDICTIONAL PROCESS.....	109
Shyiovych Rostyslav	ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL RESPONSIBILITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	117
Shyiovych Sviatoslav	ENSURING THE QUALITY OF PUBLIC SERVICES.....	124

INFORMATIONAL AND ANALYTICAL PROVISION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Bondarenko Viktoriia, Pustova Nataliia	PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION.....	132
Fedchak Ihor	HISTORY, ESSENCE AND CONCEPT OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES BASED ON FORECASTS (PREDICTIVE POLICING).....	141
Zachek Oleg, Dmytryk Yurii, Senyk Volodymyr	THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INCREASING EFFICIENCY LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....	148

CIVIL LAW AND PROCESS

Dolynska Mariia	SETTLEMENT AGREEMENT OF THE PARTIES WHEN CONSIDERING LAND DISPUTES IN THE CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE: CURRENT ASPECTS OF LEGAL REGULATION.....	157
------------------------	--	-----

SOCIO-LEGAL RELATIONS

Slyvka Stepan	ORGANIC-DEONTOLOGICAL LAWS OF SOCIETY.....	165
Dolynska Mariia	DEVELOPMENT OF INHERITANCE LEGAL RELATIONS WITH THE PARTICIPATION OF MINORS IN UKRAINIAN TERRITORY.....	173
Mokrytska Nataliia	SOME ISSUES OF THE PROVISION OF SOCIAL SERVICES OF PERSONS WHO HAVE BEEN VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE.....	182
Harmata Olha, Kucher Vitalii, Zdrenyk Ivanna, Parasiuk Vasyl	WAYS TO IMPROVE THE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE.....	189
Bogomazova Iryna, Hnatyuk Stepan	THERAPEUTIC PROPERTIES OF PSILOCYBIN IN THE CONTEXT OF PALLIATIVE MEDICINE AND INTERIM PARTNER VIOLENCE: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION.....	197

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *В. Б. Гайдабрус*

Підписано до друку 29.06.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 24,18. Зам. № 0623/415
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.